

GOVERNMENT OF INDIA

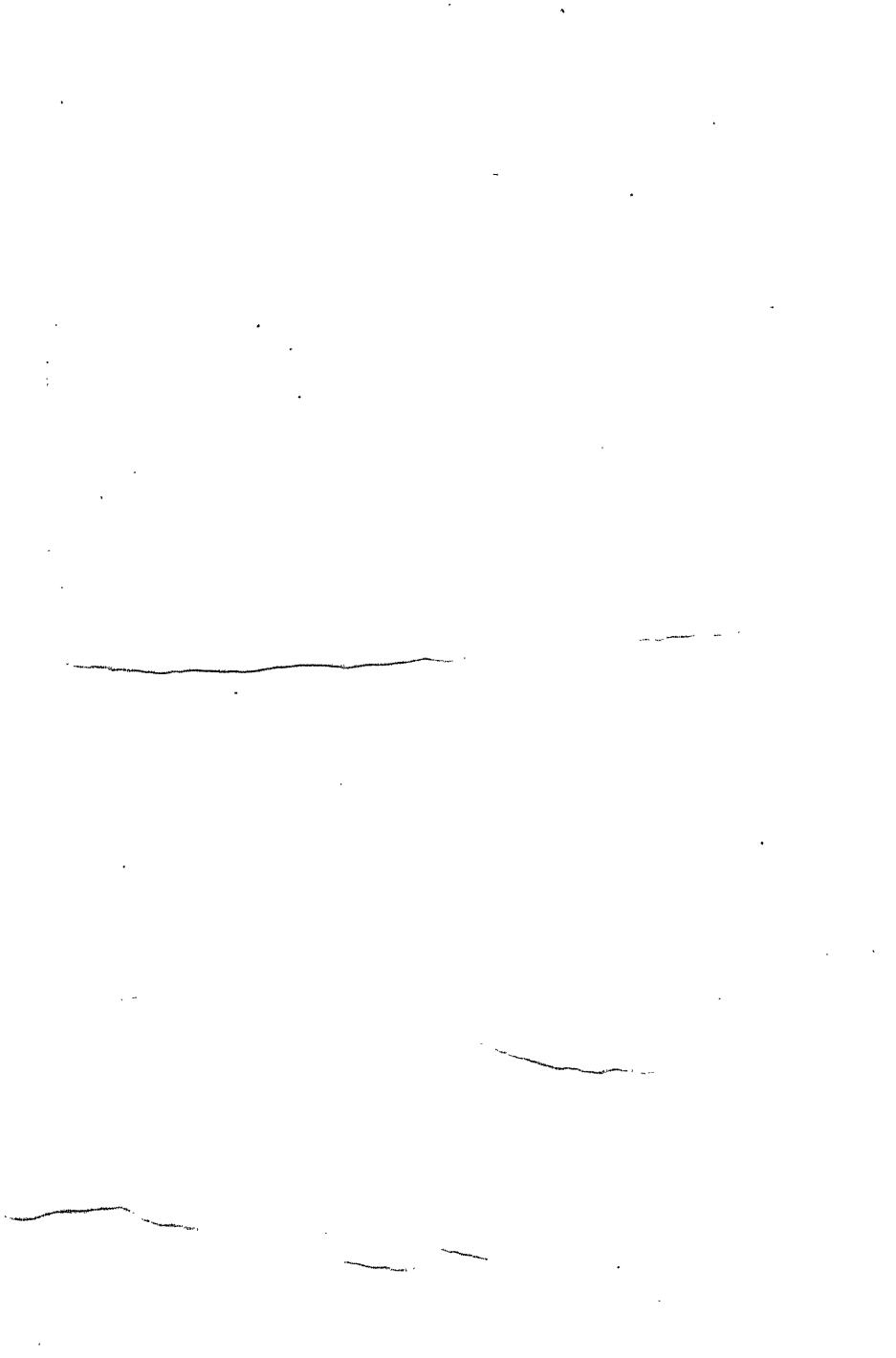
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 10728

CALL No. 891.04/Ker

D.G.A. 79.

0728

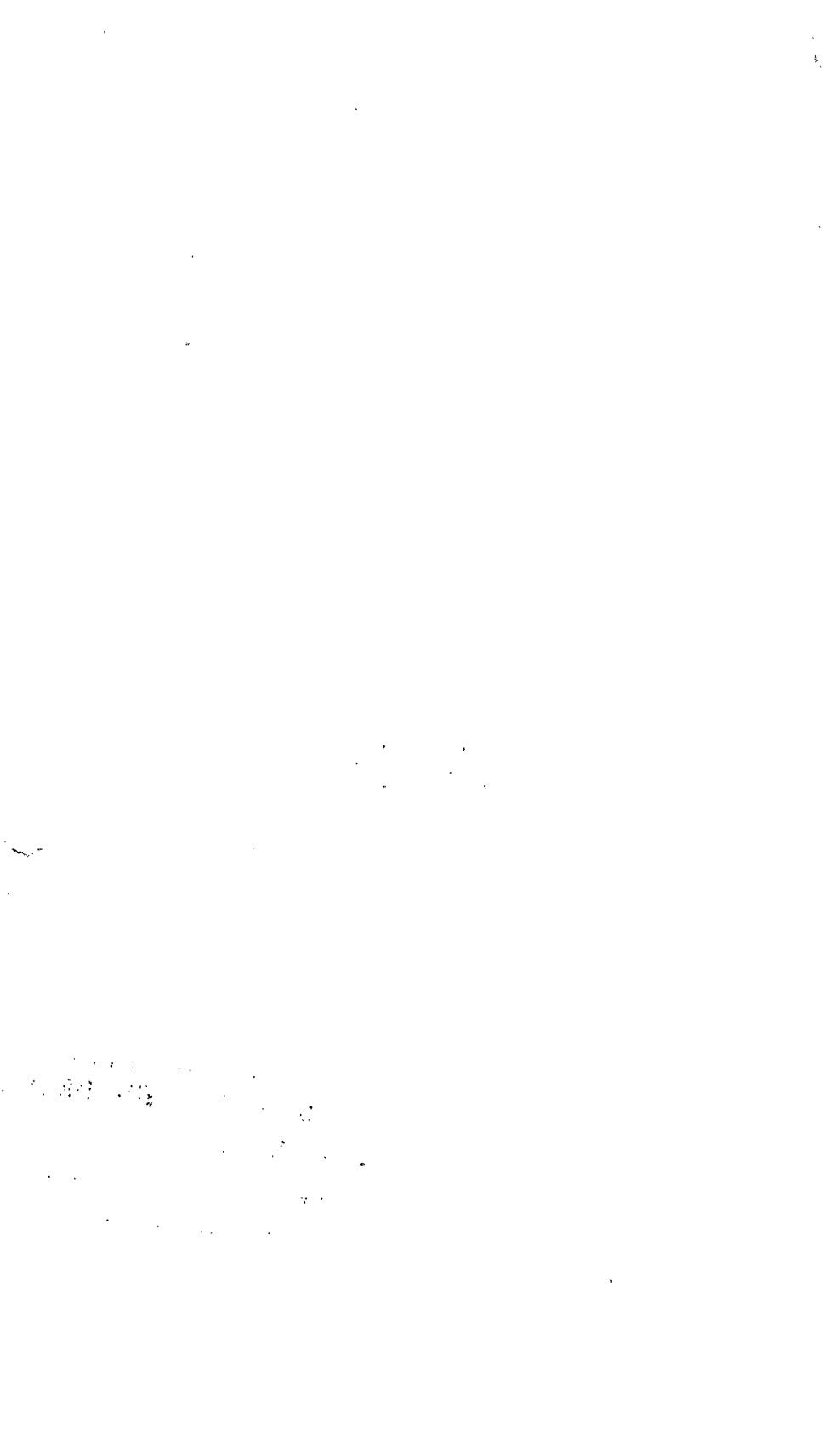
(11)

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

PROF. DR. H. KERN.

Vijftiende Deel

24.15

Vol. 15

vol. 15

10728

LEVENSBERICHTEN.

891.04
Kov

~~DEPT. OF AGRICULTURE
 RECEIVED
 MAY 10 1909
 U.S. DEPT. OF AGRICULTURE
 MAY 10 1909~~

E. J. BRILL
Antiquarian and
Oriental Bookseller
LEIDEN — HOLLAND

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL

CLARK, NEW YORK.

10423
6-7-21
C. W. K.

INHOUD VAN DEEL XV.

XIV. DIVERSEN EN NALEZING.

(Derde gedeelte).

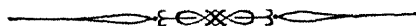
	Pag.
De bronnen van «The wife of Bath's Tale» en daarmee verwante vertellingen (1909)	1
Over den persoonsuitgang <i>matha</i> in een Indisch dialect (1910) . .	19
Gegevens over Hindoe recht (1910)	25
Boekbespreking (1910)	31
P. J. Meier. Mythen und Erzählungen der Küstenbewohner der Gazelle-Halbinsel (Neu Pommern), 38.	
Boekbespreking (1910)	37
H. Winkler. Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische, 39.	
Boekbespreking (1910)	41
C. W. Seidenadel. The language spoken by the Bontoc Igorot, 43.	
Boekbespreking (1911)	47
W. Volz. Südost Asien bei Ptolomäus, 49.	
Boekbespreking (1911)	53
P. W. Schmidt. Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker, 55.	
Het infix-prefix <i>in</i> (1912)	69
Deutung einer miszverstandenen Stelle im Mahāvastu (1912) . .	73
Boekbespreking (1912)	79
L. Schultze. Zur Kenntniss der Melanesischen Sprache von der Insel Tuleo, 81.	
Javaansche Geschiedschrijving (1913)	83
Bespreking van H. Djajadiningrat. Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën, 85.	

	Pag.
Boekbespreking (1913)	89
W. Geiger. <i>The Mahāvamsa or the Great Chronicle of Ceylon</i> , 91.	
Boekbespreking (1914)	93
Metteya. <i>Die Religion von Burma</i> . — K. E. Neumann. <i>Die letzten Tage Gotamo Buddhos</i> . — H. L. Held. <i>Buddha I</i> , 95.	
De Hollanders op Formosa (1914)	105
Boekbespreking (1914)	119
J. Paulhan. <i>Les Hain-Teny Merinas</i> , 121.	
Boekbespreking (1914)	123
R. O. Franke. <i>Dīghanikāya</i> , 125.	
Boekbespreking (1915)	129
A. Hillebrandt. <i>Mudrārākṣasa</i> by Viśākhadatta, 131.	
Boekbespreking (1916)	135
W. Caland en A. A. Fokker. <i>Drie oude Portugeesche verhandelingen over het Hindoeïsme</i> , 137.	
Boekbespreking (1915)	141
G. P. Rouffaer en J. W. IJzerman. <i>De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman I</i> , 143.	
Boekbespreking (1917)	147
H. Oldenberg. <i>Die Lehre der Upanishaden und die Anfänge des Buddhismus</i> , 149.	
Een Indische wedergade van de legende der Heilige Lucia (1917) .	153
Het lied van Ambapālī uit de Therīgāthā (1918)	161
Niasch <i>adu</i> (1917)	171
De invloed der Indische beschaving op Java en omliggende eilan-	
den (?).	175

XV. LEVENSBERICHTEN.

Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer (1873)	201
Taco Roorda (1874)	207
A. B. Cohen Stuart (1877).	217

	Pag.
J. J. Hoffmann (1878)	233
H. I. Swaving (1881).	249
G. A. Wilken (1891). ,	259
M. de Vries (1892)	265
H. C. Humme (1893)	275
H. N. van der Tuuk (1894)	281
P. J. Veth (1895) ,	287
O. Böhtlingk (1904)	293
J. L. A. Brandes (1906).	299
G. Ascoli (1908)	311
B. F. Matthes (1911).	329

XV.

DIVERSEN EN NALEZING.

(DERDE GEDEELTE).

De bronnen van „The wife of Bath's Tale” en daarmee verwante vertellingen.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde.
4^e Reeks, dl. IX.

Amsterdam 1909.

In een werk getiteld « *The Wife of Bath's Tale, its Sources and Analogues* »¹⁾ heeft de Heer G. H. Maynadier, leeraar in 'tEngelsch aan Harvard University, een uitvoerig en alleszins verdienstelijk onderzoek ingesteld naar de bronnen van genoemde dichterlijke vertelling van Chaucer en van andere kennelijk daarmee verwante Engelsche vertellingen, alsmede van de betrekkingen welke daartusschen en andere verhalen schijnen te bestaan ten opzichte van hetgeen de kern van Chaucer's gedicht uitmaakt.

Het verhaal, zooals wij dat bij Chaucer vinden, luidt in hoofdzaak als volgt:

In de dagen van Koning Arthur, toen de Koningin der Elven met haar vrolijk gezelschap op de groene weiden placht te dansen, gebeurde het dat een levenslustige ridder van 'thof een meisje in de eenzaamheid ontmoette en haar geweld aandeed. Het meisje deed haar beklag bij den Koning, met gevolg dat de ridder ter dood veroordeeld werd. Maar de Koningin en hare hofdames, bij wien de jonge man in blakende gunst stond, kwamen tusschenbeide en wisten te bewerken dat de Koning den schuldige ter beschikking stelde van de Koningin, om hem al of niet een straf op te leggen naar haar welbehagen.

De Koningin gaf den ridder te kennen dat zij hem in 't leven zou willen sparen, mits hij in staat zou wezen te zeggen wat het hoogste is dat vrouwen begeeren. Om dat uit te vinden, gaf zij hem den tijd van een jaaren een dag. Mocht hij dan 't antwoord niet weten te geven, dan zou hij zijn leven verbeurd hebben.

Bedroefd ging de ridder zijns weegs om iemand te vinden die hem 't raadsel kon oplossen. Doch waar hij ook aanklopte, bij wien hij ook raad zocht, het was alles te vergeefs. Reeds was het jaar bijna om en hij der wanhoop nabij, toen hij terugrijdende naar Arthurs hof, aan den kant van een bosch vier-en-twintig dansende vrouwen zag. «Wie weet, of deze mij niet zouden kunnen inlichten», dacht hij bij zich zelf, doch eer hij naderbij gekomen was, verdwenen de dansenden, met uitzondering van een oud wijf, leelijker dan iemand zich kan voorstellen.

Tot zijn groote verbazing sprak zij hem aan en vroeg hem wat hij zocht. Hij deelde haar mede wat hem op 't hart lag, en beloofde haar rijkelijk te zullen beloonen, indien zij hem wilde onderrichten. «Geef mij Uw woord»,

¹⁾ London, David Nutt, 1901.

zeide zij, «te zullen doen wat ik van U eisch, indien het in Uwe macht is». De ridder strekte zijn hand uit en gaf haar zijn woord, waarop het oude wijf zeide: «Uw leven is veilig» en hem 't gezochte antwoord influisterde.

Daarop begaven beide zich naar 't hof, waar de Koningin als rechter zat, omgeven van haar stoet van adellijke dames. De ridder werd opgeroepen om 't lang gezochte antwoord te geven, en hij sprak onvervaard: «Doorluchtige meesteres, wat vrouwen 't meest begeeren, is heerschappij zoowel over den echtgenoot als den minnaar. Dit is mijn antwoord.»

Nauwelijks had hij deze woorden geuit, of iedere vrouw riep uit: «De ridder heeft de waarheid gesproken; hij leve».

Toen stond het oude leelijke wijf op en zeide: «Hooge Vrouwe, ik bid U, wacht nog een oogenblik. Ik heb den ridder dit antwoord ingegeven. Hij heeft mij beloofd als wederdienst te doen 't eerste wat ik van hem zou eischen. In bijzijn van dit hof, heer ridder, verzoek ik U mij tot Uwe eegade te nemen.»

Voor zulk een echtverbintenis deinsde de ridder terug, maar hij had zijn woord verpand en moest het gestand doen. Er was geen ontkomen aan: het huwelijk werd voltrokken.

Toen de echtelingen 'snachts in 't bruidsvertrek alleen waren en de jonge man radeloos op 't bed zich heen en weêr wentelde, zeide de bruid eindelijk, wachters moe: «Mijn gemaal, doet ieder ridder met zijn vrouw als Gij? Wat is mijn fout? Zeg mij dat, en zoo ik kan, zal ik die verbeteren.»

«Hoe kan het verbeterd worden», antwoordde de ridder, «dat Gij zoo leelijk, oud en van geringe komaf zijt?»

«Is dit de reden van Uwe ongerustheid?» hernam zij. «Ik zou dit alles kunnen verhelpen. Maar laat mij U zeggen dat hooge geboorte niet altoos adeldom uitmaakt. Dat ik oud ben, moet voor U een reden zijn om mij te eeren. Ben ik oud en leelijk, zooals Gij zegt, weet dan dat ouderdom en leelijkheid groote waarborgen voor kuischheid zijn. Kies nu, of Gij mij wilt hebben leelijk en oud, en een nederige echtgenoot, tot mijn dood toe, of jong en schoon, met de kans dat ik met minnaars zal omgaan.»

Diep zuchtende antwoordde de ridder: «Vrouwe, ik laat het aan Uw wijs bestier over. Kies zelve.» — «Heb ik dan meesterschap over U, zoodat ik mag kiezen wat mij lust?» vroeg zij. — «Ja», was het antwoord. — «Dan, bij mijn trouwe», klonk het, «zal ik schoon en goed zijn; zoo trouw als ooit een echtgenoot geweest is, en schoon als welke dame ook of koningin in de gansche wereld. Kijk!»

En toen zag de ridder dat zij inderdaad jong en schoon was en zij leefden met elkander in volmaakte vreugde tot het eind hunner dagen.

In hoofdzak hetzelfde verhaal, maar toch met genoeg afwijkingen om

elke gedachte aan ontleening van de eene of andere zijde uit te sluiten, is de geschiedenis van *Florent* in de *Confessio Amantis* ¹⁾ van Gower, den ouderen tijdgenoot van Chaucer. In 't kort zij de inhoud van Gowers dichtstuk hier medegedeeld.

Florent, een goed ridder en neef des keizers, wordt op een tocht gevangen genomen en naar de burcht zijns vijands gevoerd. Hij had zich namelijk de vijandschap van den heer der burcht op den hals gehaald doordat hij diens zoon Branchus verslagen had. De verwanten van Branchus, hoezeer van wraakzucht vervuld, dorsten den gevangene niet ter dood brengen uit hoofde zijner hooge geboorte. Om aan de moeielijkheid te ontsnappen, vindt de grootmoeder van Branchus er dit op uit, dat men aan Florent een vraag ter oplossing zal stellen en hem in 't leven laten, indien hij op de vraag het juiste antwoord weet te geven. De vraag is: wat vrouwen 't meest begeeren. Florent belooft bij eede de oplossing der vraag te willen zoeken, op den bepaalden dag terug te keeren en tevens den keizer te laten zweren, dat deze zelfs in 't ergste geval geen wraak zal nemen.

De ridder keert nu terug naar 's keizers hof, legt de vraag de wijsten van den lande voor, maar zonder baat. Eindelijk is de hem gestelde termijn verstreken, en om zijn eed gestand te doen, begeeft hij zich op weg terug naar de burcht zijns vijands. Voortrijdende ziet hij op eens een gruwelijke vrouwengestalte, leelijker dan hij ooit gezien had. Het wijf roept hem toe, dat zij weet wat hem redden kan, maar onder ééne voorwaarde: hij moet met haar trouwen. De ridder aarzelt, doch geeft eindelijk toe, in de overweging dat zoo'n oud mensch niet lang meer kon leven. Zodoende komt hij 't gewenschte antwoord te weten.

Op de burcht aangekomen, begint Florent, in de hoop aan de beloofde echtverbintenis te ontsnappen, eerst al de antwoorden die hij verzameld had — met uitzondering van de hem door de heks gegevene — mede te deelen. De grootmoeder schudt het hoofd: hij moet sterven. Daarop geeft hij 't juiste antwoord — vrouwen begeeren 't meest heerschappij — tot groote ontsteltenis der oude dame, die de heks vervloekt en haar ten vure gedoemd wensch.

Florent is nu vrij, en verplicht zijn woord aan zijn afzichtelijke weldoenster te houden. Hij geleidt haar zoo heimelijk mogelijk naar zijn kasteel, waar zij gebaad en prachtig uitgedost wordt, maar in haar mooie plunje nog leelijker lijkt dan ooit.

In den bruidsnacht keert Florent zich af van zijn weerzinwekkende vrouw. Doch ondanks zijn tegenstreven omhelst zij hem, en als hij zijn ge-

¹⁾ Ed. Morley, London 1889, Book I, 68 ff.

laat naar haar toekeert, glanst het vertrek in stralend licht en aanschouwt hij tot zijn verbazing een schoone jonge vrouw van achttien jaren. Nog heeft hij een proef te doorstaan, want hij moet kiezen of hij wil hebben dat zijn vrouw jong en bekoorlijk over dag en leelijk 's nachts, dan wel schoon des nachts en leelijk over dag zij.

Niet in staat te beslissen, laat hij de keuze aan haar over, waarop zij ter belooning van zijn onderworpenheid verklaart altoos schoon te willen wezen. Zij is de dochter van den koning van Sicilië, en was betooverd geworden door haar stiefmoeder totdat zij de liefde en onderdanigheid van een onvergelykelyk ridder zou gewonnen hebben. De betoovering was nu geweken, en het echtpaar leefde gelukkig tot den einde toe.

Blijkbaar onafhankelyk van Chaucer en Gower, is hetzelfde hoofdmotief behandeld in de fragmentarische ballade getiteld *The Marriage of Sir Gawaine*¹⁾ en de romance *The Weddyng of Sir Gawen und Dame Ragnell*²⁾. Beide stukken verschillen zakelyk zóó weinig van elkaar, dat de makers de stof naar dezelfde overlevering moeten bewerkt hebben. Een kenmerkend onderscheid tusschen de voorstelling van de geschiedenis in deze twee gedichten en de boven behandelde verhalen, is dat hier niet een ridder, maar Arthur zelf in nood verkeert en daaruit alleen gered wordt door de opofferende trouw van Gawain. De inhoud van ballade en romance laat zich samenvatten als volgt:

Op zekeren dag gebeurde het dat koning Arthur op de jacht zich door zijn drift laat vervoeren om een hert zóóver te vervolgen dat hij uit het gezicht raakt van zijn geleide. Plotseling ziet hij vóór zich een baron van monsterachtige grootte, die een veete heeft tegen Arthur, daar deze hem onrechtmatig van zijn land beroofd heeft om het te schenken aan Sir Gawain. De grimmige baron, die zich bekend maakt als Gromersomer Joure, heeft nu Arthur in zijn macht en wil hem dooden, doch laat zich verbidden en is bereid den koning vooralsnog vrij te laten gaan, mits deze belooft na twaalf maanden op dezelfde plek terug te komen en naar waarheid te zeggen wat vrouwen 't meest begeeren. Slaagt hij daarin niet, dan zal hij moeten sterven.

Mismoedigt rijdt Arthur terug naar zijn residentie en thuis gekomen deelt hij zijn neef Gawain meê wat hem overkomen is. Deze geeft zijn oom den raad er op uit te gaan en ieder man of vrouw de oplossing van 't raadsel te vragen, terwijl hij zelf met hetzelfde doel wil uittrekken. Gaandeweg ver-

¹⁾ Percy's *Reliquis*, 1794, III, 350. Child, *Ballads*, Part II, 288, No. 31. Madden, *Syr Gawayne*; Londen, 1839, p. 288.

²⁾ Madden, *Syr Gawayne*, p. 298.

zamelen zij op hun tochten allerlei antwoorden, die zij ieder in een groot boek opschrijven.

In de laatste maand vóór den fatalen termijn, terwijl Arthur naar 't woud van Inglewood rijdt, ontmoet hij een afzichtelijk wijf, dat hem beleefd groet en te kennen geeft dat zijn leven in hare macht is. Zij is bereid hem de vereischte inlichting te geven, bijaldien hij haar één verzoek wil inwilligen, namelijk Gawain haar ten huwelijk geven.

Arthur wil nog niet dadelijk beloven aan haar verzoek te voldoen, daar hij eerst Gawain moet raadplegen. Met kommer in 't hart keert hij huiswaarts om Gawain te vertellen wat de dame, wier naam Vrouwe Ragnell is, eischte. Onmiddellijk is Gawain bereid om zijn oom den dienst te bewijzen dat hij de dame trouwt. Nu keert Arthur terug naar de dame, die de gewenschte inlichting geeft: vrouwen begeeren 't meest meesterschap over de mannen.

Bemoedigd rijdt nu Arthur verder totdat hij Gromer ontmoet. Hij overhandigt dezen de twee boeken met antwoorden, die de baron nauwlettend doorziet. De uitkomst van zijn onderzoek is dat Arthur moet sterven.

Nu komt de koning voor den dag met het antwoord van de leelijke dame. De baron, hevig onthutst, zegt dat Ragnell zijn zuster is, vervloekt haar en wenscht dat zij verbrand worde.

Zoo aan den dood ontsnapt, zoekt Arthur Ragnell weder op, en rijdt met haar naar de hofstad. Aldaar aangekomen verzoekt zij den koning Gawain te ontbieden. Deze belooft haar trouw.

Na 't bruilofsmaal, waarbij Ragnell van een beestachtige vraatzucht blijk geeft, leggen de jonggehuwen zich te bed. Als Gawain met zijn buitengewone hoffelijkheid verklaart, ten einde aan haar uitnoodiging te voldoen, dat hij nog meer wil doen dan haar kussen, ziet hij haar plots veranderd in een beeldschoone jonkvrouw. Daarop vraagt zij hoe hij haar wil hebben: schoon des nachts en leelijk over dag, of omgekeerd. Hij laat de keuze geheel aan haar, waarop zij verklaart altoos schoon te zullen wezen zoowel over dag als des nachts. Door de tooverspreuken van haar stiefmoeder was zij tot wanstaltigheid veroordeeld totdat de beste ridder van Engeland haar huwen en volkomen heerschappij over zich zelven geven zou.

Gawain is overgelukkig, en als hij zijn schoone jonge vrouw aan 't hof voorstelt, is de vreugde algemeen.

De tot hiertoe behandelde dichterlijke vertellingen hebben alle, behalve de gedaanteverwisseling van een oud leelijk wijf in een schoone jonge vrouw, ook dit met elkaar gemeen, dat bij wijze van raadsel aan een des doods schuldige de beantwoording wordt opgelegd van de vraag wat vrouwen 't meest begeeren: een motief dat verwantschap vertoont met het

raadsel van de Sphinx en van ettelijke soortgelijke raadselvragen in Indische sprookjes. Dit thema nu ontbreekt geheel in de ballade getiteld *King Henry* ¹⁾, waarin alleen sprake is van de gedaanteverwisseling. Wat deze ballade te lezen geeft, komt neer op 't volgende.

Koning Henry zit, na gejaagd te hebben, in de jachthut, toen een gruwelijke vrouwelijke gestalte binnentreedt, doet alsof zij thuis is en roept «vleesch! vleesch!» Op de vraag des konings wat voor vleesch hij haar zou kunnen aanbieden, verlangt zij zijn ros, dat zij op huid en haar na geheel opeet. Daarna verorbert zij zijn jachthonden, voorts zijn ganzenarenden. Na dat alles ingezwolgen te hebben, eischt zij een teug wijns, die haar in de huid van 't paard wordt toegediend. Daarop roept zij «een bed! een bed!» en beveelt den koning naast haar te liggen. Nu ontbreken in een der lezingen enkele regels, waarin zonder twijfel de gedaanteverwisseling beschreven werd, want in de slotverzen geeft de vrouw te kennen dat de koning de eerste hoofdsche ridder geweest is die haar alles wat zij wilde gegeven heeft. Volgens de lezing van Walter Scott, zegt zij:

«For I was witched to a ghastly shape,
All by my stepdame's skill,
Till I should meet with a courteous knight
Wad gie me all my will.»

Deze laatste bijzonderheid komt geheel overeen met wat men vindt bij Gower en de gedichten over 't huwelijk van Heer Gawain. Alle vier gedichten hebben in tegenstelling tot wat men bij Chaucer aantreft dit gemeen, dat de heldin hare gedrochtelijke gestalte te danken heeft aan betoovering door hare stiefmoeder, terwijl zij bij Chaucer een goddelijk wezen of goede fee is. Welke van beide voorstellingen dichter bij de oorspronkelijke staat, is een punt dat later ter sprake zal komen.

Volgens Walter Scott zou de bron van de zooeven behandelde ballade de Oudnoorsche Saga van Hrolf Kraki zijn, waarin 't volgende avontuur van koning Helgi verteld wordt. Eens dat Helgi 's nachts alleen in een donkere hut zat, hoorde hij daarbuiten luid gewezen. Medelijdend opende hij de deur en een ellendige vrouwelijke gestalte trad binnen. Niet tevreden met onder dak te wezen, verlangt zij toegelaten te worden tot zijn legerstede, met de verzekering dat zijn leven afhing van de inwilliging van haar verzoek. De koning nam haar in bed op, maar wendde zich van haar af.

Toen de morgen was aangebroken en hij om zich heen blikte, zag hij dat een beeldschoone vrouw aan zijn zijde lag, die hem met liefde ver-

¹⁾ Walter Scott, *Minstrelsy of the Scottish Border*, 1802, II. 132; Child, *Ballads* Part. II. 297, No. 32.

fulde. Zij vertelde hem dat zij van 't geslacht der Elven was en door een wreede stiefmoeder betooverd om zoo leelijk te zijn totdat zij tot het bed van een vorst zou toegelaten worden. Zij had bij veel koningen aanzoek gedaan, maar Helgi was de eerste die haar verzoek had ingewilligd.

De schoone jonkvrouw «*actis pro praestito beneficio gratiis, discessum maturans, a rege formae ejus illecebris capto comprimitur*». Daarop laat zij Helgi beloven dat hij 't kind hetwelk zij zal ter wereld brengen zal erkennen. Toen hij later in gebreke bleef zijn belofte te houden, kwam de vrouw bij hem terug en dwong hem door bedreigingen en vervloekingen het kind aan te nemen. Dit kind was Skulda, die doordat zij zoowel menschelijke als bovenaardsche trekken beërfde, opgroeide tot een verwonderlijke en vreeselijke vrouw ¹⁾).

Met uitzondering der vermelding van Skulda, komt het avontuur van Helgi te zeer overeen met dat van Koning Henry en de ridders in de behandelde vertellingen dan dat de opsteller van de Saga het uit zich zelf zou verzonnen hebben. Dat de Saga de bron zou wezen, zooals Walter Scott meende, is volstrekt onaannemelijk: het verhaal moet langs een of anderen weg van de Britsche eilanden, waar het thans zooveel uitloopers heeft, naar Skandinavisch gebied zijn overgebracht.

Het onderwerp van Chaucer's vertelling is door latere Engelsche schrijvers herhaaldelijk behandeld. Een lijst daarvan geeft de Heer Maynadier op blz. 196, vg. Hij vermeldt ook Voltaire's gedicht *Ce qui plaît aux Dames*, waarvan, gelijk men weet, Bilderdijk's *Ridder Sox* een vrije vertaling is. Aan wien Voltaire zijn stof ontleend heeft, is, voor zoover ik weet, nog niet opgespoord. Vermoedelijk hebben er Normandisch-Fransche bewerkingen van hetzelfde thema bestaan. Dit vermoeden is gegrond op de omstandigheid dat de naam Gawain, al komt die in Engelsche gedichten voor, duidelijk de Noord-Fransche vorm is van den naam die verlatijnscht luidt Waleganus, Middel-Nederlandsch Walewein, Welsh Gualchmai. Hoe zou dat Gawain anders dan door 't Fransch in 't Engelsch gekomen zijn?

De geheele vertelling bij Chaucer en wat daarmede overeenkomt, bestaat kennelijk uit een handige samenkoppeling van twee hoofdbestanddeelen: de verplichting om 't rechte antwoord te zoeken op de vraag wat vrouwen 't meest begeeren, en de gedaanteverwisseling van een oud, leelijk wijf in een jonge, schoone vrouw. Van dit laatste bestanddeel nu heeft men, m. i. met volle recht, de min of meer verwijderde bron aangewezen in de sagenrijke oude Iersche letterkunde.

¹⁾ *Fornaldar Sögur, Rafn*, I. 80 ff., oh. XV; Torfaeus *Historia Hrolfi Kraki* ch. VIII.

Een der grondigste en veelzijdigste kenners der Iersche taal en letterkunde, Whitley Stokes, is de eerste geweest die de aandacht gevestigd heeft op de overeenkomst van 't verhaal der gedaanteverwisseling in de ballade van Sir Gawain, de vertelling van Chaucer, van Gower enz. met een Iersche sage in de *Cóir Anmann*, een verzameling van overleveringen omtrent den oorsprong der bijnamen van oude Iersche koningen. In de *Academy*, jaargang 1892, N^o. van 23 April, waar genoemde geleerde mededeeling doet van zijn ontdekking, geeft hij een Engelsche vertaling van bedoelde sage, bewaard in 't Boek van Ballymote. Op den inhoud van dit verhaal, waarvan later door denzelfden schrijver een andere redactie in tekst en vertolking is gegeven in zijn uitgave van *Cóir Anmann*¹⁾, komen we later terug. Hier zij alleen nog toegevoegd dat in de *Academy*, na de vertaling van de sage in de *Cóir Anmann*, vermeld wordt dat een verkorte vorm van 't verhaal voorkomt in Holiday's Keating, p. 340, Malony's vertaling, p. 243; voorts een minderwaardige lezing in 't Boek van Lecan, en nog een derde in 't zgn. *Boek van Hy Maine*.

Een Iersch gedicht over het zelfde onderwerp vindt men p. 210 van 't Boek van Leinster, «een HS. van 't midden der 12de eeuw; en dewijl dat gedicht waarschijnlijk vervaardigd is in de 11de eeuw, zoo niet vroeger, is er reden om een Keltischen oorsprong toe te kennen aan een voorval dat niet alleen den grondslag uitmaakt van een schoone Engelsche ballade, maar ook in vers gebracht werd door Gower en door Chaucer». Het opstel in de *Academy* besluit aldus: «De leelijke heks der ballade schijnt ontleend aan La damoisele hydeuse» in den *Percival* van Chrestien de Troyes, vv. 5996—6015 (zie Child, IV, 502). Chrestien schreef dit gedicht omstreeks het jaar 1175 en er is weinig twijfel aan, of hij heeft, al of niet rechtstreeks, uit Bretonsche bronnen geput.»

In de Iersche bewerkingen der sage wordt de gedaanteverwisseling in verband gebracht met de geschiedenis van een vorstenzoon die bestemd is eenmaal een beroemd heerscher te worden. Maar terwijl in eenige van die verhalen Niall de held is, hij die later vermaard zou worden als Niall Nóigeallach, d. i. Niall van de Negen Gijzels²⁾, speelt in andere lezingen

¹⁾ *Irische Texte*, mit Uebersetzung und Wörterbuch herausg. von Wh. Stokes und E. Windisch III, 2, 70.

²⁾ Hij heet zijn vader in de regeering opgevolgd te zijn in 376; en gesneuveld in Frankrijk in 405, door de hand van Eochaid, den zoon van Enna Cennselach, vorst van Leinster. Wat van hem verteld wordt in *Cóir Anmann* (*Ir. Texte* III, 338) is, zoo niet geheel, dan toeh grootendeels legendarisch, o. a. zijn tocht naar Letavia (Gallië) en Italië om een rijk te zoeken. De vermelding van Saksen en Franken van wie hij gijzelaars zou genomen hebben, bewijst een volslagen gebrek aan tijdrekenskundige kennis, en is daarenboven ongerijmd.

Lugaid Laigde, die in zijn jeugd Macniad heette die rol. Dit verschil is op zich zelve reeds voldoende om de overtuiging te wekken dat het verband gelegd tusschen de blijkbaar mythische metamorphose en bepaalde historische personen, niet oorspronkelijk is, en eerst uitgedacht kan zijn in een tijd toen de ware beteekenis van die gedaantewisseling niet meer gevoeld werd.

Behalve de in de *Academy* vermelde lezingen van 't verhaal komt in 't Boek van Ballymote voor een andere, vertaald in O'Grady's *Silva Gadelica*. Daar dit werk mij ontoegankelijk is, laat ik hier den verkorten inhoud volgen van de sage, zooals die in 't werk van Maynadier ¹⁾ voorkomt.

Eochaid, koning van Ierland, had vier zoons bij zijn gemalin, en één zoon, Niall, bij een gevangene Angelsaksische prinses. Ondanks de vijandschap der koningin, gelukte het Niall als prins aan 't hof te Temair (Tara) erkend te worden en zijne moeder met het koninklijk purper te doen bekleeden.

Eenigen tijd later gingen Niall en zijn broeders op de jacht. Vermoeid en dorstig zochten zij een waterbron. Zij vonden er een bewaakt door een gruwelijk oud wijf. Toen Fergus, een der oudere broeders haar om een dronk vroeg, verklaarde zij hem dien te willen toestaan, indien hij haar wilde kussen. Fergus weigerde en ging onverrichter zake terug.

Met de twee volgende broeders ging het evenzoo. De vierde liet zich bewegen haar even een kus te geven, maar ook niet meer, waarop het wijf zeide: «Have thou a mere contact of Tara!» En deze voorspelling werd bewaarheid, want twee afstammelingen van den prins heerschten een tijd lang in Ierland, maar geen van de oudere broeders.

Eindelijk ging Niall en kwam bij 't wijf om een dronk te vragen. Zij verklaarde hem 't verlangde te zullen geven op bovenvermelde voorwaarde. «Behalve u te kussen», antwoordde hij, «wil ik u wel omhelzen». Toen hij haar in de armen sloot en aankeek, was er in de gansche wereld geen jonge vrouw bevalliger van gang en schooner van voorkomen.

«Wie zijt gij», zei de verbaasde jongeling. — «Ik ben de Koninklijke Heerschappij», antwoordde zij. «Koning van Tara, ik ben de Koninklijke Heerschappij. Ga nu terug naar uw broeders met het water. Uwe kinderen en kleinkinderen zullen voor altijd het koninkrijk bezitten. Intusschen, geef uw broeders geen water totdat zij u hun geboorterecht afstaan.» — «Het zal geschieden», zeide Niall. Toen nam hij afscheid van haar en bracht zijn broeders water, doch diende het hun niet toe totdat zij aan al de voorwaarden die hij eischte voldaan hadden.

¹⁾ P. 27, vgg.

Ten nauwste met dezen vorm der sage verwant is die welke aangetroffen wordt in een gedicht van Cua hua Lotchain in den facsimile-tekst van 't Boek van Leinster, fol. 33. Het gedicht bezingt den lof van de hoofdstad Tara (Temair Breg), doch is voor 't grootste gedeelte gewijd aan de romantische geschiedenis van den jongen Niall. Daar 't alleszins merkwaardige stuk, voor zoover ik weet, nog niet in druk is uitgegeven noch vertaald, zij hier in 't kort de geschiedenis van Niall volgens 't gedicht medegedeeld.

Eochu, opperkoning van Ierland, had op een krijgstoct in Alba (d. i. Schotland) de prinses Cairenn gevangen gemaakt, haar naar Ierland medegevoerd en bij haar een zoon verwekt, Niall. Uit ergernis en nijd hierover lieten de koningin Mongfind en hare zonen door hun huurlingen 't kind te vondeling leggen, geheel naakt, ver weg in de vlakte van Tara, waar het wicht ellendig zou omgekomen zijn, indien niet de wakkere geleerde Torna zich zijner ontfermd had, in spijt van 't uitgevaardigde verbod. Torna nam het kind met zich mede en voedde het te zijnen huize op.

Toen Niall den leeftijd van negen jaren bereikt had, was hij een knaap van verblindende schoonheid: de haren op zijn hoofd waren een wonder in de oogen der mannen van Ierland; zijn haarstaart was schooner dan gelouterd goud; helderder dan waslichten was het achterhoofd van den zoon van Cairenn. Het scheelde niet veel of de menschen versmachtten (of: vielen dood) en verzonken in dolle liefde wegens die buitengewone schoonheid bij 't aanschouwen van den knaap.

Toen was het dat Niall naar de hoofdstad bij zijn vader gebracht werd, die hem aanstonds als zoon erkende, onbekommerd om 't misnoegen van Mongfind. Niall verheugde zich weldra zoozeer in de gunst zijns vaders, dat hij de invrijheidstelling zijner moeder, die zooveel geleden had, wist te bewerken, en toen Mongfind dat trachtte te verhinderen, wist hij door zijn manhaftig optreden haar zoo'n schrik in te boezemen dat zij toegaf.

Na verloop van eenigen tijd gingen de vijf zonen van Eochu, nl. Ailell, Fiachra, Fergus, Brian en Niall een tocht doen door Ierland. Eens, terwijl zij na gejaagd te hebben in de wildernis gebrek aan drinkwater hadden, zei de oudste: «Laat een van ulieden er op uitgaan om drinkwater te halen». Bereidwillig rees toen Fiachra op, nam zijn beker in de linkerhand, zijn speer in de vuist, zijn jachthond aan een touw. Naar buiten gegaan, ontdekte hij weldra een bron, waarbij een schoon drinkvat. Aan den rand ontwaarde hij een oud wijf met een vervaarlijk grooten mond en scherpe uitstekende tanden. «O Fiachra», zeide zij, «indien gij een dronk uit de heldere bron van mij wilt hebben, paar u dan met mij». Fiachra werd van schrik bevangen en kwam bij zijn broeders terug, beweerende geen goede bron met frisch water gevonden te hebben. Twee andere broeders maken zich

nu op met hetzelfde doel, doch het vergaat hun evenzoo als den oudsten; ook zij komen onverrichterzake terug. Toen begaf Brian zich naar de bron waar de tooverheks zich bevond. Hij had den moed haar een enkelen kus te geven, waarvoor zij hem prees en beloofde dat hij eenmaal aanzien zou genieten in Tara, maar voldaan was zij niet, zoodat ook hij geen water kreeg.

Nu was het de beurt van den bij zijn halfbroeders gehaten Niall. Deze rees op, schooner dan ooit, en kwam bij het water, waar hij een weerzinwekkende gedaante zag: een oud wijf met grijze haren; lange tanden, niet kleiner dan knuppels, alsof het ossenhorens waren, staken haar uit den mond tot over de schouders. Het wijf verklaarde dat zij Niall geen dronk zou toestaan, tenzij hij zich met haar paarde. De moedige jonkman gaf gehoor aan haren eisch. Zij drukte haar mond op zijne lippen; hij sloot haar in zijne armen, alsof het zijn eigen vrouw was. Als hij over 't kleed voor zich uit blikte, had het vrijen een gelukkig gevolg ¹⁾: hoe schoon ook de zon zij aan het hemelgewelf, schooner nog was de glans der jonkvrouw. Haar gelaat was rood als purper; haar nek helder blank als glas; heur haar geel als de irisbloem. Verbaasd vraagt Niall: «Wat voor gedaante hebt gij aangenomen aan de kim der vlakke van Teltown? Gij zijt schooner, bekoorlijke blondharige jonkvrouw, dan een menschelijke gedaante.»

«De afschuw dien gij voor mijn gelaat gevoeldet», hernam zij, «heeft u niet verhinderd uwe taak te volbrengen. Dit is het begin der heerschappij over Tara, waarom gevechten en worstelingen zullen geschieden. Sta op, Niall, opdat de groote belofte die gij op u genomen hebt niet tot schande worde. Ga naar Fermoy en Teltown en vertoon u aan de aanzienlijken van Ierland. De dronk waarvoor gij gekomen zijt over de hellingen der dichte wouden zal de dronk van uw triomf zijn.»

Verder geeft zij den moedigen jongeling raad omtrent hetgeen hij te doen heeft om zijn halfbroeders te dwingen afstand te doen van hun geboorterecht.

In 't vervolg van 't gedicht wordt dan de geschiedenis van Niall voortgezet; hij heeft nog andere beproevingen te doorstaan, doch die kunnen als niet onmiddellijk in verband staande met de geschiedenis der gedaanteverwisseling, hier met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Meer afwijkend, hoewel in hoofdzaak hetzelfde verhaal behelzende, zijn de redacties, waarin niet Niall, maar Lugaid als de held optreedt. De inhoud van de vertelling in de *Cóir Anmann*, die gelijk bovenvermeld, door

¹⁾ Eigenlijk: „Ging men onder een gelukkig teeken tot het vrijen”, *fó sen docuas don tochm(are)*. Vgl. *Irische Texte* III, p. 468: *ní fó sen i tancas dín tochmarc*.

Whitley Stokes in dubbele lezing is medegedeeld, komt in 't kort neer op 't volgende.

Koning Daire Doimthech had vijf zonen, allen Lugaid geheeten. Er was voorspeld dat een van hen de heerschappij over Ierland zou erlangen. Eens dat de prinsen een wedren hielden, vroeg Daire aan een druide, welke zoon na hem de heerschappij zou bekomen. De druide antwoordde dat er een reekalf met goudschijn zich zou vertoonen, en dat de zoon, die het ving, hem, Daire, als koning zou opvolgen.

Het reekalf kwam, Daire's zonen vervolgden het, doch een magische mist kwam opzetten, die het dier aan hun oogen onttrok. Niettemin zetten zij de jacht voort, totdat eindelijk Macniad, die later Lugaid Laigde zou heeten, het dier ving en doodde. Toen kwam er een groote sneeuwstorm opzetten, en een der zonen ging er op uit om huisvesting te zoeken. Hij vond een mooi huis, waarin een groot vuur brandde, overvloed van voedsel en drank was, benevens zilveren schotels en een bed van wit brons. In 't huis zag men een oud wijf met spitse uitstekende tanden en vuil aangedaan. «Wat wilt gij?» vroeg zij Lugaid Corb. — «Ik zoek een bed», was het antwoord. — «Gij zult het hebben, indien gij bij mij wilt slapen.» Hij weigerde, ging terug naar zijn broeders en zeide geen huis gevonden te hebben. De andere prinsen, behalve Macniad, gingen nu achtereenvolgens naar 't huis, doch alle met denzelfden uitslag. Eindelijk ging Lugaid Laigde. Hij verklaarde zich bereid om aan haar eisch te voldoen. Het oude wijf besteede het bed en Lugaid volgde haar. Toen scheen het hem dat de glans van haar gelaat was de opkomende zon in de Meimaand. Zij droeg een purperen gewaad en had schoonkleurige haren. Haar geur geleeke die van een welriekenden kruidhof. Toen bekende hij haar, en zij sprak: «Uw tocht is gelukkig voor u; ik ben de Heerschappij en U zal het Koningschap over Ierland geworden».

Wat er verder volgt is weinig meer dan een herhaling van 't voorgaande en zeer onhandig toegevoegd. Aan 't slot wordt, geheel in strijd met het voorgaande, gezegd dat Conn van de Honderd Veldslagen opperkoning werd van Ierland na den dood van Daire, en dat Lugaid Laigde kroonprins werd van Munster. Trouwens, het geheele stuk getuigt van een weinig oordeelkundige behandeling der stof. Terecht maakt dan ook Maynadier¹⁾ de opmerking dat hier twee geheel verschillende voorstellingen dooreengehaspeld zijn. Als de druide naar waarheid de toekomst voorspelt, is 't oude wijf dat de heerschappij is, overbodig; en anderzijds, is zij wat zij beweert te zijn, welk nut heeft Macniad dan van 't reekalf en de voorspelling van den druide? Men mag gerust zeggen dat ook in andere opzichten de

¹⁾ Op. c. 27.

redactie met Lugaid als held in oorspronkelijkheid bij de andere achterstaat. Dit geldt ook van een andere lezing der Lugaid-geschiedenis, welke door Maynadier¹⁾ volgens een hem door Dr. Robinson verstrekt uittreksel wordt medegedeeld.

Koning Daire had zeven (lees vijf?) zonen, alle Lugaid geheeten. Hij had ook een wonderbaarlijk reekalf, waarop zijn zonen jacht maakten en dat zij doodden. Daarna wordt verteld dat de prinsen in een huis den nacht willen doorbrengen. Terwijl zij daar bij 't vuur gezeten waren, treedt een afzichtelijk oud wijf binnen. Zij dreigde alle te betooveren, tenzij een der broeders bij haar wilde slapen. Lugaid Laigde is bereid zich voor de anderen op te offeren. Toen, «terwijl 't vuur donker werd» veranderde de heks in een schoone vrouw. Op de vraag van den verbaasden jongeling, gaf zij ten antwoord: «Ik ben de heerschappij van Ierland en Schotland». Voorts gaf zij hem te kennen dat hij toch niet bij haar zou liggen, daar die eer bewaard was voor een zoon die hem eenmaal zou geboren worden, nl. Lugaid de Groote, die voorbestemd was om groot te wezen als koning, en ook als druide, ziener en dichter.

Na een overzicht gegeven te hebben van de verschillende bewerkingen der stof, ga ik er toe over een verklaring te beproeven van 't ontstaan der sage: de grondslagen op te sporen waarop een primitieve verbeelding haar gebouw heeft opgetrokken.

De eerste vraag die zich hier voordoet, is: wat is de eigenlijke beteekenis der gedaanteverwisseling? Mijns inziens, is het oorspronkelijk een natuurmythe, en wel een zeer doorzichtige. Dat oude, leelijke wijf is de Nacht, die, wanneer de jonge Dagvorst, de Zonneheld genaakt, om zoo te zeggen met haar samenkomt²⁾, overgaat in de schoone, blonde Aurora. Een toespeling op het oorspronkelijk mythische karakter van den jongen held, is, naar het mij toeschijnt, vervat in de beschrijving van de schitterende schoonheid, van de helderder dan waskaarsen lichtende haren van den negenjarigen knaap. Ik zie in de geheele beschrijving van die glansrijke verschijning eenige oude mythische trekken, die de dichter bij overlevering kende en te pas bracht, al begreep hij niet de beteekenis er van. Wat in den mythe een wezenlijk kenmerkende eigenschap was, werd bij hem een doelloos sieraad.

Maar — en dit is de tweede vraag — indien de schoone jonkvrouw Aurora verbeeldt, hoe kan zij zich dan «de Heerschappij» noemen? Het antwoord zou niet moeilijk wezen, als het verhaal op Indischen bodem

¹⁾ Op. c. 29.

²⁾ Vgl. de woorden voor „samenkomst”, Skr. *saṅgama*, Lat. *coitus* in hun verschillende toepassingen.

speelde. De godin van den dageraad, Uṣas, aan wie zooveel schoone Vedsche liederen gewijd zijn, wordt steeds voorgesteld als een rijke dame, *maghonī*, die over schatten beschikt. In R̥gveda 7, 75, 5 heet het van haar dat zij is *sūryasya yōṣa citrāmaghā rāyā īce vāsūnām*, d. i. «de vrouw des Zonnegods, zij die schitterenden rijkdom heeft, gebiedt over een schat van goederen». Elders ¹⁾ wordt van haar gezegd dat zij is *viśvasyēcānā pārthivasya vāsvah*, meesteres van alle aardsche goed, zij, de *yuvatiḥ cakrāvāsāḥ*, de jonkvrouw met schitterend gewaad. Zij wordt door haar vereerders aangeroepen, opdat zij hun haar milde gaven schenke. Bijv. R̥v. 6, 65, 6 bidt de zanger: *suviram rayīm grnatē rirīhi, urugāyām ādhi dīhehi cṛāvo nah*, schenk den zanger bezitting rijk aan mannen; verleen ons wijdverbreiden roem. Een meermalen voorkomend epitheton van haar, *hīranyavarṇā* ²⁾, goudkleurig, slaat in de eerste plaats op haar voorkomen, maar staat toch ook in verband met haar rijkdom. Een nagalm van die voorstelling is ons gezegde: «de morgenstond heeft goud in den mond».

Gewoonlijk wordt Uṣas betiteld als *duhitā divāh*, dochter des hemels, hetgeen niet wegneemt dat zij toch jonger is dan de nacht, voortkomt uit den nacht, en als zoodanig dan ook heet: *Bhāgasya svāsā, Vāruṇasya jāmih* ³⁾, Bhaga's zuster, Varuṇa's vrouwelijke verwante, hetgeen haar stempelt tot een zuster der Āditya's, dus als voortgekomen uit Aditi, de wereldmoeder.

Uit de hier aangehaalde plaatsen uit den Veda, en nog veel andere, blijkt voldoende dat Uṣas rijkdom en roem kan verleenen, maar dat is nog niet hetzelfde als heerschappij, koningsmacht. Doch ook dit zal men gereedelijk kunnen verklaren indien men mag veronderstellen dat de oude Iersche mythologie voorstellingen bezat welke met Indische overeenkomen: een veronderstelling waartegen in beginsel geen redelijk bezwaar kan ingebracht worden. Bij de Indiërs is het gewone woord voor de koninklijke majesteit, *crī*; in samenstelling ook *rāja-crī*, de heerlijkheid of fortuin des konings; of *rājya-crī*, de heerlijkheid der koninklijke waardigheid, de soeveriniteit. Deze heet zinnebeeldig de tweede wettige vrouw des konings. Nu drukt *crī*, eigenlijk luister, ook uit: fortuin, vermogen, rijkdom, heerlijkheid. Verpersoonlijkt is Crī de godin der Fortuin en der Schoonheid, en de gemalin van den krachtigen goddelijken held Viṣṇu. Dat de figuur van Crī zich ontwikkeld heeft uit die van Uṣas is niet twijfelachtig, want uit Mahābhārata I, 1146, vgg, blijkt dat zij geboren is bij het karnen van

¹⁾ R̥v. 1, 113, 7,

²⁾ R̥v. 7, 61, 2; 77, 2.

³⁾ R̥v. 1, 123, 5.

den Oceaan door de goden en Asura's, d. i. uit de wenteling van dag en nacht. Een der bijnamen van de godin Çrī is *padmā*, rozenroode lotus, wat op hare natuurlijke verwantschap met de ῥοδοδάκτυλος Ἥως wijst. Begrijpt men dat Çrī niets anders is dan een ontwikkeling van Uṣas, dan laat het zich gereedelijk verklaren hoe het komt dat de vereering van Uṣas, zoo levendig in den Vedischen tijd, later in 't geheel geen spoor achtergelaten heeft. Dit zou dan slechts in schijn het geval wezen, de vereering gebleven, alleen de naam veranderd zijn ¹).

Passen wij de vergelijking Çrī = Uṣas toe op de Iersche sage, dan is het niet moeilijk te verklaren dat een als wonderbaarlijk vertelsel voortlevende oude, niet recht meer begrepen mythe, waarin sprake is van de vereeniging van een jeugdigen held met de jonkvrouw die de heerschappij is en tot heerschappij in staat stelt — beide komt feitelijk op hetzelfde neêr —, dat zulk een vertelsel in verband werd gebracht met de geschiedenis van zekere half historische, half legendarische vorsten, wier lotgevallen aan 't wonderbaarlijke grenzen. Wat in 't bijzonder 't geval van Niall betreft, zou men 't verhaal in plat proza overbrengende kunnen zeggen: «door de gunst der Fortuin heeft Niall de heerschappij verworven, waarop hij als onechte zoon geen aanspraak kon doen gelden».

Oppervlakkig beschouwd, schijnt de boven beproefde verklaring van de oorspronkelijke beteekenis der gedaanteverwisseling in strijd met hetgeen de *Cóir Anmann* te lezen geeft. Daar toch wordt gezegd dat de glans van haar gelaat was als de opkomende zon in de Meimaand en haar geur als die van een welriekenden kruidhof. Hieruit zou men opmaken dat bedoeld is niet de dageraad, het begin van den dag, maar de lente, de aanvang des jaars, of van 't schoone jaargetijde. Nu is het zeer wel mogelijk dat reeds in den ouden tijd, toen de natuurmythe nog als zoodanig begrepen werd, deze werd opgevat als te doelen op de lente. Daarin is niets wat bevreemden kan. Het is een algemeene regel in de natuurmythen dat verschijnselen van 't jaar worden beschouwd als analoog aan verschijnselen van den dag. Het jaar is, om zoo te zeggen, een groote dag. Zelfs in de taal komt die naieve neiging om analogie te vinden tot uitdrukking. Bijv. terwijl de Indische Uṣas, de Grieksche Ἥως, de Latijnsche Aurora, de Litausche Auszrā den ochtend van den dag aanduidt, was in den grond hetzelfde woord, Austara, enz. bij de Germanen de benaming van de godin der lente ²).

¹) Een opmerkelijke plaats is Rv. 6, 64, 1: *ud u çriyá uṣáso rócāmānā ásthur apām ná ūrmāyo ruçantah*, de lichtende ochtendstralen verzezen om te schitteren, enz.

²) De benaming der Meimaand *cét-am* stempelt haar als 't begin des jaars of des zomers; hetgeen hier op hetzelfde neerkomt, dewijl de zomer de dag is, en de winter de nacht.

Het spreekt van zelf dat de verklaring der sage, welke mijzelven aanne- melijk toeschijnt, geen aanspraak maakt op zekerheid. Wij weten zeer weinig van de oude Iersche mythologie, en zelfs dat weinige is niet onver- valscht tot ons gekomen. Zoolang het bewijs ontbreekt dat de Kelten de- zelfde of nagenoeg dezelfde voorstellingen omtrent Aurora en de Geluks- godin geëerfd hadden als de Indiërs, moeten wij ons vergenoegen met min of meer waarschijnlijke gissingen ¹⁾. Indië en Ierland liggen ver van elkan- der, zal men misschien zeggen. Ja, dat is ook zoo, maar toch komt het voor dat Kelten en Indiërs gemeenschappelijk erfgoed bezitten dat bij alle Euro- peesche stamverwanten te loor is gegaan; o. a. de eigenaardig vrouwelijke vormen der telwoorden voor drie en vier.

Om nu tot ons uitgangspunt terug te keeren en te besluiten, vat ik mijne meening aldus samen: men mag, met Whitley Stokes, als bewezen aan- nemen dat de min of meer verwijderde bron van 't verhaal der gedaante- verwisseling te vinden is in de Iersche sage. Wat echter 't andere bestand- deel der vertelling bij Chaucer, Gower, in de ballade van Sir Gawain enz. aangaat, daarvan is de oorsprong nog niet ontdekt.

¹⁾ Bekend is de Iersche godin des rijkdoms onder den naam van Ana, Anae; het- zelfde woord als appellatief beteekent zoowel voorspoed als rijkdom. Wat de spelling betreft, zij verwezen naar Kuno Meyer's *Contributions in Archiv für Celtische Lexikogra- phie*, p. 89.

Over den persoonsuitgang matha in een Indisch dialect.

Handelingen van het Zesde Nederlandsche Philologencongres.

Leiden 1910.

In een aantal Noord-Buddhistische teksten hebben de metrische gedeelten dit eigenaardige, dat ze, hoewel zoo goed en kwaad als het ging gesanskritiseerd, toch verscheiden dialektvormen ongerept bewaard hebben. Tot deze vormen behoort de 1 ps. mv. Medium op *matha*, waar 't Sanskrit *mahe* heeft. De volgende voorbeelden zullen dit voldoende in 't licht stellen.

In Mahāvastu 111, 9, 17 leest men :

atha divā vā rātriṃ vā pradīpaṃ na labhāmātha.

Labhāmātha, wij krijgen, wordt hier gebruikt in plaats van den Dualis, gelijk trouwens algemeen in de Prākritis. Bij afwisseling staat op dezelfde blz. regel 7 't geheel Sanskritsch, *atha divū vā rātrāu vā pradīpaṃ na labhāmahe*.

In regel 19 leest men :

anyamanyam na paṇyāma āsāmātha rahogatā.

Āsāmātha beantwoordt aan Skr. *āsmāhe*, dat regel 9 voorkomt, Gr. ἡμεῖς. Gelijk zoo dikwijls in de Prākritis is 't werkwoord *āste*, ἵστα in een andere conjugatieklasse overgegaan.

Blz. 6, 2 vinden wij :

sunivastā¹⁾ bhavitvāna ehi bhadre ramāmātha.

D. i. «schoone, laten wij ons vermeien»; dus ook hier voor den Dualis, doch in vorm komt *ramāmātha* overeen met Skr. *ramāmahe*, of den imperatief *ramāmahāi*.

De drie gegeven voorbeelden vereischen in 't Skr. noodzakelijk een mediaalvorm. Doch veel werkwoorden mogen in 't Medium gebruikt worden. Hiertoe behoort het wkw. *bhavati*; waarvan dikwijls genoeg mediaalvormen voorkomen, o.a. in de Upanisads, Mahābhārata, Noordbuddhistische teksten. In Mahāvastu III, 11, 17 leest men :

etasya me vinābhāve ubhaye pi na bhavemātha.

Twee regels vroeger heeft men :

etasya anubhāvena vayam sarve jīvāmātha.

Ook *jīvati*, leeft, kan in gebonden rede — en dat is hier 't geval — in 't Medium gebruikt worden.

¹⁾ Zoo leze men voor *sunivastā*.

Mahāvastu III, 112, 7 vertoont een Fut. Med.

drakṣyāmatha dvādaçavarṣe anantaprajñam.

Doch hier eischt de maat den actiefvorm *drakṣyāma*, al is het weinig twijfelachtig dat ook het Medium bestond.

Blz. 365, 21, vg. levert twee voorbeelden :

gacchāmatha ṛṣayo darṣanāya,
prcchāmatha yena hi taṁ bhaveya.

De vorm op *matha* komt ook meermalen voor in de Gāthās van Sad-dharma-Puṇḍarika; o.a. Cap. 14, 53:

çṛṇomathā (v.l. çṛṇāmathā) saṁmukha lokanātha.

Çṛṇomathā, en *çṛṇāmathā* blijkbaar gedeeltelijk gesanskritiseerd uit *suṇomatha* of *sunāmathā*. De *ā* is verlengd omdat een pauze volgt.

De vraag is nu, hoe deze vormen te verklaren? Het Skr. heeft daarvoor *mahe*, 't Avestisch *maḍae*, *maidāe*, zwak *maidē*. Dat de *h* in *mahe* uit *dh* ontstaan is, behoeft geen betoog: het is een van de niet weinige voorbeelden dat het begin van 't proces hetwelk in de Prākritis zijn volledig beslag heeft gekregen, reeds in den tijd der oudste Vedische liederen een aanvang had genomen. Verder is op te merken dat *dh* in eenige Indische dialecten de neiging heeft over te gaan in *th*, hetgeen in 't Grieksch regel is. Een merkwaardig voorbeeld in 't dialect waarin de uitgang *matha* gebruikelijk is, alsook in 't Pāli, is *pithita*, gesloten, Mahāvastu III, 22, 5; Lalita-Vistara 349, 1. Naast den vorm met *th* komt ook voor in Mahāvastu III, 23, 18 *pidhīyati*, en 126, 11 *pidhāpeti*. In 't Pāli komt *pithīyati*, wordt bedekt, voor Dhammapada, vs. 173, Theragāthā 872; 't mv. *pithīyare* Visuddhi-Magga, p. 32. Zelfs in 't Skr. hebben eenige namen met *th* voor *dh* burgerrecht verkregen; zoo *Māthava*. *Videha* voor *Mūdhava*; *Mathurā* voor *Madhurā*¹⁾. Derhalve is er geen bezwaar te veronderstellen dat in *matha* de *th* een oudere *dh* vervangen heeft. Maar zoowel in 't Skr. als in 't Avestisch gaat de vorm uit op *a + i*, terwijl in *matha* geen spoor van een *i* is. Toch geloof ik dat ook hiervoor een verklaring te vinden is, te eer omdat ook in 't Grieksch *μεθυ* geen *i* voorkomt. Men weet dat in 't oudste Indisch de 1 ps. mv. Actief uitgaat op *masi* naast *mas*; 't Iraansch heeft *mahi*; 't Iersch *mi* (uit *mesi*); doch 't Grieksch kent alleen een vorm zonder *i*: Dorisch *μες*; ook 't Latijn heeft enkel *mus*; 't Slawisch en Germaansch hebben in den 1 ps. mv. evenmin een toegevoegde *i*. Het Grieksche *μεθυ* laat m. i. geen twijfel over dat in 't Indogermaansch naast het Arische *madhai* bestaan heeft en waarschijnlijk zelfs meer gewoon was een vorm *medha*. Hieraan nu beantwoordt het Indische dialektische *matha* zoo vol-

¹⁾ Vgl. voor dit verschijnsel in 't Paiçācī, Pischel, Gr. d. Prākr. Spr. § 191.

komen, dat ik geen andere verklaring kan uitdenken dan dat *matha* = $\mu\epsilon\theta\alpha$ is. Dat een oude vorm zich in een dialect gehandhaafd heeft, is merkwaardig genoeg, maar niets ongehoords. Evenals *pithita* een ouderwetscher vorm bewaard heeft dan *apihita* in den R̥gveda, kan *matha* van oudsher bestaan hebben naast *mahe*, daargelaten den overgang van *dh* in *th*, die in allen geval toch ouder is dan de *h* in *apihita*.

Gegevens over Hindoerecht.

Adatrechtbundel I.

's-Gravenhage 1910.

A. Nota over 's vorsten recht op den grond volgens de rechtsboeken (1910). ¹⁾

In de Indische Wetboeken van Manu, enz. wordt de taak, gelijk ook de voorrechten van den Koning uitvoerig genoeg beschreven, maar de vraag in hoever hij als landsheer ook eigenaar van den grond is, wordt in die boeken niet behandeld. Hij heerscht en heeft genot van 't land (de term is *bhunkte*).

Niet in een Wetboek, maar in den Commentaar op een tekst van de Pūrva-Mīmāṃsā wordt de kwestie behandeld, in hoeverre de landsheer eigenaar van den grond kan heeten. Daar ik den Commentaar niet heb, geef ik de vertaling door Colebrooke in diens verhandeling getiteld *On the Philosophy of the Hindus*, Part. III (Transactions of the Roy. As. Soc. Vol. I, p. 439-461):

«A question of considerable interest, as involving the important one concerning property in the soil in India, is discussed in the sixth lecture. At certain sacrifices, such as that which is called *vis'vajit*, the votary, for whose benefit the ceremony is performed, is enjoined to bestow all his property on the officiating priests. It is asked whether a paramount sovereign shall give all the land, including pasture-ground, highways, and the site of lakes and ponds; an universal monarch, the whole earth; and a subordinate prince, the entire province over which he rules? To that question the answer is: the monarch has not property in the earth, nor the subordinate prince in the land. By conquest kingly power is obtained, and property in house and field which belonged to the enemy. The maxim of the law, that «the king is lord of all excepting sacerdotal wealth», concerns his authority for correction of the wicked and protection of the good. His kingly power is for government of the realm and extirpation of wrong; and for that purpose he receives taxes from husbandmen, and levies fines from offenders. But right of property is not thereby vested in him; else he would have property in house and land appertaining to the subjects abiding in his dominions. The earth is not the king's, but is common to all

¹⁾ Deze en de volgende nota zijn onder den titel: „Gegevens van Professor Kern over Hindoe recht (1907—1910)” opgenomen in Adatrechtbundel I bl. 197 v.v., 's-Gravenhage 1910. — (*Noot van 1927*).

beings enjoying the fruit of their own labour. It belongs, says JAİMİNĪ²⁾, to all alike: therefore, although a gift of a piece of ground to an individual does take place, the whole land cannot be given by a monarch, nor a province by a subordinate prince; but house and field, acquired by purchase and similar means, are liable to gift.»

NB. De plaats waarop deze commentaar slaat is Jaiminīya-Sūtra 6, 7, 2. De commentaar komt voor bij Çabara-Svāmin en Mādhava *ad locum*.

B. Mededeeling in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen op 9 September 1907 over recht van privaateigendom op den grond op Java in de Middeleeuwen.

(Vgl. een korte vermelding in Verslagen en Mededeelingen afd. Letterkunde, IV 9, 1909, blz. 188-184.)

De in 1870 tot stand gekomen Agrarische Wet gaat uit van het beginsel dat op Java en Madoera alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom bewezen wordt, in civielrechtelijken zin staatseigendom is. De juistheid van de theorie waarop de wetgeving van 1870 berust, heeft van meer dan ééne zijde bestrijding uitgelokt, maar ook hare verdedigers gevonden. Ik acht mijzelf volkomen onbevoegd om het vraagstuk van een juridisch standpunt te beschouwen, maar meen toch geen overbodig werk te doen met de aandacht te vestigen op een oude Javaansche oorkonde, welke een gegeven bevat, dat op den rechtstoestand op genoemd eiland in de Middeleeuwen licht werpt.

Bedoelde oorkonde is een giftbrief in den jare 888 Çaka verleden (= 966 A. D.). Van de koperplaat welke deze oorkonde bevat, afkomstig uit Malang en in 't bezit van Dr. Wiederhold, heb ik door de welwillendheid van wijlen den Heer J. A. van Eeden (Kediri) een lichtdruk ontvangen, waardoor ik in staat gesteld ben datgene mede te deelen, waarom het mij hier te doen is.

In deze schenkingsoorkonde nu, gedagteekend «den 8sten van de donkere helft der maand Çrāvaṇa van 't jaar 888 Çaka verleden» — er volgen nadere bepalingen van den datum — wordt gezegd dat «op dien datum Mpu (d. i. Heer) Mano» — zonder toevoeging van titels, zoodat hij kwalijk de vorst kan geweest zijn — «als vrome gift grondgebied, zijn kindsdeel, geërfd van zijne voorouders, (namelijk) de woeste gronden ten Zuiden van

²⁾ De *auctor* van de Jaiminīya-Sūtra's van de Pūrva-Mīmāṃsā.

zijn woonstede» — volgen verdere grensbepalingen — «schenkt aan Mpungku (Mijnen Heere) te Susuk Pagër en Pungku (Mijnen Heer) te Nairañjanā» ¹⁾ enz.

De begiftigde personen, aangeduid als Mijn Heer of Monseigneur te Nairañjanā en 'Mijn Heer of Monseigneur te Susuk Pagër, zijn zonder twijfel voorname Buddhistische geestelijke heeren, die de inkomsten van de hun geschonken gronden ten bate van henzelfen en de hun toevertrouwde heiligdommen zullen aanwenden, en tevens het zielenheil des schenkers en der bevolking bevorderen. Dat de schenker, Mpu Mano, een Buddhist was, blijkt reeds uit den aanhef der oorkonde: «*namostu sarvvabuddhāya*», dezelfde uitdrukking waarmede ook een giftbrief van Koning Mpu Siṇḍok, van den jare 861 Çaka, begint; uitgevaardigd ook ten behoeve van Mpu te Nairañjanā. Gelijk men weet is Nairañjanā de naam eener rivier in Magadha, die in de Buddha-legende een belangrijke rol speelt, en dus geschikt was om als naam van een Buddhistisch gewijd grondgebied, al was dit geen rivier, op Java gekozen te worden.

Om nu terug te komen op de aangehaalde zinsneden van de koperplaat, mag men daaruit, naar het mij toeschijnt, de gevolgtrekking maken dat privaateigendom van land, zelfs van woeste gronden, op Java rehtens bestond. Wanneer iemand woeste gronden, die hij uitdrukkelijk zegt van zijn voorouders als kindsdeel geërfd te hebben, vrijelijk wegschenkt, moet hij toch als eigenaar in den volsten zin des woords beschouwd worden. Dat nu op Java dat recht bestond, is niet te verwonderen, daar het ook in Voorindië gold. In hoeverre men met grond kan beweren dat ten gevolge van veranderde omstandigheden, o.a. door den overgang der Javaansche bevolking tot den Islām, en de vestiging der Nederlandsche opperheerschappij, dat oude recht vervallen is, zij ter beslissing aan rechtsgeleerden overgelaten.

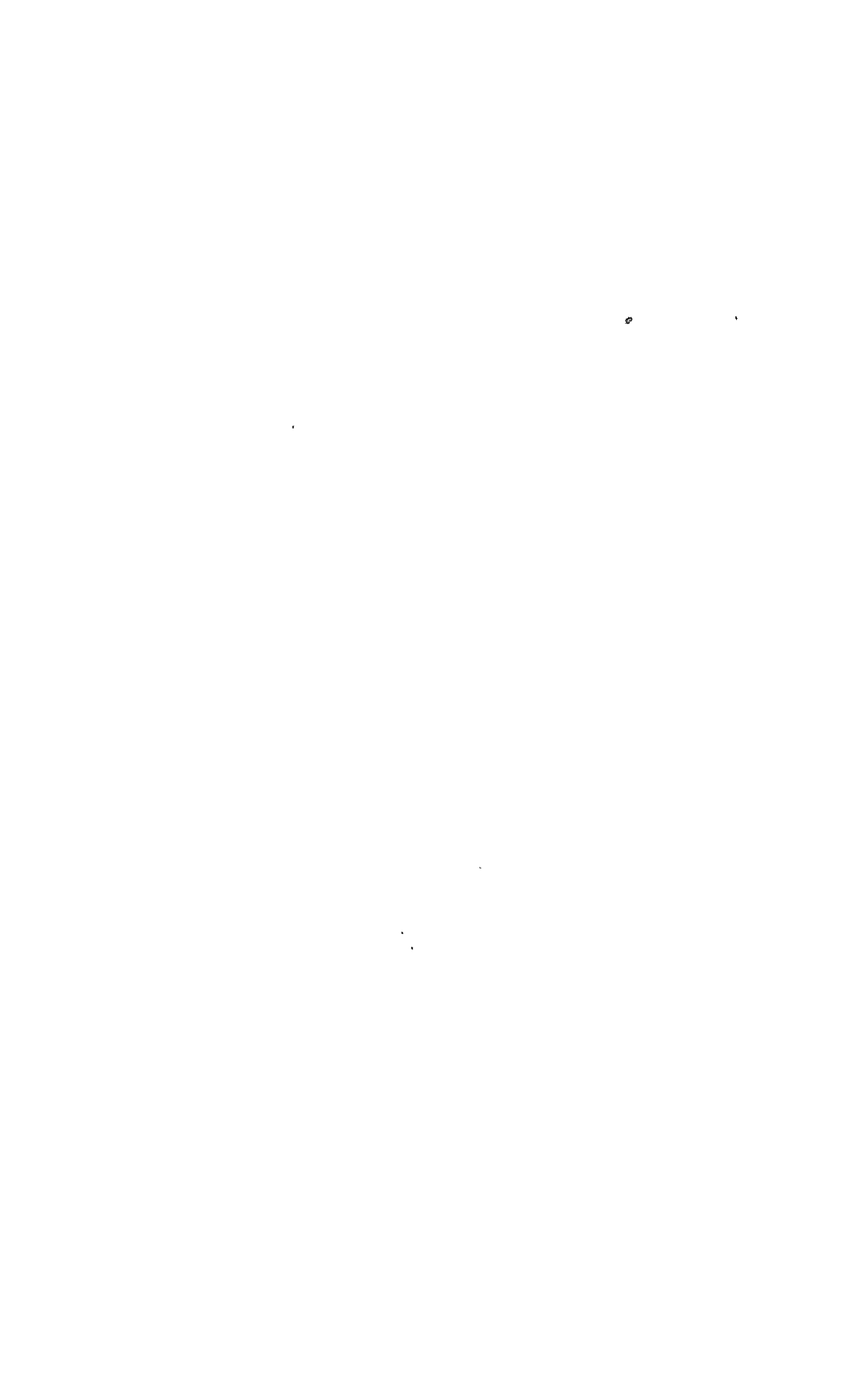
¹⁾ Irika diwāça nira, Mpu Mano, muṇyākēn lmaḥ sima, kaputrāṅḡan ira, kaliliran ira sangke kawwitan ira, ikang harahara kidul i pomahan ira.... pinuṇyākēn ira i Mpungku Susuk Pagër, muang Pungku ing Nairañjanā.

BOEKBESPREKING.

P. J. Meier, Mythen und Erzählungen der Küstenbewohner
der Gazelle-Halbinsel (Neu Pommern). Münster 1909.

Internationales Archiv für Ethnographie.
Band XIX.

Leiden 1910.

P. J. MEIER, M. S. C. Mythen und Erzählungen der Küstenbewohner der Gazelle-Halbinsel (Neu-Pommern). (Anthropos-Bibliothek, I, 1). Münster i. W. 1909 (Aschendorff).

Deze verzameling van mythen en vertellingen, medegedeeld door inboorlingen in oorspronkelijken tekst en vertaald door den Schrijver, is een ware aanwinst voor onze kennis van de volksoverleveringen der Austronesische (Maleisch-Polynesische) volken. De Schr. heeft zich reeds vroeger verdienstelijk gemaakt door zijne «Mythen und Sagen der Admiralitätsinsulaner» in *Anthropos* II, III en IV. Wat hij nu geeft, sluit zich waardig aan bij zijn vroeger werk.

Naar den aard der stukken heeft de Schr. ze verdeeld over de volgende rubriecken:

- I. Sagen over To Kabinana en To Karvuvu;
- II. Historische Sagen;
- III. Sagen die zienswijzen en zeden in 't licht stellen;
- IV. Sagen over Geesten;
- V. Diersagen.

Het ligt in den aard der zaak dat ook in andere verzamelingen van volksverhalen een soortgelijke verdeling in rubriecken gemaakt wordt, o. a. in de Tontemboansche teksten, uitgegeven door SCHWARZ, al is de volgorde der rubriecken een andere en 't getal er van grooter. In genoemde teksten vindt men de volgende groepen: I. Dierenverhalen, die van denzelfden aard zijn als rubriek V bij MEIER; Groep V, Verhalen van Spoken, Geesten, Dwerger en Reuzen kan men vergelijken met rubriek IV, Sagen over Geesten; Groep VI, Verhalen die op het Volksgeloof betrekking hebben, vertoonen in aard overeenkomst met rubriek IV, Sagen die zienswijzen en zeden in 't licht stellen; Groep VIII, Verhalen van halfmythischen aard omtrent Goden, Halfgoden en beroemde Voorouders bevat soortgelijke vertellingen als de Sagen over To Kabinana en To Karvuvu, en de Historische Sagen.

Een blik op hetgeen tegenwoordig reeds bekend is gemaakt van de volksoverleveringen in verschillende deelen van 't Austronesisch taalgebied leidt tot de m. i. onafwijsbare gevolgtrekking dat menig verhaal, niet in hedendaagschen vorm, maar in de kern, teruggaat tot een ver verleden, en dat sommige *genres*, zooals dierfabelen, goden- en heldensagen, cosmogo-

nische mythen, reeds bestonden in een tijd toen de voorouders der heden-daagsche Austronesiërs nog in het stamland woonden. In de Voorrede drukt zich Pater SCHMIDT, de volijverige en bekwame redacteur van het tijdschrift «Anthropos», sprekende over de plaats welke de voor ons liggende verzameling inneemt aldus uit: «Ihre Mythen und Sagen erweisen sich deutlich als eine besondere Fortentwicklung des austronesischen Grundthemas».

Het boek is zóó ingericht dat aan den eenen kant de oorspronkelijke tekst, en op de volgende bladzijde de vertaling staat. Door deze goede inrichting wordt het den lezer gemakkelijk gemaakt, desverkiezende, den tekst met de vertaling te vergelijken. Wie vertrouwd is met eenige talen van Indonesië en de Stille Zuidzee zal spoedig veel van het taaleigen begrijpen, zoodat de teksten dienstbaar kunnen gemaakt worden aan de studie der taal. Een kort overzicht van een eenigszins afwijkend dialect vindt men in 't bekende werk van CODRINGTON, *Melanesian Languages*, p. 565.

Als proeve van den aardigen verhaaltrant volg hier de fabel van de vogels Kau (*Philemon cockerelli*) en Malip (*Lorius hypoinochrous*), p. 267:

«[Anfangs] hatte der Kau das Gefieder des Malip-Vogels und der Malip-Vogel das Gefieder des Kau.

[Eines Tages] zogen die beiden ihr Gefieder am Strande aus, liefen ins Wasser und badeten. Der Malip-Vogel aber stieg zuerst wieder aus dem Wasser an den Strand, nahm das Gefieder des Kau und zog es über seinen Körper, seinen Malip-Körper.

Der Kau dagegen stieg später aus dem Meere heraus, in dem beide gebadet hatten. Der Malip hatte aber schon das Gefieder des Kau-Vogels genommen und es über seinen Leib gezogen.

Da sagte der Malip zum Kau: «So mache denn du mein Gefieder zu dem deinen».

Der Kau aber war zornig, nahm ein kleines, verkohltes Holzstück und warf damit nach dem Malip-Vogel. Er traf ihn mit jenem kleinen, verkohlten Holzstück am Kopfe.

Und der Malik sagte: «Du da, du hast keinen schönen Namen. Dieses mein schönes Gefieder war an dir verschwendet. Ich werde dein Federkleid mit Recht tragen, da ich den schönen Namen Malip führe. Du, du wecke die Leute morgens mit deinem Rufe aus dem Schläfe! Ich aber will in weitem Abstände mich halten, ich will dieses mein schönes Gefieder nicht leicht lassen.

Darauf flog der Malip-Vogel mit dem Gefieder des Kau von dannen. Der

Malip-Vogel aber hat ein schwarzes Plättchen auf dem Kopf, weil ihn der Kau dort mit dem Feuerbrand getroffen hat.»

Een dergelijk thema komt voor in Tontemboansche teksten, N°. 13, waar de groote Jaarvogel den kam van den kleinen Jaarvogel leent en deze laatste den kam des grooten Jaarvogels. Toen de kleine zijn kam terugvroeg, weigerde de groote dien af te staan, waarop de kleine, verbolgen, hem den naam *Uwak*, z. v. a. bedrieger gaf, welken hij nog draagt.

BOEKBESPREKING.

H. Winkler, Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische
und das Japanische. Berlin 1909.

Internationales Archiv für Ethnographie.
Band XIX.

Leiden 1910.

HEINRICH WINKLER. Der Uralaltaische Sprachstamm,
das Finnische und das Japanische. Berlin, Dümmler 1909.

Zooals uit de Voorrede blijken kan, heeft de bekende schrijver van bovenstaand werk sedert 1879 de Altaïsche talen in alle vertakkingen alsook het Japansch behandeld. Tegen enkele nieuwere theorieën houdt hij vol dat de Finsch-Ugrische talen onafscheidelijk met de overige Altaïsche talen (Samojeedsch, Turksch, Mongoolsch, Mandju-Tungusisch) verbonden zijn, tot dezelfde familie behooren. Wij zijn het ten volle met hem eens, en begripen niet hoe men er toe is gekomen de oorspronkelijke eenheid dier talen te loochenen.

Minder eenvoudig is het de verhouding vast te stellen, waarin Japansch tot den Altaïschen taalstam staat. Heeft men het recht 't Japansch eenvoudig bij de Altaïsche talen in te lijven, of is de verhouding van denzelfden aard en graad als er bijv. tusschen Hamitisch en Semitisch, Austronesisch en Austroasiatisch bestaat? Dat er verwantschap bestaat tusschen 't Japansch en Altaïsch wordt o. i. door den schrijver onwederlegbaar aangetoond en hij gaat zelfs zoover van de overtuiging uit te spreken, dat het Japansch eenvoudig een lid der Altaïsche taalfamilie is. Hij drukt zich daarom trent op blz. 121 aldus uit: «Besonders hat mir aber das Studium der mir zugänglichen altjapanischen Lieder bei jeder neuen Beschäftigung damit klarer gezeigt, dass das Altjapanische den uralaltaischen Sprachtypus *rein*, und in vielen Punkten reiner als irgend eine andere uralaltaische Sprache wiedergibt». Indien deze formuleering van den werkelijken toestand juist is — hetgeen Ref. die geen Japansch kent niet durft tegenspreken — dan staan de Altaïsche talen toch in in nauwer onderling verband dan een van hen tot het Japansch en draagt deze laatste meer 't karakter van een Prae-altaïsche dan van een Altaïsche taal. Vooralsnog wil het ons toeschijnen dat Altaïsch en Japansch twee vertakkingen zijn van één taalstam; uit de ééne vertakking hebben zich alle Altaïsche talen ontwikkeld; uit de andere 't Japansch. Hoe het ook zij, men moge verschillen van gevoelen, wanneer het er op aankomt den graad van verwantschap te bepalen, aan de oorspronkelijke verwantschap wordt niet getwijfeld.

Om die verwantschap te betoogen geeft de Schr. in de eerste plaats een degelijk overzicht van 't karakter der Uralaltaïsche talen; hij behandelt

daarin den woordvoorraad, de persoonlijke voornaamwoorden, 't werkwoord en den zinsbouw.

Daarop volgt een uitvoerige beschouwing van 't Japansche taaleigen, waarbij grondig behandeld worden: 't karakter der taal, de taalverschijnselen, nl. substantief, adjectief, bijwoord, telwoord, verbaalnomen. Daarna komen bewijspplaatsen uit Oudjapansche teksten, slotsom en eindelijk een lijst van Japansch-Uralaltaïsche woorden.

Wij mogen in een tijdschrift als het Internationaal Archief niet te veel in bijzonderheden treden, te minder omdat wij van oordeel zijn, dat de Sch. zijn stelling, althans in hoofdzaak, overtuigend bewezen heeft. Het spreekt van zelf, dat wij niet alle meeningen van den Sch. onderschrijven; zoo twijfelen we aan de juistheid zijner opvatting (blz. 122) dat de klinkerharmonie «sich erst auf dem Boden der einzelnen Sprache oder Gruppe entwickelt haben *kann*», doch het zou ons te ver voeren de gronden aan te voeren, waarom wij het niet met hem eens zijn. Ook bij de woordvergelijking (blz. 256 vgg.) zouden wij geneigd zijn meermalen vraagtekens te plaatsen; om een enkel voorbeeld te nemen: met den Japanschen stam *tob* wordt vergeleken Magyaarsch *túz*. Nu is dit toch blijkbaar ontstaan uit *tuti*, Ostjak *tūt*, een varieteit van Finsch *tuli*, Mordwisch *tol*, vuur, verder met secundair suffix Kalmuksch *tülen*, brandhout, enz. De wortel van *tuli*, *tuti*, en Jap. *tob* kan dezelfde wezen, maar in geen geval mag *túz* rechtstreeks met *tob* gelijk gesteld worden.

Het heeft ons aangenaam aangedaan, dat WINKLER meermalen in zijn werk zoo waardeerend over wijlen den Leidschen Hoogleeraar HOFFMANN spreekt. Wij die den zoo verdienstelijken man in zijne werkzaamheid hebben kunnen gadeslaan, zijn WINKLER daarvoor dankbaar. Moge ook zijn werk de waardeering vinden, welke het ten volle verdient, niet alleen bij beoefenaars der Altaïsche talen en 't Japansch, maar ook bij hen, wier studie op een ander taalgebied ligt. Gelukkig begrijpt men hoe langer zoo meer dat om tot een onbekrompen inzicht in 't wezen der menschelijke taal en hare geschiedkundige ontwikkeling door te dringen, men zich niet moet beperken tot de beschouwing der taalverschijnselen in één enkele familie.

Allen, die er zoo over denken als Ref., wordt het voortreffelijke werk van WINKLER ten zeerste aanbevolen.

Utrecht, Jan. 1910.

BOEKBESPREKING.

C. W. Seidenadel, The Language spoken by the Bontoc
Igorot. London 1909.

Internationales Archiv für Ethnographie.
Band XIX.

Leiden 1910.

CARL WILHELM SEIDENADEL. The Language spoken by the Bontoc Igorot. With photographic illustrations. Chicago, The open Court publishing Company, London Agents Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 1909.

This voluminous work, comprizing a Grammar of the Language spoken by the Bontoc Igorot, a Vocabulary and Texts, is a real acquisition, a valuable contribution to our knowledge of the Philippine languages. It is based exclusively on the material obtained by the Author personally, from the lips of several groups of Igórot who were on exhibition in Chicago during the Summer and Autumn of 1906 till October 9, and in 1907 from May 28 to August 20. The trustworthiness of the material will be apparent to every one who is no stranger in the study of other Philippine and more in general Indonesian languages.

The Grammar, the first of the Bontoc Igorot idiom, is a masterly piece of work. All parts of the grammatical system are treated copiously and in a thoroughly scientific manner; the arrangement is lucid and leaves nothing to be desired.

The high praise due to the great merits does not exclude some doubts, not indeed as to the facts, but concerning some of the theories advocated by the Author. It is here not the place to pass in review those theories in full; I will only treat of one point in order to justify my dissent from his view. In § 218, p. 71 f., in order to prove that the bare stem of words with prefix *i-* is a Nomen actionis with active meaning he adduces some sentences; let us take *itoliyu nan sulad ken Oloshan*, translated: your giving back (is) the letter, to Oloshan. Now it may be admitted that this translation leaves no uncertainty about the purport of the sentence; yet, to my apprehension, the more precise wording of the phrase would be: the letter (is) given back by you. The proof is this: English «your giving [back]» is in German: «ihr Geben», Dutch «uw geven». This does not suit the case; what is required is «ihre Gabe», Dutch «uwe gave». Now the notion implied in «Gabe, gave» is that of a Passive. A sentence like *ipotlóngko nan pinang is nan ólo*, (p. 91) is rendered by «I cut the head with the ax». Logically «I cut off the head with the ax» will do, because it agrees with our common way of speaking, but nearer the original phrase would be: «the ax is used by me (properly: is what is used by me) to cut off the head». It must, how-

ever, not be thought that the prefix *i-* in Igorot marks a Passive; its function may be compared with that of the suffix *-akēn* in Javanese; *-kan* in Malay, *kēn* in Dairi, *hon* in Toba, though *-akēn* has a wider range because it is also used to form Causatives which does not apply to the prefix *i-* in Igorot.

As to the function of the prefix *i-* we find p. 71 the following remark: «*I-* may be compared with our prefix *be-* in *bespeak*, *bestride*, *befall*; or it may represent the preposition *is*; and may then be compared with *invade*, *offend*, *persuade*, *provide*, and other prepositional compounds». The comparison of the function of *i-* with *be-* in English — we may add German and Dutch — is not felicitous, for the object of the action denoted by words with prefix *i-* is chiefly an instrument, and never a place, whereas the object in English, German, Dutch verbs with *be-* is a place or a person for whom or regarding whom the action takes place; e. g. Engl. *be-fall* is so much as *fall on*; *bespeak*, s. m. a. *speak on*, *about*; German *bestreuen* is «*streuen auf*», not «*mit*»; *besehen* s. m. a. «*sehen auf*»; «*berweinen*» s. m. a. «*weinen um*»; *beklagen* s. m. a. «*klagen über*». By means of *be-* is formed a class of Transitives from Intransitives; the counterpart of it in Igorot etc. is the suffix *an*, not the prefix *i-*.

It is superfluous to state that my criticisms regarding certain theories do not in the least affect the appreciation of the facts.

The second part of the book, the Glossary, is comparatively rich and composed with care. Highly valuable matter is contained in the third part, original Texts: Mythology, Folk-lore, Historical Episodes, Songs. For this collection we are the more thankful because from other Philippine tribes so little of the same kind has been preserved or at least made public.

The finely executed illustrations represent types of natives and scenes from their life.

Even after a cursory perusal of the whole work one will arrive at the conclusion that the idiom of the Bontoc Igorot is an interesting member of the Philippine group of Malayo-Polynesian languages. It shows the common traits of the Philippine languages, being most closely allied to the Ibanag or Kagayan. Compare e. g. the personal pronouns: *sakēn* (*sakon*), I; *sika*, thou; *siya*, he, she, it; *tjaiia*, we two (you and I)¹⁾; *tjatako* (i. e. *tja* + *tako*) we (incl.); *tjakami*, we (excl.); *tjakayu*, you; *tjaitja* (i. e. *tja* + *itja*) they. The corresponding words in Ibanag are: *sakan*; *sikau*; *ya*²⁾; *itta*; *ittam*; *sikami*;

¹⁾ I. e. a compound of *tja* and *ita*. *Tja*, otherwise pronounced *da*, like in Ibanag marks a collection, a collective plural.

²⁾ I. e. *ya*, Old-jav. *ya*, Mal. *iya* + Personal Article *si*. *Siya*, *sia* is the common form also in the idioms of the Minahasa, Sangir, etc. The plural of *siya*, viz. *sira*, survives in Old-javanese.

sikamu; ira. Much alike are the forms in Iloko: *si ak* or *ak*; *sika* or *ka*; *dedi* or *di*; *da-ta* (Dual); *da-tayo*; *da-kami*; *ida*. Somewhat further off, though not much, stands Tagalog: *ako* (but after preposition *akin*); *ikau*; *siya*; *kita*, *kata*; *tayo*; *kami*; *kayo*, *kamo*; *silá*. Almost the same forms in Bisaya.

In some words Ibanag has *g* against Tagalog, Bisaya, Bikol, etc. *d* (i. e. lingual *d*) or *l*, though in most cases Ibanag *r* answers to Tag., Bis. *l* (older *r*), Javan. *ḍ* or *r*, Malay *ḍ* (lingual). It is highly remarkable that we meet with the same, so to say abnormal *g* in Batak *g*, Nias *ch* (*gh*) and that mostly in the same words. Now Igorot shows in such words *ky*, or decidedly older *ch* (pronounced as in German and Dutch). E. g. Ibanag *aggau*, day, Igorot *akyu*, *aköu*, about which Dr. SEIDENADEL remarks, p. 6: «Very rarely the combinations *-kyu* and *-köu* were interchanged with a guttural like *ch* in Scotch loch, or in German wachen; *ch* was found but twice in collateral forms: *achu* for *akyu*, day; and *mangachu* for *mangaköu*, thief». An instance of coincidence between Batak, Nias and Ibanag is Bat. *anggi*, Nias *ache* (*aghi*), younger brother of sister; of which Ibanag *aggit*, hermano en lo moral, is a slightly differentiated form; further *uagi*, pariente, hermano; *cp*. Minahasa, Sangir, etc. *tuari*, younger brother; Old-jav. *ari*, New-jav. *adi*, younger brother or sister; Malay *adiq*, Dayak *andi*, Makass. *andi* or *ari*, Bugi *anri* or *ari*, etc. I suspect that Iloko *aki*, usually *sinaki* «Geschwister» belongs to the same class. I likewise would identify Igorot *paküy*, rice thrashed, with Nias *fache* (*faghi*), rice both as plant and cooked, though Batak *pagi* is unthrashed rice, like Malay *padi*, Jav. *pari*, Iloko, Tagalog *palay*. Another instance is Ibanag *paggi*, pain, against Malay *pëdih*, Jav. *përih*, but Nias *owöchi*.

But enough of this. Let me conclude this review with warmly recommending the excellent work for which we have to thank Dr. SEIDENADEL to all students of Malayo-Polynesian languages.

BOEKBESPREKING.

W. VOLZ, Südost Asien bei Ptolemäus.

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch
Aardrijkskundig Genootschap.
Tweede Serie, deel XXVIII.

Leiden 1911.

WILHELM VOLZ. Südost Asien bei Ptolemäus. (Overdruk uit «Geographische Zeitschrift», 1911, Band 17. Heft I). Mit 3 Karten auf Tafel I.

Bij alle waardeering van 't aardrijkskundig werk van Ptolemaeus, kunnen wij toch niet verhelen dat zijn berichten omtrent Oostazië uiterst gebrekkig en verward zijn. Geen wonder dus dat de geleerden die hun krachten beproefd hebben om de bij hem voorkomende aardrijkskundige namen te verklaren, in de meeste gevallen niet verder gekomen zijn dan tot min of meer gewaagde gissingen, die men, om er een tintje van geleerdheid aan te geven, bestempelt als «hypothesen», zonder dat ze daardoor een zier aan wetenschappelijke waarde winnen. De schrijver van bovenvermelde verhandeling is zich dan ook wel bewust van de moeilijkheden van zijne taak en erkent: «auch mein in der folgenden Abhandlung gegebener Versuch *kann nicht mehr sein als eine Hypothese*».

Ik geloof niet dat de lezers van dit tijdschrift zullen verlangen dat ik alle verklaringen van den Sch. aan een beoordeeling onderwerp, en zal mij dus alleen bepalen tot dezulke die iets meer dan losse gissingen zijn.

De Sch. begint met te spreken over de Barusai-eilanden. Dat in dezen naam «Barus» schuilt is reeds door anderen opgemerkt, o.a. door ROUFFAER, wiens artikel in dit Tijdschrift, 1908, p. 1390 de Sch. niet verzuimt te vermelden. In de «Barusai» ziet hij de Mentawai-eilanden, steunende op de overeenkomst van Barus met Si-Berut. Of beide woordvormen identisch zijn, is niet bewezen, maar ook buitendien is de veronderstelling dat de Mentawai-eilanden bedoeld zijn, niet geheel onaannemelijk, al ligt Nias nog dichterbij Barus.

Op blz. 33 wordt gesproken over de drie eilanden der Satyrs, en 't voorbergte der Satyrs. Aangezien deze Satyrs staarten heeten te hebben, ligt het voor de hand daarin een vermelding te ontdekken van groote apen, bepaaldelijk van en bij Borneo. Hieromtrent laat zich de Sch. aldus uit: «es liegt nahe, in den Satyrn den Orang Utan zu sehen, den merkwürdigsten und auffälligsten der asiatischen Menschenaffen, dessen Heimat ja vor allen Dingen Borneo ist. Da der Orang Utan immerhin ein Bewohner der tieferen landeinwärts gelegenen Urwälder ist, könnte man an einen anderen ausserordentlich auffallenden Affen denken, den Semnopithecus nasicus, den Nasenaffen . . . Vielleicht kommen die Nasenaffen sogar noch mehr hier

in Betracht, als der Orang Utan, da die Bewohner der Satyrn-Inseln geschwänzt sein sollen.» Hoe het zij, dat met die Satyrs groote menschachtige apen bedoeld zijn, is alleszins waarschijnlijk.

Weinig gelukkig is de verklaring van den plaatsnaam Takola op blz. 34, waar wij lezen: «Die weiterhin angegebene Hafenstadt Takola führt uns dann nach Nord-Sumatra. Der Name, welcher indisch vielleicht «Würzstadt» bedeutet, könnte uns ebensowohl an die Landschaft Angkola denken lassen, wie nur an den Reichtum an verschiedenen Gewürzen, welchen grade das nördliche West-Sumatra aufweist. Ob der Name Takola eventuell aus der üblichen Abkürzung ta für Kota «Stadt» und dem gajoschen Wort «kaul-gross» (Die Gajoer bewohnen hier das Binnenland) entstanden sein kann und demgemäss «grosse Stadt» Hauptstadt bedeutet, mögen Sprachforscher entscheiden. Jedenfalls ist das nordwestlich davon gelegene Vorgebirge die Nordspitze Sumatras.» Dit alles lijkt naar niets. Omtrent Takola — zóó is de juiste spelling — bezitten wij eenige bruikbare gegevens. Sanskrit *takkola*, dat ook in 't Pāli en Tamil voorkomt, is de naam van meer dan één gewas en de daarvan afkomstige welriekende stof. Gelijk met meer plaatsnamen 't geval is, heeft men ook een plaats er naar genoemd. In 't bekende Buddhistische geschrift getiteld «Milinda Pañha» worden eenige vermaarde door zeehandelaren bezochte oorden opgenoemd ¹⁾, te beginnen met Waṅga (d.i. Bengalen), Takkola, China, enz. Reeds uit de plaatsing van Takkola tusschen Bengalen en China blijkt voldoende dat de havenstad Takkola, bij Ptolemaeus Takola, op 't Maleische schiereiland bedoeld is. Het zonderlingste van de redeneering des Sch. is, dat hij zelf op het kaartje achter de verhandeling Takola terecht plaatst op het schiereiland, terwijl in de toelichting datzelfde Takola in Noord-Sumatra heet te liggen! Het is, na dit staaltje, niet noodig de andere fouten in de verklaring aan te wijzen.

Bedenkelijk onnauwkeurig is de Sch. op blz. 38, waar wij lezen: «Die auf «Ura» endigenden Namen, wie Mareura, sind dravidischen Ursprungs, ebenso wie Namen mit «Koli» oder «Korü»; alles dieses bedeutet «Stadt» und zeigt die dravidische Kolonie». Er wordt verwezen naar CALDWELLS Comparative Grammar of the Dravidian languages ²⁾. Blijkbaar heeft Prof. VOLZ de door hem aangetogen plaatsen wel wat vluchtig gelezen. CALDWELL zegt t. a. p. het volgende: «Ptolemy describes *Kōq̃v* as an island in the Argaric Gulf, or Palk's Straits. Elsewhere he describes it as a promontory, and correctly, it was both — if it is to be identified, as I have no doubt it is, with Râmês'varam, a long narrow island terminating in a long spit

¹⁾ Blz. 359 (ed. Trenckner).

²⁾ Tweede druk, p. 102 en 104.

of land. The bay between Point Calymere and the island of Râmês'varam is called «Rama's bow», and each end is called *Dhanu Kôṭi*, «the tip of the bow», or simply *kôṭi* (in Tamil *kôṭi*), «the tip», «end» or «corner».

Men ziet, CALDWELL heeft niet de dwaasheid gehad aan *kôṭi* de beteekenis van «stad» toe te kennen, zooals de argelooze lezer uit de bewoordingen van den Sch. der verhandeling zou moeten opmaken. Wel is het waar dat Tamil *ûr*, Kanareesch, Telugu *ûru*, enz., hetwelk in zooveel plaatsnamen van Zuidelijk Indië voorkomt, het gewone Drawidische woord voor «stad» is. Aan 't bestaan van Drawidische nederzettingen in streken van Achter-Indië wordt niet getwijfeld. Intusschen raakt Prof. VOLZ het spoor wederom bijster, wanneer hij zich op blz. 36 aldus uitlaat: ««Ura» ist ein dravidisches Wort für «Stadt», in Thēnai finden wir bei Berücksichtigung der Aussprache (thē=si) unzweifelhaft das Wort «Sinai» wieder, so dass das Ganze also «Sinerstadt» bedeutet». Doch in de Drawidische talen is de volgorde der bestanddeelen van een samenstelling juist de omgekeerde van de door den Sch. veronderstelde, zoodat zijne verklaring ten eenenmale onmogelijk is.

Nog veel erger is de dwaling waartoe de Sch. vervallen is, waar hij op blz. 36 spreekt van de Sabadeibai-eilanden. «Der Name», zoo beweert hij, «lässt uns an den noch jetzt in West-Java lebenden primitiven Volksstamm der Sibadui denken». Hiertegen is op te merken, dat het onschuldig lijkende *si* een verzinsel is van den Sch., toegevoegd om aan zijne verklaring een glimp van waarschijnlijkheid te geven; het persoonlijk lidwoord *si* is hier geheel misplaatst. Verder is Sundaneesch *baduj*, Javaansch *baduwi* het aan 't Arabisch ontleende woord voor Bedoeïen, woestijnbewoner, en wordt het als een soort scheldwoord toegepast op een kleine nog heidensch gebleven bevolking in 't Bantamsche. Dit is toch algemeen bekend en zou ook tot Prof. VOLZ doorgedrongen zijn, indien hij zich verwaardigd had Hollandsche bronnen te raadplegen. Zelfs uit Hollandsche geschriften is toch nog wel eens iets te leeren, heusch. Wat nu Sabadeibai betreft, kan ik het vermoeden niet van mij afzetten dat het niets anders is dan een door Ptolemaeus misverstaan duplicaat, in een anderen gewestelijken vorm, van Iabadiu. Het woord wijst op een Prâkrit Dżawadiwa. Aangezien de klank *dżj* aan 't Grieksch ontbreekt, wordt hij weergegeven nu eens met *s*, dan weer met *z*. Bijzondere opmerking verdient dat naast Iabadiu een andere lezing Sabadiu overgeleverd is. Naast den beginklank *j*, komt reeds vroeg ook *dżj* voor; dus Dżawa naast Jawa.

Onzeker is het, hoewel niet bewijsbaar verkeerd, dat de Gouden Chersonesus volgens den Sch. niet enkel 't Maleische Schiereiland omvat, maar ook Sumatra. De gronden die hij voor zijne veronderstelling aanvoert be-

teekenen niets. Zooveel is zeker dat Suwarṇadwīpa d.i. Goudeiland, meermalen bepaaldelijk op Sumatra wordt toegepast. Daarnaast komt voor de benaming Suwarṇabhūmi, d.i. Goudland. Beide benamingen passen nu ook op 't Gouden Schiereiland, want het Sanskritwoord *dwīpa*, ofschoon het eigenlijk «eiland» beteekent, wordt ook ruimer toegepast; zoo heet in Buddhistische geschriften geheel Indië Džambudwīpa. Nauwkeurigheid in 't gebruik van aardrijkskundige namen moet men bij de Indiërs niet zoeken.

In verband met het voorgaande staat hetgeen de Sch. op blz. 35 zegt:

«Das Interessanteste an dieser ganzen Frage, ob bzw. dass die goldene Chersones der malaiischen Halbinsel + der Insel Sumatra entspricht, ist hauptsächlich der Punkt dass Ptolemäus eine trennende Meeresstrasse nicht angibt. Das Nächstliegendste ist ja wohl anzunehmen, dass die Küstenschiffahrt der Inder den Weg längs der gebirgigen Westküste Sumatras vorzog und die ungeheuren, menschenleeren Sumpfwälder der Ostküste mied; es mag bekannt gewesen sein, dass man durch die Strasse von Malakka durchfahren könnte, aber niemand hatte Interesse an der Durchfahrt. Die andere Möglichkeit wäre die, dass die Strasse von Malakka erst jüngeren Ursprungs sei, dass zur Zeit des Ptolemäus irgendwo, irgendwie eine wohl von Sumpfwäldern bedeckte schmale Verbindung zwischen Sumatra und der malaiischen Halbinsel bestanden habe.»

De eerste veronderstelling berust eigenlijk alleen op 't feit dat Ptolemaeus van de straat geen gewag maakt. Daar de Alexandrijnsche geograaf doorslaande blijken geeft dat hij verre van alwetend is, schijnt de veronderstelling weinig aannemelijk. Voor het tweede alternatief had de Sch. zich kunnen beroepen op een inlandsche overlevering, vermeld door Camões, *Lusiadas* X, 124 (ed. da Fonseca):

«Dizem que d'esta terra, co'as possantes
Ondas o mar entrando dividiu,
A nobre ilha Samatra, que ja d'antes
Jonctas ambas a gente antiqua viu.»

Over de waarde van zulke inlandsche overleveringen kan men verschillend oordeelen.

Hierbij zal ik het laten, al bevat de verhandeling nog stof te over voor andere aanmerkingen.

Alles tezamen genomen, schijnt het mij toe dat de Sch. zijne taak te licht heeft opgevat.

BOEKBESPREKING.

P. W. Schmidt, Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker.
Wien 1910.

Göttingische gelehrte Anzeigen,
1911 no. 8.

Berlin 1911.

P. W. SCHMIDT, S. V. D., *Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker*. (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse, Bd. LIII. Wien, A. Hölder 1910).

In einem Vortrage, gehalten in der Monatsversammlung der Wiener Anthropologischen Gesellschaft am 21 April 1909, stellt der Verfasser den Grundsatz auf, dass man in der mythologischen Wissenschaft bestrebt sein soll, «zunächst bestimmt abgegrenzte Gebiete in gründlicher Einzeluntersuchung zu nehmen, bei der freilich die Möglichkeit des Zusammenhanges mit anderen Gebieten nie ausser Acht gelassen werden soll. Als vorzüglichstes Kriterium erster Abgrenzung wird dabei stets die Sprachgemeinschaft zu gelten haben». Das Gebiet, dessen Bewohner Prof. W. SCHMIDT den Stoff zu seinen mythologischen Forschungen abgeben, ist die austronesische Inselwelt; das Hauptresultat seiner Studien auf diesem Gebiete ist, dass «wir in Indonesien zwei radikal getrennte Gebiete vor uns haben: das eigentlich austronesische Gebiet allein mit einer ungeschlechtlichen Mondmythologie, das andere Gebiet, das auch ethnologisch und linguistisch nicht austronesische, aber prähistorische Einflüsse zeigt und eine Sonnenmythologie mit phallischen Riten besitzt». Zur Erhärtung dieser Ansicht wird in besagtem Vortrag eine Uebersicht der zu Grunde liegenden Tatsachen gegeben, und zwar in verhältnismässig knapper Form. Weit ausführlicher und mit den notwendigen Belegstellen ist dasselbe Thema behandelt in der Abhandlung unter obenstehendem Titel.

Von vorn herein müssen wir dem Verf. das Lob zollen, dass er die in verschiedenen Sprachen bestehende Literatur so vollständig benutzt hat. Nicht weniger verdienstlich ist die Art und Weise, wie er seine Quellen benutzt hat. Er hat den schwer zu bewältigenden Stoff gehörig geordnet, und aus den uns erhaltenen Trümmern uralter religiöser und mythologischer Anschauungen ein Gebäude aufzubauen gesucht, wenn auch nicht immer überzeugend — wer könnte dies fordern —, doch redlich und geschickt.

Es würde die Grenzen eines Referats bei weitem überschreiten, wenn man versuchen wollte, von den in der Abhandlung mitgeteilten Vorstellungen der verschiedenen, aber in ethnologischer und sprachlicher Hinsicht

verwandten austronesischen Völkerschaften in Bezug auf ihre Religion und Mythologie eine auch nur oberflächliche Uebersicht zu gewähren. Zur Orientierung für den Leser sei bemerkt, dass die ganze Abhandlung in neun Kapitel zerfällt; hinter einander werden behandelt: 1. Die Dayak auf Borneo; 2. Die Batak auf Sumatra; 3. Die Stämme von Celebes; 4. Die Bewohner der Insel Nias; 5. Die Madegassen; 6. Die kleineren östlichen und südöstlichen Inseln des indonesischen Gebietes; 7. Die Polynesier; 8. Die Melanesier; 9. Allgemeine Zusammenfassung und Schlussfolgerungen.

Das Studium der uns bekannten religiösen und mythologischen Anschauungen der austronesischen Völker führt den Verf. zu dem Ergebnis, dass man zwei verschiedenartige Mythologien, eine Mond- und eine Sonnenmythologie, zu unterscheiden habe. Die Völker, bei denen Mondmythologie «ausschliesslich oder beherrschend vorhanden ist», sind die Niaser, die Batak, die Dayak und die melanesischen Stämme; «das Gebiet einer geschlechtlichen Sonnen-, bzw. Himmelsmythologie» bilden die Südwest- und Südostinseln, die südlichen Molukken und die gesamten polynesischen Völker. Als ein Sammelbecken, in welchem Bestandteile beider Gruppen sich bewahrt haben, kann «Celebes und einigermaßen auch Polynesien bezeichnet werden» (S. 120).

«Die Mondmythologie ist die Darstellung eines oder mehrerer Mondumläufe, die nach Phasen gegliedert sind» (S. 128). Inwieweit die Erd- und Menschenschöpfung aus dieser Mythologie zu erklären ist, darüber spricht Verf. sich aus S. 128—134. Die Sonnenmythologie ist, nach Ansicht des Verf., eine Jahresmythe des Sonnenumlaufes, mit agrarisch-utilitaristischem Charakter. In scharfem Gegensatz zu der Mondmythologie tritt hierin hervor der sexuelle Unterschied zwischen Sonne (oder Himmel) und Erde als Ehepaar, als Befruchter und Gebärende. Wegen der Verschiedenheit der beiden mythologischen Kreisen zu Grunde liegenden Erscheinungen bekennt Verf. sich zu der Ansicht, die Sonnenmythologie sei nicht ursprünglich austronesisch, sondern entstanden aus papuanischem Einfluss.

Was hier im Schlusskapitel in kurzem angedeutet ist, findet man in den vorhergehenden Kapiteln ausführlich mit der Beschreibung und Erörterung der betreffenden Tatsachen dargetan.

Das erste Kapitel macht uns bekannt mit der Götterlehre und den Schöpfungsmythen bei den verschiedenen Dayakstämmen auf Borneo. Aus der Einzeldarstellung geht hervor, dass bei allen Gruppen die Gestalt des höchsten Wesens sich deutlich von den anderen überirdischen Wesen abhebt. Eine zu diesem höchsten Wesen, dem Himmelsgott, meist in einem gewissen Gegensatz stehende Gestalt ist die des Gottes der Erde, bzw. der Unterwelt. Es ist fraglich, ob der Himmelsgott ursprünglich ein Weib zur

Seite hatte; die Erdgottheit tritt in doppelter, in männlicher wie in weiblicher Form auf, ohne dasz auch zwischen diesen beiden eine Ehe bestände. Was die Schöpfungsmythen betrifft, wird hervorgehoben, dass sich bei diesen drei Gruppen ergeben. Die Hauptcharakteristika der ersten Gruppe sind folgende: 1. Der Mythos behandelt zuerst die Schaffung von Himmel und Erde und erst im Anschlusse daran die der Menschen; 2. Die Schaffung wird vollzogen durch zwei Vögel; 3. Himmel und Erde werden gebildet aus zwei Eiern; 4. Der Mensch wird aus Lehm geschaffen (S. 24). Unter den Mythen der zweiten Gruppe enthält der zweite «ein wahres Kompendium der mythologischen Entwicklung». Die Erwähnung von Sonne und Mond und den Mondvierteln zeigt, dasz wir es hier mit Astralmythen zu tun haben. Die Erklärung der Mythen gibt Verf. in den folgenden §§ 122—161.

Das zweite Kapitel führt uns hinüber zu den Batakstämmen auf Sumatra. Da die Batak dem Einfluss des Hinduismus ausgesetzt gewesen, ist es nicht immer leicht, das Ursprüngliche vom Uebernommenen auszuscheiden. Bei den Toba-Batak herrscht die Vorstellung, dasz die Welt aus drei Stockwerken besteht: die Oberwelt ist der Sitz der Götter, die Mittelwelt der Sitz der Menschen und mancher Geister, die Unterwelt die Wohnung der Geister, der Dämonen und der Verstorbenen. Die Oberwelt baut sich in sieben Schichten auf. In dem obersten Himmel wohnt *Mula djadi na bolon*, «der grosze Ursprung des Werdens», im zweiten Himmel die drei Götter *Batara Guru*, *Soripada* und *Mangala Bulan* (*Mabulan*). Wenn der Batak gewöhnlich *Batara Guru* den obersten Gott nennt, so ist dies offenbar keine ursprüngliche Vorstellung, denn *Batara Guru* ist eine Bezeichnung *Çiwas*. Es ist kaum zu bezweifeln, dasz *Mula djadi na bolon* ursprünglich das höchste Wesen bei den Batak ist. Ob die Trias der Götter eine heimische Vorstellung ist, wie Verf. annimmt, wie auch die Dreiteilung der Welt, scheint Ref. zweifelhaft, doch eine Sache von untergeordneter Bedeutung. Eine sonderbare Umbildung hat der indische *Bṛhaspati* erfahren, der als *Boraspasi* von den Batak als Erdgottheit verehrt wird. Welche Ideenassociation die Metamorphose herbeigeführt hat, ist schwer zu sagen.

Ueber die Weltschöpfung weisz der Toba-Batak folgendes zu erzählen: «*Mula djadi na bolon* hat alles geschaffen; hat keinen Anfang; wohnt in dem obersten Himmel. Er hat zwei Boten: die Schwalbe *Naguranta*, welche die Himmelspforte bewacht, und die Schwalbe *Mandi*, die als sein Bote umherschweift. Von ihm werden im zweiten Himmel drei Söhne geschaffen, die drei Götter *Batara Guru*, *Soripada* und *Mangala Bulan*, denen später drei Frauen zugesellt werden. Ueber die aus den drei Ehen gespros-

senen Kinder gibt es mehrere Berichte; nach der einen Fassung erhält *Batara Guru* eine Tochter *Sideak Parudjar*, während diese nach einer anderen Ueberlieferung *Mangala Bulan* zum Vater hat. Jedenfalls spielt *Sideak Parudjar* bei der Erdschöpfung eine Hauptrolle, wie Verf. ausführlich beschreibt (§§ 175—177). Er schlieszt aus dem Inhalt der Mythen die Mondnatur der *Sideak Parudjar*, denn sie wird direkt in den Mond versetzt; auch deutet ihre in den Mythen hervorgehobene Spinnntätigkeit und das Abwickeln des gesponnenen Knäuels auf ihren Mondcharakter. Ihr wird, nach einer Erzählung, ein Held als Gefährte zugesellt, der mit ihr Söhne und Töchter, die ersten Menschenkinder, zeugt. Da Verf. in diesem Gefährten den Sonnenheld erblickt, findet er in diesem Zug des Naturmythus eine Anknüpfung an die Sonnenmythologie. Diese soll nicht ursprünglich austronesisch sein, sondern herkommen von den Südwestinseln, wo sie unter papuanischem Einflusz entstanden sei. Die Beweise, die Verf. zur Erhärtung seiner Theorie anführt, lassen sich nicht in gedrängter Darstellung wiedergeben. Hier genügt es, den Punkt festzuhalten, dasz bei den Toba-Batak Mond- und Sonnenmythologie neben einander vorkommen. Uebrigens wird sich im Verfolge noch die Gelegenheit darbieten, auf diesen Gegenstand zurückzukommen.

Die Götterlehre und Schöpfungsmythen der Karo-Batak und Dairi-Batak weichen in manchen Stücken ab von den Ueberlieferungen der Toba-Batak, doch bei allen drei Stämmen tritt *Batara Guru* als hoher Gott auf. Nach den Karo-Batak wohnt *Batara Guru di atas* (d. i. oben) im Himmel, *Debata di teruh* (d. i. unten in der Unterwelt¹). Die Tochter des letzteren ist die Gemahlin des ersteren; im Laufe der Zeit erhält sie drei Söhne und zwei Töchter. Auch hier ist ein Zug der Sonnenmythologie nicht zu verkennen.

Im Schöpfungsmythus der Dairi-Batak formt der Obergott *Batara-Guru* einen Mann und eine Frau, denen er Atem und Stimme verleiht. «Hierin», bemerkt der Verf., «schlieszt sich diese Mythe an die allerälteste Form an, die wir weiter unten auf Nias noch kennen lernen werden. Dasz dagegen nicht ein Mensch, sondern ein Menschenpaar geschaffen wird, ist wohl unter dem späteren Einflusz der Sonnenmythologie zu Stande gekommen, da die austronesische Mondmythologie die Wirksamkeit des Geschlechtes zur Hervorbringung des Menschen für den ersten Anfang nicht kennt» (s. 52).

Das dritte Kapitel befasst sich mit den Stämmen auf Celebes, und zwar an erster Stelle mit den Makassaren und Buginesen, die zwar islamisiert

¹) Wohl eher: „auf der Erde“, denn *di teruh* bedeutet einfach „unten“, im Gegensatz zu *di atas* „oben“.

sind, doch noch alte heidnische Ueberlieferungen bewahrt haben. Das hervorragende hierin ist, dasz Batara Guru, der Sohn der Himmelsgötter, We-Njilitimo, die Tochter der Erdgötter zur Frau hat, eine Vorstellung, welche, nach der Ansicht des Verf., den mythologischen Weg bezeichnet, wie jetzt die Himmelsgottheit mit der Erdgottheit in Ehegemeinschaft treten kann (§ 241). Auch hier also Sonnenmythologie.

Bedeutend abweichend ist, was die To-radja in Mittelcelebes — die, nebenbei gesagt, «im Gegensatz von Makassaren und Buginesen, keine fremden Einflüsse zeigen — zu erzählen wissen. Nach ihnen wohnt eine Gottheit in Himmel mit Namen Ilai, d. i. Mann, während die untere Gottheit Indara, d. i. Mädchen, heisst. Diese beiden Göttheiten hauen ein Menschenpaar aus Stein aus. «Das aus Stein ausgehauene Menschenpaar, dem noch das Leben fehlt, ist natürlich», nach der Ansicht des Verf., «der Vollmond».

So dürftig die Nachrichten über die Mythologie der To-radja sind, so reich ist der Schatz von Mythen und Sagen bei einigen Stämmen der Minahassa¹⁾. Der Stoff ist so inhaltreich, dasz wir, mit Verweisung auf die Darstellung des Verf. und seine Quellen, nur ganz kurz die behandelten Themata angeben können. Hinter einander werden besprochen und erläutert: Das Westwind-Erdethema der Lumimu'utmythen; das Sonne-Erdethema der Barangmythen; das Mondumlaufthema der Muntu'untumythen. Als Zusammenfassung der mythologischen Ergebnisse stellt Verf. vier Perioden auf (§ 300): Vormythologische Periode; Mondmythologische Periode, zerfallend in eine unpersönliche und ungeschlechtliche Periode, und eine persönliche und geschlechtliche Periode; Sonnenmythologische Periode; schliesslich: Himmels-, bzw. Windmythologische Periode.

Im vierten Kapitel kommt die Götterlehre und Mythologie der Niasser zur Sprache. Bei ihnen hat sich eine ziemlich komplizierte Götterhierarchie entwickelt, während zugleich zwei grundverschiedene Auffassungen vorhanden sind. Dadurch sieht es mit allen Deutungsversuchen sehr misslich aus. Unter diesen Umständen ist es dem Verf. nicht zu verübeln, dasz es ihm nicht gelungen, aus dem Wirrwar eine einigermaßen klare Uebersicht zu gewinnen. Soviel scheint fest zu stehen, dasz Lowa langi das höchste Wesen der Niasser ist, denn er wird vorgestellt als der Schöpfer der Menschen, mit Hilfe allerdings von Bara si lubuo und Balü. Die etymolo-

¹⁾ Die vom Verf. gebrauchte Benennung „Alfuren“ ist wissenschaftlich untauglich, sintemal es weder ein geographischer noch ein ethnologischer Begriff ist, sondern ein Schimpfwort, s. v. a. Barbaren, welches Europäer, in Nachfolge der Muhammedaner, in ihrer Unwissenheit auf heidnische Stämme ganz verschiedener Abstammung angewandt haben.

gische Bedeutung dieser Namen ist leider unsicher: *langi* ist natürlich, wie auch der Verf. bemerkt, = *langit*, «Himmel», im Malaiischen usw. *Bara* kann lautgesetzlich entsprechen dem Mal. *barat*, Tagalog, Bisaya *abagat*, Ibanag *abagak*, Westwind; *baliu* dürfte identisch sein mit Tag., Bis., Ibanag *bagyu*, Favorlang *bayus*, altjav. *wagyt*, Sturm. Dies stimmt einigermassen zu der Vorstellung (§ 320), dasz es die Winde sind, welche am Anfange der ganzen Weltentwicklung stehen, und dasz *Baliu* als Sohn des *Lowa langi* dem Leibe die Atemluft verleihe. Einen Gegensatz zu *Lowa langi* bildet *Latture*, der böse Geist, dessen Macht weit hinter der des *Lowa langi* zurücksteht. Zu ihm gehören *Afochu* (wohl dialektisch für *Aföchö*), Krankheit, und *Fetu alito*, Hervorbrechen (?) des Feuers. Was das Verhältnis des *Lowa langi* zu der Mondmythologie betrifft, äuszert sich der Verf. dahin, dasz das höchste Wesen am Anfange der ganzen Mondmythologie stehe, und dasz diese jetzt aus dem Bewusstsein des Volkes geschwunden ist.

Ueber die Religion der Madegassen, genauer der *Hova*, wird gehandelt im fünften Kapitel. Nach dem Zeugnis des Missionars G. Mondain haben die Madegassen, so lange man sie kennt, ein höchstes Wesen verehrt, das mit den beiden Namen *Andria manitra* und *Zaṇahari* bezeichnet wird; den ersten Namen übersetzt man gewöhnlich mit »wohlriechender Fürst«, der zweite wurde gewöhnlich mit «der, welcher geschaffen hat» übersetzt. *Zaṇahari* wohnt im Himmel; er hat Frau und Kinder; die Frau ist die Erde, denn ein Sprichwort sagt: «die Erde ist die erste Gemahlin *Zaṇaharis*, von ihr wurden die Lebenden geboren». Verf. spricht die Vermutung aus, dasz wir hier mit dem bekannten Gegensatz Himmel — männlich zu Erde — weiblich zu tun haben, und findet eine Stütze für diese Ansicht in der von G. Ferrand aufgestellten Etymologie des Namens *Zaṇahari*. Dieser Gelehrte identifiziert *zan* mit einem wohlbekannten indonesischen Worte für göttliches Wesen, altjav. *hyaṇ* usw., was wohl richtig ist. Weiter nimmt er *hari* als identisch mit malaiisch *hari* «Tag», wovon *mata hari* «Tagesauge», d. h. die Sonne. Doch madeg. *hari* stimmt lautgesetzlich nicht zu malaiisch *hari*, denn madeg. *h* entspricht mal. *k*, nicht *h*. Im Tjam ist *yan harei* allerdings der Sonnengott, aber in dieser Sprache entspricht *harei* regelmässig dem malaiischen *hari*, was nicht für das Madeg. gilt. Uebrigens ist das Wort für Tag im Madeg. *andro*, wovon *maso andro*, Tagesauge, das begrifflich dem mal. *mata hari* vollkommen entspricht ¹⁾. Trotzdem dürfte *Zaṇahari* dem Wesen nach ein Sonnengott sein; nur sollte man sich nicht auf eine falsche Etymologie stützen. Verf. findet jedenfalls auf Madagaskar

¹⁾ Mit skr. *hari* hat indon. *hari* nichts zu schaffen.

Spuren des Sonnenkultes und eines damit verbundenen Phallismus, neben einem Fragment der Mondmythologie. Ganz klar ist die Sache keineswegs.

Das sechste Kapitel führt uns nach den kleineren östlichen und südöstlichen Inseln des indonesischen Gebietes. «Als gemeinsames Charakteristikum weisen alle uns bekannte Inseln dieses Teiles von Indonesien die Tatsache auf, dasz auf keiner von ihnen Sonne und Mond oder Himmel und Erde mehr im Geschwisterverhältnis stehn. Ueberall ist der sexuelle Gegensatz von Mann und Frau durchgedrungen» (§ 346). In dieser Gemeinsamkeit lassen sich drei Gruppen unterscheiden. Die erste Gruppe umfasst die Kei- und Aruinseln. Die Berichte über die Bewohner der Keiinseln sind sehr verworren. Das Höchste soll Duad lera wuan oder ler wuan heißen, d. h. Sonne und Mond. Das ist doch deutlich eine Bezeichnung des Himmels, an dem Sonne und Mond erscheinen. Wie der Verf. hieraus schlieszen kann, der Mond sei nur weibliches Prinzip, begreifen wir nicht. Wo bleibt denn Duad Luteh, welche die Autoren als Frau des Ler Wuan bezeichnen? (§ 348). Die Arunesen verehren Djabu lara, die Sonne, als männliches, Djabu fafa, die Erde, als weibliches Prinzip; die letztere wird beim Eintritt des Westmonsuns befruchtet. Der Mond, Djabu fulan, ist männlich, was gegen die obige Annahme des Verf. spricht. Kurz, von einer Mondgöttin ist in der ersten Gruppe gar keine Rede.

Zu der zweiten gehört Timor. Auf dieser Insel wird Usi neno, Herr Sonne, als höchstes Wesen verehrt. Es ist das männliche Prinzip, während Usi afu (die hehre Erde) das weibliche ist. Aus der Verbindung beider ist alles entstanden. Auf Wetar wohnt der «grosze Alte» (bezw. Herr, Seigneur), in der Sonne (lelo); seine Frau ist Ino rae, Mutter Erde. Für Kisar bestehen zwei Berichte, was die Namen betrifft; in beiden aber ist die Sonne männlich, die Erde weiblich. Als Name der Sonne gibt Jacobsen Upu lere, «Herr Sonne», für die Erde Opo nusu, «Frau Sonne», gewisz richtig. Auf Leti, Moa und Lakor ist Upu lero «Herr Sonne», das männliche, Upu nusa, «Frau Erde», das weibliche Prinzip, ersterer im Himmel, Lianti (für Lanti, laŋgit), letztere unter (eher: unten auf) der Erde wohnend. Im Ostmonsun steigt Upu lero durch den Nunubaum (*Ficus altimera*) herab und befruchtet Upu nusa. Auch in der Luang-Sermatagruppe wird Upu lero als männliches, Lea, die Erde, als weibliches Prinzip verehrt; Upu lero befruchtet die Erde. In dem Babararchipel findet man tatsächlich dasselbe.

Zu der dritten Gruppe gehören Ceram (Seran), Buru, Ambon und noch einige andere kleine Inseln. Auf Ceram verehrt man Upu langi, «Herr Himmel», das männliche Prinzip, Upu tapene, das weibliche. Wir finden hier also, dass der als Himmel verehrte Gott die Stelle der Sonne vertritt.

Dasselbe gilt von Buru, wo Ubu'n langi, der Herr Himmel, und Ubu'n sanane, die Frau Erde, verehrt wird. So auch auf Ambon Upu langite, der Herr Himmel, oder Amaka lanito, unser Vater Himmel, und Inaka ume, unsere Mutter Erde. Die Vorstellungen, die wir auf den kleinen Sundainseln antreffen, stimmen im groszen und ganzen mit den vorhergehenden überein. Auf Sawu ist Pu lodo «Herr Sonne», Pu rae «Frau Erde»; auf dem benachbarten Sumba ist Umbu awan, die Himmelsgottheit, doch eigentlich Firmament oder Luft, denn die Sonne heisst Lodo, Lodu, die Erdgottheit ist Umbu tanah.

Im siebenten Kapitel werden die Hauptpunkte der mythologischen Vorstellungen der Polynesier behandelt. Insofern der geschlechtliche Gegensatz Himmel-Erde hervortritt, während eine Reihe von Elementen alter Entwicklungsstufen sich noch nachweisen lassen, gleicht die polynesische Mythologie der Gruppe der Südmolukken. Das Thema: Himmel und Erde als Ehegatten findet man bei den Maori in der Verbindung von Rangi (Himmel) und Papa (Erde). Diese Form der Verbindung, die in der Ceramgruppe vorkommt, wird auf den Anfang aller Dinge zurückverlegt. Wenn wir weiter lesen, dasz das Sonne-Erdethema keine besondere Erinnerung in der polynesischen Mythologie zurückgelassen, so mag das wahr sein, aber Wilkens Zusammenstellung von Maori *ra*, Samoa *lâ mita lera* usw., ist vollkommen falsch. Es dürfte nicht überflüssig sein, auf dieses näher einzugehen. *Lera, lero*, Timor *nenô* (falsch: *nenohi*), Wetar *lelo*, Tett. *loro*, Sawu *lodo*, Sumba *lodu, lodo*, dial. *lodu*, Roti *ledo*, Sikka *lerro*, Bima *liro*, Manggarai *leso*, Buru, Ambon *lea*, geht zurück auf die ältere Form *aldau*. Das Wort ist weit verbreitet, bald in der Bedeutung «Tag», bald «Sonne», manchmal beide Bedeutungen in sich enthaltend; weitere Belege sind Makass. *allo*, Bikol *aldau*, Tagal. *arau*, Bis. *adlau*, Sangir *ello*, Minah. *endo* (Tag. *si endo*, Sonne), Bugin. *esso*, Dayak *andau* (Tag; so auch Ibanag *aggau*), Madeg. *andro* (*maso andro*, Sonne), Sesake, Torres Islands *elo*, Ambrym *yial*, Api *mat ni elo* (Sonne), Whitsuntide, Lakon *alo*, Vaturana *aso*, Florida, Bugotu *aho*, Rotuma *astha*, Aurora *aloo*, Mota *loa*, Motlav *lo*, Lifu *dho* usw. Eine Ableitung ist jav. *andon*, täglich. Ein so weit verbreitetes Wort musz schon in der austronesischen Ursprache bestanden haben. Kehren wir jetzt zu Polynesien zurück.

An Spuren einer älteren Mondmythologie fehlt es nicht gänzlich; wenigstens scheint die Ansicht des Verf., dasz Tangaloa, der ältere Gott, wie die Mythologien von Samoa, Tonga und Tahiti es noch jetzt haben, der Mond sei, unseres Erachtens wohl begründet.

Von den Polynesiern geht der Verf. über zu den Melanesiern im achten Kapitel. Ueber die Mythologie, nicht über die aktuelle Religion der Admi-

ralitätsinsulaner, besitzen wir eine ausgiebige Mythensammlung von P. J. Meier. Darin kommt weder der geschlechtliche Gegensatz Sonne-Erde, noch der Gegensatz Himmel-Erde vor. In einem Mythos dagegen erscheint der *Kuntia lang, lawan i lang*, «der Himmelsträger, der Herr des Himmels», der keine Frau zur Seite hat. Als Mondmythen — aber mit Einwirkung der Sonne — deutet Verf. die zwei Mythen über die Entstehung der Kokospalme. Für die Beweisführung sei der Leser auf § 389 verwiesen. Von den Mythen der Bewohner der Gazellehalbinsel liegt uns eine reiche Sammlung vor, welche wir ebenfalls P. J. Meier verdanken. Auch auf diesem Gebiete ist von dem geschlechtlichen Gegensatz von Sonne und Erde oder Himmel und Erde nichts zu bemerken. «Ihr Hauptthema ist der Gegensatz von Weismond zum Schwarzmond, der sich in den zahlreichen Mythen über den weisen Bruder Kabinana und seinen tölpelhaften Bruder Karvuvu ausspricht.» Diesen beiden Mondwesen geht ein Wesen voraus, das bloß mit *ia*, d. i. «er» bezeichnet wird und vielleicht das ursprünglich höchste Wesen ist. Da einzelne Züge der Erzählung zu der Konsequenz nötigen, dasz «Er» doch nicht eigentlich das frühere höchste Wesen sei, nimmt Verf. an, dasz dieses mit der Gestalt des Vollmondes zusammengefloßen sei.

Ueber die Götterlehre und Mythologie der Bewohner von Neu-Mecklenburg sind wir belehrt durch eine vorzügliche Arbeit von P. Peekel. Auf diesem Gebiet finden wir eine klar durchgebildete Vereinigung von Religion, Astralmythologie und Soziologie. Als höchstes Wesen wird Hintubuhet anerkannt, dessen Geschlecht die Eingeborenen nicht anzugeben wissen, doch etymologisch läßt sich der Name deuten als «unser weiblicher Vorfahr», denn *hin* ist «Weib»; *tubu* «Ahne» und *het* «von uns». Es ist zu beachten, dasz auf Neu-Mecklenburg Weiberfolge herrscht. Zwar hält die Auffassung von Hintubuhet als weibliches Wesen nicht vollkommen stand, denn auch die Heiratsklassentiere gelten als Hintubuhet. Der Vogel Taragau und der männliche Schmetterling Talmagómagó sind als männliche Repräsentanten der Sonne, der Malabavogel und der weibliche Hebaschmetterling werden als weiblich und als Vertreter des Mondes betrachtet. Sonne und Mond sind aber nicht Mann und Frau, sondern Geschwister. Als Stammväter der Neu-Mecklenburger werden auch zwei Männer genannt, Soi als Stammvater der männlichen Taragoklasse, und Tamor oder Tamano als Stammvater der weiblichen Klasse. Als das Weib des Tamano, d. i. des Vaters, wird Tine, die Mutter, genannt. In den mitgeteilten Vorstellungen sieht der Verf. Gleichheit mit den ersten Stufen der indonesischen Mythologie.

Auf den Banksinseln ist Qat «Haupt»¹⁾ der hervorragendste unter allen Geistern, der in gewissem Sinne die Welt gemacht hat und ihren Lauf lenkt. Er hat aber einen Anfang gehabt, wurde von einer Frau Qat goro (= rundes Haupt)²⁾ ohne Mitwirkung eines Mannes geboren; diese war ein Stein, der entzwei berstend ihn gebär. Qat hatte elf Brüder, Tangaro den Weisen, Tangaro den Törichten und neun andere Brüder, alle Tangaro genannt. Dasz Qat der Mond ist, mit seinen Brüdern, den elf anderen Monaten des Jahres, ist kaum zu bezweifeln, so dasz das Ganze ein Mondmythus ist.

Aus den vom Verf. nach Angaben Parkinsons mitgeteilten Zügen aus der Götterlehre und den Mythen der Gilbertinsulaner schlieszt er, dasz auf diesem Gebiet «eine ursprüngliche Mondmythe zu einer Sonnenmythe umgewandelt worden ist» (§ 421). Ueber die Götterlehre und Mythologie der Marshallinsulaner liegen drei Versionen vor, wovon eine mondmythologische Deutung gegeben wird. Bei einem Rückblick auf das ganze melanesische Gebiet gelangt P. Schmidt zu dem Ergebnis, dasz dort fast überall Elemente der allerältesten Periode, der reinen Mondmythologie noch bewahrt sind, wiewohl hie und da auch eine Sonnenmythologie schon eingedrungen ist, doch die mythologischen Gegensätze, Sonne als Mann, Erde als Frau, dann Himmel als Mann, Erde als Frau, die man auch bei den Polynesiern antrifft, sind bei den Melanesiern nirgends zu finden. Was die Religion betrifft, lässt sich feststellen, dasz keinerlei Art von wirklichen höchsten Wesen hier zu entdecken ist. Zur Erklärung dieser Erscheinung betont Verf., dasz zwei Faktoren selbst die mythologischen Gestalten in den Hintergrund gedrängt haben: die Verehrung lokaler Naturgeister in den älteren und der Ahnen in den jüngeren Teilen des melanesischen Gebietes. Das Verhältnis der Mythologie zum Zauber wird besprochen §§ 435—440. Gründe, welche sprechen für die Annahme, dasz ein höchstes Wesen den Melanesiern ursprünglich nicht unbekannt gewesen, werden angeführt §§ 441—461.

Wir sind jetzt angelangt bei der allgemeinen Zusammenfassung und den Schlussfolgerungen im neunten Kapitel.

Das Hauptresultat des in der ganzen Abhandlung verarbeiteten Stoffes lässt sich nicht besser wiedergeben als mit den eigenen Worten des Ver-

¹⁾ Qat ist eine kürzere Form von qatu, offenbar dasselbe Wort als jav. baṭok, Schale. Denselben Begriffsübergang haben wir im mal. kapala „Kopf“, das dem skr. kapāla, Schale entlehnt ist; übrigens ist skr. kapāla gebräuchlich auch in der Bedeutung „Hirnschale“. Vgl. die romanischen Wörter testa, tête usw. aus lat. testa.

²⁾ Sie heiszt auch Iro Ul. Iro ist Femininartikel; Ul erklärt Verf. als „die Haut wechseln“. Aber ul kann regelmässig = indones. hulu (ulu) „Haupt, Anfang“ sein. Nach dieser Deutung wäre sie die Urnacht.

fassers: «Gleich im Anfange scheiden sich hier zwei Gruppen deutlich voneinander: auf der einen Seite die Völker, bei denen Mondmythologie ausschliesslich oder beherrschend vorhanden ist, wie die Niasser, die Batak und die Dayak, dann die melanesischen Stämme; auf der anderen Seite das Gebiet einer geschlechtlichen Sonnen- bzw. Himmelsmythologie, die Südwest- und Südostinseln, die südlichen Molukken und die gesamten polynesischen Völker. Als ein Sammelbecken, in welchem Bestandteile beider Gruppen sich bewahrt haben, kann Celebes und einigermassen auch Polynesien bezeichnet werden». Weiter heisst es: «In der ersten Gruppe ergeben sich zwei Unterabteilungen: die eine, in welcher die Sonnenmythologie keine oder nur eine untergeordnete Bedeutung gewonnen hat, die Niasser und die Batak, die andere, in welcher die Sonnenmythologie schon grössere Bedeutung gewonnen hat. Hierhin gehören die Dayakstämme auf Borneo und die Madegassen. Die Melanesier gehören, wenigstens zum Teil, zur zweiten Gruppe.»

Es ist unwidersprechlich, dass bei den Austronesiern zwei Mythenkreise vorkommen: der eine dreht sich um den Mond, der andere um die Sonne. Dies ist ersichtlich aus der ganzen Abhandlung, wie auch, dass beide Kreise fast überall neben einander bestehen, wenn auch nicht mit derselben Kraft. So weit haben wir gegen die Ansicht des Verf. nichts einzuwenden. Anders steht es mit seiner Theorie über den Ursprung der Sonnenmythologie und ihre Uebertragung in Gebiete, wo sie angeblich nicht ursprünglich sei. Betrachten wir die Gründe, womit Verf. seine Theorie zu beweisen sucht.

Der Ursprung der Sonnenmythologie soll bedingt sein durch die klimatischen und vegetativen Verhältnisse der Südwest- und Südostinseln (§ 434). Hier möchten wir fragen, ob Sonnenmythologie nirgend sonst als auf besagten Inseln vorkommt. Haben Indogermanen, Aegypter usw. unter den verschiedensten klimatischen und vegetativen Verhältnissen keine Sonnenmythologie ausgebildet? Keine Jahres- und Tagesmythen? Und wenn die Natur der Inseln sozusagen von selbst die Bildung einer Sonnenmythologie beförderte, warum braucht man papuanischen Einfluss darauf zu postulieren? Verf. stützt sich hierbei auf die eigentümliche Genitivkonstruktion in den Sprachen der betreffenden Völker, abweichend vom Sprachgebrauch in den übrigen Teilen Indonesiens, in Polynesien, Melanesien und Madagaskar (§ 486). Selbst wenn man zugeben will — was Ref. keineswegs tut —, dass besagte syntaktische Eigentümlichkeit papuanischem Einflusse zuzuschreiben sei, darf man noch Einwirkung von auszen auf die Mythologie als imaginär betrachten. Die Gründe, welche dagegen sprechen, sind folgende. Alle Namen in der Sonnenmythologie sind rein austronesisch, was befremdend wäre, wenn die Sonnenmythologie etwas

den Papua verdankte. Zweitens bleibt es unerklärlich, wie die Vorstellungen jener Insulaner sich über ein so weites Gebiet, wie tatsächlich der Fall ist, verbreitet haben. Wie und wann kann man sich vergegenwärtigen, dass dieselben den Weg gefunden haben zu so weit entfernt im Westen lebenden Völkern, wie die Batak und Madegassen, und zu den im äussersten Osten ansässigen Polynesiern?

Wenn man die Tatsachen ohne Vorurteil überschaut, wird man, glauben wir, die Ueberzeugung erlangen, dass die Austronesier schon von alters her, vielleicht gar in proethnischer Zeit, Sonne- und Mondmythen besaßen, deren Schatz im Zeitenlauf hier und da vermehrt worden ist, doch weit öfter Verluste erlitten hat. Sonne und Mond spielen beide eine grosse Rolle im Leben der Menschen im allgemeinen. Was ist natürlicher, als dass der Sonnengott, der allüberall das Leben erweckt, als der befruchtende gedacht wird, und die Erde, welche die Keime in ihrem Schosz birgt, als die von ihm befruchtete! Wie wichtig ist auch die Rolle des Mondes, des Zeitenmessers! Dabei stehen beide mit einander in sichtbarer, gewissermassen unlöslicher Verbindung. Was das Götterpaar Himmel-Erde betrifft, braucht kaum bemerkt zu werden, dass es auch aus derselben Anschauung hervorgegangen ist, wie bei den Indogermanen der «Vater Himmel» und die «Mutter Erde». Kurz, Ref. kann sich mit der Theorie in Bezug auf den fremden Ursprung der Sonnenmythologie nicht befreunden.

Wir haben jetzt nur wenig hinzuzufügen über eine interessante «Frage», welche Verf. behandelt §§ 520—525. Dieselbe gilt dem inneren und zeitlichen Verhältnis des austronesischen Animismus zur Götterlehre und Mythologie. Bekanntlich ist der Animismus ein mächtiger religiöser Faktor in dem Glauben der austronesischen Völker. In welchem Zeitverhältnisse steht dieser Faktor zu der Mythologie und dem Glauben an ein höchstes Wesen? Mehrere Gelehrte haben sich für die Priorität des Animismus ausgesprochen, u. a. Wilken in seinem inhaltreichen Werke: «Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel». Trotz aller gerechten Anerkennung der Verdienste des verstorbenen holländischen Gelehrten, bestreitet Verf. dessen Beweisführung und zwar, auch nach unserer Ueberzeugung, mit Recht. Weiter können wir nicht hierauf eingehen; das Urteil über die Kraft der angeführten Argumente bleibe dem Leser überlassen.

Schliesslich fasst Verf. die Beweise, dass das höchste Wesen noch vor aller Mythologie steht, kurz zusammen. Dies scheint uns nicht so sicher; wohl aber können wir glauben, dass der Begriff eines höchsten Wesens bei der austronesischen Völkerfamilie uralte ist.

Am Ende unserer Anzeige des vorliegenden Werkes wollen wir unserem Endurteil Ausdruck geben in den folgenden Sätzen: Verf. hat ein vortreff-

liches, höchst lesenswertes Werk zusammengestellt; er hat seine mit groszem Fleisz gesammelten Quellen kritisch benutzt und scharfsinnig die in dunkeler Sprache verhüllten Mythen zu deuten verstanden, natürlich nicht überall überzeugend, aber doch meistens zutreffend; die Anordnung des Stoffes ist musterhaft und die Mäszigung, die er beobachtet, wo er polemisch auftritt, lobenswert. Das Werk wird ohne Zweifel in manchen Punkten Opposition hervorrufen, aber die hervorragende Bedeutung desselben kann dadurch nicht geschmälert werden.

Utrecht.

Het infix-prefix in.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië.
Deel 66.

's-Gravenhage 1912.

Het in- en voorvoegsel *in* heeft het onderwerp uitgemaakt van een zeer lezenswaardig opstel van wijlen Dr. Brandes in 't Album-Kern. In «Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch» door N. Adriani en M. L. Adriani, geb. Gunning, blz. 172, wordt daarnaar verwezen met de volgende opmerking: «Dr. Brandes zegt op blz. 203 van zijn reeds hooger aangehaald opstel in het Album-Kern, dat *-in-* is «een tijdsaanwijzer, die aan een vorm een waarde geeft van een gedecideerd afgeloopen handeling». Deze omschrijving is te beperkt, want o.a. in de Minahassische talen en in het Sangireesch wordt *-in-* ook met de duratieve vormen verbonden, om een imperfectief aan te duiden, dat is dus eene handeling die wordt voorgesteld als nog niet afgeloopen.» In «Een en ander over het Talaotsch door J. P. Talens», medegedeeld door N. Adriani, leest men¹⁾: «De kracht van het infix *-in-* is praeteritum-vormend. Dat dit van ouds de beteekenis van dit invoegsel is, blijkt hieruit dat het nog ingevoegd wordt in de vormen die reeds voor-, in- of achtervoegsels hebben». Tevens wordt *-in-* gebezigd in 't passief. «Thans», zoo zegt Adriani²⁾, «zal het gebruik van *-in-* in de passieve vormen worden besproken, waar het eene groote functie heeft. Ook hier is de beteekenis geen andere dan die van een Praeteritum aan te duiden, 'tzij in de beteekenis van een Imperfectum, 'tzij in die van een Perfectum». In 't Oud- en Nieuw-Javaansch wordt *-in* uitsluitend in 't passief gebruikt, en wel om een gewilde handeling uit te drukken; bijv. *kinon*, wordt of werd bevolen (door iemand); *inukir*, uitgesneden, gegraveerd (door den kunstenaar). Uit den aard der zaak is de vorm meestal imperfectief, terwijl het voorvoegsel *ka* eenvoudig een feit dat gebeurd is aanduidt.

Er is geen twijfel aan dat *in* zoowel een Praeteritum als een passief aanduidt. Hoe dit te verklaren? De verklaring van 't erkende verschijnsel is te vinden waar men het niet licht zoeken zou — namelijk in onze eigen taal. Vervang slechts *in* door «geleden» en de samenhang der twee functies wordt duidelijk. In een volzin als: «het is lang geleden», heeft «geleden» de beteekenis van gepasseerd; daarentegen is in «ik heb veel geleden» het woord te vertalen met Lat. «passus est». Dat ook in 't Lat. *passus* en *passio*, *patis* samenhangen is duidelijk genoeg.

¹⁾ Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Deel LIX, Eerste stuk, § 40.

²⁾ Op. cit. blz. 72.

Deutung einer miszverstandenen Stelle im Mahāvastu.

Indogermanische Forschungen.
XXXI Band.

Straszbürg 1912.

In der von Senart besorgten Ausgabe des Mahāvastu findet man in II, S. 189—195 unter dem Titel 'Kaṇṭhakasya vyākaranam' die Geschichte des Rosses Kaṇṭhaka, wie es nach der Trennung von seinem Herrn, dem Bodhisattva, mit Chandaka nach Kapilavastu zurückgekehrt, in tiefer Trauer den Genusz aller Nahrung verweigert und so den Hungertod starb. Zum Lohne für diese fromme Tat wurde er nach seinem Tode im Himmel der 33 Götter als 'devaputra' wiedergeboren. Nun traf es sich einmal, dasz der ehrwürdige Mahā-maudgalyāyana einen Besuch bei den Göttern abstattete und dort den Devaputra Kaṇṭhaka in dessen Herrlichkeit anschaute. Nachdem Maudgalyāyana, voll Entzückung, die Pracht der himmlischen Wohnung Kaṇṭhakas hervorgehoben hat ¹⁾, fragt er:

*kiṃ tvaṃ karma karitvāna pūrva anyāsu jātisu,
kena kuṣalamūlena trāyastriṃṣopapadyathā ²⁾
kiṃ tvaṃ karma karitvāna pūrve mānuṣake bhave,
kena kuṣalamūlena vipākam anubhos' imaṃ.
kena tvayā ayaṃ labdho āyur varṇo ³⁾ yaḥo balan,
rddhiṃ ca parivāraṃ ca anubhosi amānuṣaṃ.*

Es folgen noch einige Fragen desselben Inhaltes bis Zeile 10, wo es heiszt:

*so devaputro ātmanā Maudgalyāyena prcchito,
praṇaṃ prṣṭo viyākarṣi sthavidrasyeti me ṣrutam.*

Aus der Antwort des Kaṇṭhaka seien hier nur einzelne Strophen angeführt:

*tasyaiva adarṣanena Ākyaputrasya ṣrīmato,
gurukābādham utpadye ⁴⁾ tato kālaṃ karomy ahaṃ.*

Etwas weiter:

*taṃ karmaṃ kuṣalaṃ kṛtvā yat taṃ upacitaṃ purā,
tena kuṣalakarmaṇa vipākam anubhomy ⁵⁾ ahaṃ.
bhogā ca me utpadyensu ye kecīt manasi priyā,
devā ca me namasyanti teṣāṃ c'apacito ⁶⁾ ahaṃ.*

1) Die Pālifassung der Erzählung findet man in Vimānavatthu S. 81 ff.

2) So zu lesen statt 'dyatha.

3) So zu lesen mit B.; vgl. S. 194, 15: tena mayā ayaṃ labdham āyu varṇa(m) yaḥo balan.

4) So zu lesen für khuraābādha utpadyet, das Pāli hat alatthaṃ garukābādhaṃ.

5) Der gedruckte Text hat anubhavāmy ahaṃ.

6) So zu lesen statt ca upacito.

Nach diesem Schlusz der Antwort Kaṇṭhakas, macht der Erzähler die folgende moralische Betrachtung, welche im gedruckten Texte also lautet:

*tasmim cittaṁ prasādettha daksinīyeṣu tādr̥ṣaṁ,
paṇṇasi rakṣabhūtena karmaṇ upacitaṁ ṣubhaṁ.*

Die zweite Halbstrophe ist unverständlich infolge einer verkehrten Worttrennung. Richtig ist:

paṇṇa tirakṣabhūtena karmaṇ upacitaṁ ṣubhaṁ.

Paṇṇa ist ein Imperativ; *tirakṣabhūta* ist eine miszlungene Sanskritisierung eines präk. *tiracchabhūta* 'tierisches Wesen, Tier'; vgl. Pāli *tiracchūna*, skr. *tiryāṇic*, *tiryagyona* usw. Die Uebersetzung ist: 'Sieh! (wie) ein Tier Lohn einer guten Handlung sich erworben (eig. gesammelt) hat'. Kurios ist die var. 1. in C: *paṇṇantiratnacchatrabhūtena*. Man braucht nur die Silben *tna*, *tra* und das *n* in *paṇṇanti* zu streichen und sieht die ältere gute Lesart vor sich: *paṇṇa tiracchabhūtena*. Der Urheber der Lesart in C hat nicht erkannt, dass *paṇṇa* ein Imperativ ist und dadurch wusste er mit *raccha* keinen Weg; gedankenlos hat er nun, unbekümmert um das Metrum, ein paar Silben eingefügt, so dass zwei an sich verständliche, aber hier ganz unpassende Wörter, *ratna* und *chatra*, zum Vorschein kommen.

Auch die erste Halbstrophe ist nicht in Ordnung. Für *tasmim* lese man *tasmā*. *Tādr̥ṣaṁ* ist eine ungeschickte Sanskritisierung, wohl von *tādisu*. Die Zeile lässt sich also übersetzen; 'Darum habe man im Geiste Wohlgefallen an solchen Verehrungswürdigen!'

Ueber die im vorhergehenden gerügten Miszgriffe wird sich keiner wundern, dem es nicht unbekannt ist, wieviele fast unglaubliche Fehler die Zusammensteller der nordbuddhistischen Schriften bei der Sanskritisierung ursprünglich präkritischer Texte begangen haben. Ein merkwürdiges Beispiel ist *vaipaṇṇika* 'Zeichendeuter' Mahāvastu I, 207; II, 12; *vaipaṇṇamika* Lalita-vistara 224; *vaipaṇṇika* Mahāvvyutpatti (s. Pet. Wtb.), Divyāvadāna 474; alles hervorgegangen aus einem miszverstandenen Präkṛtausdruck **vepaṇṇanika*, Pāli *veyyaṇṇaniya*, Jātaka IV, 233; var. 1. *veyyaṇṇanika* 235, mit unrichtigem *ṇica* für *ṇja*. Das Wort ist natürlich eine Ableitung aus *vyaṇṇana*. Zufällig gibt es im Sanskrit ein Wort *vaipaṇṇika* in der Bedeutung 'Lautenspieler', gebildet von *vipaṇṇī* 'die indische Laute' ¹⁾, doch dies hat nichts zu schaffen mit dem buddhistischen *vaipaṇṇika*.

Bisweilen lässt es sich schwer entscheiden, welche Präkṛtform einem anscheinenden Sanskritausdruck zugrunde gelegen hat. So begegnet uns im

¹⁾ Dies im PW. und CWK. fehlende Wort kommt vor im Drama Pradyumnābhyudaya des Ravivarman S. 4 (Trivandrum Sanskrit Series No. VIII).

gedruckten Text des Divyāvadāna 543 f. ein Wort *pāpāntikā* und *pāyantikā*. Wir dürfen annehmen, dasz die wahre Lesung *pāyattikā* ist. Der Bedeutung nach entspricht es dem Pāli *pācittiya*, doch hieraus kann schwerlich *pāyattika* entstanden sein; es steht gewissermaßen dem skr. *prāyaçitta* näher. Jedenfalls ist es ein Beispiel einer verfehlten Sanskritisierung.

Aus verschiedenen Gründen darf man es als sicher betrachten, dasz die älteren kanonischen Texte ursprünglich nicht alle in einem und demselben Dialekt verfasst seien. Daher erklären sich Differenzen in den sanskritisierten Formen. So findet man Mahāvastu II, 44 *bhramu* (skr. *bhrū*), während 297 *bhrūmukha* hat. *Bhramu* stimmt zu Pāli *bhamu*; dagegen geht *bhrūmukha* (mit falschem *ū*) zurück etwa auf *humuḥa*, das dem Ardha-Māgadhi *bhamuḥa* und *bhumayā*¹⁾ nahesteht, ohne ganz damit identisch zu sein.

Ein wunderlich entstelltes Wort ist *anurāgata* in der formelhaften Verbindung *svāgatam anurāgataṃ te* Mahāvastu II, 38; *svāgatam rājño Ādudhodanasya*, *anurāgataṃ rājño Ādudhodanasya* III, 181. Dies Ungeheuer ist einfach ein verhunztes *adurāgata*, das im Pāli häufig vorkommt, und zwar in derselben Verbindung, so Jātaka IV, 356: *svāgatan te mahārāja, atho te adurāgataṃ*, so auch 484; VI, 23; Therīgāthā 337. Da alle Hss. in der Lesart *anu* übereinstimmen und die Silben *du* und *nu* graphisch ganz verschieden sind, dürfen wir die Bearbeiter der uns überlieferten Redaktion des Mhv. für die Entstellung verantwortlich stellen.

Zu den ursprünglichen Prākṛt-Ausdrücken, welche die Bearbeiter wohl verstanden, aber nicht gehörig sanskritisiert haben, gehört *uccagati* (*uccagitavantaḥ* Saddharma-puṇḍarīka 382, 12). Dies geht zurück auf *ujjakṣ*; vgl. ved. *jakṣat* 'lachend'; Pāli *ujjhagghati*, Therīgāthā 74²⁾. Das *cca* statt *jja* kann dialektisch sein, aber auch ein Fehler. Die Wurzel ist natürlich *has*.

Utrecht.

¹⁾ Pischel, Grammatik der Prākṛitsprachen 124, 206, 261.

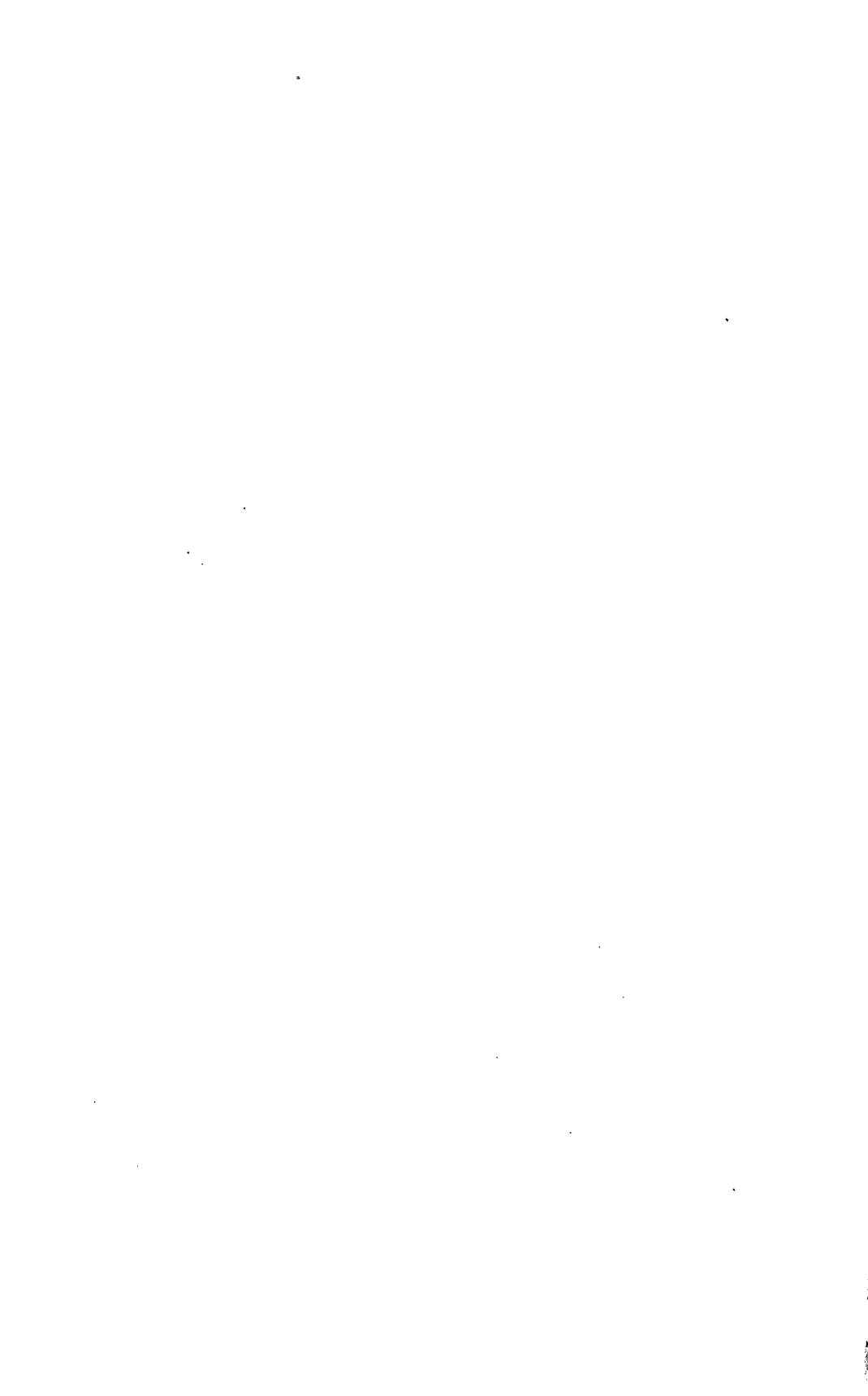
²⁾ Childers hat nur *ujjhaggikā* 'loud laughter'.

BOEKBESPREKING.

Dr. L. SCHULTZE, Zur Kenntniss der Melanesischen Sprache
von der Insel Tumbleo. Jena 1911.

Internationales Archiv für Ethnographie.
Band XX.

Leiden, 1912.

Dr. L. SCHULTZE. Zur Kenntniss der Melanesischen
Sprache von der Insel *Tumleo*. Jena, G. Fischer 1911.

Deze bijdrage tot de kennis der taal van 't op de kust van Duitsch N.-Guinea gelegen eilandje Tumleo verdient bij de beoefenaars van Austronesische taal- en volkenkunde alleszins waardeering. Het werk bevat een beknopte spraakkunst, oorspronkelijke teksten van sprookjes met Duitsche vertaling en een analytische woordenlijst. De Schrijver heeft de noodige zorg besteed aan de behoorlijke onderscheiding der klanken; de vormenleer en de syntaxis zijn, hoewel niet uitvoerig, toch voldoende om ons inzicht te geven in den bouw der taal en hare verwantschap met andere Melanesische talen in 'tbijzonder, en met de Austronesische in 'talgemeen. De meegedeelde vertellingen hebben de verdienste dat ze ons een blik gunnen in de gedachtenwereld van 't volk, waaronder ze ontstaan zijn. Te recht zegt dan ook Prof. SCHULTZE: «so kunstlos auch diese Phantasieerzeugnisse sind, sie waren mir doch nicht nur als Ergebnis und Unterlage von Sprachstudien, sondern auch deshalb willkommen, weil sie uns unbefangene Einblicke in die Denkweise der primitiven Menschen tun lassen. Und weil in ihnen die Erfindung noch stark an der Wirklichkeit klebt, spiegeln sie mit pedantischer Treue viele kleine Züge des täglichen Lebens wieder, die im Leben selbst der stets weiter eindringenden weissen Kultur bald gewichen sein werden».

De taal van Tumleo heeft onmiskenbaar allerlei trekken gemeen met andere zgn. Melanische talen, maar bezit natuurlijk ook veel eigenaardigs.

Het is hier niet de plaats om in uitvoerige taalvergelijkende beschouwingen te treden; alleen een paar opmerkingen willen wij ons veroorloven.

Uit de namen der telwoorden (blz. 26) blijkt dat in het Tumleosch het vijftallig stelsel in zwang is; dat wil zeggen, dat alleen de cijfers van 1 tot 5 eigene namen hebben, terwijl 6 wordt uitgedrukt door $5 + 1$; 10 door 2 (maal) 5. Voor 20 bestaat evenwel een uitdrukking *lalu-j-lou*, d. i. «bundel (maal) twee». Er zijn meer Melanesische talen die een zuiver vijftallig stelsel hebben, doch hun gebied is zeer beperkt ¹⁾. Andere bedienen zich ook van dat stelsel, maar bezitten toch een afzonderlijk woord, en wel 'talgemeen Austronesische, voor 10. Een paar komen met het Tumleosch overeen, voor zoover zij eigen woorden voor 1 tot 5 hebben, doch tevens

¹⁾ Zie hierover CODRINGTON, *The Melanesian Languages*, p. 223 en 235.

een term voor 20. De meeste Melanesische talen hebben het zuiver tientallige stelsel.

De namen der getallen zijn: 1. *mata*; 2. *lou*; 3. *tul*; 4. *ou*; 5. *leim*, *lima*; 6. *limanga-mata*; 10. *wualim*. *Mata* bevat *ta*; vergelijk *ta* op Api, *tea* in de Nieuwe Hebriden, *te* op Kingsmill; *ta* vormt ook het eerste bestanddeel van Maori *tahi*¹⁾. *Lou* is hetzelfde woord als Api *lua*, Sesake *dua*, Fate, Mota, Merlao, Fiji, enz. *rua*, Volow *ro*, Maleisch *dua*, Javaansch *ro*, Oud-Javaansch *rwa*, enz. Kortom het woord is algemeen Austronesisch, natuurlijk *mutatis mutandis*. *Tul* is Sesake, Api, Lepar's Island, Whitsuntide, Fiji, Florida, Bataksch *tolu*, Javaansch, Minahasisch *tělu*, Tagalog *tatlu*, enz. *Ou* kan ontstaan zijn uit zoo iets als *owat*, Sundaneesch, Bisaya, Bataksch *opat*, Dajaksch *äpat*, Tagalog *apat*, Ibanag *appat*, Makassaarsch *appà*, Malagasi *efaträ*, Javaansch *pat*, Maleisch *ampat*, enz. Over 't algemeen hebben de Melanesische en Polynesische talen den korten ook in 't Jav. gebruikelijken vorm *pat*, *vat*, *vati*, enz., doch met een voorvoegsel. Mogelijk is *ou* ook ontstaan uit een *o wat*. Dat *p* in *w* kan overgaan, blijkt, dunkt mij, uit Tumleosch *wua'ain*²⁾, vulva eius, Maleisch *pukiña*. Tien heet *wualin* d. i. 2 (maal) 5. *Wua* is een variëteit van *lou*; Api heeft *lua lima*, Pama *lua lim*, Sesake *dua lima*, Eromanga *ro lim*. *Lima*, is *m. m.* algemeen Austronesisch.

Ten aanzien van de constructie der genitiefsamenstelling is op te merken, dat de volgorde der bestanddeelen in het Tumleosch dezelfde is als in de talengroep in Indonesië ten Oosten van de door BRANDES aangewezen lijn. Aldus *rien-lapin*, Wasserloch; *rien-matjun*, Flussmündung; *pun la'in*, um Mitternacht³⁾. In dit opzicht wijkt het Tumleosch af van alle bij CODRINGTON besproken Melanesische talen, die zich aansluiten bij de West-indonesische, Filippijnsche, Formosaansche, Polynesische talen en 't Malagasi. Intuschen wordt de genitiefverhouding buiten samenstelling uitgedrukt op dezelfde wijze als bijv. in 't Maleisch; dus heet het *alin arwán*, geschiedenissen van geesten⁴⁾.

¹⁾ Vgl. CODRINGTON, Op. c. p. 243, vg.

²⁾ De ' heeft de plaats van *k* ingenomen.

³⁾ *Pun* is Sesake, Api, Fiji, Rotuma, Florida, enz. *bongi*, Mota, Vanua Lava, enz. *gon*; Maori, Samoa *pō* (*pongia*, door den nacht overvallen), Fate *pog*, Tombulusch, Javaansch, Sundaneesch *wengi*, Bataksch *borngi*, enz.

⁴⁾ *Alin* heeft zeker wel tot stam *lin*, hetzelfde woord als Javaansch *ling*, woord, gezegde.

Javaansche Geschiedschrijving.

Bespreking van: Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën. Bijdrage ter kenschetsing van de Javaansche Geschiedschrijving. Haarlem 1913.

De Gids.
77^e Jaargang, derde deel.

Amsterdam, 1913.

Het feit dat nu voor de eerste maal een Javaan van hoogen huize met bovenstaand proefschrift den graad van Doctor in de Taal- en Letterkunde van den Indischen Archipel verworven heeft, en wel op de meest eervolle wijze, is wel waard dat de bijzondere aandacht van den Nederlandschen lezer daarop gevestigd wordt. Niet alleen daarom echter verdient deze dissertatie ten volle onze belangstelling, maar ook om hare innerlijke waarde.

De *Sadjarah* of *Babad Bantën* is, om de eigen woorden van den Schrijver te gebruiken: «de oudste ons bekende Javaansche kroniek en ze bevat, al handelt ze natuurlijk grootendeels over de locale geschiedenis van Bantën, ook overleveringen omtrent de oudere geschiedenis en het tijdperk van het Mohammedaansch worden van Java, die soms afwijken van wat daaromtrent in andere kronieken te vinden is».

Uit deze woorden, in verband met den aan 't hoofd vermelden bijtitel, is op te maken welke taak Raden H. Djajadiningrat zich bij 't schrijven van zijne dissertatie gesteld heeft. Voor een volledige beoordeeling van 't geheele werk, dat, behalve de Bijlagen en den Index, niet minder dan 311 bladzijden bevat, is het hier niet de plaats. Daarom zullen wij slechts in een vluchtig overzicht zoo veel van den inhoud mededeelen als noodig schijnt om anderen tot het lezen der doorwrochte studie op te wekken.

Na met de vereischte uitvoerigheid den inhoud van de kroniek medege-deeld te hebben, geeft de schrijver een historische toelichting op het tweede, werkelijk historische gedeelte, want het eerste gedeelte, dat allerlei overleveringen bevat, «die los van elkaar staan en, behalve ééne traditie, met de geschiedenis van Bantën niets te maken hebben», leent zich daar niet toe.

Bedoeld historisch gedeelte begint met de komst van Hasanoeddin en zijn vader in Bantën, d.i. in de 16de eeuw, en van dien tijd af kunnen wij beschikken over Portugeesche en later Hollandsche geschiedbronnen, welke ons in staat stellen om in menig opzicht de berichten der kroniek aan te vullen, te bevestigen of wel in een ander licht te plaatsen. Natuurlijk laten ze ons ook wel eens in den steek, want om begrijpelijke redenen zijn de berichten der Europeesche vreemdelingen niet altoos nauwkeurig, al kan men hen niet van kwade trouw beschuldigen. Op uitnemend critische wijze heeft de schrijver de verschillende inlandsche en Europeesche berichten ontleed, met elkaar vergeleken en daaruit gevolgtrekkingen afgeleid omtrent de ware of waarschijnlijke toedracht der gebeurtenissen en omtrent de heerschende toestanden. Voor de uitkomsten van zijn onder-

zoek kunnen wij hier niets anders doen dan den lezer naar 't werk zelve verwijzen.

Hoewel 't eerste gedeelte der Sadjarah Bantën van legendarischen aard is, gelijk zulks ook het geval is met alle Javaansche kronieken, die na de 16de eeuw opgesteld zijn, bevat het fragmenten van half-historische overleveringen die een vergelijking toelaten met hetgeen men daaromtrent in andere Javaansche geschiedbronnen aantreft. «Voor een juist begrip van de onderlinge verhouding», merkt de schrijver op, «is echter eerst eenig inzicht noodig in de kronieken of liever groepen van kronieken die ons het vergelijkingsmateriaal zullen leveren». Van die zeer omvangrijke litteratuur heeft Dr. Djajadiningrat een grondige, tot in alle bijzonderheden afdalende studie gemaakt, zoodat het hem gelukt is om in den zeer ingewikkelden toestand licht te scheppen. Van dit alles kan de lezer zich overtuigen, wanneer hij kennis neemt van den inhoud van Hoofdstuk III, behelzende «Aanteekeningen op het legendarische gedeelte der Sadjarah Bantën». Daarin wordt o. a. ook de aandacht gevestigd op een sterk sprekende neiging der Javaansche geschiedschrijvers om de legitimiteit eener heerschappij te betoogen door een bepaalde fictie, namelijk door de voorstelling te wekken dat een heerschend geslacht, welks aanspraken min of meer twijfelachtig kunnen schijnen, rechtmatig is, omdat de feitelijke heerscher afstamt van een vorstelijke stammoeder. Zoo wordt het Mataramsche vorstenhuis in genealogisch verband gebracht met het Madjapahitsche, ofschoon daarvan geen sprake kan wezen. Ook de Demaksche en Padjangsche koningen worden voorgesteld als af te stammen van den laatsten vorst van Madjapahit. «De zienswijze, dat elke heerschappij op erfelijke rechten gegrond moet zijn, vinden we, buiten de aangehaalde voorbeelden, nog duidelijker in eenige overleveringen, die bovendien dezen opmerkelijken karaktertrek gemeen hebben, dat de rechtvaardigingen, die zij van de legitimiteit eener overheersching geven, op dezelfde leest geschoeid zijn, t. w. door die heerschappij als een moederlijk erfdeel voor te stellen.»

Een hoogst eigenaardig staaltje van bedoelde neiging is het verhaal omtrent de afstamming der Hollanders van een Padjadjaransche prinses, waarvan verschillende lezingen bestaan. Een der lezingen bevat in hoofdzak het volgende:

Na de verdwijning van Siliwangi, vorst van Padjadjaran, zwerft een der prinsessen, Poetri Roedamala genaamd, rond. Zij komt bij een asceet, die haar vermaant *tapa* (ascese) te doen onder een Pinangboom, waaromheen zich een sirihplant slingert; daar moet zij 25 jaar blijven. Dan zal een dor sirihblad op haar vallen, dat zij moet eten. Zij zal dan zwanger worden en een dochter baren, die zij Tandoeran Gagang moet noemen. Later zal deze

alleen met een Hollander vleeschelijke gemeenschap kunnen hebben en door haar nakomelingen zal Roedamala gewroken worden op Rara Satan, haar vijandin. De voorspelling wordt met den tijd vervuld. Wel is waar wordt Tandoeran Gagang getrouwd door Moehammed, vorst van Bantën, dan door den *panëmbahan* van Tjirëbon, en vervolgens door Senapati, vorst van Mataram, doch geen van drieën heeft omgang met haar, tengevolge van een gebrek aan haar lichaam. Senapati verkoopt haar aan een Hollander, die nadat zij van haar kwaal genezen is, haar trouwt. Hare nakomelingen zijn de Hollanders die over Java heerschen. «Soms wordt aan het verhaal dan ook toegevoegd, dat het dus eene rechtvaardige beschikking van God is, dat te Bogor en Batawi, d.i. het vroegere Padjadjaran, Hollanders zetelen en dat zij op Java gezag voeren, daar het immers hun erfenis van moederszijde is.»

Het werk besluit met de «Karakteristiek der Javaansche Geschiedschrijving». In dit gedeelte wordt de aandacht gevestigd op allerlei fabelachtige trekken der oudere zgn. geschiedenis, op mythische verhalen, deels van inheemschen, deels van vreemden oorsprong. De aangehaalde voorbeelden dienen om te toonen van welken aard de elementen zijn, waaruit men in de kronieken de oudere geschiedenis van Java heeft samengesteld.

Een andere karaktertrek van die gedeelten der Babads, welke over de oudere tijdperken handelen, is het nagenoeg geheel ontbreken van elk chronologisch begrip, ten minste aanvankelijk. Toen de behoefte toenam om de constructie der oude geschiedenis chronologisch te schragen, fantaseerde men jaar- en andere getallen. Men kan vaststellen, dat de grondslag der over de oudere geschiedenis loopende gedeelten der Babads, reeds in de eerste helft der 17de eeuw, de kenmerken draagt eener samenflansing van allerlei verhalen, onder inwerking van een bepaalde strekking.

Bij de beoordeeling van den aard der Javaansche kronieken moet men niet uit het oog verliezen, dat in de Middeleeuwsche Europeesche geschiedschrijving veel voorkomt wat aan de manier der Javaansche kroniekschrijvers herinnert en daarmee overeenkomt. Evenals in de Babads Moslimsche profetengeschiedenissen en aan Voor-Indische heldensagen ontleende verhalen of genealogieën zijn ingelascht, vindt men in onze Middeleeuwsche kronieken het Oude Testament ingelijfd en worden de Westersche koningen als afstammelingen van helden uit den Trojaanschen oorlog voorgesteld ¹⁾. Ook wemelt het zoowel in de Middeleeuwsche als in de Javaansche kronieken van heiligenlegenden en aetiologische verhalen. Britannïë — zoo

¹⁾ De sage van de afstamming van Clovis bij Gregorius van Tours is oorspronkelijk een Kurdische sage! Aan de afstamming der Romeinen van Aeneas behoeft niet herinnerd te worden.

vertelde en geloofde men in Europa — heette naar Brutus, kleinzoon van Aeneas; Parijs naar Paris, die na den val van Troje daarheen was gevlucht. Ook ontbreekt het niet aan voorbeelden dat de Middeleeuwsche «klerken» een zekere strekking in hun werk legden: Melis Stoke betoogde de gegrondheid der aanspraken van Floris V op Zeeland.

Terecht besluit de schrijver met de opmerking dat, hoezeer de Javaansche geschiedschrijving achterstaat bij de Middeleeuwsche in Europa, omdat deze laatste ten minste met zekere kritiek te werk ging, er toch tusschen beide eenige paralleliteit bestaat, en dat men van dat standpunt uit de Javaansche historiografie heeft te beoordeelen.

Hiermede is mijne taak — die ik op vereerend verzoek gaarne op mij genomen heb, — ten einde. Laat mij hier alleen nog de hoop uitspreken, dat het hier aangekondigde zoo voortreffelijke werk van Dr. Djajadiningrat, moge gevolgd worden door andere even degelijke werken. Voorspoed op zijn werk en een eervolle loopbaan zij hem van harte toegewenscht!

BOEKBESPREKING.

W. GEIGER, The Mahāvamsa or the Great Chronicle of
Ceylon. London, 1912.

Museum
Twintigste Jaargang.

Leiden, 1913.

W. GEIGER. The Mahāvamsa or the Great Chronicle of Ceylon. Translated into English, assisted by M. H. Bode. Under the Patronage of the Government of Ceylon. (Pali Text Society). London, H. Frowde. 1912.

Het is de blijvende verdienste van Turnour, dat hij in 1837 een tekst van de Mahāvamsa met vertaling en een belangrijke inleiding in 't licht gaf en daardoor een vruchtbaar veld opende voor onderzoekingen aangaande de geschiedenis van 't Buddhisme, van Ceylon en van Indië in een zeker tijdperk.

Het onderzoek waartoe het werk van Turnour den stoot gaf is door tal van geleerden met onverflauwd en ijver voortgezet, en het is niet te verwonderen dat zich na verloop van tijd de behoefte deed gevoelen om van Turnour's tekst en vertaling een nieuwe, verbeterde uitgave te doen verschijnen. Zulk een nieuwe, kritische uitgave heeft men te danken aan Prof. Geiger, die ons nu verplicht heeft door zijne vertaling van de Mahāvamsa onder bovenstaanden titel.

De ondergeteekende gelooft niemand onrecht te doen wanneer hij de overtuiging uitspreekt dat de taak van een werk als het bedoelde aan niemand beter kon toevertrouwd zijn dan juist aan Geiger. Niet alleen toch is hij een grondig kenner van 't Pāli, — daarin heeft hij zijns gelijken —, maar hij is ook innig vertrouwd met de inheemsche taal en de geschiedenis van Ceylon, als weinig anderen in Europa. Daarom begroeten wij deze nieuwe vrucht van zijne werkzaamheid met vreugde, en, na kennismaking met het voorliggende boekdeel, ook met dankbaarheid voor de daarin vervatte leering.

Over de vertaling zelve is het niet noodig uit te weiden: zij beantwoordt, gelijk te verwachten was, aan alle eischen. Iets langer zullen we stilstaan bij de Inleiding, waarin allerlei netelige vraagstukken in verband met de geloofwaardigheid der Ceyloneesche kronieken behandeld worden, vooreerst de vraag aangaande de bronnen van de kronieken Dīpavamsa en Mahāvamsa, en over de mate van betrouwbaarheid der daarin vermelde feiten. Verder worden in 't licht gesteld de fouten in de chronologie van 't vroegste historische tijdperk en de vermoedelijke oorzaken daarvan opgespoord. Daarmede hangt samen het onderzoek nopens het sterfjaar van den Buddha. Ook de datums van de Ceyloneesche koningen Devānāmpiyatissa en Duṭṭhagāmaṇi, die in de kerkelijke geschiedenis van 't eiland zulk een belangrijke rol speelden, worden aan een grondig onderzoek onderworpen.

Al die moeilijke onderwerpen heeft Geiger met volle kennis van zaken

behandeld, met kritischen zin, op heldere en bezadigde wijze, zoodat zijn betoog niet zal nalaten op de meeste punten instemming te vinden, zelfs bij degenen die aanvankelijk min of meer beslist een ander gevoelen waren toegedaan.

Van de Aanhangsels is het belangrijkste de onderlinge vergelijking der bij de Zuidelijke en Noordelijke Buddhisten bestaande lijsten van de Buddhistische secten.

Hiermede meen ik genoeg gezegd te hebben om de lezing van Prof. Geiger's voortreffelijk werk aan te bevelen, zelfs bij anderen dan vakgeleerden. Alleen veroorloof ik mij een opmerking over een bijzaak waarvan sprake is op blz. 87, naar aanleiding van 't verhaal dat de Thera's Uttara en Soṇa 't geloof predikten in Suvannabhūmi. In de aantekening t. a. p. laat de Sch. zich aldus uit: «The general opinion was, until recently, that *Suvannabhūmi* «the gold-land» is lower Burma with adjacent districts. But this is very doubtful, since it is a fact that Buddhism reached Burma from China in the Mahāyāna-form and not before the fourth century A.D». Daaraan wordt toegevoegd dat volgens een gissing van Fleet «Suvannabhūmi might be the country in Bengal called by Hiuen-Tsang «Ka-lo-na-sufalana» Karnaśuvarṇa, or else the country along the river Son». Deze gissing is volstrekt onaannemelijk, want het staat vast dat men van Voorindië uit Suvarṇabhūmi bereikte over zee. Het bewijs levert Jātaka-mālā XIV, p. 88, en Kathāsarit-sāgara 52, 318. Het ligt voor de hand, in 't *χρυσή* der Grieksche geografen een vertaling te zien van Suvarṇabhūmi. Meermalen wordt in Indische geschriften gewag gemaakt van Suvarṇadvīpa, dat volgens I-tsing een der namen is van Sumatra, doch zeker ook wel op de *χρυσή* der Grieken toegepast zal zijn geworden. Een vraag die moeielijk te beantwoorden valt, is, of in Kathāsarit-sāgara, waar Suvarṇadvīpa voorkomt 54, 86 en 100; 56, 62; 123, 110; beide landsnamen synoniem zijn. Aangezien Chryse en de Aurea Chersonesus aan elkander grenzen, zou de verwarring — als men het zoo noemen wil — niet zoo bevreemdend zijn. Er is één omstandigheid die bij mij 't vermoeden wekt dat in Kathāsarit-sāgara 54, 108 met Suvarṇadvīpa bedoeld is een land ten Oosten van Pegu; namelijk de vermelding van een stad Kalaṣa-pura, d. i. Pottenstad. Men denkt hier onwillekeurig aan de eertijds zoo bloeiende havenstad Martaban, bekend vooral om de daar vervaardigde martevanen. Of nu 't vertelsel van 't bekeeringswerk van Soṇa en Uttara eenig vertrouwen verdient, blijft hier geheel buiten beschouwing. De namen dier apostels, Soṇa, d. i. Goud, en Uttara, Noordelijk, zien er hoogst verdacht uit, evenals 't geheele vertelsel.

Utrecht.

BOEKBESPREKING.

METTEYYA, Die Religion von Burma. Übersetzt von
Müller-Uhlitz. Breslau 1911.

Die letzten Tage Gotamo Buddhos. Aus dem Pāli über-
setzt von K. E. Neumann. München 1911.

H. L. HELD, Buddha. I Band. München-Leipzig 1912.

Ostasiatische Zeitschrift
Zweiter Jahrgang

Berlin 1913/1914.

Die Religion von Burma. Von Bhikkhu Ananda Metteyya, Rangoon. Übersetzt von Müller-Uhlitz. Breslau 1911, Walter Markgraf.

Die letzten Tage *Gotamo Buddhos* aus dem grossen Verhör über die Erlöschung *Mahāparinibbānasuttam* des Pāli-Kanons, übersetzt von *Karl Eugen Neumann*. München, R. Piper & Co., Verlag 1911.

Buddha, sein Evangelium und seine Auslegung, von *Hans Ludwig Held*. I. Bd.: Das Evangelium. München-Leipzig 1912. Hans Sachs-Verlag Gotthilf Haist.

Der Buddhismus erfreut sich eines stetig wachsenden Interesses, nicht nur in gelehrten Kreisen, sondern auch draussen. Aus manchen Gründen ist das leicht erklärlich. Die menschenfreundliche Lehre des Çākyaprinzen, die so vielen Millionen in Asien zum Segen gewesen ist, hat in dem letzten Halbjahrhundert auch in Europa und Amerika überzeugte Anhänger gefunden, die an mehreren Orten zahlreich genug waren, um eine Gemeinde zu stiften. In der Jetztzeit lebt der Buddhismus nicht mehr in dem Herzen der Bewohner Vorderindiens, doch in früheren Jahrhunderten war es bekanntlich ein mächtiger Faktor in der Kultur seines Heimatlandes. Deshalb ist eine möglichst genaue Kenntnis der buddhistischen Literatur ebenso notwendig für jeden, der sich mit indischen Studien befasst, als für den Religionshistoriker. Ganz richtig bemerkt Prof. Winternitz in der Vorrede zu seinem Buch über die buddhistische Literatur: «So wie in einer indischen Religionsgeschichte die Religion des Buddha einen grossen Raum einnehmen müsste, so wie es eine indische Kunstgeschichte ohne die buddhistische Kunst gar nicht gäbe, so würde auch die Geschichte der indischen Litteratur eine klaffende Lücke aufweisen, wenn in ihr die buddhistische Litteratur nicht zur Darstellung käme. Denn wenn auch diese Litteratur heute mehr in Ceylon und in Birma, in Nepal und in Tibet zu Hause ist, als im eigentlichen Indien, so ist sie doch auf indischem Boden erwachsen, sie trägt alle Merkmale eines echt indischen Geisteserzeugnisses, sie hat durch weit mehr als ein Jahrtausend das indische Geistesleben beeinflusst und hängt naturgemäss mit der gesamten übrigen Litteratur aufs innigste zusammen.» Besser kann man es nicht sagen.

In unseren Tagen hat sich der ursprüngliche Charakter der Religion —

oder, will man, philosophischen Heilslehre — in keinem Lande reiner erhalten als in Birma. In der knappen kleinen, aber verhältnismäßig vollständigen Übersicht der Religion, wie dieselbe in Birma herrscht, von Bhikkhu Ananda Metteyya, finden wir ein anziehendes und wahrheitsgetreues Bild von dem Einflusz der Lehre auf das ganze Volk. Der erste Abschnitt verbreitet sich über den Ursprung des Buddhismus. In dem zweiten, dritten und vierten Abschnitt werden nacheinander der Buddhho (Buddha), der Dhammo (Dharma) oder Inhalt der Lehre, und drittens der Sangho (Sangha) oder Mönchegemeinde behandelt. Im groszen und ganzen ist gegen die Darstellung der Tatsachen nichts einzuwenden; nur dürfen wir nicht aus dem Auge verlieren dasz ein Gläubiger das Wort führt, so dasz hier und da subjektive Ansichten zutage treten, nirgend aber auf hinderliche Weise. Nur ein paarmal sind wir auf tatsächliche Ungenauigkeiten gestoszen. So, wenn es S. 29 heiszt: «Aber von diesem fürchterlichen Kreislauf nimmer endenden Lebens, mit dem die Qual für immer verschmolzen war, wollte er, der so weise geworden, den Pfad zur Befreiung, zur Zuflucht finden; ein endgültiger Frieden, ein unverlierbares Ziel war das einzige Heilmittel für all dies leidgetränkte Leben». Diese Vorstellung ist grundfalsch. Nicht weniger als der Buddhismus, streben andere indische Systeme nach Erlösung aus dem Saṃsāra, dem Kreislauf, und zwar vermittels vollkommener Weisheit. Im Vedānta ist der gewöhnliche Ausdruck für vollkommene Erlösung *mukti*, im Yoga *kaivalya*, im Nyāya *apavarga*, usw. Richtig sagt Warren ¹⁾: «Now the search after a Nirvāṇa, or release from the miseries of rebirth, was not a peculiarity of Gotama, but was a common striving of the age and country in which he lived». Ein anderer Irrtum ist es, wenn S. 5 behauptet wird, dasz die Edikte Açokas «in derselben Palisprache abgefasst waren, wie die Schriften des Thera-vādabuddhismus». Açoka hat Edikte erlassen in drei Dialekten, wovon keiner Pāli ist. Durch diese Tatsache wird die Autorität des Pālikanonos noch nicht beeinträchtigt.

Das zweite Werk, das wir zu besprechen haben, ist eine neue vollständige Übersetzung des Mahānibbānasutta, nach einigen früheren Versuchen von andern Autoren, worüber der Verfasser sich in seiner Vorrede (XV) folgendermassen äussert: «Als erster Versuch einer unverkürzten Wiedergabe ist die Arbeit von Rhys Davids zu nennen, «The Book of the Great Decease», Sacred Books of the East Vol. XI, Oxford 1881, jetzt im Verein mit Mrs. Rhys Davids wiederum erschienen in den «Dialogues of the Buddha», Part II, London 1910. Endlich ist noch anzuführen Dutoit, «Das

¹⁾ Buddhism in Translations, p. 281.

Leben des Buddha», Leipzig 1906, und Samarasekera mit seiner «Singhalese Translation», Buddhist Pali Texts, Kolombo 2428 (= 1905), zwei Übersetzer, die ebenso wie die beiden Rhys Davids schon das ganze befassen. Alle diese sehr schätzenswerten Arbeiten haben freilich das wichtige, reiche archäologische Material gar nicht benutzt, in keiner Weise zum philologischen Verständnis herangezogen, beruhen ausschließlich auf dem sīṅhalesischen Text und auf seinen Kommentaren. Diese letzteren nun, statt das Verständnis zu fördern, lenken weit davon ab, auf ödes, versandetes Gebiet, wo nur mehr das Unkraut des verkrüppelten Wortkrams üppig gedeiht. Nach längerem Studium der Kommentare an Ort und Stelle in freundlichem Verkehr mit den gelehrten Mönchen der Insel habe ich mich bereits vor Jahren von dieser betäubenden Tatsache überzeugen lassen und mit ihr abfinden müssen.» Beim Lesen dieser Worte drängt sich von selbst die Frage auf, ob und inwiefern die neue Übersetzung durchweg und wesentlich den Vorzug verdient. Um darüber einigermaßen zu Klarheit zu gelangen, wollen wir einige Stellen aus der englischen Übersetzung zur Vergleichung heranziehen.

Die Strophe *ye taranti añṇavam saram* usw. lautet in der englischen Übersetzung ¹⁾ wie folgt:

«They who cross the ocean drear
Making a solid path across the pools —
Whilst the vain world ties its baskets rafts —
These are the wise, these are the saved indeed.»

Die deutsche Übersetzung (S. 31) hat:

«Wer die reizenden Wogen überkreuzen will,
Auf eigener Brücke läßt das Gestade zurück;
Ein Flosz wohl zusammenbindet der Mensch:
Entronnen sind Weise hinübergelangt.»

In der englischen Fassung ist das Wort «drear» verkehrt; der Übersetzer hat den Ausdruck «añṇavam saram» offenbar nicht verstanden. Besser, wenn auch nicht ganz wörtlich, ist «die reizenden Wogen». Unbegreiflich ist weiter, wie diejenigen, welche über den Ozean setzen (*cross*) einen Pfad machen über Pfühle (*pools*); übrigens steht nichts von «solid» im Urtexte, und ist *setu* genauer «Brücke» oder «Damm, Deich». Die zweite Zeile im Deutschen hat ebensowenig Sinn; ohnehin ist *pallala*, Skr. *palvala*, nicht Gestade, sondern Sumpf, Pfuhl. Childers gibt *pallalam*, A small tank, pond, pool. *Jano* ist im Verse nicht «der Mensch», sondern «das Volk»; das

¹⁾ S. B. p. 21 f.

englische «world» ist darum zulässig; nur ist «vain» rein erfunden. Unsere Vergleichung hat leider kein anderes Resultat, als dasz beide Übersetzungen ungenügend sind; kein Wunder, da der Text verderbt ist, was dem englischen Übersetzer nicht entgangen ist.

Als zweite Probe nehmen wir die folgenden merkwürdigen Verse:

yasmim padese kappeti vāsaṃ paṇḍitajātiyo,
 silavantettha bhojetvā saññate brahmacariye
 yā tattha devatā āsuṃ ¹⁾ tāsaṃ dakkhiṇaṃ ādise,
 te pūjitā pūjayanti, mānitā mānayanti naṃ
 tato naṃ anukampant mātā puttā va orasaṃ:
 devatānukampito poso sadā bhadrāni passati.

Die englische Übersetzung ²⁾ hat:

«Where so e'er the prudent man shall take up his abode
 Let him support there good and upright men of self-control.
 Let him give gifts to all such deities as may be there.
 Revered, they will revere him: honoured, they honour him again;
 Are gracious to him as a mother to her own, her only son.
 And the man who has the grace of the gods, good fortune he beholds.»

In der deutschen Übersetzung lesen wir:

«Wo immer er sein Haus bestellt,
 Ein Mann von kluger Sinnesart,
 Asketen, tugendecht, bezähmt,
 Er wird sie gern zu Gaste sehn,
 Und was an ihnen göttlich war
 Verehren so an ihrer Statt.
 Bei solcher Sorgfalt sorgen sie,
 In solcher Andacht denken sein.
 Und hüten sie gar liebeich ihn,
 Gleichwie die Mutter hegt ihr Kind;
 Ein göttlich mitgeliebter Mensch
 Erblickt an jedem Orte Heil.»

Die dritte Verszeile in der englischen Übersetzung: «Let him give gifts to all such deities as may be there», macht den Erklärern Mühe. Prof. Rhys Davids bemerkt dazu: «This passage gives Buddhaghosa a good deal of difficulty, as it apparently inculcates offerings to the gods, which is contrary not only to both the letter and spirit of Buddhism, but also to the

¹⁾ Var. l. *assu*.

²⁾ S. B. p. 20.

practice of Buddhists. He explains away the gifts to the deities by saying they are gifts of merit only (*patti*) — the giver giving the four necessities to Bhikkhus, and then expressing a wish that the Devatās should share in his *puñña*.» Er vermutet, dasz im vorliegenden Fall gemeint seien die «good and upright men of self-control», vorher erwähnt. Er hält es aber auch für möglich, dasz die Verse ursprünglich nicht buddhistisch seien.

Die deutsche Übersetzung kann nicht als solche gelten: es ist eine Abänderung infolge einer dogmatischen Ansicht. Beide Übersetzer haben den Ausdruck «*dakkhiṇam ādise*» missverstanden. Die Bedeutung ist «Dank erweisen». Dies erhellt aus dem folgenden Passus in Mahāvastu III, 305, wo wir lesen: *Bhagavāṃ dāni Trapusa-Bhallikānāṃ vāṇijānāṃ madhutarpanam pītvā pratyagrapraṇītavarṇagandharasopetaṃ dakṣiṇāṃ ādicati*, d. h. «Der Buddha, nachdem er das Madhutarpana¹⁾ getrunken hatte, erwies den Kaufleuten Trapusa und Bhallika Dank». Aus den folgenden Versen erhellt, dasz mit dem Dank ein Segenswunsch verbunden ist. Wir geben hier die philologische Erklärung des missverstandenen Ausdrucks, ohne in die dogmatische zu treten. Nur wollen wir hinzufügen, dasz der englische Übersetzer etwas treuer den Wortlaut wiedergibt und Lob verdient, dasz er für seine mit Bescheidenheit vorgetragene Ansicht Gründe anführt.

In S. B. p. 30 tritt Ambapālī gaṇikā auf, was richtig übersetzt wird mit «the courtesan Ambapālī». Der deutsche Übersetzer (S. 41) hat dafür «Ambapālī die Tänzerin» und bemerkt dazu: «Prima ballerina am Hofe der Fürsten von Vesālī». Wo holt er das her? nicht aus buddhistischer Quelle. Ambapālī wird überall bezeichnet als eine *gaṇikā*. Für «Tänzerin» hat das Pāli *naccakī* (Skr. *nartakī*) und auch *nāṭakī*²⁾. Letzteres findet man bezeichnet in Childers; ersteres kommt vor Culla-vagga I, 13, 2. Überhaupt ist die deutsche Übersetzung mancher Ausdrücke, nach unsrer Ansicht ohne Not, gar zu frei. Gleich auf dem Titelblatt finden wir Mahānibbāna-suttaṃ wiedergegeben durch «Verhör über die Erlöschung». Nun bedeutet Sutta, Skr. Sūtra, ursprünglich «Faden», weiter «Regel»; endlich ist es ein *terminus technicus* für eine Gattung von Schriften im Kanon. Wir besitzen dafür kein Äquivalent; man könnte sich behelfen mit «Vortrag» oder «Lehrtext» oder noch besser es unübersetzt lassen, aber «Erhör» liegt doch zu weit ab.

Auf S. 86 wird Bhaṇḍagāmo übersetzt mit «Krämerdorf» oder «Krämersdorf». Es kann Verfasser nicht unbekannt sein, dasz Pāli *bhaṇḍa* (Skr.

¹⁾ Dasselbe wie Madhuparka (Honigmischung, ein bestimmtes Gastgericht), im Pāli Madhupiṇḍikā; v. Mahavagga I, 21, wo die Geschichte der zwei Kaufleute erzählt wird.

²⁾ Die Engländer nennen die indischen Tänzerinnen „nautchgirls“.

bhāṇḍa) nach Childers bedeutet: «A utensil, article, implement; goods, wares, property; the stock-in-trade of a tradesman». Welchem Zweck entspricht nun die Modifizierung der Bedeutung? Glücklicher ist S. 53 seine Bemerkung, dasz *bahuputta* an angeführter Stelle sich beziehe auf die sogenannte Pflanze, während der Ortsname «von den Consort-Übersetzern als „Shrine of Many Sons“ wiedergegeben» wird.

Es gibt mehrere Übersetzungen, mit denen wir uns nicht befreunden können. So wird S. 59 die Behauptung aufgestellt, *vyūthēna* bedeute »vom Ausgang an«, was grammatisch und lexikalisch unmöglich ist. Ebenso wenig kann *sata vivāsā*, wörtlich: «seiend ausgegangen», aufrecht gehalten werden. In der Anmerkung, wo Verfasser den Sinn der Paralleledikte von Sahasrām, Rūpnāth, Bairat und S'iddāpur (*sic*) enträtselt zu haben glaubt, «das Rätselphantom für scharfsinnige Untersuchungen, an dem von Senart bis Fleet auf die abenteuerlichste Art herumgeraten und herumgedoktert wurde», geschieht keine Erwähnung von den späteren Erklärungen des Thomas. Man kann auch nicht alles wissen. Was Referent über die verschiedenen Erklärungen denkt, bleibe hier unerörtert: nur soviel erlaubt er sich zu sagen, dasz nach seiner Ansicht das letzte Wort über die betreffenden Edikte noch nicht gesprochen ist. Auch möchte er glauben, dasz die verschiedenen Übersetzungen des Mahāparinibbānasutta die Vollkommenheit noch nicht erreicht haben. Zum Schlusz sei bemerkt, dasz die vorliegende deutsche Übersetzung ausgestattet ist mit 16 hübschen, schön ausgeführten Phototypen, wofür der Verfasser unsern besondern Dank verdient.

Das dritte Werk, das wir hier anzeigen sollen, enthält nur den I. Teil einer Gesamtausgabe unter obigem Titel, deren Umfang auf zwei Bände berechnet ist. Wie der Verfasser bezeugt ¹⁾, bringt dieser Teil «neben einer der ältesten Urkunden über das Leben und Wirken Buddhas vor allem eine grosse Reihe von sorgfältig geprüften Erklärungen — die mit den sämtlichen uns heute zur Verfügung stehenden buddhistischen Schriften — verglichen, eine dem wahren Buddhismus entsprechende wirkliche Auslegung bedeuten dürften, und unterstützt von einer im II Teil angegliedereten Anzahl von Aufsätzen, über die Dogmatik und Exegetik der buddhistischen Religionsphilosophie ein ziemlich klares Bild vom Wesen des Buddhismus tatsächlich zu ergeben vermögen».

Dem vorliegenden «evangelischen Teile» — wie Verfasser sich ausdrückt — liegt zugrunde die chinesische Übersetzung des *Buddhaçarita* des Açvaghoṣa mit geringen Abweichungen.

¹⁾ Einleitung S. 3.

Es ist fraglich, ob die vollständige chinesische Übersetzung auf Aṣva-ghoṣa zurückgeht, denn der Sanskrittext des Buddhacarita geht nicht über Kapitel XIII hinaus ¹⁾, doch darf dieselbe nichtsdestoweniger als genügend zuverlässig in der Materie gelten, und insofern kann man es dem Verfasser nicht zum Vorwurf machen, dasz er jene Übersetzung als seine Quelle gewählt hat. Nur könnte man fragen, warum nicht lieber das bekannte Werk Bigandets zugrunde gelegt worden ist, eine Lebensbeschreibung Buddhas, die zusammengestellt ist nach einem in Birma bestehenden Original, zumal da der Verfasser die Namensformen und *termini technici* durchweg in Päligestalt gibt. Vielleicht hat das Verfahren des Verfassers die gute Seite, dasz Leser, die sich für den Gegenstand interessieren, sich angeregt fühlen werden, beide Lebensbeschreibungen, die nördliche und die südliche, welche übrigens sachlich sich wenig erheblich unterscheiden, miteinander zu vergleichen.

Über die Art seiner Übersetzung äussert Verfasser sich folgendermassen: «Hauptsächlich unterscheidet sich die vorliegende Übersetzung aber durch ihre Sprache, der ich ein biblisches Gepräge verlieh, da es mir nicht entgeht, dasz wir, deren Sprache einerseits durch Luther und andererseits durch Nietzsche befruchtet ist, überhaupt kaum mehr vermögen, ein anderes als religiösen Stil anzuerkennen, als eben den Stil der Bibel und des Zarathustra» ²⁾.

Neben der Beschreibung der wichtigsten Begebenheiten in der Laufbahn Buddhas und der gepredigten Lehren gibt Verfasser in den Anmerkungen eine reiche Sammlung Erläuterungen verschiedener Art und zahlreiche Zitate aus den Bibelbüchern als Parallelen, wodurch der Leser imstande ist, jedesmal die Übereinstimmung oder den Unterschied in den Lehren und dem Geist der zwei Weltreligionen zu vergleichen. Dafür dürften ihm manche Leser dankbar sein, selbst solche, die weder zu der einen, noch zur andern Religion sich bekennen.

Gegen die Art und Weise, wie Verfasser seine Aufgabe aufgefasst und ausgeführt hat, haben wir nichts Ernstliches einzuwenden. Aus dem ganzen Buch spricht eine aufrichtige Gesinnung, dasjenige was er für Wahrheit hält zu verbreiten, ohne Gehässigkeit gegen Andersgläubige, ohne Eigendünkel. Natürlich ist sein Werk nicht fehlerfrei, und ist es unsere Pflicht als Referent, solche nicht ganz ausser acht zu lassen. Erstens ist zu bemerken, dasz seine Schreibweise der Pälivörter inkonsequent, oft sogar

¹⁾ Die folgenden Kapitel in Cowells Ausgabe des Textes sind verfasst in einem unmöglichen Sanskrit.

²⁾ Vom Stil des Zarathustra in den Gāthās des Avesta ist nichts zu spüren, noch weniger vom Stil im Vendidad und den Yašt; doch dies nur nebenbei.

fehlerhaft ist. Bald finden wir ein Längezeichen verkehrt angebracht, wie in *sāṅgho* statt *sa'gho*; *jhānām* statt *jhānam* (S. 67); bald fehlt es, wo es stehen sollte; z. B. in *nibbanam* für *nibbānam*; *Arala* (S. 125) für *Arāla*, was eigentlich nach dem Systeme des Verfassers *Alāro* sein sollte; *Pali* für *Pāli*; *Maro* für *Māro*; *Sariputta* und *Mogallana* statt *Sārīpputto* und *Mogallāno* (S. 290); *Rajagaham* statt *Rājagaham*; *Vesqli* statt *Vesālī*; *Pava* für *Pāvā* usw. Ganz verkehrt ist *Kundo* (S. 343 ff.) für *Cundo*. So auch *Veluna-hain* (S. 291) statt *Velu-hain* (hybridisch für *Veluvanam* (Skr. *Veṇuvana*)).

Diese und noch viele andere derartige Fehler wollen wir Verfasser, der offenbar kein Philologe ist, nicht zu schwer anrechnen.

Auch behauptet Verfasser mehr, als er verantworten kann, wenn er sagt ¹⁾, Pāli sei die Sprache, in der Buddha selbst gesprochen hat. Der Meister wird doch wohl in Magadha in der Sprache des Landes gesprochen haben, und dort war das Pāli nicht heimisch. Dies ist ja schon lange bekannt. Auch ist es unrichtig, zu sprechen von einem «Sanskritdialekt», wie S. 6 der Einleitung geschieht. Es gibt keine «Sanskritdialekte», wohl altindische und jüngere arisch-indische Dialekte. Ebenso ist es zu miszbilligen, wenn gesagt wird: «Nirvāna (l. *nirvāṇa*) ist die sanskritisierte Form von dem Paliwort «*nibbānam* ²⁾». Das Sanskrit hat die ältere Form, woraus die jüngere im Pāli hervorgegangen ist.

Obenstehende Kritik der «Letzten Tage Gotama Buddhas» veranlaszte den Verfasser, K. E. Neumann, zu einer Berichtigung. ³⁾ Prof. Kern gab folgende

Erwiderung auf die Berichtigung von K. E. Neumann. ⁴⁾

Obige Antikritik nötigt mich zu einer kurzen Erwiderung.

Die Zeile: «Auf eigener Brücke lässt er das Gestade zurück» hat, nach meiner Ansicht, keinen gesunden Sinn; auch ist im Texte kein Wort für «Gestade» zu finden.

Irrtümlich schrieb ich «Erhör» statt «Verhör», doch diese Tatsache, die mir leid tut, beeinträchtigt nicht meine Beschwerde gegen die Übersetzung von *suttam*.

¹⁾ Siehe Note 2, Seite 4.

²⁾ Einleitung S. 6.

³⁾ In „Ostasiatische Zeitschrift“ II Jahrgang S. 366.

⁴⁾ Ebenda S. 367.

Auch tut es mir leid, dasz ich die vom Verfasser gemachte Erwähnung von der Erklärung des Thomas übersehen habe. Hier geziemt mir nur ein *mea culpa* auszusprechen.

Was die Übersetzung von *ganikā* betrifft, so ist mir natürlich nicht unbekannt, dasz die *ganikās* in Indien gewöhnlich auch Tänzerinnen sind, aber nicht jede Hetäre ist eine Tänzerin. Jedenfalls sind die Ausdrücke für Hetäre und Tänzerin nicht synonym.

Meine Auffassung von *dakṣiṇām ādis'ati* halte ich aufrecht. Ich habe eine Belegstelle angeführt. Es genügt nicht, einfach zu behaupten, dasz die Übersetzung des Verfassers beruht auf Anwendung des nachweisbar-gültigen Sprachgebrauchs, wenn der Nachweis fehlt.

Utrecht, 2 September 1913.

De Hollanders op Formosa.

De Gids
78^e Jaargang, eerste deel.
Amsterdam 1914.

In het boek «*Formosa under the Dutch*» kan men lezen, hoe de schrijver¹⁾ eenige jaren geleden te Singkan op de Westkust van 't eiland een ouden inboorling ontmoette, die hem met aandoening vertelde dat in der tijd toen hij een knaap was, de dorpelingen, wanneer zij aan hongersnood of epidemieën leden, gewoon waren bij zonsondergang naar overblijfselen van oude gebouwen in de buurt te gaan en op de borst slaande westwaarts te blikken, terwijl zij «onze roodharige goede vrienden» aanriepen om medelijden met hen te hebben en spoedig terug te komen voor hun bevrijding.

Met die «roodharige goede vrienden» bedoelde de oude man de Hollanders, het volk welks zonen gedurende den korten tijd van hun verblijf, van 1624 tot 1662, het vertrouwen der inboorlingen wisten te verwerven, en wel in die mate, dat de herinnering aan hun weldadig bestuur na meer dan twee eeuwen nog niet was uitgewischt.

Het ontbreekt niet aan gedrukte en ongedrukte bronnen waaruit men de noodige kennis van 't begin, den voortgang en 't einde der Hollandsche heerschappij op Formosa kan putten, maar de lessen die men eruit trekken kan, hebben over 't algemeen onder ons minder waardeering gevonden dan ze verdienden. Het schijnt alsof de ongerechtigheden waaraan zich onze voorzaten in menig overzeesch gewest schuldig gemaakt hebben, de aandacht waardiger gekeurd worden dan 't goede dat zij verricht hebben. Nergens in Oost en West hebben de Hollanders zich jegens de inboorlingen zóó verdienstelijk gemaakt als op Formosa, waar ijverige mannen werkzaam zijn geweest met zulke verlichte denkbeelden omtrent onderwijs en opvoeding der inlandsche bevolking als eerst na twee-en-een-halve eeuw, tegen 't einde der 19de eeuw in Nederlandsch Indië zijn doorgedrongen.

Het belang van de geschiedenis der Hollanders op Formosa is niet miskend door den heer Campbell, die voor de samenstelling van zijn bovengenoemd werk onzen warmsten dank verdient. Zoo als hij in zijne Voorrede verklaart, kan het voor de zendelingen der Presbyteriaansche kerken van Engeland en Canada, werkzaam aan de Westkust, van nut wezen meer te weten omtrent het beheer der vroegere kolonie, het verrichte zendingswerk en het langdurig beleg, dat eindigde met de verdrijving der Hollanders door Koxinga.

¹⁾ Rev. Wm. Campbell, F. R. G. S. English Presbyterian Mission-Tainan. Het boek is uitgekomen bij Kegan Paul, Trench, Trübner, te Londen in 1903.

Het boek is in hoofdzaak verdeeld in drie afdeelingen. Het eerste bestaat uit een keuze van stukken uit Valentijns *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, waaraan toegevoegd is het beste Verslag over de Inboorlingen van Ds. George Candidius, den eersten zendeling van 1624.

Het tweede gedeelte bestaat uit veel materiaal, door den heer Campbell verzameld op twee reizen in Holland, o. a. uit het *Archief voor de Geschiedenis der Oude Hollandsche Zending* van den Heer Grothe te Utrecht en een vertaling van diens geheele verzameling van brieven en besluiten van de Kerkelijke en Burgerlijke besturen aangaande het Zendingswerk op Formosa.

Het derde gedeelte verhaalt de gebeurtenissen die hun ontknooping vonden in 't beleg van Fort Zeelandia, zooals men die beschreven vindt in *'t Verwaerloosde Formosa*.

Verder zijn eenige zeldzame stukken opgenomen in een *Appendix*, een veelomvattende *Bibliography* en ten slotte een *Index*.

Behalve 't groote werk waarvan hier sprake is, hebben wij aan den heer Campbell te danken een herdruk van 't door Gravius in 1661 uitgegeven Evangelie van Mattheus in Singkansch-Formosaanschen en Nederlandschen tekst, waaraan een Engelsche vertaling is toegevoegd. Het eenige thans bekende exemplaar dezer Singkansche vertaling berust op de bibliotheek der Leidsche Universiteit. Verder heeft Campbell een herdruk bezorgd van 't *Woordboek der Favorlangsche Taal* door Happart; en van *Leerstukken ten gebruikke der Schoolen van 't Favorlangs' District* door Vertrecht, waarvan 't handschrift meer dan twee eeuwen rustig te Batavia gesluimerd heeft, totdat het door wijlen Dr. Brandes voor de pers bewerkt werd. ¹⁾

De inboorlingen van Formosa vormen de Noordelijkste afdeeling van de wijdverspreide Maleisch-Polynesische taalfamilie, welke een gebied inneemt, zich uitstreckende van Madagaskar in 't Westen tot Paasch-eiland in 't Oosten, en van Formosa in 't Noorden tot Nieuw-Zeeland in 't Zuiden. Niet alleen in taal, ook in zekere raseigenaardigheden en gebruiken vertoonnen zij een onmiskenbare verwantschap met hun rasgenooten, inzonderheid met dezulken, die op denzelfden betrekkelijk lagen trap van beschaving staan. Naar de beschrijving die van hen gegeven wordt, herinneren zij 't meest aan de Dajaks.

De uitvoerigste beschrijving van de Formosanen in de 17de eeuw hebben wij te danken aan Candidius, den pionier van 't zendingswerk op het eiland ²⁾. Uit alles blijkt dat Candidius een goed waarnemer en onbevoor-

¹⁾ Batavia, Landsdrukkerij 1888. — (*Noot van 1927*).

²⁾ Een Fransche vertaling van zijn verslag vindt men in *Recueil des Voyages de la Compagnie des Indes*, uitg. van 1725. Ook bestaat er een Engelsche vertaling in Churchill's Collection.

oordeeld man was. Van hun karakter geeft hij de volgende schets, waarin licht en schaduw duidelijk genoeg uitkomen. «In 't algemeen», — zóó ongeveer luidt zijn getuigenis — «zijn de menschen zeer vriendelijk, trouw en goedhartig. Zij zijn ook zeer gastvrij jegens vreemdelingen, wien zij op de minzaamste wijze en overeenkomstig hun middelen spijs en dranken aanbieden; maar al te veel Europeanen laten zij niet bij zich komen, en ook dulden zij niet dat deze zich vrijheden of onbeleefdheid jegens hen veroorloven. Zij zijn volstrekt niet diefachtig, en zullen veeleer iets dat zij gevonden hebben aan den eigenaar teruggeven. Een uitzondering op den regel maakt het dorp Soulang, want de lieden daar zijn berucht als dieven en roovers.»

Verder zijn de Formosanen zeer trouw aan hun vrienden en bondgenooten. Zij zijn geenszins verraderlijk, en zouden liever zelf sterven of leed verduren dan anderen door verraad kwaad berokkenen. Zij hebben ook een goed verstand en een uitstekend geheugen, zoodat zij gemakkelijk iets kunnen begrijpen en onthouden. Maar ik moet hier echter bijvoegen, dat zij groote bedelaars zijn, en men mag gerust beweren dat nergens in Oost-Indië hun onbeschaamdheid in dit opzicht overtroffen wordt. Doch zij zijn licht tevreden met een kleinigheid.

Het voornaamste bedrijf van 't volk is de rijstbouw, waarbij 't zaaien, overplanten en snijden geheel op dezelfde wijze geschiedt als in den Indischen Archipel. Een trek dien de Formosanen met zoo velen van hun rasgenooten gemeen hebben, is, dat zij niet meer telen dan volstrekt noodzakelijk is, niettegenstaande het land uitnemend vruchtbaar is. Karakteristiek is ook dat het voornaamste veldwerk door de vrouwen, hard zwoegende sloven, verricht wordt. Terwijl de vrouwen arbeiden, voeren de mannen, vooral de jongeren van zeventien tot vier en twintig jaar, weinig of niets uit, behalve jagen en vechten.

Hoewel de Formosanen, voor zooverre Candidius ze kende, als niet verraderlijk in 't gewone leven afgeschilderd worden, waren zij het des te meer op hun sneltochten, want het waren geduchte koppensnellers, gelijk zoo velen van hun minder ontwikkelde stamverwanten in Indonesië.

Tot de deugden der Formosanen behoorde hun bijzondere vereering van den ouderdom, die zich o.a. ook daarin uit, dat wanneer twee personen elkander op weg ontmoeten, de jongere persoon uit den weg gaat en den ouderen den rug toedraait, totdat deze voorbij is. In gezelschap waagt de jongere niet het woord te nemen, terwijl ouderen spreken.

Wat de huwelijksgebruiken betreft, mag een man trouwen met wie hij verkiest, maar niet vóórdat hij twintig of een-en-twintig jaar oud is. Vrouwen mogen in 't huwelijk treden, zoodra zij den huwbaren leeftijd bereikt

hebben. Ieder man heeft slechts ééne vrouw; uiterst zelden komt het voor, dat iemand twee vrouwen heeft, doch dit wordt als onbehoorlijk beschouwd.

Alles wat Candidius meedeelt over de gebruiken en zeden der inboorlingen is uiterst belangrijk en behoorde ter vergelijking in werken over volkenkunde van den Indischen Archipel besproken te zijn geworden, wat men echter niet gedaan heeft. Doch hier was het alleen noodig een vluchtige schets te geven van den toestand der inlandsche bevolking, toen de Hollanders de taak opvatten om als leeraars onder de heidenen werkzaam te zijn.

Het was mannen als Candidius, Junius, Van Breen, Happart, Hambroek, Vertrecht, e.a., allen Evangeliedienaars, natuurlijk in de eerste plaats te doen om onder de bevolking het Christendom te verspreiden, maar zij hadden ook het helder besef dat zulks niet met vrucht kon geschieden zonder dat den inlanders nuttige kennis werd bijgebracht. Zij maakten zich de kennis eigen van eenige inlandsche talen, stelden geschriften daarin op, richtten scholen op, waar de Formosanen hun eigen taal of dialect leerden lezen en schrijven en deels ook in 't Hollandsch onderwijs ontvingen.

Omtrent den staat van het schoolonderwijs vindt men in de officieele bescheiden talrijke mededeelingen, nu eens gunstige, dan weer ongunstige, zooals men verwachten kan. Eenige bijzonderheden mogen hier vermeld worden.

Zoo lezen wij dat in den jare 1643 te Singkan, Bakloan en Tavakan drie soorten van dagscholen bestonden. De eene soort werd bezocht door jongens, waaronder veel volwassen jongens en enkele mannen. In deze scholen werd onderricht gegeven in lezen, schrijven der landtaal in Latijnsch schrift, en in de gebeden. De tweede groep werd bezocht door volwassen mannen van twintig- tot vijfendertigjarigen ouderdom. De derde groep werd bezocht door volwassen vrouwen en jonge meisjes. De jongensschool te Singkan had een bevolking van 110 scholieren; de school voor mannen van 58; de vrouwenschool van 164. De cijfers voor de drie scholen te Tavakan waren 78, 42 en 100 achtereenvolgens; te Bakloan waren ze 103, 60 en 110. In Soulang was er slechts één school voor jongens en mannen, bezocht door 142 leerlingen. Hetzelfde was het geval te Mattau, waar 145 scholieren waren. Een pas opgerichte kinderschool te Soulang telde 253 leerlingen.

Het is te begrijpen, dat bij gebrek aan geschikt onderwijzend personeel de uitkomsten van het schoolonderricht niet geheel aan de gekoesterde wenschen beantwoordden. In bovenvermeld jaar 1643 waren er vijftig inlandsche onderwijzers, die niet eens allen konden lezen en schrijven. De

Hollandsche onderwijzers waren ook meestal niet voor hun taak berekend, want het waren menschen zonder vakopleiding en daarenboven meermalen liederlijke individuen die bij de bevolking aanstoot gaven. Opmerkelijk is het nu, onder zulke omstandigheden, dat het onderwijs in 't Hollandsch zulke goede vruchten droeg. In een schrijven van 't Consistorie van Tayouan aan de Oost-Indische Kamer der Classis van Amsterdam, van 3 November 1648, komt o.a. de mededeeling voor, dat men een begin had gemaakt met op school ook de beginselen der Hollandsche taal te onderwijzen, en dat de proef aanvankelijk goed geslaagd was, daar de inlanders toonden een goed geheugen te hebben, en, tegen alle verwachting, met het grootste gemak de vreemde woorden uitspraken.

Reeds in 1643 had de Gouverneur-Generaal te Batavia aan den Gouverneur en Raden van Formosa te kennen gegeven dat het wenschelijk zou wezen de inlanders Hollandsch te leeren. De autoriteiten van Formosa verklaren daarmee hun volkomen instemming, aangezien 't eiland niet een algemeene taal bezit, maar bijna elk dorp zijn eigen idioom, zoodat het alleszins wenschelijk is den inboorlingen Hollandsch te onderwijzen, gelijk de Portugeezen in hun koloniën het Portugeesch doen.

Aangaande de verrassend groote vorderingen, die de kennis onzer taal gemaakt heeft, wanneer men in aanmerking neemt hoe kort de leertijd geduurd heeft, bezitten wij 't onwraakbare getuigenis van Pater de Mailla, die in 1715 Formosa bezocht en van zijne bevindingen verslag gaf in de *Lettres édifiantes*. Het gedeelte daaruit, dat ons hier meer bijzonder belang inboezemt, luidt in vertaling als volgt ¹⁾.

«Voordat wij Amoy verlieten, hadden wij vernomen dat er Christenen op Formosa waren. Wij stelden dan een onderzoek in en kwamen te weten dat er stellig geene onder de Chineezzen waren, maar wel zijn er sporen dat het Christendom onder de inboorlingen bekend is geweest sedert den tijd dat de Hollanders in 't bezit der haven waren. Wij hebben verscheidene inlanders ontmoet, die in staat waren Hollandsch te spreken, die Hollandsche boeken lezen, en bij 't schrijven zich van de Hollandsche ²⁾ letterteekens bedienen. Zelfs hebben wij in hun handen fragmenten gevonden van den Pentateuch in 't Hollandsch. Zij vereeren geen afgoden, hebben een afschuw van alles wat daarop lijkt, maar zij oefenen geen godsdienstige plechtigheden uit en zeggen geen gebeden op. Nochtans hebben wij personen ontmoet, die een God, Schepper van Hemel en Aarde, erkennen, een God in drie personen: Vader, Zoon en Heiligen Geest; die zeggen dat de eerste man Adam heette en de eerste vrouw Eva; dat dezen, ten gevolge

¹⁾ Vgl. *Formosa under the Dutch*, p. 510.

²⁾ Eigenlijk: Latijnsche.

van ongehoorzaamheid aan God, Zijnen toorn op zich en hun nakomelingen geladen hebben, en dat het noodig is de toevlucht te nemen tot den doop om den smet uit te wisschen. Zij kenden het doopformulier, maar wij zijn niet in staat geweest met zekerheid te ontdekken of zij de gewoonte hadden om te doopen. De Chineezzen die ons als tolken dienden, verzekerden ons, dat zoodra een kind geboren was, koud water op zijn lichaam werd gesprenkeld, doch aangezien deze tolken onbetrouwbaar zijn en zeer onvolkomen met de taal bekend waren, vermochten wij op dit punt ons niet de gewenschte zekerheid te verschaffen.

«Het schijnt, te oordeelen naar hetgeen wij in staat waren op te vangen, dat zij geen denkbeeld hadden van belooningen of straffen hiernamaals; weshalve het heel waarschijnlijk is, dat zij zich geen moeite geven hun kinderen te doopen. Wij hebben getracht, voor zoover in ons vermogen was, hun de noodzakelijkste waarheden van onzen heiligen godsdienst in te prenten; wij hebben degenen die beter onderricht schenen, aangespoord om hun medeburgers die gewichtige waarheden in te prenten, en vooral om hun kinderen te doopen, zoodra ze geboren zijn, voor 't geval dat zich een gelegenheid mocht opdoen om onderwezen te worden in de mysteriën des geloofs, wanneer de kinderen vatbaar zijn geworden om die te begrijpen. Wij lieten hun het doopformulier achter, doch dat was alles wat wij doen konden.»

Hoewel Pater de Mailla zich in de zoo even aangehaalde regels niet uitlaat over 't karakter en 't zedelijk gehalte der Formosanen met wie hij in aanraking gekomen was, blijkt toch uit een ander gedeelte van zijn verslag, dat hij ook daaraan zijne aandacht geschonken had. Na uitgeweid te hebben over 't schandelijk wanbestuur der Chineesche dwingelanden ter Westkust, die in hun verwaande bekrompenheid de inlanders als nietswaardige wilden beschouwden en behandelden, gaat hij aldus voort: «Maar, al mogen zij volgens de stelregels der Chineesche wereld wilden zijn, ik geloof dat zij dichter bij de ware philosophie staan dan een menigte der beroemdste Chineesche Wijzen. Men ziet, zelfs volgens Chineesch getuigenis, onder hen nooit bedriegerij of krakeel, of diefstal of twistgedingen, behalve tegen de (Chineesche) tolken. Hun handelingen zijn eerlijk en zij zijn aan elkander gehecht; nooit zal iemand iets in bezit nemen wat men hem geeft, zonder dat degenen die hem in 't werk geholpen hebben, de vruchten deelen, iets wat ik dikwijls zelf ondervonden heb. Zij achten op het minste teeken dat zij van hun bevelhebber ontvangen; zij zijn behoedzaam in hun woorden, en oprecht en zuiver van hart. Men kan zich hierover een oordeel vormen op grond van een betrekkelijk onbeduidend geval. Een Chinees, door de plaatselijke mandarijnen onder mijn gevolg geplaatst,

uite eenige woorden die geen herhaling toelaten. Een van de inboorlingen, nauwelijks dertig jaar oud, die enkele Mandarijchineesche woorden kende, voer hem in ieders tegenwoordigheid onbeschroomd te gemoet: «*Puh-haou, puh-haou* (d. i. «niet goed, niet goed»); *woamen sin tsing* («onze harten zijn zuiver»); *puh kan shwoh, puh kan siang* («wij zouden zoo iets niet durven uitspreken, zelfs niet durven denken») *puh-haou, puh-haou!*» — Men ziet, dit strookt voortreffelijk met het oordeel van Candi-dius, waarmede wij boven kennis gemaakt hebben. Intusschen moet hierbij opgemerkt worden, dat op het zoo in 't algemeen uitgesproken gunstig oordeel wel iets af te dingen valt, in zooverre niet enkel individuen, maar zelfs geheele stammen zich door alles behalve loffelijke eigenschappen onderscheidden.

De kwijnende toestand waarin Pater de Mailla het Christendom der Formosanen aantrof, was zeker grootendeels, zoo niet geheel, te wijten aan de omstandigheid dat de gemeenten na 't einde der Hollandsche heerschappij verstoken waren van de noodige leiding door geschikte personen uit hun eigen midden. De jonge plant, uit den vreemde ingevoerd, had wel wortel geschoten en was wel opgekomen, maar nog zóó teer, dat zij zonder voortdurende verpleging niet welig kon blijven tieren. De behoefte aan inlandsche medewerkers, aan mannen die na de vereischte opleiding in staat zouden wezen om als voorlichters en leiders onder hun landgenooten op te treden en zodoende het beschavingswerk krachtig te bevorderen, werd op Formosa steeds levendig gevoeld. In een schrijven van den Gouverneur van Formosa, Putmans, aan den Gouverneur-Generaal Brouwer, van 1634, wordt medegedeeld, dat volgens het oordeel der predikanten het wenschelijk zou wezen ettelijke inlandsche jongelieden van goeden aanleg uit te kiezen en ze onder toezicht van een der predikanten naar Holland te zenden ter opvoeding. Maar zij moesten dan niet behandeld worden als zekere inlanders van Amboina, die men eenvoudig naar school zond en verder liet rondloopen waar zij verkozen. De jonge Formosanen zouden altoos onder streng toezicht moeten staan van den persoon die ze naar Holland medenam. Ook moest men ze niet vertroetelen, zooals men de Amboineezen gedaan had, maar op de eenvoudigste manier opvoeden.

In een later stuk, een rapport van Junius aan Bewindhebbers der O.-I. Compagnie te Amsterdam, van 1636, wordt gewag gemaakt van 't voorstel om vier of zes van de meest belovende jonge inlanders in Holland op te voeden, aangezien dezen, na volbrachte studie in hun land teruggekeerd, beter in staat zouden wezen in hun moedertaal de harten der hoorders te treffen dan vreemdelingen het vermochten te doen. De zaak was in der tijd afgestuit op het bezwaar dat men geen der predikanten op Formosa

kon missen. Daardoor niet afgeschrikt, betoogt Junius het nut en de uitvoerbaarheid van 't plan. «Wij gelooven», zoo ongeveer laat hij zich uit, «dat zulk een inlandsche geestelijke meer kan verrichten dan alle Hollandsche evangeliedienaren te zamen; en daarom smeeken wij U om Christus' wil en om het heil dezer arme schepselen, ons te vergunnen naar Holland te gaan met vier of zes jonge inlanders onder ons opzicht. Ik zal op mij nemen hen te onderwijzen en in mijn huis te houden totdat zij den cursus van hun studies voleindigd hebben. Ik weet dat Gij ons kunt herinneren aan de Amboineesche kinderen; maar niemand die een groot werk onderneemt, stelt zich tevreden met een enkele poging. Zelfs al is de poging met de kinderen van Amboina mislukt, beproef het nu met de kinderen van Singkan. Deze kinderen moeten niet beschouwd worden als kinderen van koningen, maar als kinderen van arme lui. In hun geval zullen de uitgaven niet zoo groot zijn als met de Amboineezen.»

Ook in een Bijlage tot bovenvermeld Rapport stelt Junius met klem van redenen het nut van de door hem en Candidius bepleite zaak in 't licht, en wel veel uitvoeriger nog dan te voren. Naar zijne meening moeten de Formosanen, die in Holland tot toekomstige evangeliedienaars zouden opgeleid worden, perfect kunnen lezen en schrijven, ja zoo er predikanten van komen zullen, moeten zij niet alleen Hollandsch, maar ook Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch kennen, waartoe een studie van 8, 9 of 10 jaar noodig zal wezen. Hij herhaalt alle gronden, vroeger door hem aangevoerd, en beroept zich, tot verdere aanprijzing van den gewenschten maatregel, op het voorbeeld der Spanjaarden, die dit al over een eeuw lang wel geweten hebben; daarom zijn zij zoo te werk gegaan in Japan, en is het hun gelukt dat zij zoo veel duizenden Christenen hebben gehad, zeer vast onderwezen, die om Christi wille allerlei termenten, kwellingen en pijnen hebben uitgestaan. Hadden zij maar voorzichtig gehandeld, dan zou Japan Roomsche-Katholiek geweest zijn. Zoo doen ook de Portugeezen omtrent China: zij zoeken eenige vlugge Chineesche kinderen, die zij overbrengen naar plaatsen waar zij volkomen gezag uitoefenen en de leerlingen zonder bezwaar in de studie kunnen opgeleid worden. Groot geworden zijnde, doorreizen die kweekelingen het geheele rijk, en, naar luid van hun brieven, zijn er al eenigen in 't hof van den Koning (Keizer) en houden zij zich bezig met het bekeeren van de Grooten.» ¹⁾

De herhaalde dringende vertoogen hebben niets uitgewerkt: de hooge autoriteiten, hoofdzakelijk, naar het schijnt, uit vrees dat de proef toch niet zou gelukken, hadden er geen ooren na. Toch was het door Junius

¹⁾ De oorspronkelijke tekst, hier eenigszins gewijzigd naar ons hedendaagsch taalgebruik, is te vinden in Grothe, *Archief*, D. III, 180.

ontwikkelde stelsel, in de gegeven omstandigheden, 't eenig ware. Er was alle reden om te verwachten dat de opleiding van jonge Formosanen in Europa de gewenschte gunstige gevolgen zou hebben, want aan aanleg ontbrak het den inlanders niet. Daarover was men het algemeen eens. Candidius verklaart van hen dat zij een scherp verstand en een uitmuntend geheugen hebben, en wel in die mate, dat hij hen in één week dingen kon doen begrijpen, waarvoor hij bij andere Indiërs en zelfs bij personen van ons eigen ras een halve maand noodig had. Verder geeft hij als zijne overtuiging te kennen dat er in geheel Indië ¹⁾ geen handelbaarder volk is.

Er zijn voldoende bewijzen aan te voeren, dat het den inlanders niet aan den aanleg en leerlust ontbrak om zich het schoolonderricht hunner Hollandsche meesters ten nutte te maken. Wij hebben reeds kennis gemaakt met het getuigenis van Pater de Mailla. Daarmee komt geheel overeen wat Duhalde in 1730 waarnam. Hij verklaart dat er onder de inboorlingen «velen aangetroffen worden die nog Hollandsch verstaan, die Hollandsche boeken kunnen lezen en bij 't schrijven de Hollandsche letters gebruiken; ook vindt men nog veel fragmenten van Hollandsche godsdienstige boeken onder hen».

In een veel later bericht, van 1874, verhaalt Prof. Steere, dat hij onder de inboorlingen, woonachtig in 't gebergte ten Oosten van Taiwanfu en Takao, de Pepohwans, een aantal oude handschriften in de oude Pepohwantaal in Latijnsche letter had aangetroffen, welke geschriften door de eigenaars zorgvuldig werden bewaard, hoewel zij die niet langer konden lezen. Het meerendeel van die documenten bestond uit acten en contracten in de oude taal, welke vervangen is geworden door 't Chineesch en thans bijkans vergeten. De heer Steere was in staat een-en-twintig stuks te onderzoeken en te zien dat ze gedateerd waren op de Chineesche wijze, volgens de jaren van den regeerenden Keizer. Vier er van waren gedateerd van de jaren 1724—1736; zestien van 1736—1796; één van 1796.

Niet minder merkwaardig is een verzameling van negen stuks die de heer Colborne Baber, van den Engelschen Consulairen Dienst in China, uit Formosa zich had weten te verschaffen en toezond aan Col. Henry Yule, toen ter tijd Voorzitter der Royal Asiatic Society. In 't belangrijke verslag, aan die bezending toegevoegd, behandelt de heer Baber den aard van die documenten in een oud Pepohwan dialect, geschreven met Latijnsche letters van Hollandschen oorsprong. Een gedeelte der stukken heeft een dubbelen tekst, een in 't Formosaansch en een vertaling in 't Chineesch, waardoor het mogelijk was de datums vast te stellen, loopende

¹⁾ Het begrip „Indië” is, zooals nauwelijks noodig is op te merken, door Candidius te ruim genomen, doch de bedoeling is duidelijk.

van 1735 tot 1754. Behalve de vertolking van No. III, een contract, waarbij de inlander Kalung uit gebrek aan zilver twee velden in pand geeft aan een Chineeschen geldschieder, behandelt Baber eenige punten die de taal betreffen. Weldadig doet het ons aan, wanneer wij lezen wat hij aan Yule schrijft: The faded writings which I send you were written by the grandchildren of the native people who sat at the feet of George Candidius and the schoolmasters ¹⁾».

Als men weet dat onder 't Chineesch bestuur voortdurend een toevloed van kolonisten uit China Westelijk Formosa overstroomd heeft, kan men zich niet verwonderen dat er een gemengde bevolking is ontstaan, welke gaandeweg Chineesche taal, gebruiken en zeden heeft aangenomen, al is de herinnering aan vroegere tijden nog niet ten eenenmale weggevaagd. In een geschrift, getiteld *Notes on the Ethnology of Formosa*, van 1863, verhaalt de Engelsche Consul Swinhoe, dat hij gehoord had van een ras aan gene zijde van de stad Taiwanfu, dat zich van Latijnsche karakters bediende en roem droeg op afstamming van de Hollanders. «Ik was natuurlijk verlangend», zegt hij, «om te zien wat soort van hybridisme zulke wezens zouden vertoonen, toen op zekeren morgen een militair officier, een door en door Chineesch lijkend individu, mij kwam bezoeken en te verstaan gaf dat zijn voorvader een roodharige man (Hollander) was, en een van de 3000 soldaten op 't eiland achtergebleven in den tijd van Koxinga; zij hadden hun hoofden geschoren en 't Chineesch gezag erkend. Zijn dorp, Singkan, dat hoofdzakelijk uit afstammelingen van die soldaten bestond, was gelegen tien mijlen buiten de Noordpoort; zij bewaarden nog kleedingstukken en papieren die aan hun voorouders toebehoorden; er was een groot dorp ten Noorden en een ten Zuiden door hun volk bewoond; anderen van hun ras, met Chineezzen getrouwd, waren verspreid over verschillende gedeelten van 't eiland. Deze lieden worden door de Chineezzen gewoonlijk *Pepo's* geheeten.»

De Chineesche heerschappij is ten einde, om vervangen te worden door de Japansche. Te oordeelen naar de schaarsche berichten die uit het verre Oosten af en toe naar Europa overwaaien, schijnen de Japanners met goeden wil bezield te zijn den bloei van 't bijzonder vruchtbare eiland te bevorderen en door 't stichten van scholen beschaving te brengen; heel vlot schijnt het bij de woeste, moedige bergstammen niet te gaan.

Voor ons is Formosa niets meer dan een naam die de herinnering oproept aan 't heldhaftig gedrag van Hambroek. Sommigen onder ons weten

¹⁾ De nota van Baber is in haar geheel opgenomen in de uitvoerige en lezenswaardige verhandeling van wijlen Prof. Terrien de Lacouperie, *Formosa Notes on Mss., Races and Languages* (Journ. Roy. As. Soc., 1887, p.p. 413—494).

ook, dat ijverige mannen daar een korten tijd met vrucht werkzaam zijn geweest. Doch die tijd is lang voorbij, en de hoop der in nood verkeerende inboorlingen dat hun roodharige goede vrienden mochten terugkeeren, zal niet vervuld worden: de gelegenheid is voorbij, onherroepelijk voorbij. Maar elders hebben wij nog een groote roeping te vervullen, en wel ons indien de millioenen zielen in Nederlandsch Indië eenmaal zullen kunnen getuigen dat de Nederlandsche heerschappij hun ten zegen is geweest.

BOEKBESPREKING.

J. PAULHAN, Les Hain-Teny Merinas. Poésies populaires
Malgaches. Paris 1913.

Museum
Een en twintigste Jaargang.

Leiden 1914.

J. PAULHAN. *Les Hain-Teny Merinas*. Poésies populaires
Malgaches recueillies et traduites. Paris, Geuthner, 1913.

Gelijk men weet, is de bevolking van 't eiland Madagaskar in ras en taal verwant met de bewoners van den Indischen Archipel en de eilanden in den Stillen Oceaan. Die verwantschap openbaart zich ook in zeden en gewoonten, o.a. in 't *fady*, waaronder men verstaat allerlei godsdienstige verbodsbepalingen. *Fady* is hetzelfde woord als het Dajaksche en Toradjasche *pali*, met dezelfde beteekenis, waarvoor bij de Maleiers 't afgeleide woord *pamali* gebruikelijk is. De gewone uitdrukking voor dezelfde zaak in verscheiden talen der Stille Zuidzee is *taboe* (*tamboe*, *tapoe*, e. dgl.), dat in Europa burgerrecht heeft gekregen. Merkwaardig genoeg vindt men dit woord terug in een gebied ver van de Stille Zuidzee, in 't Westen bij de Tjams in Achter-Indië, waar de vorm *taboeng* is; wel een bewijs dat woord en zaak dagteekent uit het ver vervlogen tijdperk der stameenheid van de zgn. Maleisch-Polynesische of Austronesische volken.

De *Hain-teny* (letterlijk: wetenschap der woorden) zijn een soort van volkspoëzie, welke in menig opzicht overeenkomt met het karakter der Maleische Pantoens. Men noemt ze ook *ohatră* of *ohabolană*, d.i. exempels; of ook wel *anka mantatră*, raadselverzen, uithoofde van hun schijnbaar gebrek aan samenhang, zoodat veel Europeanen in de meeste liederen geen zin kunnen ontdekken. Nog een andere term is *Fampanononană*, d.i. raadselvragen waarop een antwoord moet gegeven worden. Inderdaad heeft een *Hain-teny* op zichzelf geen volledigen zin: het vereischt een ander *Hain-teny* (*setriny*) als antwoord.

Proeven van deze soort volkspoëzie zijn reeds vroeger uitgegeven, doch zonder vertaling, zoodat de heer Paulhan met recht kon beweren dat zij nog heden een raadsel zijn voor de beoefenaars van 't Malegasi. De groote verdienste van 't voor ons liggende boekdeel is, dat de schrijver in tekst en vertaling niet minder dan 153 *Hain-teny*'s mededeelt, gerangschikt naar het thema dat ze behandelen.

In de Inleiding geeft de schrijver een zeer lezenswaarde beschrijving van de wijze waarop de liederen gereciteerd worden, zooals hij dat heeft bijgewoond. Nadat een der aanwezigen eenige verzen met vuur heeft voorgedragen, vat een ander 't woord op om te antwoorden, ook op denzelfden heftigen toon, zoodat de voordracht van een *Hain-teny* op den Euro-

peaan, die geen Malegasi kent, den indruk maakt van een wedstrijd. Als voorbeelden van een discussie geeft de Schr. een reeks van zeven Hainteny's, in tekst en vertaling, met de noodige ophelderende aantekeningen.

Verder spreekt de Sch. over den vorm der liederen en toont hij aan dat de compositie er van aan zekere regelen gebonden is. Het hoofdkenmerk der poëzie is het parallelisme en een zeker streven naar assonantie, hetzij in 't begin, 't midden of aan 't einde aangebracht.

Wat den inhoud betreft, hebben de liederen dit met elkaar gemeen, dat zij uiting geven aan de gevoelens van min en wedermin en teleurgestelde of versmadede liefde. Al die gevoelens worden vertolkt in een eigenaardig verbloemde taal, waarbij elk onvertogen woord is uitgesloten. Dat de diepere zin der vergelijkingen uit de planten- en dierenwereld, die een toespeling bevatten op de bedoeling der sprekenden, niet zelden moeielijk te ontraadselen is, spreekt van zelf. Het is een groote verdienste van den Heer Paulhan, dat hij zich met goed gevolg beijverd heeft, den inhoud der liederen voor ons te verduidelijken.

Trouwens, het geheele werk verdient ten volle de aandacht, zoowel van de ethnologen als van hen die belangstellen in de vergelijkende letterkunde. Inzonderheid zij het geschrift ter lezing aanbevolen aan de beoefenaars der talen van den Indischen Archipel en der daarin bestaande volksdichten, want, zooals reeds terloops opgemerkt werd, hebben de Malegasische liederen onmiskenbaar familietrekken gemeen met soortgelijke voortbrengselen in Indonesië, o. a. met de Maleische Pantoens.

Utrecht.

BOEKBESPREKING.

R. O. FRANKE, *Dīghanikāya*, in Auswahl übersetzt.
Göttingen 1913.

Museum
Een en twintigste Jaargang.

Leiden 1914.

R. O. FRANKE. *Dīghanikāya*, das Buch der langen Texte des buddhistischen Kanons in Auswahl übersetzt. (Quellen der Religions-Geschichte). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1913.

In een uitvoerige, voortreffelijke Inleiding behandelt Prof. Franke met grondige geleerdheid en scherpzinnige kritiek het moeilijke vraagstuk hoe de *Dīghanikāya* tot stand is gekomen. Dat de Buddhistische overlevering omtrent de vaststelling van de teksten van 't Suttapiṭaka op een Concilie van Rājagaha, onmiddellijk na den dood des meesters, geen geloof verdient, daarvan is hij evenzeer overtuigd als verscheiden andere geleerden die zich met het onderwerp hebben bezig gehouden. Deze laatsten hebben alleenlijk een negatieve kritiek geleverd; Prof. Franke heeft de grootere verdienste dat hij niet enkel afbreekt maar ook opbouwt. Hij tracht met klem van redenen aan te toonen dat de *Dīghanikāya* niet is een verzameling van leerredenen, maar een «einheitlich abgefasstes schriftstellerisches Werk: das Buch vom Tathāgata».

In den geheelen *Nikāya* is een draad te ontdekken en te bespeuren dat het oogmerk van den vervaardiger is: een schema uit te werken van de heilsleer welke leidt tot de verlossende wijsheid, en dus tot het *Nibbāna*. Dit thema wordt door Prof. Franke tot in de kleinste bijzonderheden behandeld. Het onderwerp is te ingewikkeld dan dat het zich leent tot een uittreksel, ten minste in een noodzakelijk korte aankondiging van het voor ons liggende boek. Wij kunnen hier enkel den belangstellenden lezer naar de inhoudrijke Inleiding zelve verwijzen.

Niet minder voortreffelijk dan de Inleiding is de vertaling, die aan alle vereischten voldoet: zij is zeer getrouw, en tevens aangenaam te lezen door 't zuivere, heldere Hoogduitsch waarin zij gesteld is. In de noten geeft Sch. volledig rekenschap van zijne vertaling, overal waar omtrent de juiste beteekenis van allerlei in den tekst gebezigde woorden onder de geleerden verschil van gevoelen bestaat. Ook de niet deskundige lezers vinden in de noten de gewenschte inlichtingen.

In de talrijke gevallen waarin Sch. een andere meening verdedigt dan vroegere vertalers ben ik het volkomen met hem eens, bijna zonder uit-

zondering. Om mijne belangstelling in de zaak te toonen, wil ik evenwel enkele opmerkingen niet achterhouden.

Blz. 39 is *cetaso ekodibhāva* in 't algemeen vrij goed weergegeven met: «durch Hinrichtung des Geistes über (*ud*) die Vielheit der Sinneswahrnehmungen hinaus auf einem einzigen (*eka*) Punkt», maar de etymologie met *ud* is verkeerd. De Skr. vorm is *ekoṭibhāva*, waarin *ekoti* «einem und demselben Ziele zustrebend» vervat is. *Ūti* beteekent o.a. het streven (vooral: intensief streven) naar een doel. Zoo vinden wij in Divyāvadāna 653: *utsāhany ūtir aprativāṇih*, in welke drie woorden 't algemeen begrip van intens streven vervat is, en wel in toenemenden graad. *Ekodibhūta* is Skr. *ekoṭibhūta* «op één doel gericht». Vgl. o. a. Mahāvastu III, 213, waar men vooral lette op de zinsnede: «*yad ihaikatyo karuṇāpareṇa cetasā ekān diṭṭhāṃ spharitvopasampādya viharati*».

Blz. 91. *Ibbhā* vertaalt F. vragenderwijze met «dieser protzigen Bauern». Ik geloof niet dat het begrip «Protz» hierin opgesloten ligt, want dit veronderstelt het bezit van rijkdom. Wel is waar kan *ibbha*, Skr. *ibhya* «rijk» beteekenen, maar ook iets anders, namelijk, om de omschrijving van 't woord in Pet. W. te gebruiken: «zum Gesinde gehörig, ein Höriger». Regelmatig wordt *ibbha* verklaard met *gahapatika*, dat wegens 't verkleiningsuffix *ka* kan vertaald worden met: «kleine burgerman», niet zelden met eenige minachting uitgesproken. In *brahmanibbha*, o. a. Jāt. VI, 223, en 't synonieme *brāhmaṇagṛhapatika* Mahāvastu III, 111, ligt wel is waar niets bepaald minachtends, maar brahmaansche familievaarders zijn toch altoos minder in aanzien dan hun overige standgenooten.

Maṅguracchavi, blz. 156. *Maṅgura* is m.i. niets anders dan een andere uitspraak van *maṅgula*, welks acc. sg. fem. *maṅgulim*, Sutta-vibhaṅga I, 107, 11, verklaard wordt met «*virupam duddasikam bībhaccham*». Dit wordt bevestigd door een overeenkomstig Prākṛtsch *maṅgula*, in de Pāiyacchī-Nāmamālā (Ed. Bühler), 243, opgegeven als synoniem van *asundara*, «leelijk van voorkomen». In het algemeen duidt het woord dus iets leelijks aan. Intusschen is *bībhaccha*, Skr. *bībhatsa* een woord dat zeer juist in 't Hollandsch vertolkt kan worden met «vies», hetwelk in 't Hoogduitsch, naar gelang van omstandigheden, weêr te geven is met «schmutzig, widrig, ekelhaft». Met *maṅguracchavi* kan dus wel «een vieze, groezelige huidkleur hebbende», bedoeld zijn, vooral omdat het overeenkomstige buddh. Skr. *madguracchavi* in Lalitavistara (ed. Calc.) 320, gezegd wordt van den Bodhisattva ten gevolge van zijn overmatig vasten ¹⁾. Of de vorm *madgura* geheel in den haak is, zou ik niet durven verzekeren. De Engelsche ver-

¹⁾ Het woord is aangehaald in Pet. W., maar misverstaan.

taling «golden in colour» is zoo averechtsch mogelijk, daar «goudkleurig» bij de Indiërs een teeken van schoonheid en gezondheid is.

Dit̃hā, blz. 202, is natuurlijk = Skr. *distyā*, zooals behoorlijk bij Childers is opgeteekend.

Doch genoeg. Ik besluit deze mijn aankonding van Prof. Franke's werk met de verzekering dat ik er niets dan lof voor heb.

Utrecht.

BOEKBESPREKING.

A. HILLEBRANDT, *Mudrārākṣasa* by Viśākhadatta.
Breslau 1912.

Museum
Twee-en-twintigste Jaargang.

Leiden 1915.

A. HILLEBRANDT. *Mudrārākṣasa* by Viśākhadatta. (Indische Forschungen IV). Breslau, M. L. H. Marcus, 1912.

Deze nieuwe uitgave van bovengenoemd merkwaardig tooneelstuk is de rijpe vrucht van een jaren lang voortgezette studie. Reeds in 1905 verscheen van de hand van Prof. HILLEBRANDT een artikel «zur Kritik des *Mudrārākṣasa*» in de «*Göttingische Gelehrte Anzeigen*». Behalve de materialen die H. toen ter tijd ten dienste stonden, heeft hij nu nog andere Hss. ter beschikking gehad. De tegenwoordige uitgave berust op een zorgvuldige vergelijking van alle Hss. in Nāgarī, Malayālam, Bengali, Telugu en Nepaleesch schrift.

Het verschil van lezingen dat men in de Hss. aantreft is bijzonder groot, zonder dat de verschillen van dien aard zijn, dat men van verschillende redacties kan spreken. Wanneer twee of meer lezingen, ondanks een verschil in de woordenkeus, op hetzelfde neerkomen, is het uiterst moeilijk te beslissen welke lezing de voorkeur verdient. Om een enkel voorbeeld te geven: p. 125, 2 heeft men de keuze tusschen *viśāste* (*v̐sattham*) en *viśaddho* (*viśaddhe*, of *visaddham*). Het eerste woord is Skr. *viśvasta*, het andere *viśrabdha*, ook *visrabdha* gespeld. Beide woorden beteekenen «gerust». Dergelijke voorbeelden zijn er in menigte. De uitgever kan in zulke gevallen maar één lezing in den tekst opnemen en heeft zijn plicht gedaan, wanneer hij door de mededeeling van de varianten den lezer de vrije keus laat. Aan dien plicht heeft Prof. H. ten volle voldaan.

Een lastig vraagstuk betreft de juiste schrijfwijze der Prākṛtwoorden, die over 't algemeen in de Hss. slordig is en menigmaal in strijd met de voorschriften der grammatici. Prof. H. heeft bijzondere moeite besteed om de vormen zoo zuiver mogelijk weer te geven, waarbij hij een gepast gebruik maakt van hetgeen de Prākṛtgrammatica's ons leeren. Hij verklaart hieromtrent het volgende: «At all events, by following the rules of the grammarians we gain firm footing ground, while by following the manuscripts and their varying practice we are constantly troubled by the feeling of inconsistency». Hiermede kunnen wij ons volkomen vereenigen. Men verwachtte nu nog geen volkomen consequentie; bijv. 40, 4 leest men *pasāṇa*; 47, 5 *pasādam*; 105, 7 *pasāṇa* var. l. *pasādena*. Doch dubbelvormen worden ook meermalen door de grammatici toegelaten.

Het spreekt van zelf dat niet alle lezingen die de uitgever in zijn tekst

heeft opgenomen, den lezer als de beste zullen voorkomen, Ik zal mij bepalen tot enkele aanmerkingen, meer om een bewijs te geven van mijn belangstelling dan om iets af te dingen op de groote verdienste der ons aangeboden nieuwe uitgave.

P. 62, 3. De lezing der oudere uitgaven lijkt mij verkieslijker, nl. *nanv ayuktatarah suhyddrohaḥ*, «is dan verraad aan den vriend niet nog onbehoorlijker?» *Ayuktatara* is een weerslag op *ayukta* in den vorigen regel.

P. 65, 3. Voor *muddia* l. *muddiam* of *muddidam*, Skr. *mudritam*. —

Pavittasya, r. 1, is een drukfout voor *pavittassa*.

P. 67, 4. De locatief *calanesum* in stede van den accusatief *calane* bij *sevidum* is in strijd met het taalgebruik. Mogelijk is *calane samsevidum* of *sevidum*, tenzij men de var. l. *calane sussusidum* verkiest, die niet onmogelijk is.

P. 69, 1. *Vikkāanti* voor *vikkānti* is onverdedigbaar.

P. 73, 7. *Śāntakūta*, dat niet anders kan wezen dan een samenstelling van *śānta* + *ākūta*, voornemen, bedoeling, geeft geen zin; wel de var. l. *śāntā bhūtāḥ* of liever nog *śāntibhūtāḥ*, «kalm geworden»; *śānta* is een zeer gewone uitdrukking voor de windstreken.

P. 77, 11. *Stūpam* is geheel misplaatst; juist is de var. l. *stomam*, d. i. «menigte».

P. 90, 6. L. *pradāne'pi*. Voorts *kṛtaghnatāmātraphalaḥ*, «louter ondankbaarheid tot vrucht (belooning) hebbende», niet «de vrucht zijnde».

P. 93, 7. *Vahala* is een verkeerde spelling voor *bahala*. Verkeerd is ook de spelling *vaṭu*, die p. 77 b in den tekst is opgenomen in stede van *baṭu*.

P. 102, 10. In *kavikakaśākarṣaṇa*, verklaart een Commentator *kaśā* met *tejana*, waarmede hij een zweep bedoelt; een ander evenzoo met *āsvatālana* (= «*tādāna*»), dus ook met «zweep». Doch die verklaring is in strijd met *ākarṣaṇa*, «het aantrekken», want niet een zweep wordt aangetrokken, maar de teugels. Natuurlijk is deze laatste beteekenis van *kaśā* hier van pas. De var. l. *kuśī* is foutief voor *kuśā*, hetwelk ook «teugel» beteekent.

Het ontbreekt niet aan andere voorbeelden van misverstand bij de commentatoren. Bijv. p. 118, 1 wordt *gahavadibudhaśśa* verklaard met *grahapatibudha* d. i. «de heer der planeten Mercurius», doch deze planeet is geen heer der planeten maar wel een *grāhapati*, «de regent van een (astrologisch) huis». Māgadhi *gaha* beantwoordt zoowel aan Skr. *grāha* als aan *graha*.

P. 108, 6. *Nibbhacchida* is «uitgescholden», wat hier niet te pas komt; «uit een ambt», (*adhikārād*) «ontzet» is *vibhramśita* of *bhramśita*, waarvan de var. l. de overeenkomstige Prākṛtvormen geeft.

P. 111, 7. Lees met B Be *jñātaduhkhaḥ pratijñam*, of *dṛṣṭaduhkhaḥ* p.

P. 117, 1. Hier, gelijk ook 7, 3, en p. 118, 3; 119, 3; 122, 7 heeft de uit-

gever *śadhaka* opgenomen, tegen 't getuigenis der meeste lezingen, die *sāvaā*, *śāvaga* enz. hebben. Er is geen twijfel aan, of de ware lezing is *śāvaka* (of *śāvaga*) d.i. Skr. *śrāvaka*, belijder van 't Jainisme, want er is sprake van een Jaina. Verscheiden Hss. hebben *uvāsaka* of *uvāsaa*, Skr. *upāsaka*, d.i. belijder, wat in den mond van een Jaina natuurlijk beteekent een belijder der ware leer. Ik ben geneigd deze laatste lezing voor jonger te houden dan *śāvaka* (*śāvaga*), doch ze is op zich zelf niet verwerpelijk. De bedoeling van beide lezingen is dezelfde.

P. 135, 10. De Amphibrachys *gunesu* als derde Gaṇa is tegen de maat, dus onmogelijk. Intusschen vermag ik de juiste lezing niet te herstellen. Alleen zij nog opgemerkt dat *parammuham* een samenstelling is, Skr. *parānmukham*.

P. 136, 6. Lees met de var. 1. *ullāṅghayasi*, «dat gij 's konings bevel overschrijdt».

P. 142, 7. Ook hier is de lezing *kīrāḥ* de juiste, in stede van *vīrāḥ*, zooals blijkt uit vergelijking met p. 140, 6.

P. 154, 3. De symmetrie met *pūryantām* eischte den Imperatief *ghātyetām* in overeenstemming met het getuigenis der Hss.

P. 167, 13. De gedrukte tekst heeft *kunītaiva*, doch de zin en de symmetrie met *ṛṇaiḥ* eischen *kunītair avidu aḥ*, zooals N P K L behoorlijk te lezen geven.

P. 174, 5. Lees *atthamattā*, d.i. zooals de commentaar, ditmaal te recht, verklaart: *arthamātrā*. Vgl. *arthamātrā* Mahāvastu III, 350 en Pet. Wtb. 5, 710, alsook Pāli *mattā*.

Indien het mij gelukt is den gedrukten tekst hier en daar te verbeteren, dan is dat in de eerste plaats te danken aan de volledigheid der door Prof. HILLEBRANDT meegedeelde var. lect. Hij heeft met zijne zorgvuldige uitgave aan alle vakgenooten een grooten dienst bewezen.

Utrecht.

BOEKBESPREKING.

W. CALAND en A. A. FOKKER, Drie oude Portugeesche
verhandelingen over het Hindoeïsme. Amsterdam 1915.

Museum
Drie-en-Twintigste Jaargang.

Leiden 1916.

W. CALAND en A. A. FOKKER. Drie oude Portugeesche verhandelingen over het Hindoeïsme. (Verh. der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterk. N. Reeks, D. XVI, N°. 21). Amsterdam, J. Müller, 1915.

De voortreffelijke geschriften der Portugeezen gedurende hun heldentijdperk in de XVI^{de} eeuw, niet alleen over de uitbreiding van hun gezag in Voor-Indië en aangrenzende streken, maar ook over allerlei wetenswaardigs daar te lande, genieten een welverdiende vermaardheid. Wereldberoemd is 't heldendicht *Os Lusíadas* van Camoêns, maar van niet minder waarde zijn, ieder op hun gebied, de werken van een *de Barros*, *Castanheda*, *da Couto*, *Garcia da Orta* en anderen. Ze zijn dan ook ruimschoots door schrijvers buiten Portugal gebruikt, hier te lande voornamelijk door wijlen P. A. Tiele.

Tot de minder bekende geschriften behooren de drie Verhandelingen over het Hindoeïsme, die ons hier in vertaling worden aangeboden. De uitgevers hebben zich van hun taak alleszins verdienstelijk gekweten: de alles behalve gemakkelijke vertaling is te danken aan Dr. A. A. Fokker, terwijl de aantekeningen door Prof. Caland geschreven zijn. In de Inleiding merkt de laatste op, dat deze Portugeesche berichten «wel degelijk nieuws leeren, in zooverre als enkele hunner mythologische verhalen geheel onbekend zijn, en andere trekken vertoonen, die min of meer afwijken van de ons bekende overlevering». Inderdaad leveren die berichten een bijdrage tot de kennis van mythologische en godsdienstige voorstellingen zooals die ten minste in de XVI^{de} eeuw en iets later in Indië gangbaar waren en door de Portugeesche geestelijken wel is waar zonder diep inzicht en zonder kennis der inlandsche litteratuur werden waargenomen, maar toch eerlijk naar vermogen medegedeeld.

Ten aanzien van de vraag van wanneer de twee eerste Verhandelingen dagteekenen, komt Prof. Caland (Inl. VI) tot het besluit, dat het eerste bericht opgesteld moet zijn tusschen 1647 en 1680, waarschijnlijk in 1670, en dat de tweede Verhandeling in 1774 moet geschreven zijn.

De Portugeesche tekst van de derde Verhandeling schijnt niet bereikbaar te wezen. Er bestaat echter een Fransche vertaling van, welke deel uitmaakt van 't omvangrijke werk «*Cérémonies de tous les peuples du monde*» (eerste druk van 1723, vgg., en tweede van 1735). Van dit werk

verscheen een Nederlandsche overzetting door Moubach, 1728, onder den titel: «Naauwkeurige Beschrijving der uitwendige Godsdienstplichten, Tempelzeden en Gewoonten der afgodische Volkeren». Deze bewerking is hier overgedrukt.

Uit den titel van 't eerste stuk: «Korte Beschrijving van de Heilige Boeken der Oost-Indische Heidenen en van hunne Zeden» make men niet op dat de schrijver die Boeken had ingezien; zijne onbekendheid met de taal blijkt reeds voldoende uit de schrijfwijze der eigennamen. Wat de schrijver mededeelt, geeft dus weer wat zijne min of meer ontwikkelde zegslieden vertelden. In de talrijke noten heeft de uitgever, zooveel als doenlijk, de plaatsen uit de litteratuur aangewezen, die tot bevestiging, of, zoo noodig, tot verbetering van de berichten des schrijvers strekken.

De hoofdstukken over de verschillende soorten van letterkunde, XLV tot LIV, zijn kenmerkend voor 't geheel: ze bevatten bij veel ware opgaven, ook niet weinig onjuistheden. Zoo worden 18 Purāṇa's opgenoemd, gedeeltelijk juist, gedeeltelijk verkeerd; waarbij Caland aanteekent: «De kanonieke Purāṇa's zijn achttien in getal; de teksten, die echter de Portugeesche auteur onder dit hoofd vermeldt, zijn een allegaartje van verschillenden aard. Echte Purāṇa's zijn slechts n°s. 1, 4; andere teksten zijn of geen als zoodanig bekende Purāṇa's zooals n°. 10, of epische gedichten, zooals n°s. 2, 3, 5, 6 (gedeelten van het M. Bh.), 8, 12 en 16 (= M. Bh.?), of werken van anderen aard».

De hoofdstukken LV tot LIX bevatten een beschrijving van volken in Zuid-Indië en hun gebruiken, welke als kenschetsing van de toestanden ten tijde des schrijvers niet van belang ontbloomt zijn.

Het tweede stuk: «Overzicht van het Heidendom van Azië» is rijker van inhoud dan de eerste Verhandeling en vooral minder oppervlakkig. Het geeft een betrekkelijk ruim overzicht van de mythen, sagen, godsdienstige voorstellingen en gebruiken. Het geheel is alleszins lezenswaardig, al is er voor ons niets nieuws uit te leeren ¹⁾.

De derde Verhandeling, getiteld: «Over der Oost-Indianen Goden en Godheden» behelst grootendeels mythologische verhalen, die tot geen bijzondere opmerking aanleiding geven. Wel verdient de aandacht gevestigd te worden op eenige vergelijkende beschouwingen over de uiterlijke overeenkomst van heidensche leerstellingen met de Christelijke, waar de

¹⁾ Blz. 94 wordt het rijk van Yama, den Doodengod, heerscher der onderwereld, genoemd *Emupuri*, een woord half Tamil (*Emu*, i. *Ema* = *Yama*), half Skr. *puri*, stad, en vertaald met Vagevuur. Caland merkt op dat de uitdrukking „Vagevuur” minder juist is, maar de schrijver zal dien term, in plaats van *Hel* gekozen hebben, omdat de helsche straffen volgens Indische begrippen niet eeuwig duren.

schrijver zich in verdiept in Hoofdstuk XVIII: «Waarin vertoont wordt, hoe het Meerendeel der Gronden van der Heidenen Leere overeenkomst hebben met het geen het Christendom leert». Hij spreekt over de Drie-eenheid; over verschéiden middelen om vergeving van zonden te erlangen, o. a. offeranden, «door welk middel zij gelijkszaam een Aflaat ontvangen». Vooral uitvoerig weidt hij uit over de rozenkrans, Paternoster-Greinen. Ook in Hoofdstuk XIX worden ettelijke punten aangeroord: «Van de overeenkomst van noch eenige gronden der Heidenen, die zij schijnen met de Leere van 't Christendom te hebben».

De in alle opzichten welverzorgde uitgave wordt besloten met eenige niet overbodige Indices: 1. van verbasterde Sanskritwoorden, met vermelding van de juiste vormen; 2. van Niet-Sanskritwoorden; 3. van Plaats-, volks-, land-, riviernamen; 4. van Nomina propria van vorsten in de 17de en 18de eeuw. Daarop volgt een korte inhoudsopgave; en ten slotte: Adenda en Corrigenda.

Utrecht.

BOEKBESPREKING.

G. P. ROUFFAER en J. W. IJZERMAN, De Eerste Schipvaart
der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de
Houtman, I. 's-Gravenhage 1915.

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch
Aardrijkskundig Genootschap.
Tweede Serie, deel XXXII.

Leiden 1915.

G. P. ROUFFAER en J. W. IJZERMAN. De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder CORNELIS DE HOUTMAN 1595—1597. Journalen, documenten en andere bescheiden uitgegeven en toegelicht. I. D'eerste Boeck van WILLEM LODEWYCKSZ. Met Titelplaat, 2 Portretten, 8 Kaarten en 47 Platen. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1915.

Zooals uit het Voorwoord, blz. XXV, blijkt, bevat dit eerste deel van Journalen, documenten en andere bescheiden over de Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië (2 April 1595—11/14 Aug. 1597) enkel 't in 1598 bij Cornelis Claesz. te Amsterdam verschenen Eerste Boeck; aldus genoemd, omdat het onze eerste Oostersche schipvaart beschreef. Op dit deel zal een tweede volgen met *vroeger gedrukte* bronnen, waarvan de opsomming op blz. XXVI te vinden is ¹⁾). Voorts zullen dan in een volgend deel de diverse *nog ongedrukte* documenten en andere bescheiden over de Eerste Schipvaart het licht zien ²⁾). De uitgave van 't geheel zal besloten worden met een samenvattenden Commentaar met Biographieën, de vereischte Bibliographie, en een Register over alle deelen.

De wijze waarop de uitgevers hun taak hebben opgevat en volbracht, is boven allen lof verheven. Niets is aan hun aandacht ontsnapt: niets is onverklaard gelaten wat opheldering behoefde, zoodat de aantekeningen niet slechts alles bevatten wat tot verklaring van den tekst strekt, maar ook een schat van wetenschappelijke inlichtingen omtrent allerlei in den tekst genoemde zaken: voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk, kenschetsing der inboorlingen van de door de Hollanders voor 't eerst bezochte landstreken, hun gewoonten en zeden. Bijzonder volledig en grondig is de behandeling van de gewichten, maten en munten in de Noten op de Appendix, 216—238. Voor de samenstelling van dit Appendix heeft Lodewijcksz. veel gebruik gemaakt van Linschotens beschrijving van «die gewichten, mate ende munte, soo van China, als van Malacca, die daer daghelijcks handelen», maar hij heeft daaraan toegevoegd wat hij zelf te Bantam had leeren kennen. Daar de toevoeging van 't Appendix een zuiver praktisch doel had, zou men kunnen meenen dat het stuk minder belangrijk

¹⁾ Verschenen in 1925. — (*Noot van 1928*).

²⁾ Nog niet verschenen. — (*Noot van 1928*).

zou wezen voor den tegenwoordigen tijd, doch dan zou men de waarde van 't stuk en de daaraan vastgeknoopte nasporingen en toelichtingen geheel miskennen. Want, zooals wij blz. 217 vernemen, worden op Plaat 44 Portugeesch-Indische munten *in effigie* gegeven, «die tegenwoordig aan de numismaten alleen nog maar bij geruchte bekend zijn; werd in Noot 27 de gouden «Pagode» volkomen ontraadseld; werden in Noot 36, dank de voorlichting van den heer J. P. Moquette te Batavia, de twee Chineesche munten ten eenenmale thuisgebracht, waaraan Prof. Millies in 1868 zijn krachten reeds te vergeefs beproefd had; en werd in Noot 22, slot, een monetaire vervalsching uit 1595 onthuld». Met het volste recht heeft dus Lodewijcksz. Appendix het onderwerp uitgemaakt van een grondige en tot in de kleinste bijzonderheden afdalende studie, een studie getuigenis afleggende van uitgebreide litteratuurkennis, speurzin en kritiek.

Het spreekt van zelf dat bij de bewerking deraanteekeningen op «D'eerste Boeck» gebruik is gemaakt voornamelijk van Portugeesche en Nederlandsche geschriften. In de Hoofdstukken 34—87, waarin een beschrijving gegeven wordt van de voortbrengselen van 't plantenrijk, is voor de Indonesische en Latijnsche namen als standaardwerk gebruikt: de Clercq-Greshoff, Nieuw Plantkundig Wdb. voor Ned.-Indië. Telkens wordt ook verwezen naar Linschoten, die zijne wetenschap ontleende aan Garcia da Orta. Wat Lodewycksz. omtrent het gedierte mededeelt, is uit den aard der zaak van minder belang. Bijzondere opmerking verdient alleen zijn bericht dat er in Java tamme olifanten zijn, die gebruikt worden om te arbeiden, waartoe zij dagelijks verhuurd worden, waarbij wordt aangeteekend (blz. 133), dat dit bericht door geen andere bronnen gestaafd wordt, noch voor de Soendalanden, noch voor eigenlijk Java. Toen Van Warwyck in 1599 te Toeban kwam, vond hij daar den olifant als vorstelijk rij- en staatsdier, geenszins als trek- of werkdier. Toch zal 't bericht van Lodewycksz., ten minste voor Bantam, op eigen aanschouwing berusten. «Kan hier», zoo lezen wij in de noot, «aan invloed van Pegoeanen te Bantam worden gedacht?» Hoe het zij, de olifant is, gelijk men weet, op Java niet inheemsch en in de tot nog toe bekende Middeleeuwsche Javaansche litteratuur is er geen enkele aanwijzing gevonden dat olifanten, hoe dikwijls ook vermeld, zóó gebruikt werden als in Voor- en Achter-Indië. Wel bezit het Oud-Javaansch een inheemsch, vooral dichtelijk woord voor «olifant», nl. *liman*, *haliman*, eig. «de met een hand voorziene», maar dit doet zich kond als een letterlijke vertaling van Skr. *hastin*, van *hasta*, hand, en tevens slurf van den olifant; in 't Jav. heet de «slurf» niet *lima*, hand, maar *tulale*.

Van 't eigenlijk geschiedverband behoeft in deze korte aankondiging

van 't voor mij liggende boek niets gezegd te worden, zoodat ik mij zal bepalen tot opmerkingen naar aanleiding van enkele van de noten.

Op blz. 14 en 28 is er sprake van de speer die de Malagassen *leffo* noemen. Terecht wordt hierop aangeteekend dat bedoeld is *lefond*. Hieraan zij toegevoegd dat dit woord identisch is met Oud-Javaansch *lipung*, werpspies; bijvorm *limpung*, nog in de hedendaagsche taal niet onbekend.

Terecht wordt op blz. 28 opgemerkt, dat Malag. *vy* — bij Lodewycksz. *wiei* — beantwoordt aan het Jav. *wěsi*. De oudere vorm van *vy* is in 't Z.O. dialect van Madegaskar *vihe*, dat blijkbaar niet noemenswaard van *wiei* verschilt ¹⁾. In dezelfde noot worden gissingen uitgesproken aangaande den naam *Taiwaddey* van den Duivel, zoo het heet. Wat de ware beteekenis ook zijn moge, de gissingen zijn onhoudbaar; noch «drekgezel», noch «drekgod» is mogelijk, want wel beteekent *tai*, «drek» en *vady*, «genoot, gade», maar volgens een vaste wet vormt in een samenstelling het afhankelijk woord het laatste lid; dus zou *taivady* ²⁾ wel «gezeldrek» kunnen wezen, wat natuurlijk onzin is; even onmogelijk is «drekgod».

Op blz. 32 vindt men opgegeven *trandrakă*, *tandek* als Malag. benaming van den egel. Dit is hetzelfde woord als Jav. *lanḍak*. Het kleine verschil in den vorm kan men verklaren door aan te nemen, òf dat de oorspronkelijke vorm van 't woord was: *ḍanḍak*, waaruit door dissimilatie, in 't Jav. zoo gewoon, ontstaan is *lanḍak*, terwijl in 't Malag. uit *ḍanḍak* regelmatig werd *drandrakă* (juister gespeld *ḍrandrakă*, en voorts met verscherping van *dr* tot *tr* in de eerste lettergreep *trandrakă*; òf wel, uit een oorspr. *lanḍak* werd in 't Malag. *trandrakă* door dissimilatie. Een verscherping der beginletter komt meer voor, o. a. in *trosa*, schuld, uit Skr. *doṣa*, na overgang van de dentaal in een linguaal.

Wat in de noot op blz. 38 van *osy* opgemerkt wordt, als zou dit met Jav. *wěḍus* te vergelijken wezen, is niet houdbaar. *Osy* kan geen ander woord zijn dan Tagalog *usa*, Iloko *ugsa*, Bat. *ursa*, Mal. *rusa*, hert, doch 't Oud-Jav. *rusa* wordt ook op andere dieren toegepast, en het is zeer wel te begrijpen dat men wegens zekere gelijkenis de dieren als gelijksoortig beschouwt. Typisch is onze eigen uitdrukking «reebok». In 't oudere Malag. is *ossi* trouwens ook «chevreuil» ³⁾.

Aan hetgeen in de noot op blz. 142 gezegd wordt van Jav. *talēs*, Sund.

¹⁾ Zie *Dictionnaire de la langue de Madagascar*, van Etienne de Flacourt, uitg. G. Ferand, Parijs 1905; onder *Fer*.

²⁾ Dit woord lijkt zóó sterk op Tamil *taivadam*, godheid, oorspr. Skr. *daivata*, dat men in verzoeking komt, het voor daaraan ontleend te houden. De benaming „duivel” werd gaarne toegepast op de heidensche goden.

³⁾ Dict. boven aangehaald, p. 80.

taleus, Niasch *talo*, *Collocassia antiquorum*, zij toegevoegd dat dezelfde plant en de teelt er van wijd verspreid is over Mal. Pol. gebied, en wel onder denzelfden naam: Samoa *talo*, Fidji *dalo*, Aneityum *tal*, Maori *taro*; deze laatste term is algemeen gangbaar in Engelsche geschriften en daardoor ook anders zeer gewoon.

Als een blijk van piëteit is door de bewerkers het boek gewijd aan de nagedachtenis van Pieter Anton Tiele: een welverdiende hulde aan den zoo kundigen en toch zoo bescheiden geleerde, die hier te lande de eerste is geweest om behoorlijk gebruik te maken van de rijke Portugeesche, Spaansche en Italiaansche bronnen voor de geschiedenis van de vestiging der Europeanen in Zuid-Azië.

BOEKBESPREKING.

H. OLDENBERG, Die Lehre der Upanishaden und die
Anfänge des Buddhismus. Göttingen 1915.

Museum
Vier-en-twintigste Jaargang.

Leiden 1917.

HERMANN OLDENBERG. *Die Lehre der Upanishaden und die Anfänge des Buddhismus*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1915.

Zooals men reeds uit den titel van voorliggend boek kan opmaken, heeft de Schrijver zich tot taak gesteld de ontwikkeling van 't Indisch wijsgeerig denken na te gaan sedert het tijdperk der oudste Upanishads tot de opkomst van 't Buddhisme. Hij heeft zijne taak ruim opgevat en voortreffelijk volbracht, dank zij zijne volledige kennis der geheele oudere en jongere Vedische letterkunde en zijne grondige studie van de Buddhistische leer. De inleiding begint met deze woorden, die een helder begrip geven van 't programma: «Die Frage nach einer jenseitigen Ordnung der Dinge hinter oder über dem Diesseits, das damit so eng verbundene Problem des Todes und dessen, was nach dem Tode folgt, hat die Denker Indiens schon in sehr alter Zeit auf das ernstlichste beschäftigt. Von der Geschichte dieser Gedanken sollen hier einige Abschnitte dargestellt werden, die eine natürliche Einheit bilden.» «Sie heben da an», heet het verder, «wo das Chaos altertümlicher, grossenteils aus primitiver Vergangenheit stammender Vorstellungen vom Weltdasein und Geschehen sich lichtet, um der mächtiger Idee des Brahman, des All-Einen die Herrschaft einzuräumen, und wo neben die Hoffnungen auf freudereiches Fortleben nach dem Tode in der Gemeinschaft göttlicher Weltherren die alles überfliegende Sehnsucht tritt nach Eingehen in den stillen Frieden der Ewigkeit».

Tot voorbereiding op het eigenlijke onderwerp wordt in de Inleiding 't noodige gezegd o. a. over de Brahmanenkaste; over de offerkunde, met haar praehistorische onderlaag, met kenschetsing van 'twezen der Vedische godheden en van de toovermacht van 't offer; voorts over de begrippen aangaande den dood en 't hiernamaals, over wedergeboorte, 't Karman, onsterfelijkheid en verlossing.

In 't eerste hoofdstuk wordt uitvoerig de inhoud der oudere Upanishads behandeld. Wij worden daarbij verplaatst in de gedachtenwereld der oude Indische wijzen die streefden naar hetgeen zij voor de eenigste ware en noodige kennis hielden. Wij vinden een heldere uiteenzetting van 't wezen van 't Brahman, van den Ātman, van 't absolute en deszelfs verhouding tot de wereld, van 't Karman, van de verlossingsleer. Het hoofdstuk eindigt met een beschrijving en waardeering van den littera-

rischen vorm der Upaniṣads, met fijne opmerkingen die den man van smaak verraden.

Bij den rijkdom der behandelde stof is het niet doenlijk in een korte aankondiging daaromtrent in bijzonderheden te treden. Ik vergenoeg mij dus met de volgende samenvatting, zooals de schrijver die zelf op blz. 191 geeft: «In ferner Vergangenheit hatte sich der Zauberer zum Priester entwickelt. So fängt in der Zeit der Upanishaden der Zauberer-Priester an, Philosoph zu werden. Phantastisches Nachdenken von Technikern des Opfers schlägt eine Richtung ein, in welcher sich deren wirre und dumpfe geistige Bedürfnisse immer mehr läutern. Man sucht nach der *einen* beherrschenden Macht des Daseins, dessen *einer* Wurzel. Durch solche Erkenntniss zum Mittelpunkt hin vorgedrungen wird man mit einem Schlage den ganzen Umkreis bemeistern.»

Het tweede hoofdstuk behandelt de jongere Upaniṣads en in verband daarmee de beginselen en de ontwikkeling der Sāṅkhya-philosophie, verder de Yoga. Het derde en laatste hoofdstuk is gewijd aan eene beschouwing der beginselen van 't Buddhisme, d. i.: der wijsgeerige grondslagen, waarop de door Buddha opgebouwde verlossingsleer theoretisch en praktisch is opgebouwd.

Het is bekend dat ten opzichte van 't verband tusschen 't Buddhisme en de voorafgaande philosophemen een aanmerkelijk verschil van gevoelen bestaat. Waar Prof. Oldenberg het niet vermijden kon, zijn standpunt tegenover anderen te handhaven, heeft hij het gedaan met loffelijke gematigdheid. Om een enkel voorbeeld aan te halen: waar hij 't gevoelen bestrijdt dergenen, die 't Buddhisme als onder den invloed van 't Sāṅkhya staande beschouwen, merkt hij op:

«Soviel zunächst scheint nun klar, dass Beeinflussung des Buddhismus durch das Sāṅkhya, wenn sie überhaupt stattgefunden hat, kaum als unmittelbare Abhängigkeit zu denken sein kann.»

Hiermede ben ik het volkomen eens, ga zelfs verder, want ik zie in 't Sāṅkhya, met zijn dualisme van Natuur en Puruṣa (al. Ātman) juist het scherpste contrast met het Buddhisme, hetwelk het bestaan van een Ātman loochent. Ook in de terminologie bestaat tusschen beide stelsels geen overeenkomst.

Met den Yoga is het een gansch ander geval. Dat de Yoga bij de Buddhistische monniken een groote rol speelt, is niet te miskennen, al kan er van invloed op het leerstelsel geen sprake zijn. Dit is zeer begrijpelijk. De Yoga, d. i. inspanning, is in hoofdzaak een hulpwetenschap, of wil men: kunst, om zich praktisch te oefenen ter verkrijging van virtuositeit in geestelijke oefeningen; is daarom, met of zonder wijzigingen, bruikbaar voor

aanhangers van allerlei leerstelsels. Dogmatisch is de Yoga niet zelfstandig, sluit zich aan bij 't Sāṅkhya, daargelaten dat het stelsel theïstisch is. Zeer juist wordt dan ook in een vers, aangehaald door Vijñāna-Bhikṣu in Sāṅkhyapravacana-bhāṣya, p. 4 gezegd dat het Sāṅkhya is een jñāna, een hogere kennis, maar de Yoga een *bala*, een macht.

Wanneer ik hier nog bijvoeg, dat de schrijver aan het boekdeel heeft toegevoegd talrijke «Anmerkungen» en eindelijk een «Register», meen ik aan mijn bescheiden taak van Referent voldaan te hebben, in de hoop dat het boek veel lezers zal vinden. Dat verdient het ten volle. Prof. Oldenberg is niet alleen een grondig geleerde, maar ook een talentvol schrijver, zoodat men zijn werk met groot genoegen doorleest en na lezing bevredigd en met dank voor de daarin vervatte leering uit de hand legt.

Utrecht.

Een Indische wedergade van de legende der Heilige Lucia.

* De Gids.
81ste Jaargang, tweede deel.

Amsterdam 1917,

Een met meer of minder recht tot de gewijde Buddhistische litteratuur in Pālitaaal gerekende verzameling van gedichten, bekend onder den titel van Therī-gāthā, d. i. Liederen van hoogerwaarde Nonnen, bevat o. a. een verhaal dat een treffende overeenkomst vertoont met de Legende der Heilige Lucia. Zekere looze guit — zoo luidt de geschiedenis — tracht de vrome non Subhā te verleiden om hare gelofte ontrouw te worden, maar wordt smadelijk afgewezen. Om te toonen hoe weinig zij hechtte aan het schoon, dat hij zoo bewonderde, rukte zij zich eigenhandig een oog uit en bood hem dat aan, waarop de belager van hare onschuld beschaamd en berouwvol om vergiffenis smeekt. Subhā, vrij gekomen, begaf zich naar den Buddha en herkreeg, dank zij hare vroomheid, haar vorig gezichtsvermogen.

Om vorm en inhoud verdient het gedicht alleszins in wijder kring bekend gemaakt te worden, weshalve ik meen geen onnut werk te doen met een getrouwe, onopgesmukte vertaling ¹⁾ ervan den Nederlandschen lezer aan te bieden.

De non Subhā werd, terwijl zij in den schoonen Mangogaard van Jiwaka wandelde, door een loozen guit staande gehouden. Subhā sprak hem aan.

«Wat heb ik u misdaan, dat gij mij hinderend in den weg treedt? Want, geëerde Heer, het past niet dat een manspersoon eene non aanraakt.»

«In 't door mij geërbiedigde gebod des Meesters is (ons) de tucht voorgeschreven; het is in gekuischte bewoordingen vervat en vrij van onzuiverheid. Waarom treedt gij mij hinderend in den weg?»

«Waarom treedt gij, die verontreinigde gedachten koestert en van (zondigen) hartstocht vervuld zijt, mij die vrij van hartstocht en van onzuiverheid ben, van alles mijn geest vrijgemaakt heb, hinderlijk in den weg?»

Hij:

«Gij zijt jong en onschuldig; wat zult gij hebben aan wereldverzaking? Werp het nonnengewaad af. Kom, laten wij ons vermaken in 't bloesemrijke woud.»

«Van alle kanten verspreiden de boomen een zoeten geur door het opgewaaide bloemenstof. Het is nu het aangename jaargetijde van het begin der lente. Kom, laten wij ons vermaken in het bloesemrijke woud.»

¹⁾ Volgens den tekst uitgegeven door wijlen Prof. Pischel in *Pali Text Society* (jaarg. 1888), p. 158—162.

«De boomen met hun bebloemde kruinen juichen ons als het ware, door den wind bewogen, toe. Wat genoegten zult gij hebben, indien gij alleen in 't woud doordringt?»

«Wenscht gij zonder gezelschap naar 't eenzame, vreeselijke groote woud te gaan, dat bezocht wordt door scharen van roofdieren en onveilig gemaakt door dolle mannelijke en vrouwelijke olifanten?»

«Gij schrijdt rond als een uit goud gemaakte pop, als een hemelnymf in het paradijs Cittaratha. Gij moest schitteren ¹⁾ in schoone fijne weefsels van Benares, o onvergelijkelijke.»

«Ik zou u in alles ter wille zijn indien wij in een bosch verwijlden, want er is geen levend wezen mij dierbaarder dan gij zijt, o liefvoegige als een Kinnari.» ²⁾

«Indien gij wilt doen wat ik zeg, kom dan en betrek genoeglijk (mijn) huis, wonende in de voor den wind beschutte bovenverdieping van het paleis. Laten vrouwen u toiletteeren.»

«Draag fijne weefsels van Benares; tooi u met krans en blanketsel, veel en verschillend sieraad; goud, edelgesteente en paarden bezorg ik u.»

«Bestijg het kostbare bed, schoon, voorzien van een goed gewasschen spreij, belegd met een wollen dek en een met boomwol gevulde matras, nieuw, met sandel gesmukt en rijkelijk van geuren vervuld.»

«Gelijk een lotus uit het water gerukt, als zijnde door een boozen geest bezocht, zoo zult gij, de gelofte van kuischheid getrouw houdende, in uw lichaam tot ouderdom vervallen.» ³⁾

«Uwe oogen zijn als die van een gazel ⁴⁾, als van eene Kinnari in 't gebergte. Bij 't zien van uwe oogen neemt mijn minverlangen toe.»

«Bij 't zien van uwe oogen in uw vlekkeloos als goud blinkend gelaat, dat gelijkenis vertoont met den top van een blauwen lotus neemt mijn minverlangen toe.»

«Laten wij, zelfs als wij verweg gegaan zijn, het met verlangen herdenken, o langwimperige, helderoogige! want er is geen levend wezen ⁵⁾ mij dierbaarder dan gij zijt, o liefvoegige als een Kinnari.»

«Gij wenscht op een onbegaanbaren weg voort te schrijven; gij tracht

¹⁾ Er staat „gij schittert, *sobhasi*”, doch dit past niet.

²⁾ *Kinnari's* zijn fabelachtige wezens, voorgesteld als uit te munten door aanlokkelijke schoonheid en welluidend gezang.

³⁾ In den tekst volgt een stellig misplaatste of ingelaschte strofe, welke de non in den mond wordt gelegd van den volgenden inhoud: „Wat acht gij hierin voor uitmuntends, in het lichaam vol rotting, dat de plaats voor lijken vult, bestemd is om opgelost te worden, bij 't zien waarvan gij verbijsterd de oogen opzet?”

⁴⁾ Volgens den commentaar, doch zoowel de lezing als de beteekenis is onzeker.

⁵⁾ Lees *pāno* voor *nayana*.

de maan te grijpen als speelgoed; gij zocht over den berg Meru te komen, zoo gij de leer van den Buddha wilt volgen.»

Zij:

«Er is toch in de (geheele) wereld benevens die der goden geen hartstochtelijke genegenheid waarbij ik niet (zedelijk) verlies ¹⁾ zou lijden. Want ik ken niemand zoodanig dat hij op dien weg later niet grondig zal ten verderve komen.»

«Als neergelaten op een hoop brandende kolen, als een gifbeker voor-
gezet. Want ik ken niemand zoodanig dat hij op dien weg later niet grondig zal ten verderve komen.»

«Tracht een zoodanige te verlokken die niet bedachtzaam is of den Meester niet vereert; ²⁾ gij hindert hier eene die verstandig is.»

«Want ik behoud mijn bezonnenheid hetzij bij smaad of bij lof, bij vreugde of smart. Wetende dat alles wat samengesteld is walgelijk is, kleeft mijn zin aan niets.»

«Ik, de leer volgende van den Buddha, bewandel den uit acht deelen ³⁾ bestaanden weg. Ik heb den angel uitgerukt, ben smetteloos, heb behagen mij in een verlaten huis te bevinden.»

«Ik heb toch wel eens gezien schoon geschilderde marionetten, uit hout vervaardigde figuren, nieuw, met koorden en pinnen verbonden, die men op verschillende wijzen laat dansen.»

«Wanneer het, nadat koorden en pinnen uitgetrokken zijn, los gegaan is, verminkt, beschadigd, ⁴⁾ onoogelijk, in stukken ligt, op wat ervan zult gij dan uw zin vestigen?»

«Desgelijks zijn ook mijne lichaamsdeelen niet werkzaam buiten hun (natuurlijke) functies. Buiten die functies zijn ze niet werkzaam. Op wat ervan zult gij dan uw zin vestigen?»

«Het is als zaagt gij een schilderij aan den wand gemaald met operment besmeerd. Daarop hebt gij een valschen kijk. Menschelijke wijsheid is onnut.»

«Als een goochelbeeld, als een gouden boom in een droom, daarheen loopt gij, blinde, zonder gewin; als naar een schijnvertooning te midden van een menschenmenigte.»

«Als een balletje in een holte neergelegd, bobbelig in 't midden, tranend;

¹⁾ Lees *hāni* voor *dāni*.

²⁾ Lees *anupāsito* voor *anusāsito*.

³⁾ De achtdeelige weg omvat: recht inzicht, rechte gedachten, rechte rede, rechte handeling, rechte levenswijze, rechte inspanning, rechte bezonnenheid, rechte meditatie.

⁴⁾ Ik lees *parikkhate* voor *paripakkate*.

ook oogvuil vormt er zich; verscheiden zijn de eigenaardigheden der oogen bijeen.»

De schoonoogige rukte zich een oog uit, doch voelde zich niet ongelukkig daar haar geest er niet aan hechtte. «Welaan, neem dat oog»; (met dat woord) gaf zij het den man.

Toen hield zijn geneigdheid dadelijk op en verzocht hij haar om vergiffenis: «Heil u, kuische maagd! iets dergelijks zal niet meer gebeuren; het zou iemand kwaad doen als had hij een vlamvend vuur omvat. Ik zou, als het ware, een giftige slang aanpakken. Heil U! vergeef mij.»

En vrijgekomen begaf de non zich daarop naar den Buddha. Zie het bewijs van hare groote verdienstelijke vrome daad: het oog was als vroeger.

Tot zoover het gedicht in de Therī-gāthā. In de Middeleeuwsche litteratuur van Europa vindt men een geschiedenis van denzelfden inhoud en van gelijke strekking op meer dan één heilige vrouw toegepast. Zoo wordt van Brigitta, de hooge Iersche Heilige het volgende ¹⁾ verhaald:

«Niet lang daarna kwam zekere man van goede familie bij Dubthach (den vader van Brigitta) om diens dochter ten huwelijk te vragen. Dubthach en zijn zoons wilden wel, maar Brigitta weigerde. Een van haar broeders zeide tot haar: «nutteloos is het heldere oog in uw hoofd, indien het niet op een peuluw naast een echtgenoot is». Brigitta zeide: «De Zoon der Maagd weet, dat het niet heilzaam is voor ons indien het ons schade berokkent». Toen legde zij haar vinger onder het oog en rukte het uit van haar hoofd, zoodat het op haar wang lag. Toen Dubthach en haar broers dat zagen, beloofden zij dat men haar nimmer zou zeggen om tot een echtgenoot te gaan, behalve den echtgenoot dien zij goed zou vinden. Toen legde Brigitta hare hand op haar oog, en het was aanstonds genezen.»

Nog treffender, vooral in bijzonderheden, is, wat men opgeteekend vindt omtrent de Heilige Lucia in het werk getiteld *Caractéristiques des Saints* door Pater Cahier. ²⁾

«De Heilige Lucia, maagd en martelares, 11 December 304. Een menigte schilderstukken en prenten stellen haar voor als dragende twee oogen op hare hand of in een schotel. Ten gevolge van deze uitvinding hebben sommige artiesten uitgedacht de Heilige daarenboven als blind voor te stellen. Maar niets in de geschiedenis van deze Heilige bevat een toespeling op zulk een lijden... Evenwel, volgens anderen, zou aan de martelares van Syracuse ten goede zijn gekomen een feit dat aan de geschiedenis van eene

¹⁾ Whitley Stokes, *Revue Celtique*, vol. III, p. 442. De tekst is door denzelfden geleerde uitgegeven in *Lives of the Saints*, p. 40, met de vertaling p. 188.

²⁾ Deel I, pag. 105; aangehaald door H. Galdoz, *Revue Celtique*, V. 129, vg.

andere Lucia, hetzij van Bologna, of van Alexandrië behoort. Men verhaalt dat deze andere maagd, toen zij zich herhaaldelijk vervolgd zag door een jong mensch, die haar trachtte te volgen overal zoodra zij haar huis verliet, hem eindelijk vroeg wat hem bewoog zoo hardnekkig hare schreden te volgen. Toen hij geantwoord had dat het de schoonheid harer oogen was, bediende het jonge meisje zich van de ijzeren stift van haar spinnewiel om haar oogen uit hun kassen te lichten, en zeide zij tot haar vervolger dat hij ze mocht nemen en haar voortaan met rust laten. Men voegt er aan toe dat deze schrikwekkende edelmoedigheid de gezindheid van den jongen man zoozeer veranderde, dat hij den geestelijken stand omhelsde (cf. Labus *Fasti della Chiesa*, 13 December. — Sarnelli, *Lettere ecclesiastiche*, t. III, lett. 6. — Théoph. Raynaud, *Opp.*, t. VIII, p. 514, seq.).»

Van Buddhistische herkomst is nog een ander soortgelijk verhaal, waarin echter de rollen omgekeerd zijn: een jonge vrouw tracht een vromen monnik te verlokken. De inhoud ¹⁾ is als volgt:

«Er was eens in vroeger tijd zekere Prins die een walg had van de wereld, en die, hoewel jong en schoon, het leven van een zwervenden bedelmonnik aannam. Eens dat hij als bedelaar het huis van zekeren koopman binnengegaan was, werd hij, wiens oogen langwerpig waren als een lotusblad, door diens jonge vrouw gezien. Zij, wier hart door de schoonheid zijner oogen gestolen was, zeide tot hem: «Hoe kan zulk een man als gij zijt, deze harde gelofte op zich nemen? Gelukkig is de vrouw die met dit oog van u wordt aangezien.» De bedelmonnik, zoo door haar toegesproken, rukte zich een oog uit en zeide nu, terwijl hij het in de hand hield: «Moedertje, bezie dit oog zooals het is: neem het weerzinwekkende bloed en vleesch, indien het u behaagt. En het tweede is evenzoo; zeg, wat is er bekoorlijks hierin?» De koopmansvrouw, dat ziende en zoo door hem toegesproken, was ontdaan en zeide: «Ach, ach! ik onzalige heb kwaad gedaan, dat ik de oorzaak ben geworden dat gij uwe oogen hebt uitgerukt!» Dat hoorende, zeide de bedelmonnik: «Moedertje, wees niet ontsteld! gij hebt mij een weldaad bewezen.»

Daarop vertelt hij een toepasselijk verhaal dat hier niet behoeft medegedeeld te worden.

Zonder twijfel zijn er in Indië meer varianten van hetzelfde thema in omloop geweest dan tot nog toe in de litteratuur zijn aangetroffen, ten minste

¹⁾ *Kathāsarit-sāgara*, VI, 28; ook aangehaald door Whitley Stokes, naar de vertaling van Tawney; *Revue Celtique*, III, t. a. p.

voor zoover mij bekend is. Het zou volstrekt niet vreemd zijn dat enkele er van langs verschillende wegen, vooral Perzië en Syrië of Alexandrië hun weg naar Europa hadden gevonden. Zeker is het dat het verkeer van Indië met meer westelijke landen reeds in de oudheid, en nog meer in de Middeleeuwen, levendiger was dan men zich gewoonlijk voorstelt. Het is nochtans genoeg bekend dat verscheiden Indische geschriften, vertaald of omgewerkt, in de litteraturen van West-Azië en Europa zich een plaats veroverd hebben. ¹⁾

¹⁾ Vgl. omtrent Lucia en hare vereering in verschillende landen van Europa wat Prof. Jos. Schrijnen mededeelt in *Essays en Studiën in vergelijkende Godsdiensgeschiedenis, Mythologie en Folklore*, 68, 69, 244, 251.

Het lied van Ambapālī uit de Therīgāthā.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen,
Afdeeling Letterkunde.
5e Reeks, dl. III.

Amsterdam 1918.

Een der schoonste gedichten, toegeschreven aan hoogerwaarde Buddhistische nonnen, zooals die bewaard zijn in de Therīgāthā (Nonnenliederen) is het lied van Ambapālī. Volgens de Buddhistische overlevering was Ambapālī, of zooals zij in Skr. geschriften heet: Āmrapālī, een wijdvermaarde courtisane te Vaiçālī, een machtige stad met republikeinschen regeeringsvorm, waar de leden van 't edel geslacht der Licchavi's het gezag uitoefenden. Zij was een vurige vereerster van den Buddha, en daar zij zeer rijk was, kon zij zich de weelde veroorloven een haar behoorend prachtig park aan den Buddha en de Congregatie ten geschenke te geven.

In haar lied herdenkt Ambapālī hare bloeiende jeugd en schildert zij in schitterende kleuren de schoonheid waardoor zij toen uitblonk, maar wel verre van te treuren dat al dat schoons, nu zij oud geworden was, verdwenen is, heft zij een juichkreet aan, dat bij al het vergankelijke de leer van den Meester aan geen verandering onderhevig is.

De buitengewoon welluidende verzen zijn in de maat Rathoddhata, een monoschematisch metrum, doch met eenige vrijheid, inzooverre hier en daar een anapaest vervangen is door een spondeus of dactylus, waarbij 't aantal *mora's* natuurlijk hetzelfde blijft.

Een uitgave van 't gedicht is indertijd bezorgd door wijlen Prof. Pischel.¹⁾ Vermits de HSS. waarover hij beschikte, alles behalve zuiver zijn, is het niet te verwonderen dat het hem niet gelukt is overal een bevredigende lezing te geven. Daarom laat ik hierachter een m. i. beteren, of zooals de Indische geleerden zeggen: «gezuiverden» tekst, afdrukken.

Er bestaat een dichterlijke Engelsche vertaling van 't lied, van de hand van Mrs. Rhys Davids²⁾, welke wel geschikt is om een goed denkbeeld te geven van den gloed der taal waar Ambapālī zich in uitdrukt, maar eer een navolging dan een vertaling is. Mijn eigen vertaling in proza houdt zich zoo getrouw mogelijk, angstvallig zelfs, aan 't oorspronkelijke, en maakt niet de minste aanspraak op litterarische verdienste. Ter vergelijking zal ik bij mijne vertolking eenige der best geslaagde verzen van Mrs. Rhys Davids aanhalen.

Alvorens mijne vertaling hier te laten volgen, wil ik niet nalaten een poos stil te staan bij hetgeen Dr. Lulius van Goor in hare zooeven ver-

¹⁾ Pali Text Society. The Thera- and Therīgāthā. 1888.

²⁾ Zie Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor, „De Buddhistische non geschetst naar gegevens der Pāli-literatuur”. Brill, Leiden, 1915. Blz. 177, vgg.

melde voortreffelijke dissertatie aangaande het gedicht opmerkt. ¹⁾ Zij laat zich aldus uit: «G. 252—270 zijn de strofen van de beroemde Ambapālī, in den heelen bundel een der schoonste liederen, aan welks vertaling ik mij niet waag. Kan het *haar* gedicht zijn? Is het denkbaar, dat eene *Therī* zich dusdanig vermeit in de herdenking harer vroegere bekoorlijkheden? Ik geloof niet, dat een vrouw, al is zij de ijdelheid zelf geweest, op deze wijze *zichzelve* zal bezingen met deze uitvoerige ontleding harer bekoorlijkheden, de vraag daargelaten, of de vrouw, die op den weg naar het arahatta is, nog bij zulke dingen stil staat. Allerminst zie ik er het gedicht van een monnik in. Voor een Buddhistischen monnik was ieder sterfelijk lichaam, al was het der schoonste, verleidelijkste vrouw «*mamsalolitalepano jarādīnam āvāsabhūto atthipūñjanatto*»: «but a heap of bones smeared with flesh and blood under the form of decay and death» (Rh. D.). Als men de Theragāthā doorbladert, dan vindt men eenige uitingen van monniken aan het adres van schoone vrouwen, en deze uitingen zijn zeker een vertolking van wat de strenge Thera's voelden (bijv. n°s. 189, 251).» Iets verder zegt dezelfde schrijfster ²⁾: «De hetaere Ambapālī schijnt inderdaad geleefd te hebben. De Chineesche pelgrim Hiuen Tshang is te Vesālī op de plaats geweest, waar haar woning gestaan had: «. near this a tope marked the site of the āmra(mango)-lady's house; here the Buddha's foster mother (Mahā Prajāpati) and other bhikṣuṇīs realized entrance into nirvāṇa». ³⁾ Watters voegt er bij: «The 'Mango lady' of Yuan-chuang's account of Vaiśālī is evidently the Āmrapālī (in Pali Ambapālī) of other writers». Iets verder beschrijft H. Th. «a Buddhist temple with a tope ⁴⁾ in front» . . . Van dien «tope» (thūpa) voor den Buddh. tempel zegt hij: «this was the Āmralady's garden, which she gave as an offering to the Buddha». Dit was de Mangotuin, het Ambavana, haar «Ārāma» genaamd. Dhammapāla verhaalt van haar, dat zij in een vorig leven eene Therī, die reeds arahantī was, gesmaad had (gelijk Aḍḍhakāśī gedaan had; zie blz. 162). Als gevolg hiervan moest zij ook in een volgend leven het bestaan der prostituée dragen. Als eene bhikkhūṇī echter, die naar de voorschriften leefde, had zij er een afkeer van, herboren te moeten worden naar de wijze der menschen. Met alle macht haar zinnen op een *upapātikattabhāva* ⁵⁾ zettende, slaagde zij er in als eene *opapātikā* herboren te worden en wel te Vesālī, aan den voet van een mango-boom in het koninklijke park. Daarom noemde men haar Am-

¹⁾ Blz. 176.

²⁾ Blz. 178.

³⁾ Watters (1905), Yuan Chwang, II, 67—68.

⁴⁾ Met *tope* is hier bedoeld «an orchard», especially a mango-orchard.

⁵⁾ Phenomenale geboorte, zonder tussenkomst van een ouderpaar.

bapālī.» Het is niet te ontkennen dat dit verhaal meer van een sprookje heeft, dan van een betrouwbare overlevering. Daarbij komt nog dat *ambapālī*, d. i. mango-hoedster, in 't geheel geen persoonsnaam is en dat hoogere wezens op fenomenale wijze geboren worden, zoodat men onwillekeurig het vermoeden voelt rijzen dat de vermaarde Ambapālī eigenlijk de schutsgodin van een mangohof bij Vaiçālī was. Doch, hoe men ook daarover denke, en hoe het lied ook ontstaan zij, het is en blijft een uitnemende proeve van Indische lyriek, en daarop komt het toch eigenlijk aan.

Vertaling.

1. Zwart als der bijen kleur waren mijne omgekrulde haren. Die gelijken (nu) door den ouderdom op hennep en schors. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd ¹⁾).

2. Geparfumeerd als een welriekende doos, vol van bloemen, was mijn hoofdhaar. Dat heeft (nu) door den ouderdom den reuk van hazenhaar. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd ²⁾).

3. Als een dicht bosch, schoon begroeid, was het, met kam en haarspeld bijeengehouden, mooi opgemaakt. Dat is (nu) door den ouderdom overal ijl geworden. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

4. Mijn hoofd prijkte met fijne strikken in goud gesmukt, met vlechten getooid. Dat is (nu) door den ouderdom kaal geworden. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

5. Geteekend als door een schilder, schoon gevormd prijkten eertijds mijne wenkbrauwen. Die zijn (nu) door den ouderdom met rimpels nederhangend. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

6. Glanzend en schitterend als juweelen waren mijne oogen, zeer donkerkleurig en langwerpig. Die zijn (nu) door den ouderdom beschadigd en

¹⁾ D. i. onveranderlijk, eeuwig waar.

²⁾ De Engelsche vertaling dezer twee strofen is:

„Glossy and black as the down of the bee my curls once clustered. They with the waste of the years are liker to hempen or bark cloth. Such and not otherwise runneth the rune, the word of the Soothsayer.

Fragrant as casket of perfumes, as full of sweet blossoms the hair of me.

All with the waste of the years now rank as the odour of hare's fur. Such and not otherwise runneth the rune, the word of the Soothsayer.”

schitteren niet (meer). Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd ¹⁾).

7. En als een sierlijke verhevenheid prijkte de neus in mijn jonge jaren. Die is (nu) door den ouderdom als ingedrukt ²⁾). Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

8. Als een goed gemaakte, schoon afgewerkte ring prijkten vroeger mijne oorlellen. Die hangen (nu) door den ouderdom gerimpeld neêr. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

9. Gelijkend op de kleur van jasmijnknoppen prijkten vroeger mijne tanden. Die zijn (nu) door den ouderdom afgebrokkeld en geel geworden. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

10. Zoet was mijn gekweel als van de wijfjeskokila die in 't woud door de bosschages zwerft. Dat is (nu) door den ouderdom telkens hakkelend. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd ³⁾).

11. Als een sierlijke goed glad gewreven schelpbracelet prijkte vroeger mijn hals. Die is (nu) door den ouderdom geknakt, verbogen. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

12. Op ronde bouten van goud gelijkend prijkten vroeger mijne beide armen. Die zijn (nu) door den ouderdom gelijk twijgen van de Pāṭalī (Bigonia suaveolens) ⁴⁾). Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd ⁵⁾).

13. Met fijne gouden ringen prijkten vroeger mijne handen. Die zijn (nu) door den ouderdom gelijk knobbels van wortelgewassen ⁶⁾). Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

14. Dik, rond, aaneengesloten, hoogopstaande waren vroeger mijne borsten. Die hangen (nu) door den ouderdom slap neder als lederen zakken

¹⁾ De Engelsche vertaling heeft:

„Flashing and brilliant as jewels, dark-blue and long-lidded the eyes of me. They with the waste of the years spoilt utterly, radiant no longer. Such” etc.

²⁾ Vertaling onzeker. De Scholiast verklaart upakūlitā met paṭisedhikā, welks bedoeling mij ontgaat.

³⁾ In de Engelsche vertaling:

“Sweet was my voice as the bell of the cuckoo through woodlands flitting. Now with the waste of the years broken the music and halting. Such” etc.

⁴⁾ De HSS. zijn corrupt, zooals de versmaat uitwijst. Mijne vertaling berust op een conjectuur, waartoe de verklaring van den Comm.: „phalitapāṭaliṣākhāsadisā” aanleiding geeft. Vgl. de noot op het vs. in den tekst hierachter.

⁵⁾ De Engelsche vertaling heeft:

„Beauteous the arms of me once shone like twin pillars cylindrical. They with the waste of the years hang feeble as withering branches.”

De vertaalster heeft blijkbaar de lezing van Pischel: yathā pāṭalī dubbalikā gevolgd.

⁶⁾ Vertaling onzeker.

die geen water meer bevatten. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

15. Als een schoon gewreven plaat van goud was vroeger mijn lijf. Dat is (nu) bedekt met fijne plooien. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

16. Gelijkend op het lichaam van een slang prijkten vroeger mijne beide schenkels. Die zijn (nu) door ouderdom gelijk bamboebuizen. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

17. Met sierlijke gouden enkelringen gesmukt waren vroeger mijne onderbeenen. Die zijn (nu) door den ouderdom als sesamumstokjes. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

18. Als opgestopt met boomwol prijkten vroeger mijne beide voeten. Die zijn (nu) door den ouderdom met barsten en rimpels bedekt. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

19. Zoodanig was dit lichaam: broos, een zetel van veel kwalen. Dat is (nu) een oud huis waarvan het pleister is afgevallen. Het woord van den Verkondiger der waarheid blijft onveranderd.

Het zal wel niemand ontgaan zijn, dat de herhaling van 't referein en het telkens wederkeerend gebruik van uitdrukkingen als *sobhate su* en *pure mama* in overeenstemming zijn met den stijl van 't volkslied. In dit opzicht onderscheidt zich het lied van Ambapālī van de meeste overige dichtstukken in de Therīgāthā.

Herzienetekst.

1. Lees *sādisā* voor *sadisā*. — L. *vellitagga* voor *°ggā*, zooals de versmaat eischt. Verkorting *m. c.* van *ā* ook in een mv., komt in verzen meer-malen voor. — L. *saṇa*, hennep, voor *sāṇa*, hennepen, wat tegen de maat indruischt; voorts *sādisā* voor *sadisā*.

2. L. *surabhi* voor *surabhi*.

3. Ik verkies de lezing *surohitam* boven *suropitam*, omdat dit den zin heeft van «goed beplant», wat niet recht past.

4. L. *khalatī* voor *khalati*. In *khalatī siram katam* hebben we een voorbeeld van Tmesis.

5. L. *valihī pa°*, of evengoed *valihī ppa°*.

6. L. *maṇī* voor *maṇi*. — L. *netta* (voor *nettā*) *hesum*, niet *hesum*, want volgens deze laatste schrijfwijze zou de lettergreep als lang gerekend worden.

9. L. *sattalī* voor *pattali*. *Sattalī* te vergelijken met Skr. *saptalā*. —

Voor *yavapītakā* in Pischels tekst is geen plaats. Daarom lees ik *vipītakā*. Wel is waar heb ik dit woord elders niet aangetroffen, maar een samenstelling van een kleurnaam met *vi* is niet zeldzaam; bijv. Skr. *vipāṇḍu*, *vipāṇḍura*; *vipāṭala*, *vilohita*; *vi* versterkt eenigszins de beteekenis.

11. L. *saṇhakambu-r-iva* voor *saṇhakampurī* va. — L. *vināmitā* voor *vināpīṭā*, *vināsikā*, *vināsita*.

12. L. *yatha* voor *yathā*, zooals de versmaat eischt. — Voor 't onmogelijke *pāṭalī dubbalikā*, vv. 11. *pāṭalibbalitā*, *pāṭalippalitā* lees ik bij conjectuur *pāṭaliviṭā*; voor *viṭa* vgl. Skr. *viṭa* en *viṭapa*.

13. L. *muddika* voor *°kā*.

14. L. *sahituggatā* voor *pahitū*°. — L. *ridī* voor *rindī* en *lambate* voor *lambante*.

15. L. *valīhi* voor *valihi*.

18. L. *phuṭitā* voor *phuṭikā*.

19. L. *dukkhānam* voor *dukkhānam*. — L. *so palepa*° voor *so 'palepa*°.

Na de hier voorgestelde wijzigingen van Pischels tekst luidt het gedicht als volgt:

1. *kālakā bhamaravaṇṇasādisā vellitagga mama muddhajā ahum |*
te jarāya saṇavākasādisā, saccavādivacanaṃ anaññathā ||
2. *vāsito va surabhī karaṇḍako pupphapūra(m) mama uttamaṅgabhu |*
taṃ jarāya sasalomagandhikaṃ. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
3. *kānanaṃ va sahitaṃ surohitam kochasūcivicitaggasobhitam |*
taṃ jarāya virāḷam tahiṃ tahiṃ. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
4. *saṇhagandhakasuvaṇṇamaṇḍitaṃ sobhate su veṇihī alaṅkataṃ |*
taṃ jarāya khalatī siram kataṃ. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
5. *cittakārasukatā va lekhitā sobhate su bhamukā pure mama |*
tā jarāya valihī palambitā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
6. *bhassarā surucirā yathā maṇī netta hesum abhinila-m-āyatā |*
te jarāy' abhihatā na sobhate. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
7. *saṇhatuṅgasadisī ca nāsikā sobhate su abhiyobbanam paṭi |*
sā jarāya upakūlitā viya. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
8. *kaṅkaṇam va sukataṃ suniṭṭhitaṃ sobhate su mama kaṇṇapāḷiyo |*
tā jarāya valihī palambitā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
9. *sattalimakulavaṇṇasādisā sobhate su dantā pure mama |*
te jarāya khaṇḍā vipītakā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
10. *kānanasmi vanasaṇḍacāriniṃ kokilā va madhuraṃ nikūjitaṃ |*
taṃ jarāya khalitaṃ tahiṃ tahiṃ. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
11. *saṇhakambu-r-iva supparamajjitā sobhate su gīvā pure mama |*
sā jarāya bhaggā vināmitā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||

12. vaṭṭapalighasadisopamā ubho sobhate su bāhā pure mama |
tā jarāya yatha pāṭaliviṭā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
13. saṇhamuddikasuvannaṃaṇḍitā sobhate su hatthā pure mama |
te jarāya yatha mūlamūlikā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
14. pīṇavaṭṭasahituggatā ubho sobhate su thanakā pure mama |
te ridi va lambate 'nodakā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
15. kañcanassa phalakaṃ va sumatṭhaṃ sobhate su kāyo pure mama |
so valīhi sukhumāhi otato. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
16. nāgabhogasadisopamā ubho sobhate su ūrū pure mama |
te jarāya yatha veḷunāliyo. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
17. saṇhanūpurasuvannaṃaṇḍitā sobhate su jaṅghā pure mama |
te jarāya tiladaṇḍakā-r-iva. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
18. tūlapuṇṇasadisopamā ubho sobhate su pādā pure mama |
te jarāya phuṭitā valīmatā. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||
19. ediso ahu ayaṃ samussayo jajjaro bahudukhānam ālayo |
so palepapatito jarāgharo. Saccavādivacanaṃ anaññathā ||

Aanteekening.

Het telkens herhaalde *sobhate su* = Skr. *śobhate sma* is een voorbeeld van een periphrastischen Verleden Tijd met zeer bepaald imperfectieve beteekenis. Enkele voorbeelden er van komen reeds in zeer oude taal voor, zooals men zien kan uit Pet. Wdb. onder *sma*, doch in veelvuldig gebruik is het eerst in Buddhistisch Skr.

Niasch Adu.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië.
Deel 73.

's-Gravenhage 1917.

Als vertaling van *adu* wordt opgegeven «afgodsbeeld», maar *adu zatua*, beeld der voorouders¹⁾. Past men de klankregelen toe die ik behandeld heb in een opstel in het «Festschrift» aan Prof. ERNST KUHN (1916), dan ziet men dat de oudstbereikbare vorm van *adu* is *antu*, want na een nasaal wordt een *t* verzacht tot *d*; *k* tot *g*; *s* tot *z*, enz. Daarna wordt *nd* geassimileerd tot *dd* en eindelijk wordt dit vereenvoudigd tot *d*.

Het is duidelijk dat dit *antu* in beteekenis volkomen overeenkomt met het wijdverbreide woord *anitu*, *nitū*, *aitu* in veel verwante talen. De beteekenis van *anitu* in 't Ibanag wordt in den Diccionario Ibanag-Español (1854) aldus omschreven: «Idolo y figura visible de alguna cosa, á quien en su gentilidad daban culto». Verder heet: «la quimera visible que adoraban, y de quien recibian sus oraculos, que era el Demonio, que les hablaba». Niet anders is de beteekenis van Pampanga, Tagalog, Bisaya *anitu*, *anito*. In 't Rottineesch verstaat men onder *nitū* «de geesten der voorouders», maar ook «duivel», bijv. *nitū dea*, boschduivel.

Wat den vorm aangaat, staat *antu* het dichtst bij o. a. Oudjav. *hantu*, hetwelk voorkomt in den zin van «gestorven», wat zeer zeker niet de oorspronkelijke beteekenis is. Vergelijkt men Nieuwjav. *antu*, dwaallicht, phosphorisch verschijnsel, dat door het volksgeloof voor een boozen geest gehouden wordt; een booze geest, spook; *antu wana*, een boschduivel; Maleisch *hantu*, spook, booze geest; *hantu rimba*, boschduivel; *hantu mati di bunuh*, de geest van een vermoorde; Day. *hantu*, lijk; *hantu baruno*, «booze spoken»; vergelijkt men dit alles met Rottineesch *nitū*²⁾, dan is het duidelijk genoeg dat het woord eigenlijk «een geest», en evenals Engelsch *ghost*, meer inzonderheid «de geest van een afgestorvene» is en dus slechts als omschrijving van 't begrip «doode» dienst doet. Dit alles leidt tot de gevolgtrekking dat *antu*, *hantu* niet anders dan dialektisch van *anitu*, *nitū* verschilt.

Naast *hantu* heeft eertijds in 't Jav. ook de vorm *anitu* bestaan. Zulks blijkt uit een oorkonde van den vermaarden koning Erlangga, waarin gesproken wordt van de *anitunitu* van 't eiland Java. Naar zijn formatie beteekent *anitunitu*: «iets wat op een Anitu lijkt». Men kan het dus vertalen

¹⁾ *Zatua* is ontstaan uit *n satua*, d. i. Genitiefpartikel *n* + *satua*. In dit laatste kan *sa* of *za* een jongere uitspraak wezen van *dja*, en dit van 't honorifieke en tevens meervoud aanduidende M. P. *da*. Vgl. Polyn. *atua*, godheid.

²⁾ *Nitū* is ook „liik” in het Timoreesch.

met «booze geesten, kwelduivels» in figuurlijken zin. Uit den samenhang laat zich opmaken dat daaronder verstaan worden: «geweldenaars, roofridders», die in den tijd van regeeringloosheid een plaag waren van het land.

Als proeve van een etymologische verklaring van 't behandelde woord zij opgemerkt dat sommige woorden een voorvoegsel *an* of *han* vertoonen zonder dat dit de wezenlijke beteekenis van 't woord verandert. Duidelijk is dit het geval met *hantělu*, Day. *hantěloh*, bijvorm Tombulu *atělu*, Malag. *atody*, vergeleken met Mal. *tělor*, Bal. *taluh*, Lamp. *taluy*, Bug. *talo'*. In Tag., Bis. luidt het woord *itlog*; 't voorvoegsel *i* moet dus een synoniem van *an*, *han* wezen. Dit *itlog* nu staat tot (*h*)*antělu* in dezelfde verhouding als Tag., Bis. *ikau*, du, tot Mal. *ainkau*, terwijl de vormen zonder voorvoegsel, Mal. *tělor*, enz. beantwoorden aan Oudjav. *ko*, en Tag., Bis. *ka* ¹⁾.

Uit de aangehaalde feiten leid ik af, dat (*h*)*an*, *i* en *tan* een soort lidwoorden zijn, geheel of nagenoeg synoniem; *ani* is, naar ik vermoed, een pleonastisch voorvoegsel. Het stamwoord *tu* zal wel hetzelfde wezen als Polyn. *tu*, samengesteld Mal. *datug*, Jav., Fidji enz. *ratu*. Het hoofdbegrip zal wezen «machtig, machthebber, heer». De geesten der voorouders zijn «de machtigen».

¹⁾ Mal. *těńku*, variant van *ěńku* is te vergelijken met Day. *tantěloh*.

De invloed der Indische beschaving op Java en omliggende eilanden.

't Onderstaande is de tekst eener rede welke gehouden is in een vergadering der Indologenvereeniging te Leiden. Wanneer dat heeft plaats gehad, is niet meer nagegaan kunnen worden; waarschijnlijk is 't stuk kort na 1906 opgesteld; 't verschijnt thans voor 't eerst in druk. — (*Noot van 1928*).

Mijne Heeren der Indologenvereeniging, en verder alle die uit belangstelling hier zijn samengekomen!

Toen ik namens het Bestuur der Indologenvereeniging hier ter stede de uitnoodiging ontving om een lezing te houden over een onderwerp aangaande Nederlandsch Oost-indië, heb ik gemeend niet te mogen weigeren om aan het tot mij gerichte verzoek te voldoen. Wel is waar ben ik een Hoogleeraar in ruste, maar dat ontheft mij niet van de verplichting om daar waar anderen mijne voorlichting behoeven of althans van meening zijn dat mijn oordeel over bepaalde onderwerpen voor hen eenige waarde heeft, mijne stem te doen hooren. Ik kan niet anders dan mij er over verheugen dat de jonge mannen die zich voorbereiden om eenmaal een hoogst eervolle, maar tevens zeer moeilijke betrekking te bekleeden in onze overzeesche bezittingen, waar de zware taak op hen zal rusten met alle macht te waken voor de belangen der inlandsche bevolking; dat die jonge mannen en aanstaande ambtenaren de begeerte toonen om zoo veelzijdig mogelijk het terrein te leeren kennen waarop zij eenmaal hun werkzaamheid zullen ontplooien. Doch, zal misschien deze of gene bij zich zelven denken, is er aan de Leidsche Hoogeschool niet genoeg gelegenheid om in alles ingewijd te worden wat geacht wordt ter theoretische opleiding voor bestuursambtenaren noodig te wezen? Voorzeker, maar niettemin is elk veld van studie zóó uitgebreid, dat er buiten datgene wat er in den beperkten tijd van een leercursus kan en moet onderwezen worden, genoeg overblijft wat door eigen studie moet aangevuld worden. Voor eigen studie dienen boeken. Een ander middel om 't in de collegezalen geleerde aan te vullen, is 't hooren van voordrachten over onderwerpen die met de akademische lessen in verband staan. Of Gij, Mijne Heeren der Indologenvereeniging, dezen avond van mij veel nieuws zult te hooren krijgen, meen ik in twijfel te mogen trekken; edoch, Gij hebt zelven gewenscht dat ik voor U een lezing zou houden, en aan dien wensch heb ik gemeend gehoor te moeten geven.

Het onderwerp dat ik ter behandeling gekozen heb is de invloed der In-

dische beschaving op Java en omliggende eilanden. Het is een klein hoofdstuk uit de beschavingsgeschiedenis des menschdoms, een geschiedenis met niet weinig leemten, maar voorzoover ze gaat, berustende op betrouwbare gegevens. Die gegevens zijn deels van geschied- en letterkundigen aard; deels worden ze ons verstrekt door de uitkomsten van de studie der vergelijkende volkenkunde. De laatste hebben wij noodig, wanneer wij ons eenigermate een voorstelling willen vormen van den trap van beschaving waarop een bepaald volk staat vóórdát door vreemden invloed een hooger peil van ontwikkeling bereikt wordt. In 't bijzondere geval van Java, Sumatra en nog andere eilanden van den Indischen Archipel, moeten wij trachten een antwoord te vinden op de vraag op welken trap van ontwikkeling de eilandbewoners stonden vóórdát zij in aanraking kwamen met de Indiërs. Aangezien ons hieromtrent geen geschiedkundige gegevens ten dienste staan, moeten wij te rade gaan met de uitkomsten van volkenkundig onderzoek.

Het is algemeen bekend dat de bewoners van den Indischen Archipel, behoudens misschien een enkele uitzondering, behooren tot een menschenras, dat ten minste wat de taal betreft één groote familie vertegenwoordigt. Zooals Gij weet, is de meest gebruikelijke naam van deze taalfamilie Maleisch-Polynesisch, terwijl in den laatsten tijd ook de term Austronesisch min of meer in zwang is gekomen. Daar deze laatste benaming zich aanbeveelt door korthed en daarenboven geen aanleiding geeft tot den waan dat het Maleisch als de zuiverste type van de taalfamilie kan beschouwd worden, zal ik mij in 't vervolg mijner rede van den door Pater Schmidt ingevoerden naam Austronesisch blijven bedienen.

Een der eigenaardigheden van de Austronesische taalfamilie is dat zij over een ontzaglijk groot gebied verbreid is en onvergelykelyk meer afzonderlijke talen omvat dan elke andere taalfamilie: een natuurlijk gevolg van de omstandigheid dat de Austronesiërs in honderden van grootere en nog meer kleinere eilanden verspreid leven. Laten wij eens een blik werpen op dat uitgestrekte gebied, al beoog ik hiermee niets anders dan U te herinneren aan welbekende feiten.

Beginnen wij met het Noorden. Daar vinden wij Formosa, waarvan de inboorlingen allen Austronesische talen spraken en nog spreken, voorzoover zij aan de Westkust niet verchineescht zijn. Zuidelyk van Formosa breidt zich de Archipel der Filippijnen uit, bewoond door een menigte stammen, allen met afzonderlijke, maar onderling naverwante talen. Er leven op de Filippijnen eenige wilden, in de wandeling Negrito's of Agta's geheeten, die zich lichamelijk scherp van de overige Filippijners onderscheiden, en daarom, zeker wel met recht, beschouwd worden als afstammelingen van

een ras dat door de later in 't land gekomen Filippijners gaandeweg verdrongen is en thans een kommervol bestaan in de wildernissen leidt; hetgeen niet wegneemt dat hun taal een Austronesisch dialekt is. Trouwens op veel andere streken maken geschiedkundige berichten gewag van Aborigines, die door wat men kan noemen historische volken zijn onderworpen of uitgeroeid, of met de nieuwaangekomenen na verloop van tijd versmolten.

In den Indischen Archipel zijn alle talen zuiver Austronesisch, behalve misschien het Ternataansch, Tidoreesch, Galelareesch, Tobeloosch, en nog enkele andere dialekten van Halmahera, welke een onderling naverwante groep vormen, maar zóó eigenaardig afwijken van alle Austronesische talen, dat de geleerden aarzelen ze als leden der familie te beschouwen.

Ook in Nederlandsch-Indië zijn natuuronderzoekers aan den zoek geweest naar Aborigines en hebben sommigen gemeend die aan te treffen op Celebes in de Toala's, een menschengeslacht dat een beetje onder de maat is. Als de vondst van de Heeren Sarasin eenmaal blijken mocht wetenschappelijke waarde te hebben — wat tot nog toe niet het geval is —, dan behooren de Toala's tot zulke Aborigines welke hun oorspronkelijke taal verloren hebben, want zij spreken een Austronesisch dialekt.

Steken wij van Sumatra over naar den Zuidelijken uitlooper van Achter-Indië dan vinden we 't Maleische schiereiland geheel bewoond door Maleiers, met uitzondering van een klein gebied waar de Semangs en Sakeis wonen, twee halfwilde stammen, wier taal, sterk met Maleisch vermengd, oorspronkelijk bij de zgn. Mon-Khmertalen behoort.

De uiterste leden der Austronesische familie ten Westen zijn de Hoewa's, Sakalawen, en de overige bewoners van 't eiland Madagaskar.

Ten Oosten van den Indischen Archipel strekt zich Nieuw-Guinea uit, waarvan de bewoners plegen samengevat te worden onder den naam van Papoea's. Inderdaad vertoonen zij in 't algemeen in hun voorkomen een sterke overeenkomst onderling, en een geheel andere type dan de Austro-niërs. Doch ten opzichte van de op Nieuw-Guinea gesproken talen heerscht eene groote verscheidenheid. De meeste stammen aan de Noordkust, alsook in 't Oostelijk gedeelte, spreken een Austronesische taal; in 't Zuiden hebben de talen niets met het Austronesisch gemeen en verschillen ze ook onderling, zoodat het groote eiland rijk is aan tot nog toe onoplosbare raadsels.

Bij de eilandbewoners der Stille Zuidzee behoeven wij niet lang stil te staan. De door geografen en anthropologen ingevoerde onderscheiding van Polynesiërs, Melanesiërs en Mikronesiërs, heeft in taalkundig opzicht niet de minste waarde, daar allen zonder onderscheid zuiver Austronesische talen spreken.

Hoe ver verspreid de loten der familie thans ook zijn, er moet eenmaal

een tijd geweest zijn dat hun gemeenschappelijke voorouders bij elkander woonden, staande op het zelfde peil van beschaving, met dezelfde zeden en gewoonten, met dezelfde godsdienstige voorstellingen. De streken waar het stamvolk 't laatst gewoond heeft eerdat op verschillende tijden afdeelingen er van zich afscheidden om over zee nieuwe woonplaatsen op te zoeken, kan men 't secundaire stamland der Austronesiërs noemen. Zooals uit niet twijfelachtige taalkundige gegevens volgt, is dat stamland te zoeken aan de Oostkust van Achter-Indië, waar als voortbrengselen van 't plantenrijk voorkwamen de kokospalm en de pandanus, het suikerriet, de pisang, de taro, de obi; waar zeevisschen als de haai, de rog en de inktvisch welbekend waren; waar in 't algemeen visch 't gewone voedsel was. Het volk was vertrouwd met de zeevaart; zulks blijkt trouwens niet zoozeer uit het gemeenschappelijke woord voor schip, als uit de landverhuizingen over zee, die gedurig moeten plaats gehad hebben, met gevolg dat na verloop van tijd zooveel eilanden, te veel om te noemen, een Austronesische bevolking hebben opgenomen. Geen menschenras heeft zóó den Oceaan doorploegd, als men de Indogermanen uitzondert, en dezen nog wel eerst in de laatste vier eeuwen.

Met opzet is zoo even gesproken van 't secundaire stamland der Austronesiërs, want al heeft het stamvolk in de laatste tijden vóór het tijdperk der landverhuizingen daar gewoond, daaruit volgt niet dat hun oorspronkelijke bakermat niet elders kan gelegen hebben. Inderdaad is door de onderzoekingen van Schmidt gebleken dat er een verwijderde verwantschap bestaat tusschen het Austronesisch en de taalgroep waartoe het Khmersch en Monsch in Achter-Indië, het Munḍa en Santal in Voor-Indië behooren. Zonder twijfel zijn de voorouders der Austronesiërs en Austroaziaten, zooals men de zooveen vermelde groep betitelt, uit het Noordwesten van Voor-Indië gekomen, om zich geleidelijk van daar tot in 't Oosten van Achter-Indië uit te breiden, opgedrongen en verdrongen door latere aankomelingen, namelijk de Ariërs en Drawiḍa's in Voor-Indië; en door ettelijke met de Chineezee verwante volken, nl. Burmeezen, Siameezee, enz. in Achter-Indië. Het ligt voor de hand nog verder te gaan en de stelling uit te spreken dat in een ver, ontzaglijk ver verleden, de bakermat in Midden-Azië te zoeken is, doch dit is bij gebrek aan alle gegevens vooralsnog onmogelijk te bewijzen.

Een volk dat zoo koen de gevaren eener zeereis placht te trotseeren, dat er herhaaldelijk volksverhuizingen plaats hadden, kan niet op een zeer laag standpunt van ontwikkeling gestaan hebben. Het blijkt trouwens ook uit andere gegevens dat het stamvolk ook in andere opzichten reeds eenige niet gering te schatten vorderingen in beschaving gemaakt had. Uit een ver-

gelijkend taalkundig onderzoek in verband met een beschouwing van den toestand dien men aantrof bij Austronesische volken, inzonderheid de eilanders der Stille Zuidzee vóór dat zij met Europeanen in aanraking kwamen, mag men besluiten dat het stamvolk de teelt van suikerriet, pisang, taro, obi, dus tuinbouw kende, alsook den aanplant van kokos, bamboe, pandanus. Of de rijstbouw reeds bekend was in het tijdperk der oudste volksverhuizingen, is twijfelachtig. Wel was de rijstbouw bekend aan de voorouders der Indoneziërs, maar het is meer dan waarschijnlijk, als men op de geografische gesteldheid let, dat hun voorouders later uit het stamland verhuisd zijn dan de voorouders der zooveel verder naar 't Oosten voortgedrongen eilanders der Stille Zuidzee, bij wie de rijst onbekend is. Het is echter niet onmogelijk dat de rijstbouw in de Stille Zuidzee te loor is gegaan omdat het gewas er niet in 't wild voorkomt, hoewel het vreemd zou wezen dat de landverhuizers geen zaden van zoo'n nuttig gewas zouden medegenomen hebben indien zij het gekend hadden. Hoe het zij, de afdeelingen die den Indischen Archipel met inbegrip der Filippijnen, Formosa, en in veel later tijd Madagaskar bevolkt hebben, waren met den rijstbouw vertrouwd.

Het stamvolk verstond de kunst om 't ijzer te smeden, en het is merkwaardig dat stammen die heden ten dage niet tot de meest ontwikkelde behooren, zooals de Dajaks, zulke uitstekende smeden zijn. Dat de Austro-nesiërs ten Oosten van den Indischen Archipel de kunst niet meer verstaan, bewijst in dit geval niets, omdat hun 't materiaal ontbreekt. Daardoor moest de kunst van zelf te loor gaan. De naam van 't ijzer, *wěsi*, leeft echter nog voort in 't Fidjische *vesi*, een woord voor «speer».

Het stamvolk wist ook kleederen te vervaardigen uit boomschors. Of die kunst bij hen reeds die hoogte bereikt had welke men thans aantreft bij stammen die weinig of in 't geheel niet met de Indiërs in aanraking zijn gekomen, is natuurlijk niet uit te maken. Ook het weven was bij het stamvolk niet onbekend.

Omtrent den huisbouw is niets met zekerheid te zeggen. Alleen dit zij opgemerkt dat de woorden voor huis overal in 't gebied terugkeeren, en dat huizen onderscheiden worden van hutten of tijdelijke verblijven.

Van den godsdienst kan men alleen zeggen dat die hoofdzakelijk bestond in de vereering der voorouders en Anitu's, welke laatste term *mutatis mutandis* overal voorkomt. Ook zijn er aanwijzingen in de taal en overleveringen dat er een opperwezen vereerd, of ten minste erkend werd.

Het behoeft geen betoog dat de Austronesische stammen die de eenen vroeger, de anderen later op de eilanden van den Indischen Archipel zich vestigden en zich daar verbreidden na verloop van tijd nog verdere schreden op den weg der beschaving hebben afgelegd of wel achteruit zijn ge-

gaan, al naarmate zij in gunstiger of minder voordeelige toestanden geraakten ten opzichte der vruchtbaarheid van den bodem, gemakkelijker van verkeerswegen en anderszins. Zoover onze geschiedkundige kennis reikt, is Java 't land dat de eerste plaats inneemt en 't vroegste bij vreemde schrijvers vermeld wordt.

Het eerste bericht waarvan wij den tijd met zekerheid kunnen bepalen, is dat hetwelk wij aantreffen bij den Alexandrijnschen sterrekundige en geograaf Claudius Ptolemaeus, van omstreeks 150 na Chr. Hij noemt het eiland *Ιαβαδίων*, d.i. Prakṛt Yavadīvu, in ouderen Sanskritvorm Yavadvīpa. Hij weet te vertellen dat het eiland zeer vruchtbaar is en goud voortbrengt, en dat de hoofdstad in het westelijk gedeelte gelegen *Ἀργυρῆ*, d.i. de Zilverstad, heet. Deze laatste bijzonderheid wekt het vermoeden dat Ptolemaeus Java en Sumatra als één groot eiland beschouwde, want van een plaats als «Zilverstad» is in de gansche geschiedenis van Java niets te ontdekken, terwijl de benaming zeer wel passen zou op Perak in 't Noorden van Sumatra; immers 't Maleische woord voor «zilver» is *perak*. Nog lang na de tijden van Ptolemaeus hebben vreemde volken Sumatra en Java voor één eiland gehouden, en nog heden ten dage is bij de Arabieren *Dzjāwa* een term voor Sumatra, en *Dzjāwā* voor de Maleische taal. Het zou inderdaad ook moeilijk te verklaren zijn dat Ptolemaeus geheel onkundig ware van 't bestaan van 't zooveel grootere Sumatra; begrijpelijk wordt alles, wanneer men aanneemt dat hij, al is het dan ook ten gevolge van onnauwkeurige kennis, Java met Sumatra voor één eiland aanzag. Op de vermelding van goud zou ik niet al te veel gewicht willen leggen, want wij weten met zekerheid uit eene oude inscriptie dat Java in de 8ste eeuw onzer jaartelling goudmijnen bezat en ook thans komt er goud voor, schoon in geringe mate.

Een zeer belangrijk bericht omtrent Java komt voor in 't beroemde Sanskritheldendicht *Rāmāyaṇa*, een bericht dat niet veel jonger kan wezen dan 150 na Chr., en vermoedelijk zelfs ouder is. In 't *Rāmāyaṇa* wordt dan verhaald dat aan den aap Hanūman, den zoon des Windgods, de opdracht wordt gegeven om overal Sītā, de door Rāvaṇa ontvoerde gemalin van Rāma, op te sporen, o.a in deze bewoordingen: «Doorzoek zorgvuldig Yavadvīpa, prijkende met zeven koninkrijken, het Goud- en Zilvereiland, rijk in goudmijnen. Aan gindsche zijde van Java ligt de Koude berg, welks top den hemel raakt en bezocht wordt door goden en demonen».

Ook dit bericht draagt de kenmerken dat Java en Sumatra als één geheel worden beschouwd. Hoogst opmerkelijk is de vermelding van den Kouden berg aan gindsche zijde van Yavadvīpa. Men raakt in verzoeking hierin een toespeling te zien op het Sneeuwgebergte van Nieuw-Guinea. Dat de

Indiërs met de Molukken bekend waren, lijdt m.i. geen twijfel, want een der namen van de notemuskaat is *samudrānta*, d.i. afkomstig van 't einde des oceaans. Doch dit woord is nog niet in oude geschriften gevonden, zoodat die kennis zou kunnen dagteekenen van een later tijdperk dan 't bovenbedoelde.

De twee zooveen aangehaalde berichten bevatten een voldoende aanwijzing dat de Indiërs hun zeetochten tot in den Indischen Archipel hadden uitgestrekt reeds vóór de tweede eeuw onzer jaartelling, en dat zij 't door hen ontdekte Java, of Java-Sumatra een Indischen naam gegeven hadden, evenals in zooveel latere tijden de Europeanen aan de door hen ontdekte streken een Europeeschen naam gaven. Voorts is het duidelijk dat er in de door de Indiërs bezochte streek geordende toestanden, bepaalde staten bestonden; dat er land- en mijnbouw gedreven werd. Men kan echter uit het medegedeelde niet met zekerheid opmaken dat zich reeds Indische volkplantingen op Java gevestigd hadden. Hiervan dragen wij eerst stellige kennis door een bericht uit het begin der 5de eeuw. In 't jaar 414 namelijk kwam de Chineesche pelgrim Fa-Hien, die naar Voorindië, voor hem als Buddhist het heilige land, bezocht te hebben, met een Indisch schip de terugreis naar China aanvaardde, ook op Java, waar hij vijf maanden vertoefde. Wat hij vertelt is zeer weinig, maar belangrijk; hij zegt van Java alleen dit: dat er verschillende kettersche secten en Brahmanen waren, terwijl 't Buddhisme er niets te beteekenen had. Het is duidelijk dat ten tijde van Fa-hiens verblijf op Java, het eiland sterk onder Indischen invloed stond en dat het Brahmanisme er wortel had gevat. Zulks veronderstelt natuurlijk dat zoo'n invloed van geruimen tijd herwaarts dagteekent. Men zal niet ver mistasten wanneer men 't begin van de werkzaamheid der Indiërs in den Indischen Archipel stelt in de eerste eeuwen onzer Jaartelling, in elk geval lang vóór 400.

Fa-Hien vertelt ons niet in welk gedeelte van Java hij landde: hij stelde in wereldsche zaken geen belang, maar het ligt voor de hand dat het schip waarop hij voer, ergens in 't Westen van 't eiland een haven aandeed. Een merkwaardig bewijs nu van den Indischen invloed op West-Java leveren eenige Sanskritopschriften in versmaat, gevonden te Tjampea in de rivier Tjiaroentën, te Djamboe en te Bëkasih. De oudste inscriptie, die van Tjampea, welke naar de lettervormen te oordeelen, op zijn laatst uit de 5de eeuw dagteekent, is een bijschrift bij de afbeelding van een paar voetstappen op een steenblok in de rivier, en luidt vertaald aldus: «De twee voetstappen, gelijk aan die van (den god) Viṣṇu, van den (hier) doorgeschreden zijnde (en tevens moedigen) vorst, den doorluchtigen Pūrṇavarman, den beheerscher van de stad Tarūma». Ook de iets latere inscriptie van Djamboe bevat

in andere bewoordingen een verheerlijking van de twee voetstappen van Pūrṇavarman.

Nog merkwaardiger in zeker opzicht zijn de twee Sanskrit-inscripties die men in 't rijk Koetei op Borneo gevonden heeft. Ook deze mogen op palaeografische gronden gesteld worden in de 5de eeuw, en leveren 't bewijs dat tenminste de heerschers van 't land den brahmaanschen godsdienst beleden. Zoo de brahmaansche invloed zich reeds in de 5de eeuw in 't oosten van Borneo deed gelden, kan men nagaan dat die op Java gewis veel vroeger krachtig geweest is.

In 't laatst der vijfde eeuw, in 499 na Chr., gaf de beroemde Indische wiskunstenaar en astronoom Āryabhaṭa een leerboek uit, waarin o.a. 't volgende voorkomt: «Wanneer de zon opkomt in Ceilon, is het zonsondergang in de stad der Gelukzaligen, d. i. de Insulae Fortunatae, middag in Yava-koṭi, en middernacht in 't land der Romeinen». Om deze uiting wel te verstaan, moet men in 't oog houden dat Āryabhaṭa, zonder twijfel onder den invloed, rechtstreeks of middellijk, van de Westersche astronomen zooals Ptolemaeus, zich den omtrek der aarde veel kleiner voorstelde dan ze werkelijk is, zoodat het aantal lengtegraden tusschen de vier hoofdmeridianen veel te groot genomen is. Een gevolg van die verkeerde voorstelling was het, dat Columbus Amerika ontdekkende meende in 't Oosten van Indië aangekomen te zijn. Blijkbaar is met Yava-koṭi ergens een punt in den Indischen Archipel bedoeld, dat op lange na niet 90° ten Oosten van Ceilon ligt. Yava-koṭi beteekent «uiteinde van Java». Het is volstrekt niet onmogelijk dat daarmede bedoeld is Koetei, doch men kan ook denken aan de oostspits van Java. In een later astronomisch werk, waarvan de datum echter niet met juistheid te bepalen is, de Sūrya-Siddhānta, wordt ook gewag gemaakt van Yava-koṭi, gelegen 90° oostwaarts van den meridiaan van Ujjayinī; het heet op fabelachtige wijze een stad te wezen, wier muren en poorten van goud zijn. In dat nevelachtige bericht schemert eenige kennis van den goudrijkdom des lands door; men mag gerust aannemen dat hierbij Yava-koṭi verward is met Yavadwīpa, d. i. Java-Sumatra. In latere berichten wordt meermalen de benaming Suvarṇa-dvīpa, d. i. Goudeiland, op Sumatra toegepast.

Aangaande Sumatra hebben wij een belangrijk bericht te danken aan den Chineeschen Buddhist I-tsing, die in 673 in Indië kwam, verscheiden jaren aan de Buddhistische Hoogeschool te Nālandā studeerde, en later van 683 af geruimen tijd verder zijne studiën voortzette te Bhoja of Ārī-bhoja, nabij het tegenwoordige Palembang op Sumatra. Hij zond een verslag van zijne bevindingen naar China in 692, en keerde naar zijn vaderland terug in 695.

I-tsing laat ons in 't duister aangaande allerlei wat wij gaarne hadden willen weten. Hij heeft het niet de moeite waard gevonden zelfs den naam te noemen van den regeerenden vorst te Çri-bhoja of elders op Sumatra of Malayu, ook eenmaal door hem «Goudeiland», d.i. Skr. Suvarṇadvīpa genoemd. De staatkundige toestand was hem blijkbaar onverschillig. Wat hem belang inboezemde was de godsdienstige toestand, waaromtrent hij o.a. 't volgende vertelt:

«Veel koningen en hoofden in de eilanden van den Zuidelijken Oceaan bewonderen en belijden 't Buddhisme, en hun harten zijn vervuld van begeerte om verdiensten door goede werken te vergaren. In de versterkte stad Bhoja telt men meer dan duizend Buddhistische monniken, wier gemoed geneigd is tot studie en goede werken. Zij onderzoeken en bestudeeren alle onderwerpen die ook in Indië beoefend worden; de voorschriften en ceremoniën verschillen in geen enkel opzicht.»

De Buddhisten van Bhoja behoorden grootendeels tot de Mūlasarvāstivāda-secte van 't Hīnayāna. In de laatste tijden waren in een ander gedeelte van Sumatra ook Mahāyānisten gekomen.

Als voortbrengselen van 't land vermeldt I-tsing pinang, notemuskaat, kruidnagels, kamfer. De lieden hadden gouden beelden en gebruikten drinkkannen van goud. Zeer gewoon was het dat een lotusbloem van goud aan Buddha geofferd werd. De taal van 't land is Maleisch.

Het hier meegedeelde is voldoende om ons een blik te gunnen in den toestand van Bhoja, een toestand van beschaving en welvaart. Van den godsdienst vernemen wij alleen dat veel koningen en hoofden 't Buddhisme aanhangen; van 't volk is geen sprake. Op dit punt zal ik later gelegenheid hebben terug te komen.

Als I-tsing wèl ingelicht is geweest, waren er in zijn tijd ook Buddhisten, behorende tot het Hīnayāna op de andere eilanden. Het is alleszins waarschijnlijk dat in 't nagenoeg tweehonderd jarig tijdvak hetwelk sedert Fa-Hien verlopen was, Buddhistische monniken zich op Java gevestigd hadden. Of zij alle of hoofdzakelijk Hīnayānisten waren, is een andere vraag. Nog geen eeuw na I-tsing's verblijf in Bhoja, genoten de Mahāyānisten, zooals aanstonds blijken zal, de gunst van een Javaansch vorst en werd een prachtige tempel van de Mahāyānistische godin Tārā opgericht. Van Hīnayānisme is noch toen, noch later iets meer op Java te ontdekken.

De oudste gedateerde inscriptie van Java is die van 't Çakajaar 654 = 732 na Chr., afkomstig van Tjanggal, Residentie Kêdōe. Die inscriptie, welke in Sanskritverzen de oprichting vermeldt van een Lingga op last van Koning Sañjaya, bevat deze merkwaardige lofspraak op Java: «Het voortreffelijke, onvergelijkelijke, Java genaamde eiland, buitengemeen rijk aan graan en

andere zaden, wel voorzien van goudmijnen». Reeds toentertijd dus werd Java als de parel beschouwd onder de eilanden van Indonesië, wat het onveranderlijk ook gebleven is tot onze dagen. Het monument, prachtig uitgevoerd, bewijst tevens dat Midden-Java der Indische beschaving deelachtig was en dat het Çiwaïsme er vasten voet had.

Nog verder naar 't Oosten was in de 8ste eeuw de Indische invloed doorgedrongen, want een paar jaar geleden is te Dinaja, in 't Malangsche, Residentie Pasoeroean, een Sanskritopschrift, ontdekt, jammer genoeg erg beschadigd, van 't Çakajaar 682 = 760 na Chr., welk stuk de plechtige oprichting, of zooals wij zouden zeggen: onthulling vermeldt van een beeld ter eere van den mythischen Ziener Agastya, d.i. de verpersoonlijkte ster Canopus, die vereerd werd als de beschermheilige van Zuidelijk Voorindië, en ook, gelijk uit een veel latere half Sanskritsche, half Oudjavaansche inscriptie blijkt, van Java. In tal van Oudjavaansche oorkonden wordt dan ook Agastya aangeroeven in 't gewone eed- en vervloekingsformulier, thans nog op Bali in gebruik.

Slechts weinige jaren jonger is een hoogstbelangrijke Sanskritinscriptie, gevonden tusschen Kalasan en Prambanan, niet ver van Jogjakarta. Dat monument, van 700 Çaka = 778—79 na Chr. vermeldt de oprichting van een standbeeld en een heiligdom van de Mahāyānistische godin Āryā Tārā, de vrouwelijke wederhelft of Çakti van den Bodhisattva Avalokiteçvara; voorts wordt gewag gemaakt van den bouw van een verblijf voor monniken die ervaren zijn in de Regels van tucht van 't Mahāyāna. De milde schenker van dat alles is de vorst des lands, die als een verder bewijs van gunst aan zijn geestelijken leeraar, die hem tot dat vrome werk had aangezet, aan de Saṅgha, d.i. 't convent van monniken, het dorp Kālasa, waarin men licht het huidige Kalasan herkent, schenkt. Opmerking verdient dat de lettervormen der inscriptie die zijn van de in Noordelijk Indië gebruikelijke schriftsoort, afwijkende van 't schrift van alle vroeger vermelde stukken, dat kennelijk uit Zuidelijk Indië stamt en zich regelmatig en geleidelijk tot het nog gebruikelijke Javaansche schrift ontwikkeld heeft. En niet enkel 't hedendaagsche Javaansche schrift, dat, gelijk men weet, ook bij Soendaneezen en Madoereezen en met geringe wijzigingen op Bali en Lombok in zwang is, draagt de kenmerken van uit Zuid-Indië afkomstig te zijn, maar ook de sterker van den ouderen vorm afwijkende alfabetten van 't Bataksch, Rêdjangsch, Lampongsch, Makassaarsch-Boegineesch, Filippijnsch. Evenzoo het schrift van Kambodja. De Mahāyānisten, die zich in genoemde inscriptie bedienden van een schriftsoort, die men als ouder Nāgarī zou kunnen bestempelen, kwamen derhalve uit Noordelijk Indië en waren misschien nog niet lang genoeg op Java om 't daar gebruikelijke schrift zich

eigen te maken. Hun voorbeeld heeft echter geen navolging gevonden, en zoo men in veel later tijd Nāgari op Java vindt, dan is het op geïmporteerde beelden of in een paar stukken, die, al zijn ze op Java opgesteld, gemaakt zijn door pas uit Noordelijk Indië gekomen Buddhisten.

Wanneer wij hier een oogenblik stilstaan en terugblikken op den afgelegden weg, dan zien wij dat Fa-Hien in 't begin van de vijfde eeuw zich zóó uitdrukt, alsof de godsdienstige toestand van 't land, voorzoover hij het kende, beheerscht werd door Brahmanen en andere aanhangers van eene voor hem kettersche leer. Dit strookt zeer wel met den inhoud der ongeveer gelijktijdige afbeeldingen van 't voetstappaar des Konings Pūrṇavarman met passend bijschrift. Die afbeelding van een paar voetstappen, welke vergeleken worden met die van den god Viṣṇu, met bijbehorenden tekst ter verheerlijking van Pūrṇavarman, zal toch wel bestemd geweest zijn als voorwerp van vereering voor de bevolking des lands, want in Indië, 't moederland der Indische kolonisten, is deze Pūrṇavarman een volkomen onbekende grootheid.

Vraagt men wat alzoo de Indiërs gedurende het tijdperk dat behandeld is, op Java, Sumatra en Koetei hebben ingevoerd, dan zou ik geneigd zijn, op grond van de ons bekende gegevens, te antwoorden: in de eerste en voornaamste plaats hun godsdienst en wat ten nauwste daarmee samenhangt, namelijk hun maatschappelijke instellingen, de kennis der heilige boeken en hun zedelijke voorschriften. Er is geen enkel bewijs dat de Indiërs als veroveraars buiten Indië zijn opgetreden. Zonder twijfel bestond er een levendig handelsverkeer, maar niet door handelaars is de eigenaardige Indische beschaving op Java, enz. ingevoerd. Een sterk sprekend bewijs is dit: nagenoeg alle Indische woorden die in 't Javaansch, Maleisch, enz. burgerrecht hebben gekregen, en hun aantal is groot, zijn Sanskrit. Nu was reeds lang vóór den aanvang onzer jaartelling het Sanskrit niet meer de taal van 't groote publiek; alleen de Brahmanen en de vorsten, de geleerden, en later de Noordelijke Buddhisten bedienden zich van 't Sanskrit, zoowel in geschrifte als bij min of meer plechtige gelegenheden. Het zijn dus uitsluitend Brahmanen en Noordelijke Buddhisten, misschien ook enkele Kṣatriya's, uit wier godsdienstige taal de Indische woorden in 't Javaansch, Maleisch, enz. gedrongen zijn. In den eersten tijd zullen het wel vooral zeevaarders en kooplieden geweest zijn die op Java landden; van daar dat de chronologisch, schoon niet taalkundig, oudste benaming, nl. Yavadīvu zuiver Prākṛt is, in overeenstemming met de dagelijksche taal van de niet-geleerde standen.

Om de heilige boeken te kunnen verstaan, moest men Sanskrit kennen. Hierin moesten de Javanen die geestelijken wilden worden onderwijs ont-

vangen; menigeen zal ook lust gehad hebben met de profane litteratuur kennis te maken. Een eerste stap was kennis van 't schrift. In hoeverre voor de verbreiding van deze kennis gezorgd werd, kunnen wij niet na-gaan. Dienaangaande ontbreekt het ons aan alle gegevens. Alleen dit weten wij dat op Java en Sumatra het Indisch schrift werd ingevoerd, en dat dit in stand gebleven is tot heden toe op Java, Bali, in de Bataklanden, de Lam-pongs, een gedeelte van 't Palembangsche, de Rëdjang en in Zuid-Celebes, terwijl het bij 't meerendeel der Maleiers vervangen is door 't Arabisch-Perzische alfabet, en op de Filippijnen door 't Latijnsche.

Het Brahmanisme heeft overal waar het buiten Indië ingang vond, het kastenstelsel ingevoerd, alsook het Indische recht, dit laatste evenwel met aanmerkelijke wijzigingen naar gelang van de plaatselijke behoeften en met eerbiediging van oude landsgebruiken, van wat men pleegt te noemen: de adat. Ook op Java heerschte het kastenstelsel, gelijk nu nog op Bali. Vermoedelijk was dit reeds 't geval in de 8ste eeuw, zoo niet vroeger. Het Buddhisme is onafhankelijk van het kastenstelsel, doch niettegenstaande de polemiek door sommige Buddhisten daar tegen gevoerd, heeft het zich in alle landen waar het stelsel bestond, daarin gevoegd, hetzij uit machte-loosheid of om andere ons onbekende redenen. Welke beteekenis 't Bud-dhisme op Java ook moge gehad hebben, de maatschappij en 't rechts-wezen op Java was brahmanistisch tot aan de invoering van den Islâm.

Het ligt in den aard der zaak, dat Brahmanen en Buddhistische monniken zich beijverden hun geloof voort te planten, de geestelijke belangen van 't volk te behartigen en de kunsten te bevorderen die voor den eeredienst onontbeerlijk zijn, dus bouw- en beeldhouwkunst. Maar behalve de ge-noemde klassen van lieden moeten er andere Indiërs geweest zijn die zich voor goed of tijdelijk in 't overzeesche land gevestigd hebben, en van dezen kan invloed op de stoffelijke beschaving der inboorlingen uitgegaan zijn. Wat de bewoners van Java en de naastbij gelegen eilanden aan dien in-vloed te danken hebben, is niet meer na te gaan. Vroeger was men algemeen van meening dat de aanleg van sawahs, de kunstmatige besproeiing der velden, in één woord de natte rijstbouw, door de Indiërs op Java ingevoerd is geworden, doch wijlen Dr. Brandes, wiens vroegtijdig afsterven wij allen nog zoo diep betreuren, heeft de aandacht gevestigd op het feit dat alle termen die met den natten rijstbouw in verband staan, zuiver inheemsch zijn, waaruit hij de m. i. juiste gevolgtrekking maakt dat bedoelde wijze van akkerbouw bereids vóór de komst der Indiërs den inboorlingen, ten minste op Java, bekend was.

Het is onbetwistbaar dat de kennis van lezen en schrijven op Java enz. door de Indiërs verbreid is. Hoe ver strekte zich die kennis uit? Dat weten

wij niet. Evenmin kan een stellig antwoord gegeven worden op de vraag of men vóór de 9de eeuw al in de landstaal schreef. Alle inscripties waarmede wij zoo even kennis hebben gemaakt zijn in 't Sanskrit. Zulks bewijst evenwel niet dat de landstaal in 't geheel niet voor schriftelijke opteekeningen gebezigd werd; alleen dat men voor monumentaal gebruik uitsluitend het Sanskrit geschikt achtte. In ons eigen land zijn alle officieele documenten, zooals charters, tot in de 13de eeuw, in 't Latijn opgesteld, hoewel reeds vóór dien tijd al geschriften in de landstaal bestonden. Ja, nog heden ten dage worden monumenten van Latijnsche opschriften voorzien, een gevolg niet van de lang verdwenen Romeinsche heerschappij, maar van de omstandigheid dat het Latijn de taal was der Roomsche-Katholieke Kerk, wat op hetzelfde neerkomt als te zeggen: de taal van allen die op geleerdheid aanspraak maakten. Ons woord «klerk», d.i. eigenlijk «iemand van den clerus» bewijst reeds hoe eertijds geestelijke en schrijfkundige synoniem waren. De plaats nu, welke 't Latijn in de Roomsche Kerk innam, komt overeen met die van 't Sanskrit bij de brahmanistische en Noordbuddhistische secten. Men ziet dat er tusschen de geschiedkundige ontwikkeling van 't Oosten en 't Westen niet zoo'n groot verschil is als sommigen die steeds den mond vol hebben van rasonderscheid wel meenen.

Met ongeveer 800 na Chr. begint een tijdperk, loopende tot in de 15de eeuw, waarin de bronnen voor onze kennis van 't Oudjavaansch ruimschoots vloeien. Tot de oudere documenten behooren inscripties op koper of steen, waarvan eenige, zeer belangrijke, zijn uitgegeven door wijlen Dr. Cohen Stuart en anderen, onder den weinig passenden titel van Kawioorkonden. «Kawi» toch beteekent «dichter» en 't daarvan afgeleide «kakawin» dichtstuk. Nu hebben die Oorkonden hoegenaamd niets dichtelijks aan zich; de taal is zoo zakelijk en prozaïsch als mogelijk. De taal is eenvoudig Javaansch, ouderwetscher in uitspraak en spelling, alsook iets rijker in grammatische vormen, dan het hedendaagsche, desniettemin Javaansch. De vroeger verkondigde meening — trouwens door lieden die niet eens 't alfabet kenden —, dat het zgn. averechtsch genoemde Kawi een kunsttaal was, een mengsel van Javaansch en Sanskrit, is evenmin waar als dat ons eigen Nederlandsch een gemengde kunsttaal is, niettegenstaande het tal van min of meer gewijzigde Fransche woorden in zich heeft opgenomen; om te zwijgen van 't Engelsch, dat heel wat meer vreemde bestanddeelen heeft dan 't Oud- of Nieuwjavaansch.

Van geen enkele andere Austronesische taal kunnen wij de geschiedenis zóóver nagaan als van 't Javaansch. Daarom is de kennis er van uiterst belangrijk voor de vergelijkende studie der gansche familie; waaruit men evenwel niet moet opmaken dat het Oudjavaansch, hoe klassiek en littera-

risch ontwikkeld ook, zich in vormrijkdom kan meten met ettelijke talen van Noord-Celebes, het Sangirsch, de Filippijnsche talen, het Bataksch, zelfs met het Malegasi.

De oudste ons bekende gewrochten der eigenlijk gezegde letterkunde dagteekenen van een later tijd dan de Oorkonden, van ongeveer 1000 na Chr., maar de taal en stijl ervan is zóó ontwikkeld en gekuischt, dat er niet weinig proeven aan vooraf moeten gegaan zijn. Van die literarische voortbrengselen uit de 11de eeuw en later is betrekkelijk veel tot ons gekomen, dank zij de zorg welke de Baliërs aan 't behoud er van besteed hebben. Al die geschriften, deels in proza, deels, en wel voornamelijk in poëzie, verdragen, naar vorm en inhoud, sterk den Indischen invloed. Om met den vorm te beginnen, is op te merken dat in de gedichten de metriek de Indische is. De Javaansche dichters bedienen zich van de veelsoortigste Sanskritversmaten en hanteeren ze met de grootste vaardigheid. Al de regelen der Indische metriek worden op de Javaansche verzen toegepast, juist op dezelfde wijze als de Grieksche metriek op de Latijnsche verzen. Noch de Oudjavaansche, noch de Latijnsche verskunst is oorspronkelijk. In 't latere Javaansch is de Indische metriek in onbruik geraakt; de verschillende soorten van maat waarin thans de Javanen dichten, berusten op geheel andere beginselen, missen 't hoofdkenmerk der Indische verzen: de kwantiteit. Wegens 't verschil in aard en beginsel tusschen de thans gebruikelijke Javaansche, tevens Balische, Madoereesche en Soendaneesche, dichtmaten en de Oudjavaansche, kunnen de eerste niet uit de laatste zich ontwikkeld hebben. Het zijn inheemsche producten, welke vermoedelijk in 't wezen, zooal niet in alle bijzonderheden, zeer oud zijn, al kan men dit bij gebrek aan zulke gedichten uit den Hindutijd niet bewijzen. Dat toen reeds, ja vroeger zelfs, liederen naar de regelen dier inheemsche verskunst bestonden, acht ik voor mij niet twijfelachtig. Maar hoe dan te verklaren dat men ze in de rijke Oudjavaansche letterkunde niet aantreft? Ik zoudenken aldus: volksliederen, vertellingen, dierfabels en in 't algemeen voortbrengselen eener plebeïsche Muze, werden, als zijnde niet klassiek, onwaardig gekeurd door afschriften vermenigvuldigd en zodoende aan 't nageslacht overgeleverd te worden. Lieder en in inheemsche maten, dierfabels en volksverhalen in luchtigen stijl werden mondeling overgeleverd, weinig of niet in boekvorm. Een dergelijke minachting voor volksletterkunde kan men ook nu nog bij de Javanen opmerken: zij achten de geheele Wajanglitteratuur, die wij juist zoo belangrijk vinden, niet waard litteratuur te heeten. Het boek van den Kantjil wordt tenauwernood die eer waardig gekeurd. Andere dierfabels in 't Javaansch, Soendaneesch, enz. zouden nooit opgeteekend zijn geworden, indien Europeanen zich die verstootelingen niet hadden aan-

getrokken. Het is waar dat de weleer — naar onze veronderstelling — minder geachte inheemsche verskunst weder in eere is gekomen en thans voor als klassiek geldende werken gebezigd wordt, doch ook dit is te verklaren: door de richting waarin de taal, inzonderheid ten opzichte van 't klankstelsel, zich ontwikkelde, paste de quantiteerende Indische metriek hoe langer hoe minder, terwijl de inheemsche versmaten, zoo geheel onafhankelijk van de kwantiteit der lettergrepen, zich zonder moeite met den jongeren taaltoestand lieten vereenigen.

Niet enkel ten opzichte van den vorm, ook naar den inhoud zijn de voortbrengselen der Oudjavaansche letterkunde bijna geheel Indisch; dat wil zeggen, men putte vrijelijk uit den rijkenschat der Sanskritlitteratuur. Vooral de twee groote sagenkringen van 't Mahābhārata en Rāmāyaṇa leverden onderwerpen van allerlei aard. Tot de oudste geschriften die wij kennen behoort een vertaling in proza, en zeer bekort, van eenige boeken van 't Mahābhārata, vervaardigd onder de regeering van den vermaarden vorst Erlangga, die in 957 Çaka = 1035 na Chr. den troon beklom. Er bestaat ook een vrij getrouwe en weinig bekorte vertaling van 't laatste Boek van 't Rāmāyaṇa. Nog van eenige andere werken, o.a. van een verzameling dichtelijke spreuken, zijn ons vertalingen bekend geworden. Verreweg 't gros der lettergewrochten bestaat echter niet uit vertalingen, maar uit zelfstandige bewerkingen van de dichtelijke stof in de Indische heldensage. Zulk een werk is 't Bhārata-yuddha, de Oorlog der Bharata's, van den dichter Mpu Sēḍah, waarin de strijd der Pāṇḍava's en Kaurava's, die slechts de kern vormt van 't reusachtige Mahābhārata, in gespierde taal, kort en krachtig bezongen wordt. In later tijd is dit werk overgebracht in Nieuwjavaansch, als Brātā Joedā en daarbij zijn de oude versmaten vervangen door strofen in de thans gebruikelijke zangwijzen. Niettegenstaande het gedicht van Mpu Sēḍah door die kunstbewerking veel van zijn eigenaardige kracht verloren heeft, behoort 't Brātā Joedā naar de schatting der Javanen tot de meest gevierde werken hunner litteratuur. De helden en andere figuren die daarin optreden worden door de Javanen beschouwd als personen uit hun eigen voortijd; diezelfde personen spelen ook de hoofdrollen in de bij 't volk zoo geliefde vertooningen van de Wajang-poerwā, de hoogst aangeschreven soort van Wajang. Vandaar dat de namen dier legendarische helden, al is het dan ook in verbasterden vorm, bij 't gansche volk voortleven, aan oud en jong bekend zijn.

Een ander beroemd dichtwerk van veel grooter omvang dan 't Bhārata-yuddha, is 't Oudjavaansche Rāmāyaṇa, dat de geheele geschiedenis van den held Rāma en zijne gade Sitā, zijn strijd met en overwinning op Rāvaṇa met grootc meesterschap over den vorm beschrijft. Ook hiervan bestaat een

Nieuwjavaansche bewerking of, wil men, vertaling in de gewone zangwijzen onder den titel van Rāmā. Niet minder dan 't Brātā Joedā staat dit werk in hoog aanzien, vooral bij de vorsten die het als een koningsspiegel eeren, een boek waaruit men kan leeren hoe een onberispelijk vorst behoort te regeeren.

De gedichten waarvan 't onderwerp aan den sagenkring van 't Mahābhārata ontleend is, zijn bijzonder talrijk, hetgeen licht te begrijpen is wegens de menigte van episoden. Een van die episoden is het kluizenaarsleven van Arjuna, den ridderlijksten der Pāṇḍava's en diens opstijging naar den hemel. Het gedicht, van geringen omvang, getiteld Arjuna-Wiwāha, d.i. Arjuna's bruiloft, behoort tot de eerste ons bekende werken, want het is vervaardigd onder den reeds genoemden koning Erlangga.

Tot den bloei der schoone letterkunde hebben ook Buddhisten niet weinig bijgedragen, doch de stoffen die zij zich ter behandeling kozen, waren met weinig uitzonderingen genomen uit den schat der Brahmanistische literatuur. Intusschen ontbreekt het niet geheel aan dicht- en prozawerken waarin Buddhistische sagen behandeld zijn. Het voortreffelijkste werk van dien aard is het tamelijk omvangrijke gedicht Sutasoma. In de Buddhistische literatuur van alle secten bestaat onder dezen titel een Jātaka of zgn. Geboortegeschiedenis, d.i. een verhaal waarin het wezen, eenmaal bestemd om de Buddha te worden, in een zijner menigvuldige vroegere bestaansvormen de hoofdrol speelt. Oorspronkelijk bestaat het materiaal dier Jātaka's uit mythen, dierfabels en volksvertellingen, welke onder de handen der monniken omgewerkt zijn tot stichtelijke verhalen, wat de Franschen noemen *Contes moraux*, waarin de toekomstige Buddha optreedt als toonbeeld van alle deugden die men de gemeente wil inprenten, niet door een preek, maar door een exempel. De Javaansche dichter van genoemd dichtwerk heeft van dat Jātaka een echt romantisch gedicht gemaakt, verrijkt met een liefdesgeschiedenis, met pakkende beschrijvingen van gevechten tegen gruwelijke reuzen, met metaphysische beschouwingen over de hoogere eenheid van Çiva met Buddha, enz., alles zeer tegen den geest van 't Jātaka. Afgescheiden van zijn ontrouw aan de overgeleverde zedelijke vertelling, heeft zijn werk geen geringe litterarische verdiensten en kan men hem oorspronkelijkheid van vinding niet ontzeggen.

Een ander Buddhistisch, meer bepaald Mahāyānistisch werk, gelijk trouwens ook de Sutasoma, is de in eenvoudig, vlot proza geschreven Kuṇḍjarakarṇa. Daar hiervan een volledige Nederlandsche vertaling bestaat, zoodat ieder desverkiezende met den inhoud kennis kan maken, zal ik U niet vermoeien met dien hier mede te deelen. Evenmin mag ik uitweiden over geschriften die niet tot de kategorie der fraaie letteren gerekend worden, o.a. wetboeken, leerdichten over een of ander vak van kennis, godsdienstige tractaatjes, enz.

Opmerkelijk is het dat in de massa der Middeleeuwsche gewrochten de Wajanglitteratuur niet vertegenwoordigd is. Toch wordt herhaaldelijk van de Wajang gewag gemaakt en weten wij dat de figuren uit leder gesneden waren. De vorm der figuren en de geheele wijze van vertooning heeft blijkbaar weinig of niet van hetgeen nu nog in gebruik is verschild. Merkwaardig is een uiting in den Arjuna-Wiwāha, waar 't volgende te lezen staat:

»Er zijn er die naar een Wajang kijkende weenen van droefheid, in zinsbegoocheling, al weten zij zeer goed, dat het gesneden lederen figuren zijn die zich bewegen en spreken.»

De Wajang was niet slechts een echt volksvermaak; ook in hooge kringen had men smaak daarin, want van den befaamden Koning Hayam Wuruk van Madjapahit is overgeleverd dat hij zelf als Dalang optrad. Men heeft wel eens de veronderstelling gewaagd dat de Wajang aan Indische voorbeelden te danken zou wezen. Die meening is volstrekt onhoudbaar; het is, zooals Dr. Hazeu heeft aangetoond, een vrucht der inheemsche beschaving, waarvan de beginselen tot in zeer oude tijden teruggaan. De onderwerpen van de Wajang-poerwā zijn Indisch, ontegenzeggelijk, maar de Wajang als kunstvorm hebben de Javanen niet aan vreemden te danken.

Het is moeilijk te begrijpen dat er geen tekstboeken zouden bestaan hebben, of ten minste *pakĕms*, handleidingen voor den Dalang, waarin de korte inhoud van 't beloop der handeling van een stuk wordt gegeven. Dat zulke *pakĕms* in de oude taal niet meer voorhanden zijn, laat zich denkelijk aldus verklaren, dat ze voortdurend gewijzigd zijn geworden, d.i. overgebracht in jongeren taalvorm in overeenstemming met de behoeften van den tijd. Het is zeer wel mogelijk dat de thans bestaande Lakons in hoofdzak teruggaan op Oudjavaansche teksten, die, na moeilijk verstaanbaar en overbodig geworden te zijn door de telkens vernieuwde teksten, niet meer afgeschreven werden. Er zijn trouwens ook nog andere litterarische gewrochten buiten de Wajang, o.a. de Pandji-romans, waarvan men vermoeden kan dat ze reeds in de Middeleeuwen ontstaan zijn, al zijn die alleen in een jongeren vorm tot ons gekomen.

De werkzaamheid der Indiërs op Java openbaart zich het schitterendst in de overblijfselen van bouw- en beeldhouwkunst, die hoe langer hoe meer onze bewondering wekken. Verreweg de meeste van die grootsche monumenten eener hoogstaande kunstbeschaving zijn Mahāyānistisch, o.a. 't heiligdom van Bārābuḍur en dat van Mēṇḍut. Sommige vertoonen een gemengd karakter, in zooverre in één en hetzelfde complex van gebouwen Ġiva en Buddha, of in 't algemeen Brahmanistische en Buddhistische goden en andere hoogere wezens afgebeeld zijn en vereerd worden. Een voorbeeld van eigenaardig dualisme is wat wij in een geschiedkundig gedicht

van den Mahāyānist Prapañca lezen. Hij geeft een beschrijving van den graftempel, Tjaṇḍi, van zekeren koning die bij zijn leven tegelijk Çiwaïet en Buddhist geweest was. Het eigenaardige van dien graftempel was dat hij beneden 't kenmerk droeg van een Çiwaïetisch heiligdom, van boven bekroond door een Buddhistisch. Binnen prijkte een Çivabeeld van ongemeene schoonheid; boven was een onvergelykelyk beeld van den Dhyāni-Buddha Akṣobhya getooid met de vorstelijke kroon.

Het oudste Buddhistische heiligdom, voorzooverre wij kunnen nagaan, is dat te Kalasan, hetwelk, gelijk wij gezien hebben, dagteekent van 700 Çaka.

Van lateren tijd dan de tempel van Kalasan zijn een menigte heiligdommen in de residenties Kěḍoe en Jogjakarta, o.a. de Tjaṇḍi Plaosan, Tjaṇḍi Sari, Tjaṇḍi Sewu; de uiterst fraaie tempel van Měṇḍut, en het trotsche, indrukwekkende heiligdom van Bâra-buḍur. Omtrent den tijd waarin al deze prachtgebouwen zijn opgericht, valt niets met zekerheid te zeggen, alleen mag men dien bij benadering vaststellen tusschen de 9de en de 11de eeuw onzer jaartelling. Te oordeelen naar een cijfer 888, aangetroffen op een beeld te Prambanan, is de bouw van 't complex van gebouwen met bijbehorende beelden, begonnen of voltooid in Çaka 888 = 966 na Chr., verondersteld dat het de bedoeling was met genoemd cijfer het jaartal aan te geven. Het beeldhouwwerk, met de schoon bewerkte tafereelen uit het Rāmāyaṇa, alsook de godenbeelden zijn overwegend Brahmanistisch, doch men vindt er ook eenige standbeelden, waarvan 't karakter niet zoo boven allen twijfel staat. Het is dus mogelijk dat ook Prambanan een plaats van vereering was voor de twee godsdienstige gezinten, die op Java in vrede naast elkaar leefden en gelijkelijk de gunst van de heerschers in den lande plachten te genieten. Bij alle verdraagzaamheid schijnen veel koningen toch een zekere voorliefde voor 't Buddhisme gevoeld te hebben. Hiervoor is wel een verklaring te vinden. Het lag in den aard en de maatschappelijke positie der Buddhisten, dat zij de onderdanige dienaren van den vorst waren; officieel is volgens hun theorie de vorstenstand de hoogste, en komen de Brahmanen in de tweede plaats. Geheel anders dachten deze laatsten in hun trots: zij hebben onveranderlijk hun aanspraak gehandhaafd om de hoogste kaste te zijn. Hoe machtig een koning of keizer ook zijn moge, de minste Brahman staat boven hen; bij de Brahmanen is de macht van den geest, bij de vorsten de kracht van den arm. Wij hebben gezien hoe de Chineesche pelgrim I-tsing spreekt van de aanhankelijkheid der vorsten en hoofden voor 't Buddhisme, maar niet rept van 't volk. De groote menigte van 't volk was zeer zeker niet Buddhistisch, maar zal, zooals thans nog op Bali 't geval is, een godsdienst beleden hebben waarin overoude animistische voorstellingen met de vereering van Brahmanistische godheden gepaard gingen. Het on-

evenredig groot aantal van Mahāyānistische prachtgebouwen kan alleen door de machtigen en rijken der aarde zijn opgericht; het volk had daartoe niet de middelen.

Van aanmerkelijk lateren tijd dan de boven vermelde bouwwerken, ± 1250 na Chr. is de Tjaṇḍi Djago bij Toempang, waarover wij een voortreffelijke monografie met platen bezitten, het werk der Commissie voor Oudheidkundig Onderzoek, aan wier hoofd wijlen Dr. Brandes stond. Deze Tjaṇḍi werd gesticht door Koning Kṛtanāgara, zooals blijkt uit de wij-inscriptie, waarin hij zich betitelt als leek der Mahāyānistische gezinte. De gelijkkluidende exemplaren van dat opschrift zijn gesteld in 't Sanskrit en geschreven in Noordindisch schrift. Ook ettelijke beelden, die in de nabijheid van het bouwwerk ontdekt zijn, vertoonen een soort van Noordindisch schrift, en zijn, zonder den minsten twijfel, ingevoerd. Doch de wij-inscripties kunnen niet anders dan ter plaatse vervaardigd zijn. Aangezien die schriftsoort op Java niet gebruikelijk was, ligt het voor de hand te veronderstellen dat de persoon die door den Koning met het opstellen van dat Sanskritstuk belast was, niet op Java thuis behoorde.

Zoo rijk Java is aan indrukwekkende overblijfselen van een grootsch verleden, zoo arm is Sumatra. Toch moeten er in een stad als Bhoja, waar ten tijde van I-tsing een duizend monniken leefden, kloosters en daarbij behorende heiligdommen bestaan hebben. Daar is niets meer van over: alles is gesloopt door den tand des tijds of door de schendende hand des menschen. Dat het Buddhisme nog eeuwen lang na I-tsing op Sumatra belijders telde, staat vast. In de 14de eeuw heerschte in 't door Maleiers bewoonde gedeelte des eilands een koning Ādityavarman, dien wij uit eenige inscripties in barbaarsch Sanskrit als een geloovig Buddhist leeren kennen. Als zoodanig liet hij een standbeeld oprichten van den Bodhisattva Amoghapāṇa, en schonk hij een fraai beeld van den Bodhisattva Mañjuśrī aan een tempel op Java, met welks toenmalige heerscheres hij verwant was. Vermits in dien tijd Sumatra aan Madjapahit onderworpen was, kan hij niet anders dan een vasal van Java geweest zijn.

Ten tijde van Ādityavarman was in Midden-Sumatra 't overgeleverde Indische schrift in gebruik. Bij de Bataks, Rēdjangers, Lampongers is dat nog heden ten dage 't geval. Andere bewijzen van Indischen invloed bij de Bataks zijn ettelijke Brahmanistische godennamen en de voor astrologische doeleinden gebruikte dierenriem. Of dit alles rechtstreeks uit Indië tot de Bataks is gekomen, dan wel door den trechter van Javanen, die een tijd lang Sumatra aan zich onderworpen hadden, is moeilijk uit te maken. Wel is het zeker, dat de Javanen de kennis van den dierenriem, alsook de naar zon, maan en planeten genoemde dagen der week van de Indiërs ontvingen

hebben. Dezen hadden op hun beurt beide zaken overgenomen uit de Grieksche astrologie, welke ook niet oorspronkelijk Grieksch was, maar Babylonisch. Het aantal van op Java gevonden zoogenaamde zodiakbepalers wettigt de gevolgtrekking dat de astrologie in de mode was. Door de invoering van deze valsche wetenschap hebben de Indiërs aan de bewoners van den Indischen Archipel, bij wie de sterrewichelarij ingang heeft gevonden, een slechten dienst bewezen, doch zij wisten zelven niet beter, evenmin als de Europeanen, die tot diep in de 17de eeuw aan de onfeilbaar gewaande voorspellingen der astrologen geloofden.

De Javaansche kalender bevat inheemsche, Indische en Arabische bestanddeelen. De jaartelling, de Çaka-aera, is nog de gebruikelijke, ofschoon ten gevolge der invoering van 't Mohammedaansche jaar, in de 17de eeuw, een verschil van eenige jaren in de rekening is ontstaan. Op Bali daarentegen is de jaartelling onveranderd gebleven, een natuurlijk gevolg van de omstandigheid dat het land vrij is gebleven van Mohammedaanschen invloed. Trouwens in alle opzichten is Bali de voortzetting, om zoo te zeggen, van 't oude Java. De oorspronkelijke bevolking van 't eiland behoort tot een anderen stam dan de Javanen, maar na den val van Madjapahit zijn talrijke scharen van Javanen naar Bali uitgeweken, zoodat een groot deel der bevolking, vooral van de hoogere standen, van Hindu-Javaansche afkomst is. Sedert eenigen tijd is voor de Baliërs, ook voor diegenen die op Lombok gevestigd zijn, een nieuw tijdperk aangebroken, een tijdperk dat aan de vorige afzondering een einde maakt en de deur opent voor een nieuwen invloed van buiten, ditmaal van Europeesche zijde. Wat de gevolgen hiervan zullen wezen, kan niemand voorspellen, maar het is niet onwaarschijnlijk dat het Nederlandsch gezag met der tijd op de Baliërs eene soortgelijke uitwerking zal hebben als het Engelsche op de Hindoe's, misschien een nog gunstiger omdat er bij ons volstrekt geen minachting bestaat voor 't volk. Integendeel, allen die in de gelegenheid zijn geweest met de Baliërs kennis te maken, roemen hen als een fier, dapper en ridderlijk volk. Van onzen kant ontbreekt het niet aan waardeering, en van hun kant hebben de Baliërs, inzonderheid op Lombok, getoond dat zij met het Nederlandsch bestuur kunnen en willen medewerken waar het te doen is om de welvaart van 't algemeen te bevorderen.

Op andere eilanden van Indonesië ontbreekt het niet aan sporen van 't Hinduïsme, al zijn ze veel zwakker. Wij hebben gezien dat de overblijfselen van Sanskritinscripties in Koetei tot de vroegsten van dien aard behooren. Tegenwoordig is noch daar noch in 't overige Borneo iets van belang overgebleven, al is uit de ontdekking van een Lingga in Westelijk Borneo gebleken, dat ook daar eenmaal Çiwaïeten waren, vermoedelijk uit

Java daar gekomen. Het voorkomen van eenige Sanskritwoorden en Indische voorstellingen, zooals Naga, de wereldslang; Raho, de demon die de eklipsen veroorzaakt; Mahatara, een verbastering van Bhaṭāra, de hoogste god, klaarblijkelijk in verband staande met den Bhaṭāra Guru, d.i. Çiva, der Javanen; *radja*, koning, *rasa*, kwikzilver, deze en nog enkele andere bewijzen niets voor een rechtstreekschen invloed der Indiërs, en zijn te verklaren als afkomstig uit Javaansche bron. Een groot gedeelte van Borneo is onderworpen geweest aan 't Rijk van Madjapahit, en de herinnering hiervan leeft nog schemerachtig voort bij de Ngadju-Dajaks; zij weten allerlei vertelsels van een Radja-pait, den koning van Madjapahit. Van een Indisch letterschrift is niets meer overgebleven.

Daarentegen is dat schrift in gebruik gebleven bij de Makassaren en Boegineezen, en door hun invloed ook in Bima en te Endeh. Langs welken weg het Makassaarsch-Boegineesche alfabet, waarin merkwaardigerwijs de volgorde der letters, evenals in 't Bataksch, dichter bij 't Sanskritalfabet staat dan de Javaansch-Balineesche, ingang heeft gevonden, is moeilijk te beslissen. Is het gekomen van Java, of van Koetei, of, wat minder waarschijnlijk is, rechtstreeksch van Indië? Vooralsnog kan daarop geen bevredigend antwoord gegeven worden.

Hetzelfde geldt van de thans bijna geheel in onbruik geraakte alfabetten van eenige Filippijnsche talen, waarin het ook niet aan overgenomen Sanskritwoorden ontbreekt. Overblijfselen van bouwwerken of beschreven denksteenen komen op die eilanden niet voor; men vindt er ten minste nergens gewag van gemaakt.

Na, steunende op historische gegevens, in bijzonderheden te hebben nagegaan, welke elementen van beschaving de Indische Archipel aan de Indiërs te danken heeft, blijft mij over de uitkomst van 't onderzoek in 't kort samen te vatten. De Indische invloed heeft zich onvergelykelijk het sterkst op Java en Bali doen gevoelen. De Hindoes hebben al hun kennis en de schatten van hun letterkunde voor de inlandsche bevolking blootgelegd en daardoor den grond gelegd tot eene bloeiende litteratuur en een hooge ontwikkeling van den kunstzin. Wanneer wij, Nederlanders, hetzelfde doen, wanneer ook wij den schat onzer kundigheden willen ontsluiten, de kennis van onze taal den inlanders niet onthouden, niet waarlijk om hun taal te verdringen, maar om een nieuw bloeitijdperk van inlandsche kunst en letteren, waardig het oude, voor te bereiden, dan zullen wij, in spijt van onze tekortkomingen in 't verleden, kunnen rekenen op de blijvende dankbaarheid van millioenen in 't overzeesche gebied van 't Koninkrijk der Nederlanden.

Ik heb gezegd.

XV.

LEVENSBERICHTEN.

Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer.

De Nederlandsche Spectator.
Jaargang 1873.
's-Gravenhage.

TER NAGEDACHTENIS VAN M^R. P. A. S. VAN LIMBURG
BROUWER.

Iemand die, van nature met groote begaafdheden toegerust, nalaat met zijne talenten te woekeren, toont dat het hem ontbreekt aan die mate van zelfopoffering en liefde, zonder welke niets groots, hetzij in de maatschappij of in 't studeervertrek, tot stand wordt gebracht. Tot die verkwisters van hun erfgoed, behoorde Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer niet. Weinigen onzer durven van zich zelve getuigen dat ze, met zoo'n onbezweken ijver, zoo veel krachtsinspanning hun natuurlijken rijkdom dienstbaar hebben gemaakt aan de vermeerdering van eigen kennis en aan de verspreiding van verlichte denkbeelden, als hij, door wiens dood dezer dagen aan onze letterkunde een gevoelige slag is toegebracht.

Als men overziet wat Van Limburg Brouwer gedurende een twintigtal jaren in 't licht heeft gegeven, zal men zich allicht eene voorstelling kunnen vormen van zijne meer dan gewone vruchtbaarheid en veelzijdigheid. De draad dien men door al zijne geschriften vervolgen kan, is eene warme liefde voor de menschheid. Te recht kon hij op zich toepassen: *nil humanum a me alienum puto*. Toch, hoe ruim zijn gezichtspunt, hoe weinig bekrompen zijne sympathieën ook waren, den aandachtigen lezer kan het niet verborgen blijven dat er één gebied was 't welk hem als met toovermacht boeide, waarheen hij, na elders rondgereisd te hebben, steeds verlangend weder terugkeerde. Dat gebied was de Indische beschavingsgeschiedenis.

Het is geen wonder dat een filosofisch ontwikkeld man ook de wijsgeerige stelsels van Indië wenschte te doorgronden en dat hij zich niet tevreden stelde met de betrekkelijk schrale mededeelingen over Indische godsdienstleer en wijsbegeerte. Maar dit was niet het eenige wat V. L. B. aantrok; want hij was een man van fijnen smaak en van diep gevoel, voor wien de onovertroffen vormschoonheid van een Kālidāsa, de indrukwekkende eenvoud en zielenadel van 't Rāmāyana, de gloed en verhevenheid van de Bhagavad-Gītā niet onopgemerkt konden voorbijgaan, gelijk voor anderen die enkel in berijmde rhetorische phrasen uitingen van 't dichterlijk gevoel zien. Zij die vertrouwd zijn met de Indische letterkunde, zullen

erkennen dat de meest poëtische gestalte in den Akbar, Irawati, eene vrouw is van 't geslacht der Sâvitrî's en Sitâ's; anderen mogen zich overtuigd houden dat die romantische figuur even oorspronkelijk is wat de individuele trekken aangaat, als in aard gelijkende op de grootsche vrouwenkarakters, waaraan èn de sage èn de geschiedenis van Indië zoo rijk is.

Inderdaad, zoo V. L. B. in technische kennis van 't Sanskrit achterstond bij menig vakgeleerde, maakte hij 't ontbrekende dubbel goed door de onbekrompenheid van zijn standpunt, en bovenal door de liefde voor zijn onderwerp. 't Oog der liefde ziet scherp. Daarom ontdekte hij zooveel, — niet zonder moeite en volhardenden vlijt waarlijk, maar zonder spoor van logge redeneering — zooveel, dat voor menig letterheld onduidelijk gebleven was.

De vlugge en bevallige stijl waarin V. L. B. zijne opstellen over allerlei onderwerpen uit de Indische letterkunde, daaronder zeer ingewikkelde, kleedde, kan oningewijde lezers weinig doen vermoeden met hoeveel zorg de schrijver zijne bouwstoffen verzameld had. Toch werkte hij zeer nauwgezet. Geen onderwerp is, zoover wij weten, ooit door hem behandeld zonder dat hij volledig de literatuur daarover bestudeerd had. Met zoogenaamde geniale invallen, die vaak niets anders zijn dan de grillen van een luiaard, stelde hij zich niet tevreden, evenmin als ieder ander wien het om waarheid te doen is. En naar waarheid streven, dat heeft hij gedaan tot den einde toe.

De studiën van V. L. B. strekten zich uit over verschillende onderdeelen der Sanskrit-letterkunde. In de allereerste plaats vermelden we de opstellen, waarmede hij de laatste vijftien jaargangen van *den Gids* verrijkte, over Indische theologie en wijsbegeerte, zooals over de Bhagavad-Gîtâ, over den Vedânta, de Sâñkhya; over 't Buddhisme. Alle dragen blijken van zorgvuldig onderzoek, van onmisbare zucht om 't vreemde en schijnbaar veraf liggende te waardeeren, en van zelfstandig oordeel. Enkele van die opstellen hebben misschien meer dan iets anders er toe bijgedragen om bij 't lezend publiek de overtuiging te doen wortel schieten, dat aan de Indische denkers eene plaats toekomt in de rij der wijzen van ons geslacht.

Half filosofisch, half belletristisch is de verhandeling over 't drama de Opkomst van de Maan der Kennis, dat geestige allegorische tooneelspel, 't welk niet alleen 't eenigste van dien aard is in Indië, maar ook elders vruchteloos zijne wedergade zoekt. 't Best laten zich de allegorische rederijkersspelen daarmee vergelijken.

Van zuiver belletristischen aard zijn de proeven uit het Râmâyana, uit de tooneelspelen Urvaçî van Kâlidâsa, en Mâlali en Mâdhava van Bhavabhûti. Uit eenen ouden Indischen roman «de Lotgevallen der 10 prinszen» werden een paar hoofdstukken in vertaling meegedeeld; 't bekendste van

die twee zijn «de Avonturen van een Indisch Edelman». Al deze stukken verschenen in den Gids. In den Tijdspiegel kwam uit eene vertaling van eenige vertellingen uit Somadeva, en eene andere, in flinke verzen, van de spreuken van Bhartṛi Hari.

Met bijzondere ingenomenheid herinnert steller dezès zich in der tijd gelezen te hebben de Essay, of hoe men het noemen wil, over de geschiedenis van Kashmir en 't geschiedwerk van Kalhaṇa den Brahmaan. Met veel tact wordt den Europeeschen lezer uit dat werk, nu eens uitvoeriger, dan weêr in korte schets, meêgedeeld zoowel wat het karakteristiekste is als datgene wat treffend aan Europeesche toestanden herinnert. Dat is de rechte wijze om 't schijnbaar verre van ons liggende nader tot ons te brengen en toch door 't nieuwe onze aandacht te boeien.

Waar het noodig was, wist V. L. B. ook te snuffelen in boeken die noch uit een wijsgeerig, noch uit een aesthetisch oogpunt iets aanlokkelijks hebben. Om de wetten en gebruiken omtrent landbezit in Oudindië te leeren kennen, bestudeerde hij de Wetten van Manu, en de vrucht van dat onderzoek deelde hij meê in eene redevoering in de Staten-Generaal. De spot dien zijn ijver bij politieke tegenstanders uitlokte, bewijst hoe onrechtvaardig partijzucht oordeelt en veroordeelt. Al ware 't vraagstuk omtrent den aard van 't Indisch landbezit niet bevredigend opgelost, dan was het niêt te min onvoegzaam, den man die niet over iets ten aanhoore van Neêrlands volk babbelen wilde zonder voorafgaand onderzoek, in een belachelijk daglicht te willen stellen.

Ook in de oudste Indische literatuur, die der Veda's, was V. L. B. geen vreemdeling. Een paar artikels, achtereenvolgens in den Gids verschenen, waren gewijd aan de mythologische en godsdienstige denkbeelden der Indiërs in 't oudste ons bekende tijdperk. In gezegde stukken wordt een goed overzicht gegeven van de, soms tamelijk tegenstrijdige, uitkomsten der Europeesche, vooral Duitsche, uitleggers van de gewijde oorkonden der Hindu's.

Reeds geruimen tijd vroeger had V. L. B. opstellen geleverd over de vergelijkende mythologie en de stamsagen der Arische volken. De natuurmythen dier volken hebben in den loop der tijden verschillende wijzigingen ondergaan; veel er van zijn geworden tot volkssprookjes en kindervertelsels, en leven als zoodanig nog in Europa en een deel van Azië voort. Vooral de Indiërs bezitten eene groote menigte van zulke uit mythen ontstane vertelsels, welke als draagsters van de eene of andere zedekundige waarheid, dezelfde strekking hebben als de dierfabelen. Van die met dierfabelen vermengde sprookjes bestaan onderscheidene verzamelingen, waaronder 't Pañcatantra de belangrijkste is. Langs allerlei wegen zijn de In-

dische verhalen gedurende de Middeleeuwen tot het Westen doorgedrongen, in een vorm aanmerkelijk verschillende van dien, welken dezelfde sagen, in vóórhistorischen tijd door de westwaarts zich uitbreidende Indogermanen medegebracht, hebben aangenomen. De lotgevallen die de Indische vertellingen gehad hebben, alvorens over geheel Europa verspreid te raken, maken, gelijk men weet, sinds lang 't voorwerp uit van een geschied- en letterkundig onderzoek, waarover V. L. B. een stuk leverde in den Gids, naar aanleiding van Benfey's vertaling van 't Pañcatantra.

Zijn grootste werk, de Akbar, ware op zich zelf voldoende, om ons te doen zien met hoeveel studie de schrijver zijne bouwstoffen verzamelde en verwerkte. Gerust mocht hij in de voorrede den lezer de verzekering geven dat de voornaamste personen, Akbar, Selim, Abulfazl, Feizi, e.a. in den roman in 't zelfde licht voorkomen als waarin de geschiedenis hen plaatst. Misschien was Abulfazl een nederiger hoveling, Selim een grooter dronkaard, en Akbar een nog grooter man en vorst, dan men uit den roman zou opmaken, maar dat zijn punten waarover 't oordeel verschillen kan zonder dat er omtrent de handelingen der betrokken personen eenige onzekerheid bestaat. Zelfs de verdichte figuren — van Irawati hebben wij het reeds vroeger opgemerkt — zijn geweven uit Indische grondstof. De vertaalde gedichten, in den roman ingevlochten, behooren tot de allerbeste, die V. L. B. ooit geleverd heeft. Een kunstrechtter zou wellicht de aanmerking mogen maken dat er onevenredig veel gedichten in den roman voorkomen; voor ons echter, die met andere oogen zien, zijn ze de uitingen van onverflauwde liefde voor de Indische letterkunde.

Mijne taak, zooals ik ze mij voorgesteld heb, is afgedaan. Die taak was niet, de verdiensten van Mr. V. Limburg Brouwer in al haar omvang te doen waardeeren, want hij bewoog zich op menig gebied waarop ik mij een vreemdeling voel. Om een levensbeeld ten voeten uit te malen, is een ander penseel noodig dan 't mijne. In mijne herinnering zal hij blijven leven als vakgenoot, als een man die met onverdroten ijver arbeidde, en wakker streed voor al wat goed en schoon is, en voor wat, naar zijne overtuiging, waarheid was; hupsch, voorkomend, steeds bereid een gewillig oor te leenen aan goeden raad; iemand met groot talent, veel verworven kennis, met een warm hart en een edel gemoed.

Taco Roorda.

De Nederlandsche Spectator.
Jaargang 1874.

's-Gravenhage.

TACO ROORDA.

Op den 5^{den} Mei j.l. is een man van zeldzaam groote verdienste aan de wetenschap en het vaderland ontvallen. De eerste verliest in hem een geleerde van den echten stempel; het laatste, een edeldenkend mensch, die door woord en leer heilzame zaden gestrooid heeft in 't gemoed van zoo velen, die geroepen werden om in onze overzeesche bezittingen de belangen van land en volk te behartigen.

Taco Roorda werd den 19^{den} Juni 1801 te Britsum in Friesland geboren. Na van zijn vader, den predikant Gerrit Roorda, de voorbereidende wetenschappelijke opleiding ontvangen te hebben, bezocht hij als student in de godgeleerdheid de hoogeschool te Groningen, en later die te Leiden. Door de verdediging van eene dissertatie *Commentarii in aliquot Feremiae loca* verwierf hij zich in 1824 te Groningen den titel van Doctor in de Godgeleerdheid, terwijl hij een jaar later te Leiden na verdediging van een Specimen historico-criticum over 't leven van Ahmed-ibn-Tulon, *honoris causa* tot Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte bevorderd werd.

Reeds uit den titel van beide dissertaties blijkt, dat Roorda zich inzonderheid had toegelegd op de studie der Semitische talen. Als veelbelovend beoefenaar daarvan was hij dan ook zoo wel bekend, dat hij in 1827, na twee jaar in Friesland predikant geweest te zijn, tot hoogleeraar in de Oostersche talen aan 't Amsterdamsch Athenaeum werd beroepen. Hij aanvaardde aldaar zijn ambt met het houden eener Latijnsche redevoering over de Hebreeuwsche dichtersessen.

De liefde waarmee Roorda de Semitische letteren beoefende is nooit verflauwd, zelfs niet in later tijd toen een andere taak hem tot hoofdzaak geworden was. Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men slechts een blik te slaan op de reeks van werken over Hebreeuwsche en Arabische taal- en letterkunde, die achtereenvolgens tot korte jaren vóór zijn dood, van hem verschenen zijn. Zijne Hebreeuwsche Grammatica in 2 Deelen zag 't licht in 1831 en '33, en werd weldra gevolgd door eene Arabische, voor Akademisch onderwijs bestemd, in 1835 (2e druk in 1858). Als medewerker aan de Orientalia leverde hij *Annotatio ad Vaticanorum Jesaiae Cap. I-IX*, 6 (Orient. I, 1840); voorts *Annotatio ad Psalmos septemdecim primos* (Orient.

II, 1846). Zijn laatste werk op hetzelfde gebied is de *Commentarius in Vaticanum Michae*, uitgekomen in 1869.

Aan den gelukkigen aanleg voor taalstudie dien Roorda bezat, paarde zich eene gave, die niet vaak bij ons, zijne vakgenooten, wordt aangetroffen. Niet tevreden met het waarnemen, ontdekken en verzamelen van feiten, trachtte hij steeds in het bijzondere het algemeene op te sporen. De feiten op zich zelve waren hem verre van onverschillig; integendeel, voor de kleinste bijzonderheden zelfs had hij een goed en geoefend oog, maar hij was niet voldaan, zoolang hij niet het hooger beginsel gevonden had, waaruit zich de bijzondere verschijnselen lieten afleiden. Hij was, in één woord, een wijsgeerig man, die de waarde van stelsels wist te waardeeren. In zeker opzicht zou men hem den man van een stelsel kunnen noemen, indien men namelijk daaronder verstaat: iemand die afkeerig is van stelselloosheid.

Ik weet niet, of men indertijd te Amsterdam den wijsgeerigen geest van den Hoogleeraar in de Oostersche talen ten volle gewaardeerd heeft. Vermoedelijk wel, want in 1835 werden hem de lessen in de bespiegelende wijsbegeerte opgedragen. De eerste vrucht van die benoeming was eene openingsrede, getiteld: «Ontwikkeling van het begrip der philosophie, tot inleiding in de bespiegelende wijsbegeerte op het tegenwoordig standpunt der wetenschap».

De belangrijkste geschriften van Roorda op 't gebied van bespiegelende wijsbegeerte zijn verschenen in een tijd, toen hij reeds lang zijne drukke betrekking te Amsterdam met eene andere, niet minder inspanning vorderende, verwisseld had. Zoo dagteekent de uitgave van zijn filosofisch hoofdwerk: «*Zielkunde of beschouwing van den mensch als bezielde wezen*» van 1849. Kort te voren had hij in de Gids (D. I, 1848) een opstel geleverd over: «*De oudste bronnen van onze metaphysische begrippen*». In datzelfde tijdschrift vinden we later (1852) van hem eene «*Verdediging der miskende metaphysica*», en eindelijk in den jaargang 1859: «*De vrijheid van den mensch in de bepaling van zijn wil en de strijd tusschen determinisme en indeterminisme*».

Men ziet, hoe onderwerpen die eenmaal zijne belangstelling hadden opgewekt, hem bleven boeien. Het was een van Roorda's karaktertrekken dat hij hou en trouw bleef aan personen en zaken waarvoor hij hart had.

Een andere grondtrek van zijn wezen was de noeste vlijt, de taaie, echt Friesche volharding, die hem tot den einde toe bijgebleven is. Men moet in de gelegenheid geweest zijn de onbezweken geestkracht op te merken, waarmee de meer dan zeventigjarige man onverpoosd aan zijn helaas! onvoltooid Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek arbeidde, om zich te kunnen verklaren, hoe de Amsterdamsche Hoogleeraar bij zijn veelomvat-

tende taak als docent en geleerde, den tijd heeft kunnen vinden om zich toe te leggen op de studie van 't Javaansch. De bezwaren waarmede een beoefenaar dezer taal in die dagen te kampen had waren van anderen aard dan die, welke de eerste Europeesche beoefenaars van 't Sanskrit op hun weg ontmoetten. Ten opzichte der spraakkunst van 't Sanskrit hadden de Engelsche geleerden, en later hun navolgers op 't vaste land, niets anders te doen dan de grammatica zooals die door Pāṇini voor tweeduizend jaar vastgesteld was te bestudeeren, met behulp van de menigte inlandsche verklaringen en omwerkingen van Pāṇini's kunstgewrocht. Alle Europeesche spraakkunsten van 't Sanskrit — en hun getal is legio — zijn min of meer geslaagde omwerkingen van Pāṇini, of uittreksels van zulke omwerkingen. Natuurlijk strekt het den Europeeschen geleerden volstrekt niet tot oneer, dat zij bij de Indiërs ter schole gegaan zijn, maar nog veel meer pleit het voor de oude Indiërs, dat zij nog in de 19e eeuw als leermeesters erkend werden.

De onwrikbare grondslag der Sanskritsche philologie was dus door de Indiërs zelve gelegd. Hoe geheel anders was het vóór ruim dertig jaar nog, met de studie van 't Javaansch geschapen! Roorda is de man geweest, aan wien wij het te danken hebben dat een nieuw tijdperk voor de beoefening van 't Javaansch en de naastverwante talen is aangebroken; zelfs zijn tegenstanders zullen dit volmondig erkennen.

Voor de eerste vrucht zijner Javaansche studiën mogen we eene voorlezing houden, welke onder den titel *Proeve van Javaansche poëzie uit het heldendicht de Brātā Jodā* in 1841 in druk werd uitgegeven. Een werk van meer belang, omdat het een beslissenden invloed uitoefende op zijn verdere levensloop, is de redevoering *Over het gewicht der kennis van de Javaansche taal voor de beambten in N. Indië*, uitgesproken in de vereenigde zitting der vier klassen van het Kon. Ned. Instituut, gehouden te Amsterdam 14 April 1841. Die zitting werd bijgewoond door Koning Willem II, en deze omstandigheid was de aanleiding, dat bij de in 1842 te Delft gestichte Koninklijke Academie ter opleiding van burgerlijke ingenieurs eene afdeeling gevoegd werd voor de opleiding van Indische ambtenaren en dat Roorda, de aangewezen man, als Hoogleraar aldaar in 't Javaansch werd aangesteld.

Met die benoeming begint het vruchtbaarste en schitterendste tijdperk van Roorda's zoo werkzaam leven. Van toen af tot aan zijn dood toe heeft hij onvermoeid de schaarsche hulpmiddelen voor de studie van 't Javaansch deels alleen, deels met behulp van anderen, vermeerderd. Hij wist de praktische kennis van anderen op prijs te stellen en maakte er, ten bate der studie die hem lief was, dankbaar gebruik van. Ik zeg «dankbaar gebruik», want niet alleen placht hij in geschriften en mondeling de verdiensten van

C. F. Winter Sr. te erkennen, maar ook aan den Heer J. A. Wilkens, heeft hij in de voorrede der Javaansche Grammatica woorden van lof en erkentelijkheid toegebracht, die ik mij veroorloof hier aan te halen.

«Meer bepaald voor zijn studie van het grammatische der Javaansche taal heeft hij zeer groote verplichting aan den heer J. A. Wilkens te Soerakarta, die niet alleen een belangrijke bijdrage tot de kennis van de Javaansche Grammatica geleverd heeft door zijn in het Tijdschrift van den heer Van Hoëvell gedrukte opmerkingen, maar die ook later door gedachtewisseling over bijzondere punten, eerst schriftelijk in brieven, en later mondeling, toen hij een geruimen tijd met verlof hier aanwezig was, met zijn kennis der levende taal den schrijver in zijn nasporingen zoo dikwijls licht heeft verschaft. En niet het minst is deze hem daarvoor grooten dank verschuldigd, dat hij bij zijn overkomst naar hier een niet geheel onbeschaafden Javaan meêbracht, een klerk in dienst van den Rijksbestierder van Soerakarta, Sastrâ-tâmâ genaamd, die, ofschoon overigens ongeletterd, zijn moedertaal goed sprak en schreef. Zóó toch, en dit was hiermeê het doel van den heer Wilkens, heeft hij den schrijver in de gelegenheid gesteld, om ook hier te lande, even goed als op Java, niet alleen de uitspraak van het Javaansch in den mond van een Javaan nauwkeurig te kunnen beluisteren, maar ook de spreektaal, zooals die leeft en zich beweegt in den mond van het volk, te leeren kennen en bestudeeren.»

Om in de eerste behoefte aan geschikte hulpmiddelen voor 't onderwijs te Delft te voorzien, bezorgde Roorda in 1843 eene nieuwe uitgave van de *Javaansche Spraakkunst* van A. D. Cornets de Groot, benevens een klein *Leesboek tot oefening*, in der tijd door Gericke bewerkt. In 1844 verscheen *Het boek Râdjâ Pirangon, eene Javaansche legende*, en nagenoeg terzelfder tijd een verzameling van *Javaansche Wetten*. In het volgende jaar zagen verscheidene door hem bezorgde tekstuitgaven het licht, namelijk *Javaansche brieven, berichten, verslagen, enz.*; voorts *Javaansche Zamenspraken over verschillende onderwerpen*, door C. F. Winter, 1° deel (waarvan in 1858 door Mr. S. Keyzer het 2° deel uitgegeven is). Eindelijk dagteekent van hetzelfde jaar de uitgave van *De Brâtâ Foedâ, Râmû en Ardjoenâ Sâsrâ, in Javaansch proza verkort door C. F. Winter*.

Onder de latere tekstuitgaven verdienen eene bijzondere vermelding *De Wajang-verhalen van Pâlâ-sârû, Pandoe en Raden Pandji in het Javaansch met aantekeningen* (1869); als ook het reeds in 1857 door Roorda gemeenschappelijk met zijn leerling Gaal uitgegeven *Boek Adjî Sâkû, uit de poëzie in Javaansch proza overgebracht door C. F. Winter*.

Inmiddels had in 1847 het Javaansch-Nederduitsch Woordenboek van Gericke, met toevoegselen en verbeteringen van Roorda, de pers verlaten.

Naarmate de kring van gedrukte literatuur toenam, bleek ook de onvolledigheid van dit in zijn soort niet onverdienstelijk werk. Zeer welkom was dan ook aan allen het *Supplement* op dat woordenboek door Roorda te zamen met Meinsma bewerkt en in 1862 uitgegeven.

Twintig jaren nadat Gericke's Woordenboek in druk het licht had gezien, was het uitverkocht. Roorda die sedert 1864 als Hoogleraar aan de Rijksinstelling te Leiden werkzaam was, nam toen de op zijn leeftijd dubbel zware taak op zich een nieuw woordenboek samen te stellen. Wel deinsde hij aanvankelijk voor zulk eene onderneming terug; niet omdat zijn kracht verslapte, maar omdat zulk een werk noodzakelijk ettelijke jaren tijds vorderde, en hij, menschelijkerwijs gesproken, niet meer op veel jaren rekenen mocht. Hij had daarom gaarne gezien, dat jongere krachten zich tot het werk hadden aangegord, doch toen hij eenmaal de overtuiging erlangd had, dat geen ander zich met de taak kon of wilde belasten, aarzelde hij niet langer, en eenmaal begonnen, arbeidde hij rusteloos voort, als vreesde hij, dat de dood hem verrassen zou. Het was aandoenlijk te hooren, hoe hij in den zomer van 1873 aan een ambtgenoot die hem aanried de landlucht te genieten, antwoordde dat hij, ter wille van zijn woordenboek, zich vooreerst alle uitspanning moest ontfeggen. Helaas het is hem niet vergund geweest de uit plichtgevoel ondernomen taak geheel te voltooien, al mogen we dankbaar wezen, althans vijf-zesde van het *Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek* te bezitten.

Het voortreffelijkste wat Roorda op het gebied van Javaansche taalstudie gewrocht heeft, is zeker zijne *Javaansche Grammatica*, welke van een Leesboek vergezeld, in 1855 de pers verliet. Terwijl hij nog de bouwstoffen hiervoor verzamelde, kon het niet missen, of het groote verschil in taalbouw tusschen de Polynesische en de Indogermaansche talen, moest onophoudelijk het voorwerp van zijn nadenken uitmaken. Voor hem was de logische klassificatie der rededeelen steeds een punt van 't uiterste gewicht, en daarom geloof ik zijn in 1852 verschenen werk *Over de deelen der rede en de redeontleding of logische analyse der taal tot grondslag voor wetenschappelijke Taalstudie*, te mogen beschouwen als rechtstreeks in verband staande met, en als inleiding op, de *Javaansche Grammatica*, dat is, op het hierin gevolgde taalstelsel. Niettegenstaande dit boek twee herdrukken (1855 en 1864) beleefd heeft, is het als leerboek niet populair geworden.

In zekeren samenhang met laatstgenoemd werk staat de verhandeling *Over het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal* (Verslagen en Meded. der Kon. Ak. van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, D. I. 1855). Had de schrijver zich er toe bepaald, op het onbetwistbaar groote verschil tusschen onze spreek- en schrijftaal te wijzen,

hij zou stellig van geene enkele zijde tegenspraak ontmoet hebben. Had hij verder enkel eenige voorstellen om tot eene hervorming in deze te komen, toegelicht, hij zou waarschijnlijk een aantal bondgenooten hebben zien opdagen. Doch hij wilde meer doen en trachtte eene logische verklaring van eenige eigenaardigheden onzer hedendaagsche taal te geven. In veel opzichten, het valt niet te ontkennen, had hij de historische feiten tegen zich, en zijn voornaamste tegenstander, die de geschiedenis der Nederlandsche taal- en letterkunde grondig kende, liet niet na, de zwakke punten van het betoog aan te tasten. Roorda gaf den strijd echter niet op, zooals blijkt uit zijne *Beantwoording van de heeren de Vries en Brill op hun beoordeeling van mijn tweede verhandeling over het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal* (Versl. en Meded. der Kon. Ak. van Wetensch., Afd. Letterk. D. III). De bedoelde tweede verhandeling *Over het onderscheid en de behoorlijke overeenstemming tusschen spreektaal en schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal*, dagteekent van 1858.

In 't algemeen was de richting der historische en vergelijkende taalstudie niet die, welke het meest met Roorda's geestelijken aanleg strookte. Bij het toenemend aantal aanhangers dier richting, ook hier te lande, was het niet te verwonderen, dat zij ook onder de beoefenaars der Polynesische talen hare vertegenwoordigers vond. Een der uitnemendste kenners dier talen, die daarenboven ten volle vertrouwd was met de uitkomsten der door Bopp ingevoerde methode, trad in 1864 als bestrijder van Roorda's stelsel op. Het antwoord van dezen, onder den titel van *Bijdrage tot de Javaansche taalstudie* liet niet lang op zich wachten. Vraagt men welk gewin die penne-strijd de wetenschap aangebracht heeft, dan zal de onpartijdige toeschouwer wellicht met mij antwoorden: »de overtuiging dat het wenschelijk is, alle richtingen in elk vak vertegenwoordigd te hebben». Wat aan den een, in aanleg of kennis ontbreekt, moet door den ander aangevuld worden. Gelijk de groote maatschappij onbestaanbaar ware, zoo zij uit volkomen gelijke individuen bestond, en gelijk zij juist daardoor in stand blijft en bloeit doordat de eene beperkte kracht de andere aanvult, zoo is het ook in het rijk der wetenschap.

Roorda zelf, geloof ik, dacht er niet anders over. Op de oppervlakte leek hij eigenzinnig, in den grond — ik spreek bij ondervinding — was hij het niet. Het is waar, hij kwam niet tot een besluit dan na rijp overleg, deed niets bij de gis; schreef niets waarvan hij zich niet volledig rekenschap kon geven, en vertrouwde niet op een gelukkig instinct. In het zelfbewustzijn dat hij nooit luchthartig een oordeel vormde, placht hij onverzettelijk zijne overtuiging te handhaven. Maar zoodra men hem zijne dwaling kon aantoonen, erkende hij die gul en zonder omwegen. Overreden of overbluffen

liet hij zich nooit, overtuigen wél. Want hij voegde bij een onbuigzaam karakter redelijkheid en waarheidsliefde in de hoogste mate.

Hoewel ik plaats en tijd in aanmerking genomen, niet beoog eene geheel volledige lijst der menigvuldige geschriften van den veelzijdigen geleerde te geven, mag ik niet verzuimen, gewag te maken van het werk *Over dichtmaat, versmaat en versbouw, inzonderheid in de Hollandsche, Duitsche, Fransche, Grieksche en Romeinsche, Arabische en oud-Indische poëzie* (uitgek. 1863), een boek dat niet alleen van groote belezenheid getuigt, maar ook rijk is aan schrandere en vernuftige opmerkingen. Een verhandeling *Over den aard en de natuur van de verschillende spraakgeluiden* siert de Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wet. D. IX, 1865. Ook mag ik niet met stilzwijgen voorbijgaan het *Verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipå Negårå, volgens een Javaansch handschrift* (in de Bijdr. tot de Indische T., L. en Volkenkunde, 1860); dan *De lotgevallen van Raden Pandji* (in de Bijdr. van 1864); en *Nog eene bijdrage tot verklaring van eenige uitdrukkingen in de Wajangverhalen Pålå-sårå, Pandoe en Raden Pandji* (in dezelfde Bijdr. van 1870). Voegen we hierbij de in 1871 verschenen brochure *Het geloof en de geloofsgronden van een modern Christen*, en de nieuwe beknoptere Javaansche Grammatica, welke in de laatste maanden vóór zijn dood afgewerkt werd en afgedrukt is, dan zal de lezer zich zoo ongeveer een denkbeeld kunnen vormen van 's mans verbaazende werkzaamheid en groote veelzijdigheid.

Onder al het uitstekende dat wij aan Roorda te danken hebben bekleedt de Javaansche Grammatica, het is reeds gezegd, een eerste plaats. Het is 't werk, waarin zijn geest zich in al zijn eigenaardigheden en in al zijn kracht openbaart. Als bekwaam bouwmeester heeft hij de door hem zelve vergaarde bouwstoffen tot een hecht gebouw opgetrokken, naar een weldoordacht en oorspronkelijk stelsel. Welke beginselen hem geleid hebben, heeft hij zelf verklaard in de volgende woorden, in de voorrede der Jav. Grammatica :

»De Europeaan, die zich met een oppervlakkige vergelijking van hetgeen hem uit zijn moedertaal of uit andere talen bekend is, zou willen vergenoe-gen, zal het Javaansch nooit goed leeren verstaan. Een waar inzicht en helder doorzicht in de beteekenis van de grammatische wijze van uitdrukking in de Javaansche taal is alleen te verkrijgen door het opsporen van dat logische, dat het eenige in waarheid algemeene is, wat in alle talen hetzelfde is, maar dat in de verschillende taalstammen, en daarin weer in elken taaltak en iedere bijzondere taal, op de meest verschillende wijzen wordt uitgedrukt. Dit is het doel geweest van de aanhoudende studie van den schrijver der hierachter volgende Javaansche Grammatica.»

Hij zag in, zooals uit deze woorden blijkt, dat de vorm waarin de spraak-

kunsten der Arische talen gegoten zijn, voor 't Javaansch niet geschikt was. Een andere verdeeling der grammaticale stof, een nieuw stelsel was er het gevolg van. Daarenboven koos hij eene grootendeels nieuwe terminologie. Of hij in 't vermijden der gebruikelijke benamingen altoos het juiste midden bewaard heeft, is meer dan eens in twijfel getrokken. Inderdaad kan men er over twisten, of het doelmatig is in een leerboek termen als Vetatief, Propositief en dgl. te bezigen, doch men kan niet beweren dat de namen aan onduidelijkheid lijden, ten minste voor hen die niet geheel met Latijn onbekend zijn.

De invloed dien de Javaansche Grammatica op de wetenschappelijke studie der talen van den Indischen Archipel uitgeoefend heeft, is in elk later verschenen werk op hetzelfde gebied merkbaar, en die invloed zal des te heilzamer wezen, naarmate men haar raadpleegt en gebruikt met dezelfde zelfstandigheid, waarmede Roorda ze ontworpen en bewerkt heeft. Als kunstig geheel zal dat boek steeds tot voorbeeld strekken, en als een schatkamer van kennis aan alle beoefenaars der taal ten dienste staan.

Het werkzaam leven van Taco Roorda is vruchtbaar geweest voor de wetenschap, doch dat is niet zijn eenigste titel op de dankbaarheid van tijdgenoot en nazaat. Het doelwit van den gevierden leeraar was steeds daarop gericht, dat zijne hoorders den volksaard, de zeden en gebruiken der Javanen grondig zouden trachten te leeren kennen. Hoezeer vrij van alle sentimentaliteit, wist hij bij zijne leerlingen belangstelling op te wekken, den geest des onderzoeks te doen ontwaken en hen zodoende voor te bereiden voor de taak die hen in 't Oosten wachtte. Zoo heeft de stille geleerde zich ook verdienstelijk gemaakt jegens het vaderland.

Eene karakterschets van Roorda te geven, ligt niet in mijn plan, ofschoon ik gepoogd heb zijne hoofdtrekken als geleerde en mensch te doen uitkomen. Hoezeer ik hem hoogachtte en liefhad, geloof ik niet dat ik in eenig opzicht aan de waarheid te kort heb gedaan. Toen op den 9^{den} Mei het stoflijk overschot van den ontslapene aan den schoot der aarde werd toevertrouwd, herdacht zijn schoonzoon «den beminnelijken eenvoud» van den geliefden leermeester, vader en vriend. Mij, wanneer ik dat schijnbaar zoo stroeve gelaat in de verbeelding terugroep, komen onwillekeurig Shakespeares woorden voor den geest:

His life was gentle; and the elements
So mixed in him, that Nature might stand up,
And say to all the world, *This was a man!*

A. B. Cohen Stuart.

Levensberichten der afgestorvene medeleden
van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Leiden 1877.

LEVENSSCHETS VAN A. B. COHEN STUART.

Abraham Benjamin Cohen Stuart, geb. 17 Maart 1825 te 's-Gravenhage, was de derde zoon van James Cohen Stuart en Petronella Wilhelmina Stuart.

De gelukkige aanleg, waardoor hij zich reeds vroeg onderscheidde, ontwikkelde zich vooral onder leiding van den huisonderwijzer der familie, Jean Gérard Frédéric Estré ¹⁾, een man van zeldzame kunde en buitengewone gaven. Aan hem heeft Abraham Benjamin, evenals zijne broeders en zusters, voor zijne gansche vorming zeer veel te danken gehad. De lijfspreuk van den leermeester: *hoc age!* is steeds de leuze van den leerling gebleven, en zijn geheele wetenschappelijke loopbaan is dáár om zulks te bewijzen: wat hij ondernam, legde hij niet uit de handen alvorens het zoo zorgvuldig mogelijk bewerkt te hebben; wat hij deed, deed hij geheel.

De kindsheid en knapenleeftijd van Cohen Stuart kenmerkten zich door niets buitengewoons. Zijn vader, ofschoon toen nog in ambtsbetrekking — hij was Inspecteur-Generaal der Registratie — woonde met zijn negen kinderen op 't buitengoed Eik-en-duinen aan den Loosduinschen weg. Het stil en vreedzaam buitenleven, met weinig afwisseling, doch des te meer huiselijkheid, heeft misschien zekere schroomvalligheid en wantrouwen aan eigen kracht bij den knaap bevorderd, maar aan den anderen kant eenen gunstigen invloed uitgeoefend op de degelijkheid van zijn karakter.

In 1838 verloor de dertienjarige knaap zijne moeder, en in den loop van hetzelfde jaar zag hij zijnen leermeester Estré naar elders vertrekken. — Na eerst privaattlessen genoten te hebben bij den Conrector Dr. Schey, bezocht hij gedurende twee jaren het Gymnasium, waar hij al spoedig een lieveling werd van den rector Bax. In 1842 promoveerde hij als primus zijner klasse, en kort daarop liet hij zich als student in de rechten aan de Leidsche Hoogeschool inschrijven.

Bijzondere omstandigheden waren oorzaak dat het verblijf van den jongen student te Leiden slechts kortstondig van duur was. Het trof namelijk juist in die dagen, dat de Delftsche Akademie tot opleiding van Oost-Indische ambtenaren werd opgericht. Schitterende vooruitzichten werden den aanstaanden ambtenaren voorgespiegeld, en al voelde de jonge Cohen Stuart zich persoonlijk meer aangetrokken tot de studie der klassieke let-

¹⁾ Aan Estré heeft Mr. S. Vissering in zijne *Herinneringen*, 1ste Bundel, het eerste stuk *Piae Memoriae* gewijd.

teren, de raadgevingen van zijns vaders vriend, den Staatsraad Lipkens, gevoegd bij den wensch van zijn vader, wogen zóó zwaar, dat hij van Leiden naar Delft overging.

Hier legde hij zich met den stalen ijver en onbezweken volharding, hem eigen, toe op de studie der «inlandsche» talen, vooral van 't Javaansch, onder Taco Roorda. Hoe vlijtig hij ook studeerde, onttrok hij zich in geenen deele aan 't vroolijk studentenleven. Daartoe was hij te gezellig van aard, gelijk zijne tijdgenooten getuigen kunnen, die in hem den wakkeren en aangenamen makker, den trouwen vriend waardeerden. Hij was de oprichter en eerste voorzitter van een dispuutgezelschap, dat den Javaanschen naam ontving van Woelang-winoelang (wederzijdsch onderricht) en gewijd was aan taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

Toen hij in den zomer van 1846 het ambtenaars-examen met glans had afgelegd, begrepen zijne leermeesters dat iemand van zijn aanleg en kundigheden beter op zijne plaats zou wezen in eene wetenschappelijke betrekking, dan in den administratieven dienst. Zij vestigden de aandacht der Regeering op hem, zoowel hier te lande als in Indië, en 't gevolg was dat Cohen Stuart, die zelf niets liever verlangde dan een wetenschappelijken werkkring, met bijzondere aanbeveling voorzien, in December 1846 met de korvet Argo naar Java vertrok en te Batavia aangekomen ter beschikking gesteld werd van den Gouverneur-Generaal Rochussen. Deze voegde bij gouv ernementsbesluit van 12 Juli 1847 den jeugdigen geleerde toe aan de Heeren Winter en Wilkens te Soerakarta «ter verlichting in hunne werkzaamheden, wat betreft de vertaling van een gedeelte der wettelijke verordeningen in het Maleisch en Javaansch».

Het duurde enige jaren vóórdat deze benoeming, welke min of meer een tijdelijk karakter droeg, gevolgd werd door eene andere waarbij zijn werkkring, rang en bezoldiging beter geregeld werden. Eerst in 1851 werd bij gouv ernementsbesluit van 9 December bepaald: «dat hij zich te Soerakarta zou blijven ophouden tot voortzetting zijner studiën in de Javaansche en Kawi-talen».

Reeds vóór laatstgemelden datum had Cohen Stuart het geringe aantal bruikbare geschriften over Javaansche taal- en letterkunde met een voortreffelijk werk verrijkt, namelijk de «Geschiedenis van Baron Sakèndhèr». De voorrede en inleiding op dit gedicht — waarin op zoo naïeve wijze onze groote Jan Pieterszoon Koen door de verbeelding der Javanen herschapen is tot den heldhaftigen zoon eener Javaansche prinses — verscheen 1850 in 't Indisch Archief, 3de Deel, terwijl de tekst zelve, benevens de Nederlandsche vertaling, aantekeningen en woordenlijst, een jaar later in Deel IV volgde.

Vóór de verschijning van dit werk had er nog geen uitgave van een Javaansch gedicht bestaan, welke op dien naam aanspraak mocht maken. Voor de eerste maal had iemand die literarischen smaak en klassieke vorming aan grondige taalkennis paarde, zich bij 't bewerken van een Javaanschen poëtischen tekst dezelfde eischen gesteld als de philologie elders doet. De opmerkingen over de poëzie en de poëtische taal der Javanen en de toevoegsels op 't nog zeer gebrekkige woordenboek van Gericke-Roorda waren even zooveel aanwinsten voor de studie der taal, doch, hoe belangrijk ook op zich zelve, niet de grootste, althans niet de eigenaardigste verdienste. Deze bestond veeleer daarin, dat Cohen Stuart eene ruimere opvatting toonde te huldigen van de taak der Javaansche studiën dan toen ter tijd de heerschende was en nog lang gebleven is. Men wist wel, en erkende het ook, dat het Javaansch rijk was aan letterkundige gewrochten, maar — men trok er geen partij van, hetzij omdat men voor de moeilijkheden aan de studie der poëzie verbonden terugdeinsde, of wel omdat men voor den aanstaanden ambtenaar de kennis der dagelijksche omgangstaal nuttiger achtte, of wel omdat men de Javaansche letterkunde niet aantrekkelijk genoeg vond. Gaf deze of gene nu en dan eens een werk tot den kring der fraaie letteren behoorende uit, dan was het meestal niet in den oorspronkelijken vorm, maar in verdunde prozaïsche uittreksels die ons doen denken aan de Robinson Crusoe's voor de jeugd, waarvan de welmeenende makers zich misschien voorstelden dat hun knutselwerk Defoe's meesterstuk vergoeden kon.

Het eerste vereischte om de ziel van een volk te leeren kennen, is de kennis zijner letterkunde. Daarin spiegelen zich zijne denkbeelden en denkwijzen, zijne goede en kwade neigingen, zijn liefde en haat, zijn natuurlijke aanleg en geschiedkundige ontwikkeling af. Hoe goed Cohen Stuart dit inzag, blijkt o. a. uit zijn «Overzicht van 't Javaansch dichtwerk Djaja Lengcara» in de Bijdragen van taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, I, 44 en II, 151 (1853). In zeker opzicht zette hij als taalgeleerde voort wat Thomas Stamford Raffles veertig jaren vroeger als dilettant begonnen was. De begaafde Engelschman is de eerste geweest welke de hooge beteekenis der letterkunde in verband met de geschiedenis en oudheden des lands beseftte en in de bezielde bladzijden zijner *History of Java* een literarisch gewrocht heeft nagelaten dat latere boekenmakers plunderden, stuksgewijze naschreven, verminkten, verknoeiden, zonder den geest over te nemen van den man die niet alleen een goed schrijver was, maar ook, na Jan Pieterszoon Koen, de grootste landvoogd dien Java gezien heeft. Cohen Stuart heeft den wetenschappelijken grondslag gelegd en 't voorbeeld aangegeven voor de beoefening der Javaansche letterkunde. Zonder Raffles

na te streven, heeft hij, door verwantschap in aanleg en smaak gedreven, hetzelfde veld beploegd als de beroemde Brit.

Een werk van geheel anderen aard dan de uitgave van den Baron Sakèndhèr was de Maleische vertaling der «Algemeene Bepalingen van Wetgeving, van de twee eerste hoofdstukken van 't Reglement op de Rechterlijke organisatie, de burgerlijke rechtsvordering en de strafvordering onder de inlanders op Java» (verschenen bij Lange & Co. te Batavia, 1853; herdrukt in 1856). Over de verdiensten van dit werk rekenen wij ons onbevoegd te oordeelen en daarom verwijzen we naar 't opstel van Mr. L. W. C. van den Berg, getiteld: *In memoriam* (bl. 6, vgg.), waarin op zulk een waardige wijze de overledene herdacht is¹⁾. Wij doen dit te geruster, omdat gezegde Maleische vertaling behoort tot de categorie van goevernementeel bestelwerk waarmede Cohen Stuart alles behalve ingenomen was. Want hij was door drongen van de overtuiging, en heeft die meermalen uitgesproken, dat de geschriften door Europeanen in een inlandsche taal overgezet of opgesteld gewoonlijk als mislukte proeven beschouwd moeten worden. Daarom was hij een vijand van al zulke boeken en boekjes voor schoolgebruik, welke in stede van beschaving te bevorderen, taalbederf in de hand werken, of wegens volslagen onverstaanbaarheid zonder eenigen invloed blijven, en geen ander nut hebben dan dat zij den vervaardigers onevenredig hooge belooning bezorgen. Wij zullen later nog de gelegenheid hebben op de denkbeelden van Cohen Stuart ten aanzien van 't inlandsch onderwijs terug te komen.

Tijdens zijn verblijf te Soerakarta — in 1852 — trad hij in den echt met Mejufvrouw A. D. R. de Leeuw. Ter zelfder plaatse was het, dat hij de bouwstoffen verzamelde en uitwerkte voor zijne klassieke uitgave van de Brâtâ Joedâ, die in haar geheel in 1860 verscheen en Deel XXVII en XXVIII vormt van de Verhandelingen van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Om een denkbeeld te geven van de waarde dezer uitgave, dienen we hier in enkele bijzonderheden te treden omtrent den aard en omvang van de welvolbrachte taak.

De Brâtâ Joedâ is eene omwerking van een Oudjavaansch heldendicht, getiteld: Bhârata-yuddha, d. i. «Oorlog der Bharata's», en vervaardigd in 't jaar 1157 onzer jaartelling door Mpoe Sêdah. De dichter heeft zijne stof aan de Indische heldensage ontleend en tot onderwerp gekozen den familieoorlog tusschen de Kaurava's en Pândava's, die de kern uitmaakt van 't Sanskritsche heldendicht Mahâbhârata. Voor 't overige heeft hij de stof zelfstandig verwerkt, en hetgeen hij leverde staat in karakter al even ver af

¹⁾ Zie Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, XXIII, Afl. 4.

van 't Mahābhārata als bijv. de Gerusalemmeliberata van de Ilias. Gelijk van andere beroemde gedichten der Oudjavaansche of Kawi-letterkunde, zooals het Rāmāyaṇa en de Wiwāha, bestonden er ook van 't Bhārata-yuddha vertolkingen of liever navolgingen in de nieuwere dichttaal en in de thans gebruikelijke dichtmaten. De tekst van een dezer overzettingen heeft in Cohen Stuart eenen kritischen uitgever gevonden. Voor de menigvuldige gebreken der Nieuwjavaansche omwerking had hij een open oog, en beter dan iemand vóór hem zag hij in, dat zij eerder eene verknoeiing, dan eene vertolking van 't oorspronkelijke Kawi heeten mocht. De groote roep die er van de Brātā Joedā was uitgegaan, was een gevolg van verschillende bij-omstandigheden, doch waarlijk niet van de schoonheden er van. Vooreerst toch kende men 't onderscheid tusschen 't oude en 't nieuwe gedicht weinig of niet, en droeg men den lof, door Raffles met kwistige hand uitgestrooid en alleen voor 't oorspronkelijke bedoeld, over op de nieuwe Brātā Joedā. Ten andere is 't werk, om met de woorden van den uitgever zelve te spreken ¹⁾: «op Java niet alleen populair, maar als 't ware inheemsch geworden. De namen van personen en plaatsen, die er in bezongen worden, zijn in de inlandsche aardrijkskunde overgenomen, en men weet op Java de voormalige ligging aan te wijzen van de voornaamste rijken, in de B. J. vermeld. De helden van dat gedicht bekleeden vaste plaatsen in de stamlijsten der tegenwoordige vorstenhuizen; de geheele adel van Java telt hen onder zijne voorvaders; hunne lotgevallen vóór en na den grooten strijd maken 't voornaamste onderwerp van de liefkoosde schimmenspelen uit; met één woord, de B. J. is voor den Javaan van heden een wezenlijk deel van zijne vaderlandsche geschiedenis.» Ja, zoo is het. De inhoud van de Brātā Joedā vormt een middelpunt waarom zich tallooze Javaansche overleveringen, verhalen en tooneelspelen scharen; geen sagenkring is er bij de Javanen zoo uitgebreid als die van 't Mahā-bhārata, en al moge de literarische waarde der Nieuwjavaansche vertaling minder wezen dan die van andere geschriften, de stof doet hen den vorm vergeten, en zij is dan ook zóó rijk, dat ze voor den beoefenaar der letterkunde altoos hare aantrekkelijkheid zal behouden, en zóó belangrijk voor de kennis der volksbegrippen, dat ze in al hare vertakkingen verdient onderzocht te worden.

Cohen Stuart was volkomen wel bewust van de taak die op hem rustte. Niet tevreden met het leveren van eene betrouwbare tekstuittgave en eene smaakvolle Nederlandsche vertaling, behandelde hij in eene meesterlijke inleiding «de Geschiedenis der Paṇḍawa's, volgens Indische mythe en Javaansche overlevering». Hierin heeft hij, voor zooverre zijn hulpmiddelen

¹⁾ Voorrede, bl. 9 (Verhandel. Batav. Gen. XXVII).

het toelieten, al hetgeen de Indische bronnen omtrent de Kaurava's en Pāṇḍava's behelzen, vergeleken met hetgeen de B. J. en andere Javaansche geschriften dienaangaande bevatten. Tot de laatste behooren een veertigtal Lakons of Lampahans, d.z. uittreksels van tooneelstukken, alle, op een paar na, in handschrift voorhanden. Door deze bronnen zóó te gebruiken heeft Cohen Stuart een meer navolgenswaardig, dan wel nagevolgd voorbeeld gegeven. Over 't algemeen komt het ons voor dat de uitgave der B. J. niet in zoo'n ruime mate waardeering gevonden heeft als waarop ze rechtmatig aanspraak had. Intusschen heeft meer dan één vakgenoot met warmen lof over 't werk gesproken, en men behoeft nog geen profetischen blik te hebben om te durven voorspellen, dat de uitgave der B. J. eenmaal algemeen zal erkend worden als de voornaamste wetenschappelijke uitgave welke tot nog toe van een Javaansch werk geleverd is.

Aan de lastige, geduldtergende vraagstukken welke met de tijdsbepalingen in verband staan, had Cohen Stuart reeds lang zijn aandacht geschonken, zooals blijkt uit zijn artikel: «Over de Mohammedaansche tijdrekening op Java», voorkomende in het Tijdschrift voor Nederl. Indië, 1850, I, 215—324. Sedert dien tijd heeft hetzelfde onderwerp hem steeds bezighouden, en door voortgezette studie is het hem gelukt een grondig kenner te worden van de Javaansche tijdrekening. Zoodanig heeft hij zich doen kennen als redacteur van den Javaanschen almanak van de jaren 1854—1872 ¹⁾; als schrijver van opstellen over de Javaansch-Mohammedaansche tijdrekening in de jaargangen 1861—1870 van den Regeerings-almanak voor Nederl. Indië; van eene aanteekening over de Woekoe's of astrologische weken in het Tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde van 't Bataviaasch Genootschap, 1857, VII, 342; van de «Nieuwe bijdragen tot de kennis der Mohammedaansche tijdrekening in den Indischen Archipel» in hetzelfde tijdschrift, 1871, XX, 195—218. Het laatst verscheen van hem een «Eeuwigdurende Kalender», uitgegeven bij A. H. Adriani te Leiden, in 1875. Behalve deze vruchten van zijn onderzoek moet nog vermeld worden dat hij van zijne studie der tijdrekenkunde meer dan eens partij getrokken heeft om eenige datums in Kawi-oorkonden te verifieeren.

Bijdragen tot de studie van 't Maleisch leverde hij in een stuk getiteld: «Eenige opmerkingen en bedenkingen naar aanleiding van de «Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling, door W. Robinson, uit het Engelsch door E. Netscher»» (Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap, 1856, VI, 37—56) ²⁾; voorts in «Eenige opmerkingen naar aanleiding van het «Ontwerp van een Maleisch Woordenboek door H. von De-

¹⁾ Uitgeg. bij de firma van Dorp & Co., te Samarang.

²⁾ Het antwoord van den Heer Netscher vindt men ald. 156—165.

wall» (in hetzelfde tijdschrift, 1857, VII, 287—331). Een antwoord daarop van von Dewall (Tijdschr. VIII, 327—442) werd gevolgd door eene «Replik» in genoemd Tijdschrift, 1860, XII, 1—116.

In hetzelfde jaar waarin de «replik» verscheen, zag Cohen Stuart zich om redenen van gezondheid genoopt, een verlof naar 't vaderland aan te vragen. Van 1860—1862 bleef hij in Europa, en maakte zich dat verblijf ten nutte om te Londen een onderzoek in te stellen naar de aanwezige handschriften en papieren betrekking hebbende op de Nederlandsche overzeesche bezittingen. De uitkomsten van zijn onderzoek deelde hij mede in twee stukken; 't eene getiteld: «Nog eenige bronnen voor de taal-, land- en volkenkunde onzer Oost-Indische bezittingen te Londen» (in de Bijdragen voor taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, uitg. door 't Kon. Instituut, jaarg. 1862, VI, 145—160); 't andere: «Eenige alphabetten en proeven van oud Javaansch schrift» (in hetzelfde tijdschrift, VI, 280—290, en VII, 169—173).

Na een tweejarig verlof in het vaderland nam hij in 1862 de terugreis naar Indië aan. Aldaar aangekomen vestigde hij zich weder te Soerakarta, doch maar voor eene korte poos; weldra verhuisde hij naar Batavia. Ter stede waar de hoofdzetel van 't bestuur gevestigd is, begreep men van den geleerde nut te moeten trekken, dat wil zeggen hem te benoemen in verschillende commissiën, adviezen van hem in te winnen, en hem andere dergelijke werkzaamheden, of liever bezigheden, op te dragen, welke iemand nauwelijks den tijd overlaten om iets werkelijk nuttigs tot stand te brengen. Het moet evenwel gezegd worden dat het oordeel van den kundigen man in het Bestuur van 't Bataviaasch Genootschap, waarvan hij, dank zijne uitgave der Brâtâ Joedâ, eerelid geworden was, hoog gewaardeerd werd. Eene opgave van bedoelde adviezen vindt de lezer hierachter in de lijst van geschriften.¹⁾

Talrijke geschriften, hoezeer alle van geringen omvang, leggen getuigenis af van Cohen Stuart's werkzaamheid in het tijdperk tusschen zijn eerste en tweede verlof naar Nederland. Van zijne bijdragen tot de kennis der Javaansche tijdrekening is hierboven reeds gewag gemaakt. Buitendien leverde hij onderscheidene boekbeoordeelingen en opstellen, die grootendeels betrekking hebben op Javaansche taal-, geschied- en oudheidkunde, doch gedeeltelijk ook een ander, schoon verwant, gebied betreden. Tot de eerste behooren: eene korte, maar afdoende recensie van J. Wolbers «Geschiedenis van Java» (Tijdschrift Batav. Gen. 1869 XIX, 154—164); eene gunstige beoordeeling van 't werk van P. Jansz. «Vervolg op Dr. J. F. C. Gericke's Ja-

¹⁾ Hier niet herdrukt. — (Noot van 1928).

vaansch Nederduitsch woordenboek» (ald. 296—304); een stukje «Over de beschreven balken, afkomstig uit de troonzaal van den voormaligen Kraton te Martapoera» (ald. 1867, XVII, 548—557); «Inscriptie op den gedenksteen aan den weg van Jacatra» (ald. 270); dan «Nog iets over den Javaanschen adel» (in het Tijdschrift van Ned. Indië, 1869, I, 354—357). Tot de tweede categorie zijn te brengen: «Een Maleisch handschrift met klankteekens» (Tijdschrift Batav. Gen., 1863, XIV, 189—211); «Etymologie van *ja-itoe, istiar, modin* en *merbot*» (ald. 1869, XIX, 540—545); «Homanniana» over 't Bataviaasch Maleisch (Tijdschr. v. Ned. Indië, 1869, I, 192—205); «Etymologie van «*Astagav perlah*» (ib. 1869, II, 226—229, en 1871, I, 168); «Bericht», eene aankondiging van de «*Outlines of a grammar of the Malagasy language*» van v. d. Tuuk (Tijdschr. Batav. Gen. 1865, XV, 286—292; vgl. 1866, XVII, 189—192).

Eer Cohen Stuart andermaal Java verliet, had hij zich met een werk belast dat eerst na eenige jaren, en dan nog wel onvoltooid, het licht zou zien; we bedoelen de Kawi-oorkonden. Het aantal officiële stukken, zooals land-schenkeningen, privileges e. dgl., dagteekenende uit het bloeitijdperk van Java, d.i. van 800—1400 na Chr., en door den tand des tijds gespaard, is vrij aanzienlijk. Die documenten zijn deels op koperplaten gegrift, deels op steenen, die tevens als grensmarken der gemeenten dienden, gebeiteld. Het bestuur van 't Bataviaasch Genootschap begreep in zijn verlichten ijver die onwaardeerbare gedenkstukken der oudheid voor 't geleerde publiek toegankelijk te moeten maken. Om niet te veel in eens te ondernemen, besloot men wijselijk te beginnen met de charters op koper. Er werden dan van de 18 stel platen in 't bezit van 't Genootschap en van een viertal in 't Rijksmuseum te Leiden bewaard, facsimilé's vervaardigd onder toezicht van Cohen Stuart. Deze maakte ook eene transcriptie van den Oudjavaanschen tekst in Latijnsche karakters gereed en verzamelde de stof voor een volledig glos-saar. Toen het besluit van 't Batav. Genootschap reeds tot een begin van uitvoering gekomen was, werd hiervan kennis gegeven aan verschillende geleerde genootschappen in Europa, onder andere aan de Koninklijke Akademie te Amsterdam. Ten gevolge van eenige onduidelijk gestelde zinsneden in den brief kreeg de commissie uit de Akademie een verkeerd denkbeeld van den staat waarin de voorgenomen uitgave verkeerde, en drong dus in haar verslag er krachtig op aan, dat die maatregelen zouden genomen worden welke, buiten haar weten, feitelijk reeds genomen waren. Dit misverstand — zoo men de natuurlijke en letterlijke opvatting van een onduidelijken brief mis-verstand heeten mag — gaf aanleiding tot een advies van Cohen Stuart in zake der voorstellen aangaande de uitgave der Kawi-oorkonden, gedaan door de afdeeling Letterkunde der Koninklijke Akademie van wetenschap-

pen (Notulen Batav. Gen. 21 Dec. 1870, N°. II, c). Daardoor kwam men hier te lande te weten dat inderdaad al lang te Batavia besloten was om dat te doen wat de Kon. Akademie wenschelijk vond.

In nauw verband met zijne studie der koperplaten stond, wat den aard van 't werk betreft, de uitgave van facsimilé's en transcripties van Kawi-opschriften op steen. In vereeniging met Dr. J. J. van Limburg Brouwer schreef hij in 1870: «Over eenige beschreven steenen op Java», in het Tijdschrift van 't Batav. Gen., XVIII, 89—117. Van omstreeks denzelfden tijd dagteekent zijn «Catalogus der Maleische, Javaansche en Kawi handschriften van het Bat. Genootschap», hoewel deze eerst in 1872 in druk verschenen is.

Ruim een jaar later — het was in 't laatst van 1871 — verzocht hij andermaal verlof om in Europa zijne wankelende gezondheid te herstellen, hetgeen hem werd toegestaan. — In 't vaderland aangekomen, toog hij naar Leiden, waar zijne echtgenoot, alsmede zijne drie dochters en zijn eenige zoon, die weldra de Hoogeschool zou bezoeken, zich bereids metterwoon gevestigd hadden.

In Leiden kon hij ongestoord 't begonnene voortzetten, en de overtuiging dat het in 't belang der wetenschap zou wezen, indien de taak aldaar kon afgewerkt worden, bewoog de bevoegde machten den termijn van 't verlof bij wijze van buitengewonen maatregel te verlengen. Het glossaar op de oorkonden werd geordend, de uitgave der 22 gestedrukte facsimilé's tot stand gebracht, en de transcriptie van die stukken, benevens van enkele in andere werken reeds afgebeelde, voor de pers gereed gemaakt. Zoo zagen de «Kawi Oorkonden» in 1875 bij de firma Brill te Leiden, voor rekening van 't Batav. Gen. van Kunsten en Wetenschappen, het licht in twee deelen. Het eene bevat de facsimilé's der platen; 't andere de «Inleiding en Transcriptie». De bijna mikroskopische nauwkeurigheid, waarmêe de laatste gemaakt is, kunnen alleen zij waardeeren, die soortgelijk werk zelve onder handen gehad hebben.

Gedurende de vier jaren die Cohen Stuart te Leiden doorbracht, heeft hij de Bijdragen van taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, uitg. door 't Koninklijk Instituut, met een tal van belangrijke stukken verrijkt. De jaargang 1873 (D. VII, 275—284) bezit van zijne hand de «Verklaring van de Kawi inscriptie op een steen in 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden»; voorts korte opmerkingen over «Eroe Tjakra» (bl. 285—288). In den volgenden jaargang is opgenomen: «Over de opschriften van Menangkabau op Sumatra» (D. VIII, 16—31), en in dien van 1875: «Heilige voetsporen op Java» (D. X, 163—170).

In den allerlaatsten tijd vóór zijne derde uitreise verleende hij met de

grootste bereidwilligheid zijne medewerking aan den Heer A. C. Vreede, toen deze zich aangegord had om het door Roorda's overlijden onvoltooid gebleven Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek voort te zetten. Vreede stelde de medewerking van den ouderen vakgenoot, die op dien tijd den eersten rang onder de beoefenaars van 't Javaansch innam, op zoo hoogen prijs, dat hij niet aarzelde alles op te nemen wat hem met kwistige hand werd afgestaan, op gevaar af van mogelijke aanmerkingen dat de eenheid van 't werk daardoor verbroken werd. Mocht er ooit zoo'n aanmerking gemaakt worden — tot nog toe is dat niet het geval geweest — dan zal ze door de deskundigen stellig niet beaamd worden. Wel verre dat de toevoegselen van Cohen Stuart, voornamelijk uit de Brâtå Joedå, de Lakons en de Wangsalans geput, een *hors d'oeuvre* zouden wezen, moet men het veeleer bejammeren dat de voorgaande gedeelten van 't handwoordenboek verstoken zijn gebleven van zoo'n krachtige medewerking.

Een paar opstellen van taalkundigen aard, ofschoon niet behoorende tot Polynesisch gebied, leverde Cohen Stuart in den Taal- en Letterbode, D. III, 298—305 (1872): «Over de F. S. en V. Z., bijdrage tot de Nederlandsche uitspraakleer»; en in deel V, 161—163 (1873): «Over ware en schijnbare frequentatieven». Het Weekblad voor het onderwijs, 1873, N°. 51 bevat van hem een stuk over «Bijvoegelijke naamwoorden zelfstandig gebruikt».

Dezelfde man die als een echt geleerde de meest ondergeschikte punten in de wetenschap niet minachtte, koesterde niettemin — of liever moesten we zeggen: juist daarom — de warmste belangstelling in de vraagstukken van den dag. Met open oog sloeg hij gade wat om hem heen in de maatschappij geschiedde, en waar het pas gaf of waar hij nut meende te kunnen stichten, zag hij er niet tegen op, zich in den strijd te mengen. Met onbeschoorndheid en kracht placht hij voor zijn gevoelen uit te komen; ja met hardnekkigheid zelfs kon hij zijne meening handhaven, totdat hij zwichtte voor de deugdelijke gronden des tegenstanders. Aan dezen eervollen trek in zijn karakter is hulde gebracht door 't weekblad *Pro patria* (1876, N°. 139), toen het naar aanleiding van 't doodbericht van den verdienstelijken geleerde o.a. schreef: «Met innig leedwezen vernamen wij deze tijding en onze lezers zullen ongetwijfeld ons leedwezen deelen, wanneer zij vernemen, wat wij nu geen reden meer hebben te verzwijgen, dat Dr. A. B. Cohen Stuart de man is, met wien wij onder de letter X eene zoo belangwekkende discussie over den persoonlijken dienstplicht voerden, eene discussie, die zich aan beide zijden kenmerkte door eene zelden in de polemiek geziene zucht om elkander te verstaan en elkanders argumenten op hun juiste waarde te schatten»; en iets verder: «Zijne bescheidenheid deed hem verlangen, steeds op den achtergrond te staan, — *wij* stellen er den hoogsten prijs op,

thans, nu deze reden om zijn naam te verzwijgen niet meer bestaat, met de betuiging van onzen rouw over den dood van een waardig Nederlander hulde te brengen aan den overledene, die niet dan na ernstig debat zich voor onze meening gewonnen gaf, maar toen ook er een hart voor toonde zóó warm, als zelden gezien wordt».

Steeds heeft Cohen Stuart getoond dat hij gaarne zijne medewerking verleende tot oplossing van vraagstukken van dadelijk praktisch belang. In een advies over 't inlandsch onderwijs (Notulen Batav. Gen. 1 Febr. 1866) en in eenige artikelen in «de Javabode» dd. 1869, N°. 68, 70 en 71, heeft hij zijne denkbeelden omtrent die aangelegenheid ontwikkeld op zijne gewone vrijzinnige wijze; dat is vrijzinnig in den waren zins des woords. Want tegen de zucht om zoogenaamde Westersche gewoonten over te planten, voor zooverre zij geen redelijker grondslag hebben dan Westersche «sleur», dus volstrekt verwerpelijk zijn, of wel voor andere toestanden niet deugen, dus betrekkelijk slecht zijn, is hij altoos te velde getrokken. Zijn denkbeelden over 't inlandsch onderwijs zijn beknopt samengevat door Mr. L. W. C. van den Berg in 't reeds aangehaalde en vlijtig door ons gebruikte «In Memoriam», en we meenen niet beter te kunnen doen dan den belangstellenden lezer daarnaar te verwijzen, ons vergenoegende met de aanhaling van eenige zinsneden: «Hij wilde», zegt v. d. Berg, «den werkkring der Europeanen beperkt zien tot de opleiding van een klein kader inlandsche onderwijzers, en aan die opleiding dan ook de uiterste zorg zien besteed, opdat de aldus gevormde onderwijzers op hunne beurt in staat zouden zijn in de landtaal andere inlandsche onderwijzers te vormen. De betrekkelijk weinige inlandsche onderwijzers, die het onderwijs van Europeanen genieten, zouden de Hollandsche taal in zooverre machtig moeten zijn, dat zij de daarin door hunne Europeesche leermeesters te houden voordrachten konden volgen, en de in die taal geschreven handboeken konden gebruiken; terwijl zij dan de trechters zouden worden, waardoor de Europeesche wetenschappen zich een toegang baanden tot de massa hunner landgenooten.»

Minder met zijne studiën in verband staande dan de zaak van 't inlandsch onderwijs, was 't onderwerp waarover hij eenige maanden vóór zijne laatste uitreize in pennestrijd geraakte met den Heer E. Douwes Dekker. Hij meende dat van iemand van diens talent en verleden meer mocht verwacht worden dan herhaalde klachten over de ziekteverschijnselen der maatschappij, zonder eene ernstige poging om die kwalen te stuiten; of anders de bekentenis dat het geneesmiddel nog niet gevonden was. Dat de Heer Douwes Dekker geen van beide deed, maakte Cohen Stuart hem tot een grief, en hij uitte die in een stuk, getiteld «Waarheidszin» in het tijdschrift «de vrije Gedachte» van Dr. Feringa (1875, IV, 132—144). Het antwoord van den Heer Douwes

Dekker lokte wederom een repliek uit onder den titel van: «Multatuli en Jocrisse».

Toen in 1875 de Leidsche Hoogeschool haar derde eeuwfeest vierde, benoemde de Akademische Senaat den uitnemenden Javanoloog tot Doctor in de letteren *honoris causa*. De openlijke afkondiging had plaats op 9 Februari. Weinige maanden later was het besloten dat hij met de zijnen naar Indië zou terugkeeren. Alvorens evenwel Europa te verlaten wenschte hij Engeland te bezoeken, in gezelschap van zijn zoon. Inderdaad gaf hij aan zijn voornemen gevolg, en met karakteristieke nasporingszucht en volharding maakte hij zich 't verblijf in Londen ten nutte om onder de *indigesta moles* van de India Office Library papieren uit Raffles' nalatenschap op te sporen. De beambten der boekerij hadden reeds herhaalde malen op zijn verzoek er naar gezocht, maar niets kunnen ontdekken. Ook hij zelf had, na dagen snuffelens, de hoop bijna opgegeven, toen hij eindelijk, in een verloren hoek bestoven rollen vond, welke zijne volharding beloonden — neen, beloond zouden hebben, indien het hem gegeven geweest ware er dat gebruik van te maken, wat hij zich voorstelde. Wel is waar werden met de meeste heuschheid die vergeten rollen ten gebruike afgestaan, zoo dat hij ze met zich medenam, doch de beslommeringen, aan 't op handen zijnde vertrek verbonden, verhinderden hem vooralsnog er de noodige aandacht aan te wijden.

In 't begin van September scheepste hij zich in op 't stoomschip Conrad en riep het vaderland het vaarwel toe voor de derde maal. Wie had gedacht dat het een eeuwig vaarwel zou wezen?

Nauwelijks had hij voet aan wal gezet en was hij te Batavia aangekomen, of hij moest zich met werkzaamheden belasten die hem verhinderden, 't glossaar op de Kawi oorkonden voor de pers gereed te maken. In een brief van 16 Dec. 1875, den laatsten dien schrijver dezès van hem ontvangen mocht, meldt hij: «Zooals ik wel vreesde werd ik bij aankomst alhier al dadelijk zoozeer in beslag genomen door andere werkzaamheden, inzonderheid de herziening van de Babad van Dipo Negoro, dat ik de Kawi oorkonden voorshands schier geheel heb moeten laten rusten, zelfs het pakket van Londen liefst maar tot gelegener tijd ongeopend ter zijde leggen; wat mij evenwel niet verhinderd heeft, terstond navraag te doen o.a. naar de facsimile's van *Pager Roejoeng*, door v. Limburg Brouwer bezorgd».

Te midden der bezigheden werd de ijverige man door de ziekte aangetast welke hem ten grave zou slepen. Zij openbaarde zich in 't laatst van Januari 1876, en na weinige dagen, 4 Februari, was de levensdraad van een groot geleerde en edel mensch afgesneden.

De verdiensten van den geleerde zullen in dankbaar aandenken blijven

bij tijdgenoot en nageslacht. De mannen van 't vak weten dat hij den toegang geopend heeft tot de studie der zoo moeilijke Javaansche dichtkunst, en dat hij uitstekende bijdragen geleverd heeft tot de kennis der tijdrekunst. — Hij was een man van fijnen literarischen smaak en schreef een gemakkelijken en helderen stijl; de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde heeft dan ook 's mans verdiensten als schrijver weten te waardeeren en hem tot haar medelid benoemd in 1867.

Als mensch genoot Cohen Stuart de achting en genegenheid van alle die meer dan oppervlakkig met hem bekend waren. Hij was uiterst gezellig en vroolijk van aard, in spijt van zijne ongelukkige doofheid, welke zich al vóór zijne eerste uitreise naar Indië begon te openbaren en allengskens verdergerde. — Meer moedig en volhardend dan stout en onstuimig, dreef hij somwijlen de voorzichtigheid tot een uiterste, waar zij ophoudt eene deugd te wezen. Ordেলievend in de hoogste mate en nauwgezet bij alles wat hij verrichtte, werd hij door zijne zucht om niets te leveren dan wat volkomen afgewerkt was, wel eens verleid iets onvoltooid te laten, waarmede andere, zelfs in eenen vorm die hem nog niet bevredigde, hun voordeel zouden hebben kunnen doen.

Even onafhankelijk in zijn denken als billijk en onbekrompen in zijne oordeelvellingen, behoorde hij tot het niet overgrootte getal dier in waarheid vrijzinnige menschen die bij verschil van meening in den tegenstander den mensch niet over 't hoofd zien en nooit iets aan onedele drijfveeren toeschrijven wat eenvoudig het gevolg kan wezen van andere levensondervinding en verschillenden geestelijken aanleg.

In één woord: met den dood van Abraham Benjamin Cohen Stuart heeft de wetenschap een gevoelig verlies geleden, dat nog lang zich zal doen gevoelen; zijne gade, kinderen, broeders en zusters hebben eenen onvergetelijken echtgenoot, vader en broeder verloren; zijne vrienden eenen oprechten vriend, dien zij met weemoed nastaren.

J. J. Hoffmann.

Jaarboek der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen.

Amsterdam 1878.

LEVENSBERICHT VAN J. J. HOFFMANN.

Het is reeds meermalen verkondigd dat aan de verbeeldingskracht een veel ruimer aandeel in de ontwikkeling der wetenschappen toekomt, dan menig welmeenend nuttigheidsman wel zou willen erkennen. Aangezien diezelfde natuurgave volstrekt onmisbaar is voor den kunstenaar, zal men wel mogen beweren, dat kunstenaars en geleerden elkander in aanleg verwant zijn, zóó zelfs, dat men het zou mogen betwijfelen of in den waren geleerde wel ooit een sprank van scheppend vernuft en in den echten kunstenaar een vonk van 'tonuitbluscbare vuur der weetgierigheid ontbreken mag. In de meeste gevallen zal bij hen die aan kunstenaarstalent wetenschappelijken aanleg paren, of de eene of de andere gave, van den aanvang af, krachtiger en duidelijker op den voorgrond treden; soms evenwel schijnt het louter een toeval, een samenloop van omstandigheden, of hoe men het noemen wil, te zijn wat over iemands loopbaan beslist en de plaats aanwijst, die hij eenmaal in de geschiedenis van kunst of wetenschap zal innemen.

Onder degenen in wier jeugd aanleg voor kunst en liefde tot wetenschap met elkaar als het ware om den voorrang dongen, behoort de merkwaardige man, wiens wetenschappelijke loopbaan in de volgende bladzijden zal geschetst worden. Eene levensgeschiedenis van HOFFMANN, in den volsten zin des woords, ligt buiten mijn bestek, en ook, mijns inziens althans, buiten den kring der werken onzer Akademie. Niet daarvoor dan, dat ik mijne taak zoo beperkt opvat, vraag ik verschooning, maar des te meer wil ik de welwillendheid mijner medeleden dáárvor inroepen, dat ik zoo weinig in staat zal wezen de zeldzame verdiensten van ons afgestorven medelid, als baanbreker op 't gebied der Japansche taalkunde en als meester in 't Chineesch, naar volle waarde te doen uitkomen. Natuurlijk heb ik dankbaar gebruik gemaakt van eenige door deskundigen openbaar gemaakte levensberichten. ¹⁾

¹⁾ Tot bijzonderen dank ben ik verplicht jegens den Heer Mr. L. SERREUBIER voor zijne hulp bij 't opmaken der hierachter gevoegde lijst van werken, en jegens Mr. W. VISSERING voor de welwillendheid waarmede hij mij de nagelaten papieren van zijn geliefden leermeester ter inzage heeft afgestaan. — (*De lijst van werken is hier niet weder afgedrukt.* — *Noot van 1928*).

JOHANN JOSEPH HOFFMANN werd den 16^{den} Februari 1805 te Würzburg in Frankenland geboren. Hij genoot eene zorgvuldige opvoeding en bezocht de Hoogeschool zijner vaderstad, waar hij in de philologie studeerde. Voor zooverre men uit de citaten uit Cicero en Homerus in de nagelaten dagboeken zijner jeugd mag oordeelen, bepaalden zich zijne studiën tot de klassieke letteren. Hoogst karakteristiek zijn de teekeningen, of liever schetsjes naar de natuur, en de afbeeldingen van onderscheidene Romeinsche monumenten te Mainz, welke wij in enkele papieren uit de dagen zijner jeugd aantreffen. Hoe uitstekend die bedrevenheid in het teekenen hem eenmaal te stade zou komen, zal later blijken, en daarom meen ik die op zich zelf weinig beteekenende proeven van vertrouwdheid met de beeldende kunst niet stilzwijgend te moeten voorbijgaan.

Een bijzonderen aanleg bezat HOFFMANN voor de toonkunst. Daarenboven had de natuur hem bedeed met een ongemeen schoonestem, zoodat het ons niet zoo bijzonder vreemd kan schijnen, dat een oudere vriend hem den raad gaf zich als zanger aan het tooneel te verbinden. Hij volgde dien raad op en leidde van 1825—30 een kunstenaarsleven, met het eigenaardig lief en leed daaraan verbonden. Het verdient opmerking, dat de bewijzen van literarische studiën gedurende die jaren ons in zijne dagboeken en kleinere opstellen telkens te gemoet treden.

In den zomer van 1830 vatte HOFFMANN het plan op om in de Nederlanden zijn geluk te beproeven. In Juli bevond hij zich te Antwerpen, waar hij met opgetogenheid de meesterstukken van Rubens penseel bewonderde en vergelijkingen maakte tusschen de Lieve-Vrouwenkerk en den hem welbekenden dom te Straatsburg. Daar ter stede, op den 17^{den} derzelfde maand, was het dat eene gebeurtenis plaats greep die het keerpunt in zijn leven heeft uitgemaakt. Op den avond van dien dag in een hotel gekomen, hoort hij aan een der tafeltjes in de zaal een jongen man Duitsch spreken, afgewisseld met Fransch, Hollandsch en Maleisch. Aan den tongval van den vreemdeling, die, zooals uit het gesprek bleek, eenige jaren in 't Oosten en wel in Japan, moest geleefd hebben, herkende HOFFMANN een landsman uit zijne eigene streek, en terstond rees de gedachte in hem op, of dat niet Dr. v. SIEBOLD uit Würzburg zou kunnen zijn. Hij waagt het tot den vreemdeling de vraag te richten: «Da Sie in Japan waren, kennen Sie wohl auch Dr. v. SIEBOLD?» «Der bin ich selbst», klinkt op minzamen toon het antwoord.

De ontmoeting tusschen de twee stadgenooten legde den grondslag voor verdere kennismaking en had tengevolge, dat HOFFMANN eenige dagen later, den 23sten Juli, het kunstenaarsleven voor goed vaarwel zei. Na nog ruim eene maand met v. SIEBOLD in de zuidelijke Nederlanden gebleven te

zijn, nam hij op 14 Sept. den tocht naar Rotterdam aan. In den loop van October vestigde hij zich te Leiden, waar hij, zooals wij alle weten, de taak zou vinden waaraan hij zich met onbezweken ijver, taaie volharding en edele zelfverloochening gedurende schier eene halve eeuw wijden zou.

Dr. v. SIEBOLD had in zijn gevolg een kundigen Chineeschen schrijver, uit Batavia, KO-TSING-TSANG. Door dezen werd HOFFMANN in de kennis van 't Chineesch ingewijd. Dewijl de leermeester behalve zijne moedertaal geene andere kende dan 't Maleisch, was de leerling genoodzaakt zich hierop toe te leggen. In de aantekeningen, loopende over de maand December, komen ettelijke Maleische uitdrukkingen voor, alsook proeven van Chineesche karakters. Aan dezelfde bron, de aantekeningen, ontleenen wij de bijzonderheid dat HOFFMANN in Maart 1831 een aanvang maakte met de studie der Grammaire Chinoise van ABEL RÉMUSAT. Door de beoefening van 't Chineesch werd hij voorbereid tot die van 't Japansch.

De taak, die v. SIEBOLD den jongen taalgeleerde aanwees, bestond hoofdzakelijk daarin, dat deze zich te belasten had met de vertaling der Japansche bronnen, welke de eerste voor de samenstelling van zijn groot beschrijvend werk over Japan, het bekende *Nippon-Archiv*, behoefde. Eenige kennis van 't Japansch had v. SIEBOLD zich gedurende zijn verblijf in 't Rijk der opkomende zon verworven, doch op lange na niet voldoende om 't philologisch gedeelte van 't werk op zich te kunnen nemen. Hiertoe was de medewerking van iemand als HOFFMANN noodig. Wat den derden medewerker, den bovenvermelden Chinees KO-TSING-TSANG betreft, deze vervaardigde de in 't Archief op te nemen, op steen geteekende Chineesche en Japansche teksten.

Men behoeft geen kenner van 't Japansch te wezen, om zich toch eenigermate een denkbeeld te kunnen vormen van de bezwaren, waarmede de beoefening dier taal vóór ongeveer eene halve eeuw gepaard ging. Boeken die den Europeaan tot hulpmiddel zouden kunnen dienen om tot de kennis van schrift en taal door te dringen, waren er bijkans niet, en zoo enkele er van bruikbare bouwstoffen mochten bevatten, waren ze toch voor eerstbeginnenden volstrekt ongeschikt. Het was, in één woord, onmogelijk, met het luttele wat er uit die werken te putten viel het zoover te brengen dat men een enkelen regel uit de *Japansche Annalen* zou verstaan of een enkelen volzin, in 't verfoeilijke cursiefschrift gedrukt, lezen kunnen. Alles moest dus van den grond op worden opgebouwd; woordenboek en spraakkunst moest iemand zelf vervaardigen, wilde hij in staat zijn eenen tekst te leeren begrijpen.

Om de grondslagen der studie zoo hecht mogelijk te leggen, heeft HOFFMANN jaren lang met noeste vlijt gearbeid. Omtrent de wijze waarop hij een

woordenboek, in de eerste plaats voor eigen gebruik, had samengesteld, vernemen wij eenige bijzonderheden uit een brief van hem aan STANISLAS JULIEN, van 27 Mei 1843. Ze zijn, in hoofdzaak meegedeeld, de volgende. Als basis van het woordenboek diende de Japansche Thesaurus Sjo-gen-zi-gô, dien hij in streng alphabetische orde overschreef. Ter aanvulling der ontbrekende woorden en tot nadere verklaring of verbetering der opgegeven beteekenissen, maakte hij verder gebruik van onderscheidene Japansch-Chineesche en Chineesch-Japansche woordenboeken, encyclopaëdieën, Japansche handboeken van synonymen en dergelijke. Hierna werden de bewijspplaatsen, uit de literatuur geput, gaande weg toegevoegd. Men ziet, het is dezelfde weg die later ook o. a. in 't Petersburgsche Sanskrit woordenboek ingeslagen is en in zeker opzicht zich als van zelf aanwijst bij talen, welke door inheemsche lexicographen vrij volledig, maar op eene voor vreemdelingen ondoelmatige manier behandeld zijn.

Reeds in 1839 was de opzet — als ik het zoo noemen mag — van 't Japansch Woordenboek voltooid. Aangaande de inrichting en den staat der spraakkunst zijn de in vermelden brief vervatte mededeelingen minder uitvoerig. Zonder twijfel had ze op verre na niet de volledigheid van het meesterstuk eener grammatica, dat eerst in 1867 in 't licht verscheen.

Hetgeen HOFFMANN in het *Nippon Archief* geleverd heeft bestaat uit talrijke bijdragen, die in verschillende deelen van het groote werk verspreid zijn. Daar er tusschen den tijd van bewerking en dien van publiceering soms een zeer lange tusschenruimte ligt, kan uit den datum waarop de stukken in druk verschenen zijn weinig of niets opgemaakt worden ten opzichte van de volgorde waarin de onderwerpen door den geleerde op zijn studeervertrek behandeld werden. Uit dien hoofde vergenoeg ik mij, onder verwijzing naar de lijst van werken, met te vermelden, dat als de belangrijkste stukken mogen aangemerkt worden: «Wanen-kei oder Geschichtstabellen von Japan, aus dem Originale übersetzt»; voorts «Japans Bezüge mit der Koraischen Halbinsel und mit Schina; nach Japanischen Quellen» (1839); voorts «Das Buddha-Pantheon von Nippon, aus dem Japanischen Originale übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen versehen».

Tot HOFFMANN's vroegere geschriften, die geen deel vormen van 't *Nippon Archief*, behooren de *Angaben aus Schinesischen und Japanischen Naturgeschichten von dem Illicium religiosum und dem davon verschiedenen Sternanis* (1837); dan de *Introductio in Dictionarium Sjo-gen-zi-ko* (1841); eindelijk de *Catalogus librorum et manuscriptorum Japonicorum, auctore DE SIEBOLD; libros descripsit J. HOFFMANN* (1845).

Het kan ons niet verwonderen, dat de rusteloos zwoegende geleerde ook zijne oogenblikken van moedeloosheid gekend heeft. Jaren lang was

hij de eenigste in Europa die het Japansch wetenschappelijk beoefende, en zoo die omstandigheid aan den eenen kant zijne eerezucht te prikkelen vermocht, de edele eerezucht om den Europeaan den weg te wijzen op een nog onbekend gebied, aan den anderen kant had het bewustzijn van alleen te staan een neerdrukkenden invloed. Onder zulke omstandigheden was de aanmoediging, die hij van eenen man als STANISLAS JULIEN ondervond, voor hem van onschatbare waarde. De dertig jaren lang voortgezette briefwisseling tusschen de twee geleerden levert de bewijzen dat JULIEN door opwekking en raad, en niet het minst door zijne vriendschappelijke bemoeiingen, op HOFFMANN's wetenschappelijke loopbaan eenen heilzamen invloed heeft uitgeoefend. Toen in 1846 de toekomst voor den laatste donker scheen, was JULIEN de man die door zijne warme aanbeveling de aandacht op den bescheiden geleerde vestigde en daardoor den stoot gaf tot eenen omkeer ten goede in diens lot. De omstandigheden, welke aanleiding gegeven hebben, dat HOFFMANN benoemd is geworden tot translateur der Nederlandsche Regeering en voor ons land behouden bleef, zijn te belangrijk dan dat wij niet een poos er bij zouden stilstaan.

In den loop van November 1846 ontving JULIEN, die als alom gevierde meester der Chinologen de vraagbaak was van gansch Europa, een schrijven van SIR GEORGE STAUNTON uit Londen, waarin melding geschiedt van een plan, om aan het Kings College te Londen eenen leerstoel voor 't Chineesch op te richten en navraag gedaan wordt naar 't aantal van Chineesche professoraten in de verschillende hoofdsteden van Europa, naar 't bedrag hunner bezoldigingen en naar den persoon, geschikt om voor den nieuw op te richten leerstoel in aanmerking te komen. Onverwijld verstrekte JULIEN de gewenschte inlichtingen; nopens het laatste punt uit hij zich aldus:

«Or si l'on désire que la création de cette chaire fournisse non seulement des interprètes, mais encore, et c'est là le plus difficile, des savants capables de traduire des livres industriels ou scientifiques, lesquels sont toujours écrits en Kou wen, je prendrai la liberté de recommander à votre attention un homme qui possède particulièrement et à un degré éminent l'intelligence du chinois scientifique, et qui, en outre, est le seul homme d'Europe qui possède la langue Japonaise. Je veux parler de M. le Docteur J. HOFFMANN, Hollande, Leyde».

JULIEN liet het hierbij niet, maar gaf zich ook moeite om te bewerken dat aan het professoraat, welks instelling men te Londen beoogde, eene bezoldiging verzekerd werd die eenigermate geacht kon worden aan billijke eischen te voldoen. Toen hij nu in deze zijne pogingen geslaagd was en de nieuwe betrekking aan HOFFMANN werd aangeboden, braken voor dezen

dagen van zwaren tweestrijd aan. Nederland was hem een tweede vaderland geworden, hetwelk hij hartelijk en oprecht lief had. De studie van 't Japansch had hij reeds als zijne levenstaak leeren beschouwen, en wie zich daaraan met vrucht wilde wijden, kon slechts te Leiden — namelijk toen ter tijd — over de noodige hulpmiddelen beschikken. Maar anderzijds stond eene onzekere, ja duistere toekomst dreigend voor zijne oogen; zijne verhouding tot v. SIEBOLD was minder gunstig en daardoor de toestand waarin hij verkeerde onhoudbaar geworden: hij zou, indien er geen hulpmiddel opdaagde, het hem aangebodene redmiddel, tegen wil en dank, hebben *moeten* aangrijpen. In die dagen van bangen tweestrijd in zijn gemoed was het, dat een paar zijner wetenschappelijke vrienden den toenmaligen Minister van Koloniën, J. C. BAUD, opmerkzaam maakten op het verlies dat de wetenschap en ons land zouden lijden, indien men gedoogde dat iemand van zoo erkende en zoo zeldzame verdienste ons verliet. En BAUD, die steeds getoond heeft een man van ruimen blik en van verlichte beginselen te zijn, gaf aan den goeden wenk gehoor en handelde met zijne gewone voortvarendheid. Weldra — het was op 13 December 1846 — ontving HOFFMANN van zijn vriend Dr. L. een knipbriefje met verzoek 'savonds eens bij hem aan te komen, daar hij hem iets belangrijks had mede te deelen. HOFFMANN kwam en vernam nu van Dr. L., dat het Z. Majesteit behaagd had hem te benoemen tot translateur van het Japansch bij de Nederlandsche Regeering, met eene jaarwedde van f 1800. Met ontroering hoorde de benoemde het verrassende nieuws en de vreugde over de gunstige wending die de zaken genomen hadden, uitte zich ondubbelzinnig in het schrijven aan JULIEN, wien hij onmiddellijk van 't gebeurde kennis gaf.

Dat men in de geleerde kringen, vooral te Leiden, hoogelijk ingenomen was met de benoeming, blijkt uit de nieuwsbladen van dien tijd. Om ons in de toenmalige stemming te verplaatsen, kan het volgende bericht dienen uit de *Algemeene Konst- en Letterbode* voor het jaar 1846, 18 Dec. N°. 53:

«Leyden, den 14 December. Naar wij vernemen heeft het Z. M. onzen geërbiedigden Koning behaagd, onzen stadgenoot, den Heer Dr. HOFFMANN te benoemen tot Translateur voor het Japansch bij onze regeering. Elk, die de verdiensten van den Heer HOFFMANN kent, elk, die weet, hoezeer het *Recueil Asiatique* de aandacht van Europa op de begaafdheden van den Heer HOFFMANN heeft doen vestigen, en daarbij belang stelt in den wetenschappelijken roem en den wetenschappelijken toestand van ons vaderland, zal onze hooge regeering, voor die benoeming, eene hartelijke dankbaarheid toedragen.»

Wat HOFFMANN zelven betreft, altoos heeft hij door woord en daad getoond dat hij het land zijner inwoning hoe langer zoo meer lief kreeg en

jegens de regeering met erkentelijkheid bezield was. In een zijner brieven uit lateren tijd (1857) aan Professor SCHOTT, te Berlijn, vinden we o.a. deze woorden:

«Soll ich Ihnen mein Hauptstreben mit *einem* Worte bezeichnen, so ist es dies, dass ich — nur einen gemeinnützigen Zweck verfolge, der dem Niederl. Gouvernement am Herzen liegt und dass ich diesem Gouvernement alle Ehre die ihm zukommt, zuerkannt sehen will. — Beurtheilen Sie meine Arbeit und vergessen Sie unser Kolonial Gouvernement nicht, denn es thut für Wissenschaft mehr als manches andres grössere Reich.»

De voornaamste werken die HOFFMANN omstreeks 1846 voor de pers gereed maakte, waren de *Yosan firok, l'art d'élever les vers à soie au Japon* en het *Buddha-Pantheon von Nippon*. Eerstgenoemd werk werd, na eendeloze onderhandelingen over de wijze van uitgave enz., door den Heer BONAFOUS, toenmalig gezant der Sardijnische regeering te Parijs, met voorrede en toevoegselen in een prachtwerk uitgegeven. Het verscheen in 1848 te midden van de stormen der omwenteling in Frankrijks hoofdstad. Dat was een ongunstig tijdstip voor de verspreiding van zulk een boek, en het is misschien daaraan toe te schrijven, doch misschien evenzeer aan de overmatige pracht en kostbaarheid van het geïllustreerde werk, dat het zoo spoedig in vergetelheid is geraakt. Intusschen heeft een latere vertaler van den Japanschen tekst er ruimschoots gebruik van gemaakt.

Het *Buddha-Pantheon*, welks lang vertraagde uitgave in 1851 tot stand kwam, blijft tot nog toe de voornaamste bron voor onze kennis van 't Japansch Buddhisme en is daardoor ook voor hen die zich niet op het Japansch toeleggen van niet geringe waarde. Voor de studie der taal zijn daarin van het meeste belang twee tekstproeven, bevattende twee legenden uit het leven van Çākya den Buddha, met transcriptie der oorspronkelijke lezing en vertaling (bl. 163—171). Het zijn de eerste proeven van eenigen omvang waaruit blijkt dat een Europeaan in staat is Japansche teksten, zelfs in het stenographisch cursiefschrift, te ontcijferen en te verstaan. De 40 platen welke het Pantheon vergezellen, zijn grootendeels door HOFFMANN eigenhandig gelithographeerd. Trouwens hij had reeds in 1835, nadat de Chinees KO-TSING-TSANG naar Batavia was teruggekeerd, zich moeten oefenen in het hanteeren van de graveerstift.

De veelzijdigheid van 's mans kundigheden en talenten treft ons reeds bij een enkelen blik op de lijst zijner geschriften. De korte beoordeeling van de «Anfangsgründe der Chinesischen Grammatik von Endlicher», in de *Konst- en Letterbode*, N°. 50 en 51 van 't jaar 1846, is niet alleen een staaltje van zijne fijne grammatische opmerkingsgave, maar tevens een toonbeeld van hoffelijke, en toch ernstige kritiek. Zijne liefhebberij voor

de botanie noopte hem tot het schrijven zijner «Bijdragen tot de geschiedenis, verspreiding en kultuur der pioenen in China en Japan uit oorspronkelijke bronnen» (1848). Gezamenlijk met Dr. SCHULTES gaf hij in 't *Journal Asiatique* van 1851, N°. 10, uit: «Noms indigènes d'un choix de plantes du Japon et de la Chine déterminés d'après les échantillons de l'herbier des Pays-Bas, par M.M. J. HOFFMANN et H. SCHULTES».

De naastvolgende jaren brachten stukken van zijne hand die voor een ruimer kring van lezers bestemd waren. In de eerste plaats «Iets over een Chineeschen Almanak voor het jaar 1851», in de *Gids* van 1852; iets later: «Het Hemel-Aarde-verbond» en «Bijdragen tot de kennis der geheime Genootschappen in China», in de Bijdragen voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië, 1853; een opstel in de *Gids* van hetzelfde jaar, getiteld «De Chineesche pelgrim HIOEËN THSANG en zijne reizen naar Indië», waarin een overzicht gegeven wordt van den voor Indische geschiedenis en toestanden zoo belangrijken inhoud van 't beroemd gebleven boek van STANISLAS JULIEN «Histoire de la vie de Hiouen thsang et deses voyages dans l'Inde, depuis l'an 629 jusqu'en 645». — Van grooter belang voor de nijverheid dan voor 't lezend publiek in 't algemeen was de »Notice sur les principales fabriques de porcelaine du Japon» in 't *Journal Asiatique* van 1855, terwijl ongeveer terzelfden tijd uitkwam het opstel over «het Chineesche knolgewas Tschú-yú, de Naga-imo van Japan». Dat de belangen der nijverheid Hoffmann ter harte gingen, heeft hij ettelijke jaren later nog getoond door zijne «Mededeeling aangaande de kweeking van den wilden zijdeworm in Japan» in het *Tijdschrift voor de Nijverheid*, 1864. De hiervan verschenen Fransche en Duitsche vertalingen kunnen ten bewijze strekken dat de belanghebbenden het medegedeelde op prijs wisten te stellen. Het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* (jaargang 1855) bevat van zijne hand het «Vertoog over den rijkdom van Japan».

Inmiddels werden de meer en meer aan 't licht tredende verdiensten van onzen Japanoloog ook van de zijde der Regeering erkend, in zooverre hem de titel van Hoogleeraar werd toegekend, terwijl Z. Maj. de Koning persoonlijk bewijs gaf van zijne verlichte belangstelling door den nieuw benoemden Hoogleeraar eene jaarlijksche toelage te verleenen. Voortaan rustte op Professor HOFFMANN de verplichting om onderwijs te geven aan jonge lieden die opgeleid moesten worden tot tolken van 't Gouvernement in de Chineesche en Japansche talen. Op welk eene talentvolle, nauwgezette, zelfopofferende wijze de leermeester zich van zijne taak gekweten heeft, kunnen al zijne kweekelingen getuigen en een hunner, die thans den leerstoel voor 't Chineesch aan de Leidsche Hoogeschool inneemt — dank zij in de eerste plaats aan hetgeen door zijnen leermeester voor de studie

van 't Chineesch hier te lande verricht is — heeft nog onlangs in een Engelsch tijdschrift ¹⁾ de verklaring afgelegd dat «HOFFMANN was one of the most modest and unpretending of scholars, an enemy of all ostentation; never boasting of his accomplishments, and always ready to put aside his own work in order to aid his disciples».

Niet lang na de aanvaarding van 't nieuwe ambt, hetwelk uit den aard der zaak weinig verandering bracht in de richting zijner studiën, werd hem van wege het Ministerie van Koloniën de «Proeve eener Japansche spraakkunst, opgesteld door den Heer Mr. J. H. DONKER CURTIUS» in handen gesteld, ten einde er partij van te trekken voor de bewerking van hulpmiddelen voor de gedachtenwisseling tusschen Nederlanders en Japanners. Om het standpunt te doen kennen, waarop de schrijver der Proeve zich gesteld had, meen ik niet beter te kunnen doen dan diens eigene woorden aan te halen ²⁾.

«Ik wensch, dat deze spraakkunst worde aangemerkt niet als het resultaat van eene grondige kennis van de Japansche taal, maar als eerste pogingen om daarvan iets te leeren. Zij zal voorzeker nog misslagen bevatten, en het eenige, wat ik daarvan durf zeggen, is, dat ik vertrouw dat ze anderen in staat zal stellen om, daarbij gebruik makende van een woordenboek, *in drie maanden* zóó veel Japansch te leeren, als met mij, *zonder eenige hulpmiddelen*, het geval is geweest in drie jaren. Men verwachtte intusschen niet, dat deze spraakkunst geschikt is, om spoedig ook met Japansche ambtenaren en grooten te leeren spreken. Zij zal evenwel dienstig zijn, om zich spoediger met Japansche huisbedienden, ambachtslieden en kooplieden te kunnen redden; ook zal men het zoo ver kunnen brengen, dat men de tolken volgen kan, wanneer zij onze woorden en gezegden in hunne taal overbrengen.»

Dat HOFFMANN, gelijk trouwens de taalgeleerden in 't algemeen, aan eene spraakkunst andere eischen stelde, behoeft wel niet gezegd te worden. Niettemin begreep hij dat hij zich aan het uitgeven der Proeve niet gevoegelijk onttrekken kon, zoolang zijne eigene grammatica op zich liet wachten. Hij besloot dus de Proeve voor de pers te bewerken, ze te voorzien met toevoegselen en aantekeningen en de Japansche woorden in hun eigen schrift, en niet enkel in transcriptie, te geven. In 1857 verliet het werk van den Heer Mr. J. H. DONKER CURTIUS, verrijkt met de toevoegselen van HOFFMANN de pers.

HOFFMANN's eigen spraakkunst liet lang op zich wachten, hebben we

¹⁾ Athenaeum, Febr. 9, 1878.

²⁾ Voorberigt van de „Proeve eener Japansche spraakkunst”, bl. III, vg.

gezegd. Geen wonder, als men weet welke bezwaren van technischen aard moesten overwonnen worden alvorens hij aan eene uitgave kon denken. De medewerking die hij bij de Koninklijke Akademie ondervond is bekend, en ik vergenoeg mij dus met te verwijzen naar het Voorstel der Commissie, ingediend den 18^{den} Juni 1855 in de Vergadering der Letterkundige Afdeling, en voorts op de «Mededeeling van J. HOFFMANN, aangaande de Chineesche matrijzen en drukletters, krachtens magtiging van Z. M. den Koning en op last van Z. E. den Minister van Staat, Minister van Koloniën, J. J. ROCHUSSEN, vervaardigd onder toezigt van den Hoogleraar, translateur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement voor de Japansche en Chineesche talen, Dr. J. HOFFMANN» in 1860.

In zeker opzicht was het eene gelukkige omstandigheid dat de uitgave der *Japansche Spraakleer* zoo lang vertraagd is geworden, want daardoor heeft de schrijver de gelegenheid gehad om ook de spreektaal in den kring zijner waarnemingen op te nemen. Immers ten gevolge van de komst der Japansche gezanten, ten jare 1862, in Nederland, Engeland en Frankrijk, en van het verblijf van eenige Japanners te Leiden en elders in ons rijk, zag hij zich ruimschoots in de gelegenheid gesteld om de spreektaal te bestudeeren, hetgeen des te beter kon geschieden doordien de in Europa vertoevende Japanners deels tot de aanzienlijke en geletterde, deels ook tot de mindere standen der maatschappij behoorden.

De drukte waarvan de komst van het gezantschap vergezeld ging; de beslommeringen van allerlei aard die er uit voortvloeiden; reizen naar Londen en Parijs; eene eindelooze officiële correspondentie; dat alles was voor een stil geleerde alles behalve een bron van onvermengd genot. De reis naar Parijs in Mei 1862 was echter in zooverre genoegelijk voor hem, als zij hem de gelegenheid schonk eenige vakgenooten met wie hij in jaren lange briefwisseling gestaan had, zooals STANISLAUS JULIEN en LÉON PAGÈS, weder te zien. Anders heeft hij het niet aan die woelige dagen van 't gezantschap, maar aan zijnen lateren omgang met de hier te lande in de leer zijnde Japanners te danken gehad, dat hij hun omgangstaal bestudeeren kon.

Van 't jaar 1862 dagteekent de uitgave van *de Japansche tractaten in 1858 te Yedo gesloten*, facsimile van den Jap. tekst; onder toezigt van Dr. HOFFMANN bewerkt. Voorts een paar kleine opstellen in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. Indië*; namelijk «Iets over Chineesche lombardbriefjes» en «Yokohama, de nieuwe Japansche haven- en handelsplaats». Belangrijker is het in 1864 uitgegeven werk: *De groote studie (Ta Hio of Dai-gaku)*, waarvan 't 1ste Deel den Chineeschen tekst met eene tuschenregelige Japansche vertaling, en het 2de Deel de lezing van den Ja-

panschen tekst bevat. Hierin is voor de eerste maal de accentuatie der Japansche woorden aangeduid, die alleen uit den omgang kan geleerd worden.

Middelcrlwjl werden de werkzaamheden aan de uitgave der Spraakleer verbonden voortgezet. Een gedeelte der zwarigheden was, zooals we gezien hebben, overwonnen; doch slechts een gedeelte, want het aantal nog ontbrekende typen was niet gering. Ze moesten bijgemaakt worden, en zoo kwam het, dat HOFFMANN ook lettersnijder werd. Later moest hij ook letterzetter worden, want geen zetter hier te lande was toen in staat, «uit de groote onhandige letterkast, die op dit oogenblik ruim 12000 stel verschillende woordtypen bevat, Chineesche teksten te zetten ¹⁾». Eerst in 1867 zag de *Japansche Spraakleer*, uitgegeven op last van Z.Exc. den Minister van Koloniën, en gedrukt met 's Rijks Chineesche en Japansche drukletters bij SIJTHOFF te Leiden, het licht, en wel in eene Nederlandsche en eene Engelsche uitgave.

De groote beteekenis van dit boek voor de studie van 't Japansch in 't licht te stellen, daartoe acht ik mij noch bevoegd, noch geroepen. Het is dan ook geheel overbodig, dewijl de geleerde wereld reeds lang uitspraak gedaan heeft en het feit, dat binnen tien jaar tijds een tweede druk der Engelsche uitgave noodig geworden is, luide genoeg spreekt. Alleen veroorloof ik mij, over de inrichting der grammatica — daarover toch kan men een oordeel hebben ook zonder juist Japansch te kennen — over de verdeeling der stof en rangschikking der feiten het gevoelen uit te spreken, dat ze meesterlijk is. Wij herkennen daarin den geest van den denker en de hand van den kunstenaar. Met behoedzaamheid heeft de bewerker van de gewone inrichting en de gebruikelijke termen onzer spraakkunsten zooveel behouden als mogelijk was, den aard van 't Japansch in aanmerking genomen; met duidelijkheid en eenvoud heeft hij het nieuwe en vreemdsoortige beschreven, en met al zijne grondigheid vervalt hij nooit in geleerde wan- of wartaal, die in een mist van gewaande diepzinnigheid gebrek aan feitenkennis moet verbergen.

Na de *Japansche Spraakleer* moest het woordenboek aan de beurt komen. Niet alleen waren de bouwstoffen daarvoor sinds jaren geordend, maar zelfs de redactie was reeds aanmerkelijk gevorderd. Inmiddels verscheen in 1867 het woordenboek van den Amerikaan HEPBURN. Niemand was beter voorbereid, en niemand ook eerder geneigd, om de verdiensten van dit werk te schatten dan HOFFMANN, die zelfs na onpartijdig onderzoek tot de overtuiging kwam, dat de daarin gevolgde alphabetische rangschik-

¹⁾ De aangehaalde woorden zijn ontleend aan het artikel van Mr. W. VISSERING in *het Vaderland* van 23 Jan. 1878.

king (de gewone Europeesche) de voorkeur verdiende boven de vroeger door hem zelve gevolgd. Eenmaal daarvan overtuigd, aarzelde hij niet zijn eigen woordenboek om te werken. Zulks ging met eenig tijdverlies gepaard, natuurlijk, doch zou niet een jarenlang uitstel van de uitgave tengevolge behoeven te hebben. De hoofdreden *hiervan* was veeleer een toenemend wankel gezondheidstoestand. Recht krachtig en opgewekt heeft zich HOFFMANN in de laatste tien jaren zijns levens zelden meer gevoeld. Toch bleef hij onvermoeid werkzaam als leermeester in 't Chineesch en Japansch en aan de voortzetting zijner levenstaak. Tot de kleinere stukken uit lateren tijd behoort de verhandeling over «De rijstbier- of Saké-brouwerij in Japan» en «Bereiding der Japansche Soya» in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië*, jaarg. 1871; in hetzelfde tijdschrift, jaarg. 1866, is opgenomen 't opstel «Blikken in de geschiedenis van Groot-Lioe-Kioe; naar Chineesche en Japansche bronnen».

In het laatst van 1875 was het woordenboek zoover gevorderd dat men tot het drukken kon overgaan. De al meer en meer toenemende zwakte van den bewerker maakte het noodig, althans wenschelijk, dat een deel der daarmee gepaard gaande werkzaamheden aan een jongen deskundige, den Heer L. SERRURIER, werden toevertrouwd.

Aan den avond zijns levens heeft HOFFMANN althans deze voldoening mogen smaken, dat zijne verdiensten in ruimer kring erkend werden. Meer nog dan de vleierende beoordeelingen door zijne spraakleer allerwege uitgelokt, pleit de binnen tien jaar tijds gevolgde herdruk der Engelsche uitgave voor de gunstige opname aan het werk ten deel gevallen. Behalve den Engelschen herdruk, zag ook eene Duitsche uitgave, voorzien met eenen alphabetischen door Baron G. VON DER GABELENTZ bewerkten index, in 1877 bij de firma BRILL te Leiden het licht. Na 't verschijnen der Duitsche bewerking vereerde Z. Maj. de Koning van Saksen den schrijver met de Albrechtsorde 1ste klasse; en kort te voren had het Z. Maj. onzen geëerbiedigten Vorst behaagd hem te benoemen tot ridder van den Nederland-schen Leeuw.

Het schijnt dat die veelvuldige blijken van waardeering, gevoegd bij de liefderijke verpleging, waaraan het hem ten huize van zijn vriend Dr. SICHERER nooit ontbroken heeft, hem, ondanks zijne bedenkelijk verergerende borstkwaal, voor eene wijle de veerkracht en goede luim der jeugd hebben teruggegeven, want zijn laatste werk *Japanische Studien, erster Nachtrag zur Japanischen Sprachlehre*, is vol van geestige en schalksche zetten, die men niet verwachten zou van iemand wiens uiteinde kennelijk met rassche schreden naderde. Het genoemde bundeltje losse stukken, dat hoofdzakelijk gewijd is aan de Japansche poëzie, was de laatste vrucht van

zijn steeds helderen geest en onvermoeiden ijver. Op 19 Januari dezes jaars legde hij het moede hoofd neder, en ontsliep zacht en kalm. Den 22sten daaraanvolgende begeleidde eene kleine vriendschaar het stoffelijk overschot van den grooten geleerde, den beminden leermeester, den trouwen vriend, naar de laatste rustplaats.

HOFFMANN heeft ruim zijn aandeel gehad in de wederwaardigheden des levens, in allerlei teleurstelling en bekommernis, doch vóórdat zijn levensdraad afgesponnen was moet hij de troostrijke overtuiging gekoesterd hebben, dat zijne taak volbracht was. Hij *heeft* den grond gelegd tot de studie der Japansche taal- en letterkunde, en als zoodanig zal zijn naam onvergankelijk wezen in de geschiedboeken der wetenschap. Dubbel aanspraak heeft hij op den dank van ons, Nederlanders, en ons nageslacht, want, ofschoon Duitscher van geboorte, had hij zijn tweede vaderland, waar hij verreweg 't grootste deel zijns levens doorgebracht heeft, oprecht en innig lief. Zoo iemand, dan wist hij het, dat ten aanzien der openstelling van Japan voor het wereldverkeer onze regeering, in deze eeuw ten minste, onwrikbaar het tegendeel beoogd heeft van hetgeen andere natiën, hetzij uit onwetendheid of uit andere drijfveêren, daaraan ten laste leggen. De edele eerezucht om der wetenschap van dienst te wezen, was daarom bij HOFFMANN onafscheidelijk verbonden met het streven om de eer van ons land, voor zooverre het van hem afhing, op te houden. En daarom zullen niet alleen wij in deze vergadering, wij die hem als ambtgenoot en medelid gekend hebben, hem met blijvende achting en vriendschap herdenken, maar zullen ook zij die na ons komen zullen, hem tellen onder de gevierde namen van ons vaderland.

6 Mei 1878.

H. I. Swaving.

Levensberichten der afgestorvene medeleden
van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Leiden 1881.

LEVENSSCHETS VAN H. I. SWAVING.

Henri Isaak Swaving, geboren den 4^{en} Maart 1815 te Zutten, was de jongste zoon van Dr. Pieter Justus Swaving, Burgemeester der stad Zutten, en Johanna Christina Heytmeijer.

Gesproten uit eene deftige familie, genoot hij het voorrecht eener zorgvuldige opvoeding, hoewel hij het ongeluk had reeds vroeg zijnen vader te verliezen. Na als kind de lagere school van den onderwijzer Nuysink doorloopen te hebben, kwam hij in 1825 op het uitstekend instituut van L. André, waar hij bleef tot 1829, om toen over te gaan naar de Latijnsche school, aan wier hoofd destijds de Rector Lenting stond, dezelfde die later Hoogleeraar te Groningen geweest is.

De gelukkige aanleg, die zich reeds vroeg in den knaap openbaarde, kwam door het degelijk en niet overladen onderwijs van die dagen tijdig tot rijpheid en toen in 1835 de twintigjarige jongeling van de banken der Latijnsche school tot de Akademie «gepromoveerd» werd, koesterden allen die hem van nabij kenden de schoonste verwachtingen van zijne toekomstige loopbaan. Reeds vóórdat hij student werd had hij een stuk geschreven, getiteld: *Opgave van eenige in Gelderland gebruikelijke woorden*, hetwelk in de Jagers Magazijn verscheen en ook thans zijne waarde nog niet verloren heeft ¹⁾.

Den 16^{en} September 1835 werd Swaving in de rol der Leidsche studenten als jurist ingeschreven onder den Rector Magnificus Cock. Het was toen een tijd van opgewekte kracht, van wakker en hoopvol streven. De staatkundige herstelling van ons vaderland moge dagteekenen van 1813, de nationale herleving openbaarde zich eerst na de losscheuring der Zuidelijke provinciën. De gebeurtenissen in België hergaven aan het Noorden, zoo niet zijne zelfstandigheid, dan toch zijne zelfbewustheid en fierheid; zij wekten op wat wij meer dan andere volken noodig hebben: geestdrift. Inzonderheid onder de studeerende jongelingschap bestond er gedurende het tiental jaren dat de omwenteling volgde, eene opgewektheid en wakkerheid, een jeugdig vertrouwen op de toekomst grooter dan die waardoor latere geslachten zich onderscheiden hebben. In de jaren van 1830—40

¹⁾ Taalkundig Magazijn van de Jager, I, bl. 305—330.

kwam er een «jong Holland» op dat werkelijk de eigenschappen der jeugd bezat. Uit de jongelingschap dier dagen zijn de mannen voortgekomen die aan onze letterkunde eene nieuwe, vrijere richting gaven; zij die de studie onzer taal en letteren op breeder grondslagen vestigden; ook zij die eenmaal als toongevers op het gebied van wijsbegeerte en theologie zouden optreden.

Tot dat geslacht, hetwelk zooveel mannen heeft voortgebracht hoog uitstekende boven ons, jongeren, behoorde ook Swaving.

Deze nam van den beginne af levendig aandeel in alles wat er in de studentenwereld omging. In spijt van zijn zwak gestel en zijne lichaamsgebreken bewoog hij zich daarin met groote gemakkelijkheid, want aan niet alledaagsche schranderheid en kennis paarde hij eene groote mate van gevatheid en snedigheid. Wee dengene die zich verstoutte eene spottende aanmerking op zijne lichaamsgestalte te maken! zelfs de dikhuidigsten onder de spotters wist hij met de pijlen van zijn vernuft zóó te treffen, dat zij afdropen om den aanval nooit weder te herhalen. Gaarne gezien in allerlei kringen, behalve de saaie, en een vriend van gezelligheid, bracht hij minder tijd op zijne kamer door dan menigeen met ernstige studie bestaanbaar achtte, doch zij die hem meer van nabij kenden, wisten dat hij ook te zijner tijd met lust en ijver kon studeeren.

Hoewel zijn aanleg niet eenzijdig was, voelde hij zich toch het meest aantrokken tot literarische studiën. Zijne belezenheid in de vaderlandsche letterkunde was zeer groot, zóó zelfs dat weinigen onder zijne tijdgenooten hem daarin zullen overtroffen hebben. Zijne bekendheid met de Fransche, Duitsche en Engelsche literatuur strekte zich niet alleen tot de algemeen erkende meesterstukken uit, maar ook tot de voortbrengselen eener nederiger Muze. Minder omvattend was zijne kennis der Italiaansche en Spaansche letterkunde, ofschoon ook daarin, denk ik, weinigen in den lande zich met hem konden of kunnen meten. Met bijzondere ingenomenheid legde hij zich op Zweedsch en Deensch toe; onder zijne lievelingsgedichten heeft de Frithjofs saga steeds eene voorname plaats bekleed. Onder de schrijvers der klassieke oudheid stond Horatius in zijne schatting misschien wel het hoogst aangeschreven.

De rechtsstudie werd door hem ondanks zijne literarische liefhebberijen niet verwaarloosd. Met bewondering en dankbaarheid placht hij nog in later jaren te spreken over de colleges van Thorbecke, wiens krachtige geest op het jonge, vooruitstrevende geslacht een even sterken als blijvenden invloed uitoefende. Aan de lessen van den gevierden leermeester is Swaving steeds trouw gebleven, al was hij zelfstandig genoeg om niet alles te bewonderen of te billijken wat later de staatsman ter handhaving van zijn gezag verricht

heeft. Thorbecke was dan ook zijn Promotor toen hij na verdediging van zijn Akademisch proefschrift: *de jure, quod vulgo dicitur Dominium Litterarium* op 3 Juli 1841 den graad van Jur. U. Doctor verwierf.

Na de promotie vestigde de jonge Meester in de Rechten zich in zijne vaderstad Zutfen. Daar bleef hij eenige jaren totdat hij den 22 Januari 1844 benoemd werd als Kantonrechter te Groenlo.

Het stille landstade waar Swaving de beste jaren zijns levens, van 1844—60 zou doorbrengen, kan voor jonge, levenslustige menschen, vooral indien zij gewoon zijn zich in geleerde kringen te bewegen, weinig bekoorlijks hebben. Zoo zou men allicht meenen, doch de welbespraakte en luimige kantonrechter vond in zijne nieuwe omgeving genoeg ontwikkelde personen die in staat waren zijne talenten te waardeeren. Hij voelde zich in dat oord dan ook weldra zoo goed thuis, dat hij binnen twee jaar tijds twee boerenplaatsen aankocht. De grootste van de twee, in de wandeling bekend als «de Pogge» werd door den nieuwen landheer herdoopt en ontving den naam van «de Heidebloem». Ten tijde van den aankoop strekten zich rondom de boerenhofstede en den akker vrij uitgestrekte heidegronden uit, met wier bepoting en ontginning Swaving onmiddellijk eenen aanvang maakte. Het in 1845 begonnen en in de volgende jaren voortgezette werk is hem tot zijn dood toe eene bron van levensvreugde geweest, en toen hij later zijn standplaats Groenlo met Zutfen verwisseld had, bracht hij den ganschen zomer door op de hem steeds dierbaarder geworden Heidebloem. In het boek waarin hij aantekening hield van het aantal boomen elk jaar geplant en opgekomen vindt men als motto de volgende regels uit de Leeuwendalers, die volkomen uitdrukken wat hij voor zijne schepping in de heide gevoelde:

De huisman mint veel meer zijn opgequeeckte plant,
En die hij mestte en snoeide om weeligh op te komen,
Dan aengekochten gront, bezet met oude boomen ;

.

Zoo hangen wij ons hart aen 't geen wij zellefs bouwen.
En zou een woeste bijl dien stam ter neder houwen,
Zij ging eerst door ons hart, dan door dien jongen stam.

Als kantonrechter verwierf Swaving door zijne bekwaamheid, nauwgezetheid en rechtvaardigheid zich de achting van aanzienlijken en geringen; niet het minst van de laatsten. Al boezemde zijne onaanzienlijke gestalte het ruwe volk geen ontzag in, zoodat het hem half spottend, half hartelijk «ons richterken» placht te noemen, in zijne uitspraken stelden allen het grootste vertrouwen en niemand twijfelde of de Grolsche «kantonsrichter»

was de knapste van de Graafschap. Toch is er een tijd geweest, dat de getrouwe vervulling van zijn ambtsplicht hem onaangenaamheden berokkende. Het was in den zomer van 1846, toen een moordaanslag, een gruwel zooals men in die destijds zoo afgelegene streken slechts bij naam kende, de bevolking van Groenlo in rep en roer bracht. Eene jonge deerne van niet onbesproken levenswandel was in een kreupelboschje op eenigen afstand van de stad gevonden badende in haar bloed. Volgens het getuigenis van den kapelaan G., die, naar zijn zeggen, het slachtoffer uit de klauwen van haren aanrander gered had, was de dader op de vlucht gegaan, doch er kwamen omstandigheden aan het licht die de afgelegde verklaring eenigszins verdacht maakten, en toen de kantonrechter voor zich zelf de overtuiging kreeg dat de schuldige niemand anders was dan de kapelaan zelf, draalde hij geen oogenblik om met de noodige kracht te handelen en den vermoedelijken dader in hechtenis te nemen. Voor de Grolsche geloofsgenooten van den betichte was het een ongehoord, een ongeloofelijk feit dat een geestelijke zich zóó zou vergeten hebben: zij legden de grootste verontwaardiging aan den dag en namen zelfs eene min of meer dreigende houding tegen het gerecht aan. Doch de vastberadenheid en kloekheid van Swaving, ondersteund door de rechtschapenheid van den Pastoor, die het zijne deed om de opgezweepte hartstochten te doen bedaren, kwam alle moeilijkheden te boven. Door den verderen loop van het geding, de *cause célèbre* van die dagen, werd de kantonrechter van Groenlo schitterend in het gelijk gesteld. Rustig in de overtuiging van zijn plicht gedaan te hebben, kon hij voor eene wjl eene populariteit derven, welke hem na eene korte poos in verdubbelde mate ten deel viel.

Toen de gebeurtenissen van 't gedenkwaardige jaar 1848 en haar nasleep eene ongekende bedrijvigheid op politiek gebied in de Graafschap hadden te voorschijn geroepen, nam Swaving levendig deel aan den strijd tusschen de voorstanders van het oude en nieuwe. Hoewel hij nooit een partijman in den ongunstigen zin des woords geweest is, koos hij beslist de zijde van hen die den vooruitgang op hun vaandel geschreven hadden. Door het vertrouwen zijner medeburgers geroepen om lid der Provinciale Staten van Gelderland te worden, aanvaardde hij met ingenomenheid eene betrekking die hem in de gelegenheid stelde werkzaam te zijn voor de welvaart van het hem zoo dierbare Gelderland. Herhaalde herkiezing in latere jaren levert het bewijs dat hij het vertrouwen der kiezers nooit verloren heeft.

Het lidmaatschap der Staten was niet zóó tijdroovend, dat het den kantonrechter in zijne ambtsplichten, den landheer in zijne liefhebberij, den geleerde in zijne studiën belemmerde. Zelfs vond hij — het zal in 1852 geweest zijn — aanleiding om zich bekend te maken met de uitkomsten der nieuwe

taalwetenschap en zich toe te leggen op de studie van het Gotisch en van het Sanskrit. Hij las vlijtig in Ulfila en menige opmerking die hij daarbij maakte zou verdiend hebben door den druk bekend te zijn gemaakt, even goed als zijn opstel in den *Taal- en Letterbode* ¹⁾, getiteld: *Een oude kennis van het Gotisch in het Nederlandsch teruggevonden*, waarin hij aantoonde dat in het samengestelde woord *oogtalen*, oogharen, nog bij Loosjes voorkomende, het Gotische *tagl*, haar, te herkennen is. Zijne groote belesenheid in de vaderlandsche letterkunde, waarvan genoemd opstel een proefje geeft, en zijne scherpe opmerkingsgave werden door hem gaandeweg dienstbaar gemaakt aan het verzamelen van bijdragen voor het Nederlandsche woordenboek. Aan die verzameling heeft hij meer dan 25 jaren onverdroten gewerkt en zoo men wil weten hoeveel en hoegood hij gewerkt heeft, zoo behoeft men slechts te lezen wat de Redactie van het Nederlandsch Woordenboek bij meer dan ééne gelegenheid verklaard heeft. Het Verslag omtrent den staat harer werkzaamheden van 1 Augustus 1854 tot 1 Juli 1856, uitgebracht in de vergadering van het V^{de} Nederlandsch Letterkundig Congres te Antwerpen den 16 Augustus 1856 bevat o.a. deze zinsnede:

«Voorzeker, aan allen, wier ijver onzen arbeid verlichtte, gevoelt onze Redactie zich ten duurste verplicht; aan allen wordt de betuiging harer erkentelijkheid hier openlijk aangeboden. Maar wie ook in dit tweetal jaren aan de zaak van het Woordenboek bevorderlijk was, niemand heeft zich grootere aanspraak verworven op ons aller dank, dan de hooggeachte Kantonregter te Groenlo, Mr. H. I. Swaving. Mogten wij hem reeds in ons eerste Verslag ²⁾ als een onzer wakkere bondgenooten vermelden, thans is hij de wakkerste van allen geweest. Niet alleen dat bij de bearbeiding der bovengenoemde schrijvers door hem wel het grootste aandeel werd gedragen, en hij ons verder op allerlei wijzen ter zijde stond; maar nog verraste hij ons met eene toezending, in omvang en inhoud even belangrijk. Het was, in een aantal van meer dan 5600 beschrevene bladen, de volledige verzameling van alles wat, sedert eene reeks van jaren, door hem was aangeteekend op zijn doorschoten exemplaar der elf deelen van Weiland's Woordenboek. Voorwaar eene rijke bijdrage! Een schat van allerlei woorden en spreekwijzen, uit oudere en nieuwere schrijvers getrokken, aan gedrukte en ongedrukte stukken, tijdschriften, dagbladen, staatspapieren, verslagen, enz. ontleend, of uit het dagelijksch leven opgevangen; zoowel tot het gebied der dichtkunst en wel-sprekendheid, als tot de meest verschillende takken van wetenschap of bedrijf, wetgeving, regtsgeleerdheid, praktijk, handel, nijverheid, nering en

¹⁾ *Taal- en Letterbode* I, 252.

²⁾ Op bl. 34 van 't Verslag der Redactie uitgebracht in de vergadering van het IV^{de} Nederlandsch Letterkundig Congres te Utrecht, den 22 September 1854.

hantering, behoorende; veelal met aanhalingen en voorbeelden gestaafd, en altijd strekkende om den inhoud van Weiland's werk aan te vullen, te zuiveren en te verbeteren, of althans ruime stof tot leerrijke opmerkingen en nuttige wenken bevattende. Gewis, zoo ooit het Nederlandsch Woordenboek tot stand mag komen, dan is daaraan voor immer de naam van Swaving verbonden; en wèl zij hem van allen, die Neêrlands taal op prijs stellen, de warme erkentenis verzekerd.»

Reeds in 1854 was Swaving benoemd tot lid van de Leidsche Maatschappij, en in het volgende jaar viel hem dezelfde onderscheiding ten deel van den kant van het Historisch Genootschap te Utrecht.

In 1860 verhuisde Swaving van Groenlo om de opengevallen betrekking van Kantonrechter in zijne vaderstad Zutfen te vervullen. Het verblijf in laatstgenoemde plaats had uit den aard der zaak voor hem veel aantrekkelijks, want hij leefde daar te midden zijner bloedverwanten, aan wie hij zeer gehecht was, en op de plek waar hij geboren en getogen was. Aan blijken van waardeering van de zijde zijner medeburgers ontbrak het hem ook daar niet, zooals men mag afleiden uit zijne benoeming tot lid van den Gemeenteraad twee jaar later. Geen wonder dat hij zich dus te Zutfen recht thuis gevoelde, en toch bleef zijn hart hangen aan zijne eerste standplaats en inzonderheid aan zijn buitengoed. Elk jaar, zoodra de zomer in het land kwam, toog hij naar de Heidebloem om, met korte tusschenpoozen, daar het schónne jaargetijde door te brengen, in de frissche heidelucht gezondheid en levenslust in te ademen. De kleine huishouding werd dan naar buiten overgebracht; de noodige lectuur van allerlei aard medegenomen en aan alle overtollige weelde de rug gekeerd. Iets eenvoudiger dan het leven op het buitenverblijf kan men zich niet denken. Meestal rees de landheer 's ochtends vroeg vóór dag en dauw uit de veêren, deed eene morgenwandeling door de dreven van zijn goed om daardoor gesterkt het ontbijt te nuttigen en dan het noodige schrijfwerk of andere bezigheden te verrichten, tot etenstijd. De namiddagen waren bestemd tot gulle ontvangst van de goede vrienden en kennissen uit het naburig Groenlo, heeren, dames, kinderen — Swaving hield veel van kinderen en zag ze gaarne om zich heen — en nooit keerden zij onvoldaan naar huis terug. Soms kwamen er bezoekers van verder af, leden der familie uit Zutfen of anderen. Zoo herinner ik mij eens daarbuiten een gezelligen middag doorgebracht te hebben met Dr. van Vloten, een van zijn oudste Akademiëvrienden ¹⁾).

¹⁾ In den Nederlandschen Spectator van 28 Mei 1881 heeft van Vloten woorden van warme waardeering gewijd aan de nagedachtenis van den ouden vriend in zijn „*Herinneringen aan Mr. H. I. Swaving*”, en tevens eenige karakteristieke dichtregelen van dezen medegedeeld.

Het halfjaarlijksche buitenleven deed geen afbreuk aan Swaving's belangstelling in de gebeurtenissen en letterkundige voortbrengselen van den dag, evenmin als het hem belette zijne liefhebberijstudiën voort te zetten. Met onveranderlijke trouw werkte hij voort aan zijne bijdragen voor het Nederlandsch Woordenboek en een zijner grootste genoegens was het de drukproeven door te zien en met zijne opmerkingen te verrijken. Ik mag zeggen: verrijken, na de welsprekende hulde die Dr. M. de Vries in eene Toespraak¹⁾ nog onlangs aan de verdiensten van het afgestorven medelid gebracht heeft in deze woorden:

«Minder bekend dan Harrebomée en Leendertz was de voormalige kantonrechter van Zutten, H. I. Swaving. Velen uwer hebben hem wellicht alleen bij name gekend. Zijn zwak lichaamsgestel noodzaakte hem zich binnen eenen engeren vriendenkring te beperken en veroorloofde hem niet aan het publiek de rijpe vruchten zijner studiën aan te bieden. En toch was Swaving niet alleen een vlijtig beoefenaar, maar ook een meer dan gewoon kenner onzer taal, van zijne jeugd af vertrouwd met de aanverwante talen, en in onze letterkunde doorkneed met eene belezenheid, die menigen leeraar kon beschamen. In hem mocht ik bij de voorbereiding van het Woordenboek een wakkeren helper vinden. Zoo er iemand in Nederland was, die liefde had voor die nationale onderneming, dan was het de stille bewoner van de Heidebloem, en zooverre zijne krachten het toelieten, was hij altijd gereed die liefde met daden te betoonen. Een aantal boekdeelen doorlas hij met alle zorg, om uittreksels te verzamelen, die hij met oordeel en smaak wist te kiezen. Geen der langere artikels van het Woordenboek, dat niet ettelijke aanhalingen bevat, die wij aan hem hadden te danken. Meer dan eens heb ik in mijne verslagen op de Nederlandsche Taalcongressen hem openlijk onzen dank betuigd. Maar ook gedurende de latere bewerking en uitgave verkoelde zijne belangstelling niet. Op zijn verzoek zond ik hem geregeld de drukproeven toe. Dat was zijn lust en zijn vreugde. En er is onder al die 144 bladen, die tot dusverre verschenen, niet een enkel geweest, dat niet heeft gewonnen door zijne critische opmerkingen, altijd even luimig en vernuftig, als degelijk en leerrijk. Ach, ook de liefelijke herinnering aan zulk eene genoegelijke samenwerking behoort alweder tot het verledene. Het viel mij hard, de vijf bladen, die eerlang het licht zullen zien, niet naar Groenlo of Zutten te mogen zenden. Gij gunt mij zeker den troost, hier in uw midden een woord van erkenning en vriendschap te wijden aan den bescheiden geleerde, sedert meer dan veertig jaren een mijner liefste vrienden, die, al heeft hij geen duurzaam gedenkteken voor

¹⁾ Toespraak ter opening der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, den 16^{den} Juni 1881, bl. 10, vgg.

de wetenschap kunnen stichten, toch meer dan menig ander de wetenschap liefhad, en in wiens borst voor onze moedertaal een warm hart klopte, zooals ik maar zelden heb aangetroffen.»

Na deze aanhaling, waarin niets te veel gezegd is, keer ik in de verbeelding eenige jaren terug. Bij de invoering der nieuwe rechtelijke organisatie in 1877 keerde de Kantonrechter van Zutfen tot het ambtelooze leven terug: hij begon zich oud te gevoelen; zijn opgeruimdheid nam af en het liet zich reeds toen vooruitzien dat zijn levensjaren geteld waren. Gedurende den zomer van 1880, den laatsten dien hij op de Heidebloem doorbracht, boezemde zijn toestand ernstige bezorgdheid in, en nauwelijks was hij in den laten herfst te Zutfen teruggekomen, of alle hoop op herstel verdween. Na een ziekbed van eenige weken ontsliep hij zacht en kalm den 25sten Januari 1881 in ruim 65 jarigen ouderdom. Zijn stoffelijk overschot rust op het kerkhof van Zutfen, van de plaats waar eenmaal zijn wieg had gestaan.

Het leven van Swaving was arm aan zulke daden die door de stift der geschiedschrijvers worden vereeuwigd, en slechts zij die vertrouwelijk met hem omgingen, weten dat hij zijn leven nuttig besteed heeft en hoeveel opwekking ten goede van hem is uitgegaan. Dit laatste kan niemand beter getuigen dan de schrijver dezer regelen. Mocht iemand daarom meenen dat ik niet de geschikte persoon ben om een onpartijdig oordeel te vellen, ik zal het hem niet tegenspreken, maar evenmin zal ik mij daardoor laten weêrhouden te zeggen, hoedanige karaktertrekken mijn overleden vriend bezat. Een man van helder oordeel en tintelend vernuft; een warm vaderlander; een trouw en hartelijk vriend; een weldoener van weduwen en weezen; vroom zonder kwezelarij, fier zonder onbescheidenheid; licht geraakt, maar vergevensgezind; streng rechtvaardig en onkreukbaar eerlijk; zóó was Henri Isaak Swaving.

G. A. Wilken.

De Indische Gids.
Dertiende Jaargang, II.

Leiden 1891.

TER NAGEDACHTENIS VAN G. A. WILKEN.

Met diepen weemoed voldoe ik aan het verzoek der Redactie van dit tijdschrift, om eenige woorden te wijden aan de nagedachtenis van een voortreffelijk man, die na een welbesteed, maar helaas! te kort leven, van ons is weggerukt.

George Alexander Wilken werd geboren den 13^{den} Maart 1847 te Tomohon, waar zijn vader, P. N. Wilken, aan wien wij zooveel voor de kennis van taal en volk der Minahasa te danken hebben, als zendeling werkzaam was. Het voorbeeld en de geschriften van den vader zijn niet van geringen invloed op het hoogst ontvankelijk gemoed van den zoongeweesten hebben in dezen de eerste kiemen gelegd van belangstelling in het vak waarin hij later zoozeer zou uitblinken.

Op twaalfjarigen leeftijd werd Wilken voor zijn opvoeding naar Europa gezonden, en als leerling opgenomen in de kostschool voor Indische kinderen bij den heer Kool van Kasteel te Rotterdam. Het onderwijs, daar genoten, heeft Wilken steeds met dankbaarheid herdacht, en met de hem eigene trouwe aanhankelijkheid jegens allen, aan wie hij zich voor zijn vorming of anderszins verplicht gevoelde, is hij tot het laatste toe met zijn ouden leermeester in geestelijke aanraking gebleven.

Nadat Wilken in 1865 acten behaald had voor hulponderwijzer in de wiskunde, schijnt het voornemen bij hem gerijpt te zijn om eene andere loopbaan te kiezen dan waartoe hij oorspronkelijk bestemd was. Ten minste wij zien hem in 1866 examen doen voor de 4de klasse der Hoogere Burgerschool te Delft. Een jaar later was hij reeds in staat het eindexamen met goed gevolg af te leggen, en na daarop gedurende een jaar de lessen aan de gemeentestelling voor opleiding van Indische ambtenaren gevolgd te hebben, onderwierp hij zich aan het groot ambtenaarsexamen. Hij slaagde en vertrok naar Indië, waar hij in het begin van 1869 aankwam.

Met uitzondering van eenige maanden dat Wilken te Batavia vertoefde, is hij gedurende den ganschen tijd van zijn verblijf in Indië, van 1869 tot 1880, in de buitenbezittingen als ambtenaar werkzaam geweest. Tegen het einde van 1869 werd hij geplaatst op Boeroe, 1871 te Limbotto, 1872 te Ratahan, en 1875 te Sipirok. De omstandigheid dat de weetgierige en jonge

ambtenaar zich eenen werkkring aangewezen vond onder bevolkingen, wier eigenaardige zeden en instellingen zulk een ruim en vruchtbaar veld van onderzoek aanboden, is op de richting van Wilken's studiën van beslissenden invloed geweest. Van nature bedeed met een schranderen en vorschenden geest, vol belangstelling in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschelijke maatschappij, en toegerust met degelijke kennis, maakte hij gretig van de gelegenheid gebruik om door eigen waarnemingen de bestaande kennis van de volkenkunde van den Indischen Archipel te verrijken en het waargenomene te toetsen aan de theoriën, welke toen ter tijde begonnen de ethnologische wetenschap te herscheppen. Als eerste vrucht van zijn werkzaamheid verscheen in Deel XXXVIII van de Verhandelingen van 't Bataviaasch Genootschap de *Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe*.

Na ongeveer vijf jaren te Sipirok werkzaam te zijn geweest, ging Wilken met verlof naar Nederland. Hij vestigde zich te Leiden, ten einde eenige literarische en juridische colleges te kunnen volgen. Met bijzonderen ijver legde hij zich o.a. toe op het Arabisch en Sanskrit want hij had leeren inzien dat een voldoende kennis van deze talen eenen beoefenaar der Indonesische volkenkunde telkens te stade komt, naast bedrevenheid in een of meer inlandsche talen.

Reeds in 1881 kreeg Wilken eene aanstelling als Lector in de land- en volkenkunde van Ned.-Indië aan de Leidsche gemeente-instelling. In deze hem opgedragen betrekking kweet hij zich met de meeste nauwgezetheid van zijne taak als leeraar, en, woekerende met zijnen tijd, liet hij eene reeks van voortreffelijke monografieën, vooral in den Indischen Gids en de Bijdragen van het Kon. Instituut verschijnen, monografieën zoozeer uitmuntende door rijkdom van stof en grondige behandeling der onderwerpen, dat de naam des schrijvers weldra gevestigd was niet enkel in ons land en onze overzeesche bezittingen, maar ook in het buitenland. De voornaamste zijner geschriften uit dat tijdperk zijn «Het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel», en «Het Matriarchaat der oude Arabieren», «Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleischeras».

Toen in 1885 de Nestor der vaderlandsche Indologen het emeritaat verkreeg, was het niet twijfelachtig wie hem moest opvolgen. De Senaat der Leidsche Hoogeschool had reeds een bewijs gegeven hoe hij de verdiensten van Wilken wist te waardeeren door hem te benoemen tot Doctor *honoris causa* in de Indische taal- en letterkunde, en niet lang daarna werd hij door de Regeering beroepen als Hoogleeraar. Als zoodanig hield hij zijne intreërede den 16 September 1885, getiteld «De vrucht van de beoefening der ethnologie voor de vergelijkende rechtswetenschap».

In de geschriften die Wilken gedurende zijn Professoraat in het licht gaf, vinden wij dezelfde voortreffelijke eigenschappen als waardoor zijn vroegere monografieën zich onderscheidden. De richting zijner studiën, waarop de werken van Mac Lennan, Tylor en Bachofen kennelijk grooten invloed geoefend hebben, bleef dezelfde, doch zijn gezichtskring breidde zich meer en meer uit, en hier en daar ontdekt men zijn streven, om de opgegaarde kennis dienstbaar te maken aan de oplossing van practische vraagstukken bij de regeling van inlandsche rechtstoestanden. Om een denkbeeld te geven van de veelzijdigheid van Wilken's studiën, vermeld ik hier slechts de volgende titels: «Plechtigheden en gebruiken bij verlovingsen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel», «Het Shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel», «De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra», «Het pandrecht bij de volken van den Indischen Archipel», «Iets over de Papoevas van de Geelvinksbai», «Oostersche en Westersche rechtsbegrippen», «Iets over de mutilatie der tanden bij de volken van den Indischen Archipel», «Iets over de schedelvereering bij de volken van den Indischen Archipel», «De couvade bij de volken van den Indischen Archipel», «Albino's in den Indischen Archipel», «Struma en cretinisme in den Indischen Archipel», «De besnijdenis bij de volken van den Indischen Archipel», «Over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra», «De hagedis in het volksgeloof der Malayo-Polynesiërs».

Toen laatstgenoemde verhandeling in de Juli-afl levering der Bijdragen van het Instituut verscheen, lag Wilken op het ziekbed. Reeds lang hadden zijne vrienden met bezorgdheid de sporen van afmatting op zijn gelaat gadegeslagen en de overtuiging opgedaan dat hij zich overwerkt had. Men kon niet zeggen dat zijn geest minder helder was dan vroeger, maar hij was diep mismoedig en gaf, tegen zijne gewoonte, uiting daaraan tegenover zijn meest vertrouwde oude vrienden en raadgevers. Zelfs het vooruitzicht dat hij in het volgende jaar, evenals zijn ambtgenoot Martin, volgens opdracht van het Kon. Instituut een wetenschappelijken tocht naar de Molukken zou ondernemen, kon hem niet opbeuren, hoezeer hij tevens smachtte van verlangen om Indië terug te zien.

De bezorgdheid van Wilkens vrienden bleek maar al te gegrond. Tegen het einde van Juni dezes jaars, te midden der drukten van het groot-ambtenaarsexamen in den Haag, voelde hij zich zijne krachten ontzinken. Hij werd ziek, gevaarlijk ziek; heftige koorts sloopten zijn gestel en in den vroegen morgen van 28 Augustus sloot de afgetobde lijder zijne oogen voor altijd.

Met diepe droefheid volgde op 1 September eene schare van verwanten, ambtgenooten, vrienden en bekenden, onder welke zijn oude, geliefde

leermeester Kool van Kasteel, het lijk van den beminden doode naar de laatste rustplaats. Aan de opene groeve werd een welverdiende hulde gebracht aan de verdiensten van den geleerde en aan de deugden van den mensch, wien allen der daar aanwezigen en nog meer anderen die er niet tegenwoordig konden zijn, zoo gaarne een langer leven hadden toegewenscht.

Wilken was een man van edelen inborst en begaafd met een gelukkigen aanleg, dien hij met onvermoeide vlijt en bewonderenswaardige volharding ontwikkeld heeft. Daarom heeft hij in de korte spanne tijds, die het hem vergund is geweest te leven, veel goeds gewrocht en aan de wetenschap, welke hij liefhad, diensten bewezen, die niet zullen vergeten worden. Daardoor blijve zijn aandenken in eere, en niet het minst in Nederland, welks wetenschappelijke eer hem steeds nauw ter harte ging.

LEIDEN, 10 Sept. 1891.

M. de Vries.

Almanak van het Leidsch Studenten Corps voor 1893.

Leiden 1892.

MATTHIAS DE VRIES.

1820—1892.

MATTHIAS DE VRIES werd den 9en November 1820 te Haarlem geboren. Reeds van zijne vroegste jeugd werd hem door zijnen vader, den geleerden Doopsgezinden predikant Abraham de Vries, een vertrouwd vriend van Bilderdijk en Siegenbeek, liefde voor de vaderlandsche taal en letteren ingeprent, en die vaderlijke lessen, gevoegd bij een gelukkigen aanleg voor taalstudie, deden bij hem, toen hij als veelbelovend jongeling de banken der Latijnsche school voor die der Academische gehoorzalen verliet, het besluit opvatten om bij de studie der klassieke oudheid die van Nederlands taal en letteren niet achter te stellen.

Gedurende de jaren die DE VRIES aan de Leidsche Hoogeschool doorbracht, van 1838 tot 1843, studeerde hij met ijver Latijn en Grieksch, en wel met zulk een gevolg dat hij een uitstekend Latinist werd, gelijk hij in later jaren én bij zijn onderwijs én in eenige keurig gestelde Latijnsche redevoeringen getoond heeft. Wat zijne Grieksche studiën betreft, daarvan legde zijn in 1842 met goud bekroonde antwoord op eene door de Groningsche Hoogeschool uitgeschreven prijsvraag «de Polybii pragmatica» een welsprekend getuigenis af. Doch hoeveel bewondering en liefde hij ook had voor Latium en Hellas, het eigen vaderland en de uitingen van den Nederlandschen geest in het verleden en het heden trokken hem nog meer aan en zijne beste krachten wilde hij aan Nederlands taal wijden.

Vóór ruim 50 jaren nam de studie der Nederlandsche taal en geschiedenis in de rij der vakken van Hooger Onderwijs een zeer bescheiden plaatsje in, en 't onderwijs daarin, vooral te Leiden, was, hoewel in sommige opzichten niet onverdienstelijk voor den tijd, niet van dien aard dat het jongeren tot nadere kennismaking met het vak, laat staan tot zelfstandig onderzoek kon opwekken. Toch was er in datzelfde Leiden, nog vóór de Belgische omwenteling, een jonge Duitscher geweest, de dichter Hoffmann von Fallersleben, die naar de Nederlanden was gekomen om de overblijfselen der middeleeuwsche letterkunde op te sporen, te bestudeeren, in 't licht te geven. De hupsche jonge man werd in de Leidsche kringen vriendelijk ontvangen, maar belangstelling in zijne geliefde Dietsche gedichten

en liederen vond hij niet; alleen Bilderdijk — tot diens eere zij het gezegd — wist zijn streven te waardeeren. Hoffman liet zich niet ontmoedigen: hij ging voort de boekerijen in Noord- en Zuid-Nederland te doorsnuffelen, teksten uit te geven, met bruikbare glossaren en aantekeningen te voorzien en zodoende de wetenschappelijke beoefening van 't Middelnederlandsch voor te bereiden, eene beoefening reeds in de vorige eeuw zoo veelbelovend door Huydecoper ingewijd, maar in de daaropvolgende tijden van nationale verslapping en welverdienden rampspoed verwaarloosd, schier vergeten. Gelijktijdig met Hoffmann beijverde zich de Antwerpenaar Frans Willems om de Dietsche geschriften uit het roemrijkste tijdperk van Vlaanderen en Brabant aan de vergetelheid te ontrukken, niet zoozeer om de wetenschap te verrijken, als wel om zijne verfranschte landgenooten te herinneren aan hetgeen hun voorouders vermochten, toen eigen taal en aard nog in eere gehouden werden.

De pogingen van Hoffmann en Willems waren hier te lande niet geheel onopgemerkt voorbijgegaan. Toen DE VRIES aan de Akademie kwam, maakte hij kennis met eenige medestudenten die evenals hij met liefde voor de vaderlandsche letteren bezielde waren. Inzonderheid twee, eenigszins oudere tijdgenooten waren het in wie hij geestverwanten aantrof: de een was Jonckbloet, die bestemd was eenmaal de gevierde geschiedschrijver onzer Middelnederlandsche letterkunde te worden en met DE VRIES de studie van het Dietsch krachtig onder 't jôngere geslacht te bevorderen; de andere was H. I. Swaving, iemand van zeldzame belezenheid, niet alleen in 't Nederlandsch, maar ook in 't Fransch, Duitsch, Engelsch, Italiaansch, Spaansch, Deensch, Zweedsch, daarenboven geenszins onervaren in Latijn en Grieksch, een bewonderaar van Horatius, van Aristophanes en Sophocles.

Naarmate DE VRIES dieper doordrong in de studie onzer taal, zag hij meer en meer in, dat hare beoefenaars den blik behoorden te richten tot de verwante talen en dat de beginselen althans der vergelijkende taalwetenschap hun niet vreemd mocht blijven. Hij begon daarom vlijtig Sanskrit te studeeren bij den Hoogleraar Rutgers, die een voortreffelijk liefhebberij-college in dat vak geopend had.

Bij 't verlaten der Hoogeschool in December 1843, toen hij promoveerde op het proefschrift «de Polybii pragmatica», was hij reeds een meester in het vak welks roemrijkste vertegenwoordiger hij tot zijn dood toe gebleven is. Dat toonde hij door zijne uitgave van Hooft's Warenar — de omwerking van eene in 1842 bekroonde prijsvraag — in datzelfde jaar, en nog meer door de niet lang daarna verschenen bewerking van Boendale's Leken-spiegel, waarvan elders gezegd is geworden dat de teksteditie de hand van den volleerden philoloog verraaft en dat het meesterlijk bewerkte glossaar,

daaraan toegevoegd, den grondslag heeft gelegd voor de Middelnederlandsche lexicographie. Ontegenzeggelijk spant de Lekenspiegel dan ook de kroon onder de vele degelijke werken die wij aan de Vereeniging tot het uitgeven van Middelnederlandsche geschriften te danken hebben. Die Vereeniging kwam in 1843 tot stand door de bemoeiingen van de Vries en Jonckbloet, met medewerking van Tideman, Leenderts, Vermeulen en anderen.

Na de voltooiing zijner academische studiën verliepen er eenige jaren vóórdat DE VRIES in 1846 eene aanstelling kreeg als praeceptor in 't Nederlandsch en de Geschiedenis aan het Gymnasium te Leiden. Met lust en ijver wijdde hij zich aan het onderwijs; de samenkoppeling van twee, trouwens in menig opzicht verwante vakken, heeft hem daarbij nooit verdrot en is hem later, gelijk hij placht te getuigen, uitnemend te stade gekomen.

Ruim twee jaren bleef de jonge geleerde in genoemde betrekking werkzaam, totdat hij in 1849 geroepen werd om den leerstoel der Nederlandsche taal en vaderlandsche geschiedenis, die door den dood van professor Lulofs vacant geworden was, aan de Groningsche Hoogeschool in te nemen. Hij aanvaardde het hoogleeraarsambt den 28sten November 1849 met eene rede getiteld «De heerschappij der taal, het beginsel der welsprekendheid».

Van den beginne ontwikkelde de jonge professor eene vruchtbare werkzaamheid. Hij wist niet slechts zijne hoorders — die voor 't meerendeel uit propaedeuten bestonden — te boeien, maar ook menigeen onder hen tot ernstige studie en eigen onderzoek op te wekken. Behalve zijne verplichte colleges, welke veel voorbereiding eischten, vooral dat over vaderlandsche geschiedenis, gaf hij liefhebberijcolleges, o. a. in het Sanskrit. Bij den toestand waarin het onderricht der moedertaal aan de academie en de gymnasiën destijds verkeerde, moest het getal dergenen die zich geheel aan de studie van 't Nederlandsch konden en wilden wijden, uiterst gering zijn. Doch bij eene jonge wetenschap komt het minder op 't getal dan op 't gehalte harer jongeren aan, en DE VRIES was tevreden in den begaafden Eelco Verwijs een geestdriftig leerling te vinden, van wien hij zeer groote verwachtingen koesterde. De toekomst zou leeren dat hij zijne verwachtingen niet te hoog gespannen had.

De nieuwe richting in de beoefening der Nederlandsche taal- en letterkunde, welke in 1849 te Groningen haar intocht hield, had ongeveer te zelfder tijd aan het kleine Deventersche Athenaeum haren krachtigen woordvoerder in Jonckbloet. Te Leiden en Utrecht was men nog zoover niet. Toen echter in 1853 de Hoogleeraar Schrant aftrad, sprak het om zoo te zeggen vanzelf, dat DE VRIES, de *primus inter pares*, zou aangewezen worden om den opengevallen zetel aan 's lands eerste hoogeschool in te

nemen. Wat iedereen verwachtte gebeurde: DE VRIES werd benoemd te Leiden, en Jonckbloet als zijn waardige opvolger te Groningen. Den 29sten October 1853 hield de nieuwbenoemde Leidsche professor zijn intreërede over: «De Nederlandsche taalkunde in haren aard en hare strekking».

De literarische faculteit te Leiden was in die dagen zóó samengesteld dat de academievertrouten op mocht wezen, doch het moet erkend worden dat sommige leden niet van zekere eenzijdigheid waren vrij te pleiten; het was heilzaam dat die in de ruimer inzichten van den nieuwen collega, die trouwens niet geheel alleen stond, een tegenwicht vond. Bij diens veelomvattende kennis en door allen gewaardeerde persoonlijkheid kon het niet lang uitblijven of hij werd een der meest invloedrijke leden der faculteit, en tot zijne eer zij het gezegd dat hij zijnen rechtmatigen invloed nooit misbruikt, maar steeds getracht heeft dien dienstbaar te maken aan de belangen der wetenschap en des vaderlands.

Achtendertig jaar lang is de Vries een der grootste sieraden onzer universiteit geweest, uitmuntende boven velen én als man van wetenschap én als docent. Niemand beter dan hij begreep dat de taak van een professor tweeledig is: dat hij zijne krachten moet wijden deels aan den opbouw der wetenschap die hij vertegenwoordigt; deels aan 't verstrekken van degelijk, gezond onderwijs. Hij bezat al de gaven welke den geboren docent kenmerken en paarde daaraan eene ver van alledaagsche welwillendheid jegens de studenten. Niet enkel van den kathedraal deelde hij zijne lessen uit: ook in zijn huis, zijn studeerkamer, was hij toegankelijk voor den jongsten student en steeds bereid ieder die zijne toelichting behoefde, den weg te wijzen. Hij minachtte niemand en zag in de studeerende jongelingschap met volle overtuiging de hope des vaderlands. Daarom werd hij niet moede overal waar het pas gaf op hun gemoed te werken en liefde voor het vaderland bij hen aan te kweeken, opdat zij, eenmaal tot mannen gerijpt, hun krachten zouden inspannen om de eer van 't vrije Nederland op te houden en zich hun groote voorzaten niet onwaardig te betoonen. Kenmerkend voor zijne gezindheid is de ijver waarmede hij indertijd het totstandkomen van eene vereeniging tot oefening in den wapenhandel onder de studenten trachtte te bevorderen. Het was in den jare 1866: de schitterende overwinningen van Pruisen op Oostenrijk hadden de wereld verrast en verbaasd, terwijl de inlijving van Hannover, Keurhessen en Nassau hier te lande zeker gevoel van weerloosheid en onrust had gewekt dat zelfs in de troonrede zijne uitdrukking vond. Men meende vrij algemeen dat onze natieniet mocht verzuimen den ernstigen wil te toonen om hare onafhankelijkheid te handhaven en voor geen offers terug te deinzen. Met deze gedachten bezielde verscheen DE VRIES den 8sten October in eene vergadering van het Collegium

Civ. Ac. Lugd. Bat. Supremum, waarvan hij eereid was en bepleitte daar met de hem eigene warmte de vorming van een vereeniging tot oefening in den wapenhandel. Bij die gelegenheid bleek dat onder de studenten zelfven, reeds vóór de zomervacantie, tengevolge der bemoeiingen van den gewezen voorzitter van het Collegium, W. Thorbecke, het plan tot oprichting van zulk eene vereeniging overwogen was en dat alleen de ongunstige omstandigheden — het was het jaar waarin Leiden zoo hevig door de cholera geteisterd werd — de nadere uitvoering in den weg hadden gestaan.

De zaak werd nu aan 't beleid van het Collegium overgelaten: DE VRIES nam daar volkomen genoegen mee, en was recht verheugd toen hij korten tijd daarna zag, dat de vereeniging *Pro patria* tot stand was gekomen.

Als geleerde heeft de uitgever van den Lekenspiegel onverpoosd voortgebouwd op de hechte grondslagen door hem in zijne jeugd gelegd, zoodat hij het erkende hoofd is geworden van de historische studie der Nederlandsche taal. In twee werken vooral heeft hij den omvang en de verscheidenheid zijner kennis geopenbaard: in de met Verwijs ondernomen uitgave van Maerlant's Spiegel Historiae, en in het groote Nederlandsche Woordenboek. In het eerste weet men niet wat meer te moeten bewonderen: de fijne kennis van het Dietsche taaleigen, de gave om bedorven plaatsen gelukkig te herstellen, de uitgebreide bronnenstudie, of de innige vertrouwdheid met Middeleeuwsche denkbeelden en toestanden. Voor den wakkeren ouden Vlaming koesterde hij eene ware vereering, en toen hem bijgelegenheid van zijn vijfentwintigjarig professoraat door zijne leerlingen en vrienden eene verkleinde nabootsing van Maerlant's standbeeld te Brugge werd aangeboden, verklaarde hij geroerd dat geen geschenk hem aangenamer had kunnen wezen.

Het groote Woordenboek der Nederlandsche taal is, wat het denkbeeld betreft, eene vrucht van 't eerste in 1849 te Gent gehouden Nederlandsch congres; het weldoordachte plan, de geheele inrichting, het beramen van maatregelen om het geopperde denkbeeld te verwezenlijken — dat alles is aan DE VRIES te danken. De zwarigheden waarmede men te kampen had waren niet uitsluitend van wetenschappelijken aard: van verschillende zijden werd het werk bemoeielijkt, en zonder de taaie volharding van den ontwerper en diens onwrikbaar vertrouwen in de toekomst zou het Woordenboek kort na de geboorte verstikt zijn geworden. Wie de geschiedenis van 't ontstaan en den voortgang, men zou zeggen de lotgevallen van het boek wil leeren kennen, zij verwezen naar de inleiding op het eerste, in 1882 voltooide deel, en wat de eigenaardigheden van het Werk betreft, in vergelijking met en deels in tegenstelling tot het Duitsche Woordenboek, dat den naam der gebroeders Grimm draagt, zou het moeilijk wezen iets nieuws

te zeggen na de uitvoerige beschouwingen van iemand zoo ten volle ingewijd in de geheimen van 't Woordenboek als de hoogleeraar Cosijn, in de November-aflevering van het tijdschrift de Gids.

In onafscheidelijk verband met de zaak van het Woordenboek stond de regeling der thans nagenoeg algemeen aangenomen spelling. Om deze billijk te beoordeelen, behoort men niet uit het oog te verliezen dat ze niet zoozeer uit zucht van verandering is voortgesproten als wel uit de behoefte om voor de gemeenschappelijke schrijftaal van Noord en Zuid een stelsel te ontwerpen hetwelk in Nederland en België gelijkelijk kon gevolgd worden. Elke herziening van een bestaand spellingstelsel bij volken die een eeuwenoude letterkunde bezitten is meer een maatschappelijk dan een taalkundig vraagstuk, en daarom, al zijn er in theorie gegronde aanmerkingen op verschillende onderdeelen der thans heerschende spelling te maken, het beginsel waardoor men zich liet leiden, dat namelijk de ontworpen spelling voor beide landen waar Nederlandsch geschreven wordt aannemelijk moest wezen, heeft met recht instemming gevonden en wel zóó algemeen, dat alle separatistische neigingen, onverschillig of ze zich in een of ander hoekje van Westvlaanderen of in Amsterdam openbaren, tot kleine kringen beperkt zijn gebleven.

Om eene vaderlandsche onderneming als het Woordenboek te doen slagen heeft DE VRIES geen inspanning te groot, geen opoffering voor zich te zwaar geacht. Het was een zijner hartewensen een Middelnederlandsch Woordenboek te bewerken; twee afleveringen zijn er van verschenen, doch toen is het werk gestaakt, want de voortzetting er van zou tot schade gestrekt hebben van het groote Woordenboek, en dat mocht niet.

Hetgeen DE VRIES in den dienst der wetenschap verricht heeft, is niet beperkt tot zijne werkzaamheid als geleerde en docent. Er is reeds gelegenheid geweest om op te merken dat hij vrij was van eenzijdigheid; hij achtte elken tak van menschelijke kennis, al stelde hij natuurlijk het meeste belang in de vakken waarin hij zelf als meester uitblonk of waarvan hij de waarde bij eigen ondervinding had leeren inzien. Hij was, hoezeer bedachtzaam, een man van den vooruitgang, en deinsde voor geen noodzakelijke of wenschelijke hervorming terug. Vandaar zijn onvermoeide pogingen om de landsregeering te bewegen nieuwe leerstoelen op te richten, opdat het hooger onderwijs in de vakken die hem het naaste aan 't hart lagen, aan onze universiteiten niet te zeer zou achterstaan bij dat in andere landen, inzonderheid Duitschland. Hij heeft de voldoening mogen smaken dat zijn pogingen met goeden uitslag bekroond zijn geworden, en het moede hoofd kunnen nederleggen in de overtuiging dat zijn veelomvattende taak op eene zijner niet onwaardige wijze zou voortgezet worden.

Nog een enkele toets zij aan deze schets toegevoegd, want het zou een verzuim zijn, indien geen melding gemaakt werd van de welsprekende redevoeringen die bij verschillende gelegenheden door hem werden uitgesproken; zoo bij het eeuwfeest in den Briel, bij de onthulling van 't gedenkteeken van Leiden's ontzet; in de kerk te Delft ter nagedachtenis van Willem den Zwijger; en de Latijnsche rede waarmede hij in 1875 de vertegenwoordigers der vreemde universiteiten in de Senaatskamer begroette.

Op 9 Augustus 1892 overleed de voortreffelijke man, diep betreurd door allen die hem kenden. Moge dit levensbericht, dat geschreven is op verzoek der studeerende jongelingschap, wie hij steeds zulk een warm hart toedroeg, er iets toe bijdragen om zijne nagedachtenis aan onze hoogeschool in eere te doen blijven.

H. C. Humme.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
Vijfde volgrees, VIII^{de} deel.

's-Gravenhage 1893.

TER HERINNERING AAN H. C. HUMME.

Toen in den zomer van 1891 Humme afscheid nam van zijne vrienden in het vaderland om zich in Bournemouth met der woon te vestigen, kon niemand vermoeden dat den oogenschijnlijk nog krachtigen man nog zoo weinig jaren levens vergund zouden zijn. Na ruim een jaar opgeruimd in zijn nieuwe omgeving geleefd te hebben, werd hij in den herfst van 1892 ziek, bedenkelijk ziek, met dien gevolge dat hij in den morgen van 22 November overleed te zijnen huize op Hamilton Road, waaraan hij den naam van Senang-hati gegeven had, zeker weinig vermoedende dat nog maar voor zoo korten tijd levensvreugde voor hem was weggelegd.

Hendrik Carel Humme werd den 20 Juli 1826 te Batavia geboren. Na grootendeels zijne opvoeding hier te lande genoten en met vrucht de lessen aan de toenmalige Koninklijke Academie te Delft gevolgd te hebben, verkreeg hij het radicaal van O. I. Ambtenaar 2^e kl. Ruim een jaar later, in September 1849, werd hij benoemd als 2^e Commies bij de Directie der Producten en Civiele Magazijnen, van welke betrekking hij in Juli 1851 ontheven werd om ter beschikking van den Resident van Tëgal gesteld te worden. Eerst in 't volgende jaar werd hij bij Indisch besluit van 10 April, benoemd tot Controleur der 3^e klasse bij de landelijke inkomsten en kulturen. Na in 1854 bevorderd te zijn tot Controleur der 2^e klasse, en voorts in 1859 tot Controleur der 1^e klasse, werd hij 19 December 1861 benoemd tot Assistent-Resident van Toeban in Rëmbang.

Te Toeban bleef Humme zeven jaren werkzaam. Daar vooral was het, dat hij zich door vertrouwelijken omgang met den Regent die gemakkelijheid in 't spreken van beschaafd Javaansch eigen maakte, welke hem later als docent zoo uitstekend te stade zou komen.

Na een tweejarig verlof, dat hij in Europa doorbracht, werd Humme in 1870 tot een nieuwen werkkring geroepen: hij werd toegevoegd aan den Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie. Twee jaren later verliet hij Java ten gevolge zijner benoeming tot assistent-resident van Benkoelen. Na een kort verblijf aldaar werd hij 29 Juni 1873 benoemd tot resident van Timor. Na een tweejarig verblijf op Timor verzocht hij ontslag uit 's lands dienst, dat hem eervol toegekend werd met behoud van recht op pensioen.

Toen Humme, in 't vaderland teruggekeerd, zich in den Haag met der woon gevestigd had, gevoelde hij weldra dat hij nog te jong, althans te werkzaam was om zich aan een behagelijk niets doen over te geven. Hij had voor zich zelve de overtuiging, en te recht, dat hij de noodige theoretische en practische kennis van het Javaansch had om die ten bate van anderen te kunnen aanwenden. Zoo mogelijk, wenschte hij zelfs met een openbaar leeraarsambt belast te worden, doch de gelegenheid om zulk eene betrekking te bekomen doet zich begrijpelijkerwijze niet dikwijls voor. Onderwijl zette Humme zijne studie van 't Javaansch ijverig voort, en als blijk daarvan verscheen in 1878 zijne bewerking van de Wajang Abiâsâ, in Javaanschen tekst met Nederlandsche vertaling en aantekeningen. Naar waarheid verklaart de uitgever in de voorrede het volgende: «Als ambtenaar op Java heb ik wel is waar mij niet overgegeven aan de studie der Javaansche *letterkunde* — want mijn uitgebreide werkzaamheden zouden daaronder hebben moeten lijden, — maar ik had de gewoonte met mindere inlanders altijd, en met hooggeplaatste zeer dikwerf in hun landtaal te converseeren. — Thans, mij van het ambtelijk leven teruggetrokken hebbende, gevoel ik behoefte, om langs een anderen weg nuttig werkzaam te zijn, en zoo is mijn lust voor de verdere beoefening van de Javaansche taal opnieuw aangewakkerd.»

Door de uitgave van den Abiâsâ in tekst en vertaling heeft Humme de beoefenaars der Javaansche letterkunde aan zich verplicht, al was hij bescheiden genoeg om over zijn eigen werk zonder ophef te spreken: «Ik hoop alleen dat zij niet geheel zonder waarde moge zijn voor de beoefenaars der Javaansche taal».

De gedrukte tekst van genoemd tooneelstuk is, wat hij ook behoort te wezen, niets anders dan een getrouwe kopie van het eenige bekende handschrift. De taak om zulk een tekst te leveren was niet moeielijk, doch het bewerken der vertaling kostte niet weinig inspanning. Het taaleigen van het stuk heeft veel eigenaardigs en levert, vooral bij de toenmalige hulpmiddelen, allerlei moeielijkheden, die de vertaler niet alle overwonnen heeft. Toch is zijn vertolking zeer verdienstelijk, want zij is over 't algemeen juist en daarenboven vloeiend en leesbaar. Het zou te wenschen zijn dat veel meer dan tot nog toe het geval is, vertalingen van Javaansche geschriften geleverd werden, opdat de inhoud van zulke gewrochten als de Damar Wulan, de Kantjil, de voornaamste door te Mechelen en Vreede uitgegeven tooneelstukken, eenige poëtische Babads en zooveel andere werken ook buiten den engen kring dergenen die Javaansch voor hun genoegen lezen bekend worden.

In den loop van het jaar 1879 had Humme de voldoening dat hij aange-

zocht werd om als lector in de Javaansche taal aan de Gemeente-inrichting te Leiden tot opleiding van Indische ambtenaren op te treden. Met lust en ijver aanvaardde hij de hem aangeboden betrekking en al ras bleek het dat hij van nature de gaven bezat die den goeden docent kenmerken. Hij wist zich het vertrouwen en de liefde zijner leerlingen, en de achting en genegenheid zijner ambt- en vakgenooten te verwerven, en kon de zelfvoldoening smaken dat hij een nuttige taak in de maatschappij vervulde. In zijne werkzaamheden als docent, die hij steeds met nauwgezetheid vervulde, vond hij zijne bevrediging en dewijl hij noch den aanleg bezat voor kamergeleerde, noch de vereischte opleiding gehad had om als zoodanig uit te blinken, is het niet te verwonderen dat hij, ofschoon voortstudeerende, zich weinig geroepen gevoelde als schrijver op taalkundig gebied op te treden. Wanneer hij iets uitgaf, was het ten gevolge eener bijzondere aanleiding. Zulk eene aanleiding bestond er toen het Koninklijk Instituut bij gelegenheid van het 6^e Orientalisten-Congres in 1883 te Leiden besloten had een feestbundel te doen verschijnen. In dien bundel vinden wij dan ook eene bijdrage van Humme, getiteld: «Javaansche Sprookjes» en bevattende eene vertaling van den Derden Zang van het door Palmer van den Broek uitgegeven gedicht van den Kantjil, dat boven de andere redacties uitmunt in fijne, uitvoerige schilderingen en overvloeit van *humor*. «Om deze reden», zegt de vertaler in zijne Voorrede, «heb ik het van genoegzaam belang geacht, een fragment van dit dichtwerk te doen overdrukken en daarbij te voegen een Hollandsche vertaling, ten einde ook aan hen, die de Javaansche taal niet, of niet genoegzaam machtig zijn, de gelegenheid te geven, kennis te maken met den Javaanschen humoristischen verhaaltrant. Hoewel ik begriip dat de Hollandsche lezer er niet zóóveel aardigs en piquants in vinden zal als een Javaan, zoo zal men toch moeten erkennen, dat de sprookjesverteller daarbij blijk geeft van veel talent.»

Gedurende verscheidene jaren is Humme Bestuurslid geweest van 't Koninklijk Instituut; in 1879—1880 maakte hij zich verdienstelijk als Penningmeester. In de Bijdragen ontmoet men echter slechts weinig opstellen van zijn hand; het belangrijkste is zijn stuk over twee «Javaansche inscriptiën» uit de Lampons op twee koperen platen, welke door Dr. D. W. Horst uit Kroë aan 't Instituut gezonden waren (Bijdr. 4^e Volgr., VIII).

Op welke verdienstelijke wijze Humme zich van zijn taak als lector kweet, bleek uit het oordeel zijner leerlingen, jaarlijks gestaafd door den uitslag der examens in 't Javaansch. Het was dus niet te verwonderen dat men hem uit Delft, na den dood van Meinsma in September 1886, aanbiedingen deed om hem als leeraar aan de Indische Instelling daar ter stede te verbinden. De onderhandelingen tot dat doel slaagden spoedig en reeds in

October werd Humme tot leeraar aan de Delftsche Instelling benoemd. Evenals vroeger bleef hij in den Haag wonen, doch op den duur viel hem dat heen- en weêrreizen te lastig, en vestigde hij zich in 1889 met der woon in het stille Delft. Twee jaren later zag hij zich genoopt om den gezondheidstoestand zijner echtgenoot, een Engelsche van geboorte, voor wie het verblijf in een zachter lucht door de geneesheeren noodzakelijk werd geacht, zijn ontslag te vragen. Dit werd hem op de meest eervolle wijze verleend, en in den zomer van 1891, onmiddellijk na afloop van 't Ambtenaarsexamen in den Haag, verliet hij het vaderland om het nimmer weder te zien. Hij vestigde zich in het om zijn gezonde en schoone ligging vermaarde Bournemouth, waar hij, vrij van beslommeringen, een rustigen levensavond hoopte te slijten. Helaas! zijn wensch mocht niet verwezenlijkt worden.

Humme's nagedachtenis zal bij zijn vrienden steeds in eere blijven. Hij was een fijnbeschaafd, talentvol man; een geestig teekenaar en goed musicus. Hij bezat de gave om zich met gemak vreemde talen eigen te maken, waarin hij zich niet alleen vaardig, maar ook sierlijk wist uit te drukken. Daarbij was hij een hartelijk vriend voor hen die hem wisten te waardeeren.

H. N. van der Tuuk.

De Nederlandsche Spectator
Jaargang 1894.

's-Gravenhage.

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN H. N. VAN DER TUUK.

Met H. N. van der Tuuk, wiens doodsbericht dezer dagen uit Soerabaja tot ons kwam, is de grootste kenner der Indonesische talen ten grave gedaald. Hij had een leven van vruchtbare werkzaamheid en van veel ontbering ter liefde der wetenschap reeds achter zich, en had eenen leeftijd bereikt, dien het weinigen gegeven is te overschrijden, maar niettemin heeft zijn overlijden ons smartelijk verrast; wij hadden gehoopt, dat het hem vergund zou geweest zijn het groote werk waaraan hij sedert ongeveer 20 jaren zijn krachten gewijd had, het Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, geheel te voltooien en gedrukt te zien. Doch hij is te midden van zijn taak weggerukt en van het werk, dat de kroon moest zetten op al het voortreffelijke dat hij vroeger geleverd had, zijn slechts eenige vellen afgedrukt. De rijke bouwstoffen door hem op Bali verzameld zijn, naar men veronderstellen mag, niet verloren, maar waar is de man, die met het ongeordende materiaal het gebouw volgens het plan van den gestorven meester zal optrekken?

Van de uiterlijke levensomstandigheden van v. d. Tuuk gedurende zijne kindsheid en schooljaren is ons weinig bekend. Hij werd geboren in Indië, kwam als knaap voor zijne opvoeding hier te lande en betrok na volbrenging der voorloopige studiën de Hoogeschool te Groningen.

De studie die hem het meeste aantrok was die der Oostersche talen en onder leiding van Juynboll legde hij er zich met de borst op toe. Toen Juynboll in 1846 naar Leiden beroepen werd, volgde v. d. Tuuk hem en maakte zich zijn verblijf aldaar ten nutte om het Sanskrit te bestudeeren onder Rutgers, die toen ter tijd even belangeloos als met liefde en ijver de taal der Brahmanen aan de leergierigen onder de studenten onderwees. Rutgers had een scherp oog voor den bijzonderen aanleg van zijne leerlingen; het ontging hem niet dat v. d. Tuuk niet alleen grooten ijver en werkkraft, maar ook eene zeldzame begaafdheid voor taalstudie bezat, en toen het Bijbelgenootschap naar een geleerde omzag, die den noodigen aanleg had om het toen ter tijd zoo goed als geheel onbekende Bataksch te bestudeeren, wist hij niet zonder moeite te bewerken dat de veelbelovende jonge geleerde eenen hem passenden werkkring vond. Voor de warme ondersteuning, die v. d. Tuuk van Rutgers ondervond, is hij steeds hoogst

dankbaar geweest en hij toonde dat 20 jaar later, toen hij zijne Tobasche Spraakkunst «deze poging, een onbekende taal toegankelijk te maken» «uit hoogachting en erkentelijkheid» den edelen man opdroeg.

In 1848 naar Indië vertrokken, bleef v. d. Tuuk daar ongeveer een tiental jaren, levende onder de Bataks, zich geheel wijdende aan de studie der drie hoofddialecten en der daarin vervatte geschriften. Behoudens eene in 1854 verschenen proeve van vertaling der scheppingsgeschiedenis, in steendruk — want gegoten Bataksche karakters bestonden toen nog niet — en een opstel over schrift en uitspraak van het Bataksch (1856) gaf hij, het *nonum prematur in annum* gedachtig, niets vóórdat hij, in Nederland teruggekeerd, de bijeengebrachte stof geordend en bewerkt had. Van 1860—1867 verschenen achtereenvolgens: «Bataksch leesboek, bevattende stukken in het Tobasch, Mandailingsch en Dairisch»; «Bataksch-Nederduitsch Woordenboek» en «Tobasche spraakkunst», welke laatste meer geeft dan de titel aanduidt, want ook het Mandailingsch en Dairisch worden er met de noodige uitvoerigheid in behandeld. Van deze werken, vooral de spraakkunst, weet men niet wat meer te moeten bewonderen: den rijkdom van stof, de scherpe waarneming en nauwkeurige beschrijving der eigenaardigheden van 't Bataksch, of het diepe inzicht in 't karakter der Indonesische talen in 't algemeen. Alleen de kunst der groepeerings van 't materiaal laat te wenschen over, doch ondanks dit gebrek neemt de Tobasche spraakkunst onder al hare genooten op Indonesisch gebied een eereplaats in en zal de naam v. d. Tuuk onvergetelijk blijven, zoolang er beoefenaars van het Bataksch zullen gevonden worden.

Bij de bewerking der Tobasche spraakkunst kon het den vervaardiger niet ontgaan, dat zijne verklaring der taalfeiten in veel opzichten afweek van de beschouwingen van Taco Roorda, zooals die nedergelegd zijn in diens Javaansche grammatica. Roorda's uitspraken golden toen ter tijd bij velen als orakels; dit verdroot v. d. Tuuk die, volkomen vertrouwd met de uitkomsten en methode der vergelijkende en historische taalstudie — wat Roorda niet was — weinig moeite had de ongegrondheid van enkele theorieën bij Roorda aan te toonen in zijn brochure «T. Roorda's beoefening van 't Javaansch bekeken» (1864), doch in zijn ijver met onnoodige harts-tochtelijkheid optrad en te weinig het licht deed vallen op de onmiskenbare verdiensten van zijnen tegenstander. De bijdrage werd spoedig gevolgd door een antwoord van Roorda, getiteld «Bijdrage tot de Javaansche taalstudie», die wederom eene dupliek uitlokte van v. d. Tuuk. Oprecht gesproken, gelooven wij niet dat die polemieek veel uitgewerkt heeft; ze is thans nagenoeg vergeten.

Van meer belang voor de wetenschap zijn v. d. Tuuk's bijdragen tot de

kennis der Maleische letterkunde, o.a. zijn mededeelingen uit de Maleische HSS. in het East India House te Londen; zijne uitgave van «de Pandja-Tandaran, Tamilsche omwerking van het Indische fabelboek: De Pantja-Tantra, vermaleischt door Abdullah» (1866) en zijn «Maleisch Leesboek» (1868). Nog hooger schatten wij zijn in 1868 verschenen werk: «Les Manuscrits Lampongs, en possession de M. le baron Sloet van de Beele». Door dit geschrift en de daarmede in verband staande opstellen: «Vergelijkende woordenlijst van Lampongsche tongvallen (1868)», «'t Lampongsch en zijne tongvallen (1870)», «Brieven betreffende het Lampongsch (1870)», en «Drie vertellingen in proza. In het Lampongsch (1874)» is hij de baanbreker geworden van de studie der Lampongsche taal.

Van 's mans veelomvattende kennis der verwante talen getuigen, behalve al het reeds opgesomde, ook zijne «*Outlines of Malagasy Grammar*», een weinig omvangrijk, maar des te belangrijker geschrift, omdat daarin voor 't eerst de klankleer van 't Malagasi op wetenschappelijke wijze behandeld wordt. In 't algemeen mag men zeggen, dat v. d. Tuuk de eerste geweest is, die de onmisbaarheid eener grondige klankleer heeft ingezien en door zijne schrandere ontdekking van klankwetten de grondvester is geworden van de wetenschappelijke Maleisch-Polynesische taalvergelijking.

In 1868 vertrok v. d. Tuuk weder naar Indië; in 1873 verkreeg hij eene aanstelling als lands-ambtenaar. Na eenigen tijd in de Lampongs ter bestudeering der taal verwijld te hebben, ontving hij de opdracht, geheel in overeenstemming met zijn eigen wensch en dien van een met hem bevriend geleerde, om op Bali ten behoeve der studie van 't zoogenaamd Kawi of Oudjavaansch een woordenboek dier taal samen te stellen. Hij vatte de taak, hem opgedragen, in den ruimsten zin op; d. i. hij begreep dat om redenen, hier niet nader te ontvouwen, een Kawi-woordenboek tevens het Balineesch, dat vol van Oudjavaansche woorden is, moet omvatten. Daardoor werd de taak aanmerkelijk verzwaard, en het is geen wonder dat hij na bijna 20 jaren van volhardende studie slechts een klein gedeelte van het Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek in druk heeft gezien. Hoe hij doorkneed was in de kennis der Balineesche taal, letteren, gewoonten en zeden, daarvan hebben reeds andere, landgenooten en vreemden, gewaagd, zoodat wij daarbij niet stil behoeven te staan. Alleen vermelden wij dat hij, niettegenstaande zijne werkzaamheden voor 't Kawi-Balineesch woordenboek, ook nog den tijd heeft gevonden om eene bewerking en gedeeltelijk omwerking te voltooien van 't Maleisch Woordenboek van Von Dewall en tot het leveren van eenige opstellen, o.a. bijdragen tot de kennis der Oud- en Middel-Javaansche letterkunde in 't «*Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*».

De levensdraad van den onvermoeiden werker is afgesneden, doch in 't boek der wetenschap zal zijn naam blijven leven. Als geleerde was hij, op zijn gebied, ongeëvenaard; als mensch was hij een zonderling. Aan de grootst mogelijke goedhartigheid en hulpvaardigheid paarde hij eene zeldzame mate van grofheid. Hoe dikwijls werd een zijner studievrienden, wien hij in den grond van zijn hart genegen was, door allerlei grofheden op bijkans onleesbare kladjes of briefkaarten verrast! Ze plachten met nog grover munt betaald te worden en dat kon hij verdragen, als hij maar overtuigd was dat geene persoonlijke beweegreden, ijdelheid of naijver in 't spel waren. Hij had de wetenschap en de waarheid lief, kon wel eens verblind zijn door zijn hartstocht, en daardoor onrechtvaardig en achterdochtig worden; kortom, hij had zijne gebreken, zooals ieder onzer, maar zij die in 't diepste van zijne ziel wisten te lezen hadden hem lief, ondanks de onaangename zijde van zijn karakter. Zijne nagedachtenis blijft bij ons in eere.

29 September 1894.

P. J. Veth.

**De Indische Gids.
Zeventiende Jaargang, I.**

Amsterdam 1895.

TER HERINNERING AAN P. J. VETH.

Het was voor vele vrienden en vakgenooten van den oudhoogleeraar Veth een blijde dag, toen zij hem op 2 December 1894, op zijn tachtigsten verjaardag, in persoon mochten gelukwenschen, maar zij konden het zich toen reeds niet verhelen, dat de eerwaardige grijsaard, ofschoon nog geestelijk opgewekt, lichamelijk bedenkelijk zwak was. Het liet zich voorzien dat het einde van zijn werkzaam leven met rassche schreden naderde en de onder zooveel blijken van deelneming gevierde verjaardag de laatste zou zijn. De uitkomst heeft die vrees niet gelogenstraft; op Zondag 14 April overleed zacht en kalm op de villa Maria bij Arnhem een van Nederlands verdienstelijkste en beminlijkste geleerden.

Pieter Johannes Veth zag den 2^{den} December 1814 te Dordrecht het levenslicht. Reeds vroeg openbaarde zich bij hem de lust en de aanleg voor 't vak dat hij als het zijne koos, toen hij zich als student in de Literarische faculteit te Leiden liet inschrijven. Gedurende zijn Akademietijd trok hem bijzonder de studie der Semitische talen en letteren aan, doch geenszins zóó dat hij andere vakken verwaarloosde. De letterkunde der nieuwere Europeesche talen vond in hem een warm bewonderaar, en er waren zeker weinige onder zijne tijdgenooten aan de Alma Mater, die hem evenaarden, laat staan overtroffen in uitgebreide kennis van de voortbrengselen der Fransche, Duitsche en vooral Engelsche letterkunde. Na zijne promotie was hij dan ook met vrucht werkzaam als leeraar in 't Engelsch aan de Militaire Akademie te Breda van 1838 tot 1841, in welk laatste jaar hij als Hoogleeraar in de Oostersche talen aan 't Athenaeum te Franeker beroepen werd. In 1843 verwisselde hij Franeker met Amsterdam, waar hij geroepen werd om den leerstoel voor Oostersche talen en de bespiegelende wijsbegeerte aan het Athenaeum Illustre in te nemen.

Gedurende zijn professoraat te Amsterdam, van 1843 tot 1864, ontwikkelde Veth eene verbazende werkkracht, verbazend niet enkel om de veelheid, maar ook om de veelzijdigheid zijner werken. Wanneer men de reeks van geschriften die hij in dat tijdperk wereldkundig maakte nagaat, kan men opmerken dat de studie van land en volk van onze Oostindische bezittingen hoe langer zoo meer het middelpunt ging vormen van zijne

ijverige nasporingen. Niet dat hij het aan bewijzen van belangstelling in andere, literarische onderwerpen liet ontbreken, maar onmiskenbaar nam Nederlandsch-Indië allengskens meer en meer zijne aandacht in beslag. Niemand die Veth persoonlijk gekend heeft, zal dit vreemd vinden. Hij toch was met hart en ziel aan zijn vaderland gehecht, en hij besepte ten volle van welk een overwegend belang de heerschappij over zulke mild door de natuur gezegende gewesten voor ons volksbestaan en onze nationale waardigheid is. Hij was ook een dergenen die begrepen dat die heerschappij het tegendeel van roemvol en zegenrijk mag heeten, indien ze niet gepaard gaat met den ernstigen wil van den kant der heerschers om hun taak op de meest nauwgezette en minst bekrompene wijze te vervullen. Hij was toen ter tijd een der weinige die het begrepen dat een der eerste vereischten om wijs te besturen is kennis, grondige kennis van land en volk. Onbekend maakt onbemind.

Eenige van Veth's geschriften op Indië betrekking hebbende en verschenen toen hij nog te Amsterdam was, behooren tot zijne beste werken. Het voortreffelijkste is wel zijn *Borneo's Westerafdeeling, geografisch, historisch, statistisch* (1854—56); verdienstelijk zijn *Bijdragen tot de kennis der voornaamste voortbrengselen van Nederlandsch-Indië* (1860).

In 1864 werd de Rijksinstelling voor Indische taal-, land- en volkenkunde van Delft naar Leiden overgebracht, en bij die gelegenheid werd Veth daaraan verbonden als Hoogleeraar in de aardrijkskunde, geschiedenis en volkenkunde van den Indischen Archipel. Het veld van studie waarop hij zich te Amsterdam bij voorkeur bewogen had, onderging geen noemenswaarde uitbreiding, doch hij kon nu meer dan vroeger al zijne krachten wijden aan eene taak, die van lieverlede zijne levenstaak geworden was. Om 't vaderlandsche doel dat hij beoogde te bereiken was het, zoo dacht hij, niet voldoende boeken, hoe nuttig ook, te schrijven; het was evenzeer noodig in onzen tijd van rusteloos onderzoek de weinig of in 't geheel niet doorvorschte gedeelten van ons koloniaal gebied te verkennen, in ons eigen belang en ter kwijting van onze verplichting als beschaafde natie tegenover Europa. De Indische Archipel levert zulk een uitgestrekt veld op voor wetenschappelijke nasporingen, dat het stichten van een Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, al was het enkel voor onderzoekingstochten in *die* gewesten, een eisch des tijds mocht heeten. Aan Veth komt boven alle de eer der stichting van dat genootschap toe. En hij heeft meer gedaan dan dat, hij is jaren lang als Voorzitter de ziel, de stuwende kracht dier vereeniging geweest. Zonder hem zou de zoo goed voorbereide en zoo welgeslaagde Sumatra-expeditie niet tot stand zijn gekomen. Wij meenen dit gerust te mogen beweren, omdat 's mans opvolgers in 't Aardrijkskundig Genoot-

schap steeds met diepe dankbaarheid gewagen van hetgeen de vereeniging aan hem verplicht is.

De beslommeringen die met Veth's zorg voor de belangen van 't Aardrijkskundig Genootschap onafscheidelijk verbonden waren, deden geen afbreuk aan zijn werkzaamheid als schrijver. Van de talrijke geschriften die in het tijdperk tusschen 1864 en 1884 van zijne hand verschenen, vermelden wij alleen zijne vertaling en gedeeltelijke omwerking van 't bekende boek van Wallace, onder den titel: *Insulinde, het land van den Orang-Oetan en den paradijsvogel* (1870), 't gelegenheidsgeschrift: *Atchin en zijn betrekking tot Nederland* (1873), en dan zijn hoofdwerk: *Java, geographisch, ethnographisch, historisch* (1873—1882), een boek dat thans in onderdeelen aanvulling en wijziging behoeft, doch in zijn geheel, naar vorm en inhoud, een voorbeeld ter navolging blijft.

Toen in 1877 de Rijksinstelling werd opgeheven om met de Universiteit versmolten te worden, behield Veth, als Hoogleraar in de Literarische faculteit overgegaan, de vakken die hij reeds onderwezen had. De overgang was dus onmerkbaar en bracht geene wijziging in de richting zijner studiën. In 1881 had hij 't voorrecht zijn veertigjarig jubilé als professor te vieren, en in 't volgende jaar smaakte hij de voldoening zijn *magnum opus* voltooid te zien. Na een paar jaren was voor hem de tijd gekomen om af te treden; hij legde, volgens het voorschrift der wet, zijn ambt neder, in 't bewustzijn van vruchtbaar werkzaam te zijn geweest en gerust over de toekomst der vakken die hem lief waren, omdat hij wist opgevolgd te zullen worden door een geleerde als Wilken. Hoe weinig kon hij vermoeden dat Wilken nog vóór hem in 't graf zou dalen!

Emeritus geworden, verliet Veth Leiden en vestigde zich met der woon in Gelderland, in de nabijheid van Arnhem. Daar op een schoongeleegen buitengoed, van waar men uit de hoogte op den Rijn en aan gindsche zijde van den stroom op de welige landouwen der Betuwe nederblijkt, sleet hij zijn laatste levensjaren. De gebreken des ouderdoms bleven niet uit, en herhaaldelijk verlamde ongesteldheid zijn werkkracht, doch nauwelijks kon hij wederom de pen hanteeren, of de onvermoeide werklust dreef hem aan, de uitkomsten van zijn onderzoek in wijder kring bekend te maken. Zijn aardig boekje: *Uit Oost en West* toont over welk een schat van belevensheid de oude geleerde beschikken kon en hoe levendig hij zelfs over dorre onderwerpen nog wist te schrijven. Zijn liefde voor planten en bloemen, gepaard aan zijn lust tot snuffelen, leidde hem tot nasporingen omtrent de rol die de planten in 't bijgeloof aller volken spelen, en bewoog hem tot het schrijven van een opstel over de zoogenaamde *Signatuur*, hetwelk in 't vorige jaar in 't Internationaal Archief voor Ethnographie 't licht

zag. Tegelijkertijd bereidde hij de uitgave voor van zijn laatste werk, over het *Paard in Insulinde*. Deze laatste zijner pennevruchten verscheen in druk kort vóór zijn tachtigsten verjaardag, een getuige van onvermoeiden ijver en van belangstelling in Nederlandsch-Indië en zijne bewoners.

Veth was een man van vele gaven en hij heeft gedurende zijn tachtigjarig leven met alle gewoekerd. Hij heeft veel voortreffelijks geleverd over onderwerpen van groote verscheidenheid. Bovenal echter heeft hij zich een welverdienden roem verworven als geleerd kenner van Nederlandsch-Indië. Door hetgeen hij als zoodanig gewrocht heeft, heeft hij zich eene eerezuil gesticht *aere perennius*.

Leiden, 18 April 1895.

0. Böhrlingk.

Museum.
Elfde Jaargang.
Leiden 1904.

OTTO BOHTLINGK.

Am 1 April d. J. starb zu Leipzig in hohem Alter der Nestor der Sanskritphilologen, ein Mann, dessen grosse geistige Begabung, erstaunliche Arbeitskraft und rastlose wissenschaftliche Thätigkeit ihm eine Stelle sichert unter den allerersten Gelehrten des 19 Jahrhunderts.

Otto Böhtlingk ward 11 Juni 1815 zu Petersburg geboren, wo sein Vater aus Holland angesiedelt war. Er bezog 1833 die Universität um orientalische Sprachen zu studiren, zog zur Fortsetzung seiner Studien 1835 nach Berlin und später nach Bonn, wo damals der geistreiche August Wilhelm v. Schlegel Professor des Sanskrit war und der tüchtige Christian Lassen neben ihm wirkte. Wie fleissig, gründlich und selbständig Böhtlingk studirte, davon legt seine grundlegende Ausgabe des Pāṇini ein glänzendes Zeugniß ab. Dieses unter dem Titel «Acht Bücher grammatischer Regeln» von 1839—1840 veröffentlichte Werk enthält im ersten Bande die *Sūtra's* mit indischen Scholien; im zweiten Einleitung, Commentar, erklärenden Index der grammatischen Kunstausdrücke, alphabetisches Verzeichniß der *Sūtra's* und *Gaṇapāṭha*.

Es ist wohl nicht zu kühn zu behaupten, dass damals in Europa kein Gelehrter im Stande gewesen wäre dasselbe zu leisten. Schon deshalb war die gehässige Kritik, welche erst zwanzig Jahre später Goldstücker gegen das Buch richtete, durchaus ungerecht. Mit Hülfe des weit reicheren Materials, das Goldstücker in London zu Gebote stand, konnte er zwar auf einige weniger gelungene Partien den Finger legen, aber im Groszen und Ganzen bestand seine Kritik darin, dass er gegenüber einigen anfechtbaren Theorien Böhtlingks seine eigenen nicht weniger angreifbaren Theorien stellte. Die Philippika Goldstückers in der unverhältnissmässig langen Vorrede zu dem winzigen *Mānava-Kalpa-Sūtra*, das in jener Vorrede eigentlich gar nicht in Betracht kommt, hat unstreitig grosse Verdienste wegen mancher feinen Bemerkung, besonders über das *Mahābhāṣya* des Patañjali und die *Vārttika's* des *Kātyāyana* und über das Verhältniss dieser Autoren zu *Pāṇini*, aber der eigentlich kritische Theil ist schwach.

1842 kehrte Böhtlingk nach Petersburg zurück, wo er zum Adjunkten der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften ernannt wurde. In demsel-

ben Jahre gab er *Kālidāsa's* Drama *S'akuntalā* in Text und Uebersetzung heraus; 1845 eine Sanskrit-Chrestomathie (2^e umgearbeitete Aufl. 1877); 1847 «Vopadeva's Grammatik», sowie auch im Verein mit Ch. Rieu Hemacandras Wörterbuch «*Abhidhāna cintāmaṇi*».

Ein Forscher, der die Quellen der indischen Grammatik und dazu eines der Hauptwerke der einheimischen Lexikographie so eingehend studirt hatte, war berufen ein den Bedürfnissen der Wissenschaft in Europa entsprechendes Wörterbuch zu schaffen, und Böhlingk hat es nicht gescheut sich dieser Aufgabe zu unterziehen, doch erst nachdem seine Sanskritarbeiten zeitweilig eine Unterbrechung erfahren hatten, und zwar dadurch, dass er sich mit der Ausarbeitung seines Buches «Ueber die Sprache der Jakuten» beschäftigte, welches eine erschöpfende Grammatik, Wörterbuch und Lesestücke enthielt. Dieses im Jahre 1851 erschienene Buch ist seitdem ein Hauptwerk auf diesem Gebiete geblieben, weil es durch die klare Anordnung des Stoffes, wie auch durch die Fülle und Präcision des thatsächlich Festgestellten sich rühmlich auszeichnet.

Es war im Jahre 1853, dass das erste Heft des grossen, von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Petersburg herausgegebenen, von Otto Böhlingk und Rudolf Roth bearbeiteten Sanskrit-Wörterbuchs der Oeffentlichkeit übergeben wurde. Wenn Prof. Ernst Windisch, in seiner trefflichen Gedächtnissrede bei der Begräbnissfeierlichkeit des Verewigten, das auf die gesammte ältere Sanskrit-literatur aufgebaute, jedem Sanskritisten so wohlbekannte «Petersburger Wörterbuch» als ein «riesiges Werk» bezeichnet, hat er nichts übertrieben. Es ist aber nicht nur riesig in Umfang und Fülle, sondern auch ein Muster wie ein Sanskrit-Wörterbuch angeordnet sein soll. Wiewohl jedem Fachgenossen die Thatsache bekannt ist, muss hier doch für andere Leser hervorgehoben werden, dass das Wörterbuch Stückwerk geblieben wäre, wenn nicht der feinsinnige Roth den Wortvorrath der vedischen Sprache verzeichnet und erklärt hätte. Auch andere Gelehrte haben wichtiges beigesteuert um das Wörterbuch zu einem reichhaltigen Thesaurus zu machen, doch bei weitem das Meiste ist von Böhlingk selbst, dem auch die ganze Anlage und Ausarbeitung gehören.

Nach zwei und zwanzig Jahren lag das Wörterbuch in sieben Bänden vollständig vor. Während dieses Zeitraums war die Forschung so viel weiter fortgeschritten, war so viel neues Material gesammelt, dass eine Ergänzung höchst wünschenswerth erschien. Böhlingk war nicht der Mann, vor den Schwierigkeiten einer neuen Bearbeitung, wenn auch in kürzerer Fassung, aber mit neuem Stoff aus zuvor nicht zugänglichen Texten zurückzuschrecken, und unterstützt von seinem treuen Freund und Mitarbeiter Roth, wie auch von anderen Gehülfen, machte er sich 1879 daran, das kürzere Wör-

terbuch, immerhin doch ein stattliches Werk in 7 Bänden, zusammenzustellen, welches 1889 zum Abschluss gelangte.

Böhtlingk vereinigte in sich die erforderlichen Eigenschaften eines Grammatikers und eines Lexikographen, was nicht oft zusammengeht. Dabei war er ein kritischer Geist. Als solcher zeigte er sich in der Behandlung mancher theils wegen Verderbniss, theils wegen des Stiles schwierigen Texte und in seinen Uebersetzungen. Besonders hervorzuheben sind seine Uebersetzung des Schauspiels «*Mychakatikā* oder das irdene Wägelchen» (1877); die kritische Ausgabe und Uebersetzung der *Chāndogyopaniṣad* (1889), und der *Brhadāranyakopaniṣad* (1889); von «*Dandin's Poetik*» (1890). Sehr werthvoll ist auch seine Uebersetzung einer Sammlung Indischer Sprüche, von welcher die 2te vermehrte Auflage in 3 Theilen von 1870—1873 das Licht sah.

Um die Kenntniss der indischen Grammatik hat sich wohl Niemand grössere Verdienste erworben als Böhtlingk. Seine Abhandlung «Ueber den Accent im Sanskrit» in den «*Mémoires*» der Kaiserlichen Petersburger Akademie der Wissenschaften von 1843 aufgenommen, war bahnbrechend, nicht nur für das Verständniss der Accentlehre des Sanskrit, sondern auch für die vergleichende Sprachforschung. Als würdiger Abschluss seiner grammatischen Arbeiten ist die neue Ausgabe von «*Pāṇini's Grammatik*» 1887 zu betrachten, diesmal mit vollständiger Uebersetzung.

Seit 1868 hat Böhtlingk in Deutschland gewohnt, erst in Jena; von dort siedelte er 1885 über nach Leipzig, wo er am 1 April d.J. verschied. Es war in Jena, im Jahre 1868, dass ich ihn zuerst persönlich kennen lernte; wiederum besuchte ich ihn dort 1871, und später nochmals in Leipzig; viel früher, von 1857 ab, stand ich mit ihm in brieflicher Verbindung. Ich theile diese Einzelheit hier mit, um versichern zu können, dass ich genügend die Gelegenheit gehabt habe Böhtlingk nicht nur als Heros der Wissenschaft zu bewundern, sondern auch als Menschen hochzuschätzen und zu lieben. Ja, er war ein durchaus edler, achtenswerther und liebenswürdiger Mensch, denn er war ein treuer und aufrichtiger Freund, ein edelmüthiger, grossmüthiger Gegner. Unrecht hassend, war er immer bereit den Verdiensten derjenigen die feindlich gegen ihn auftraten das volle Lob zu spenden. Schlicht, einfach, natürlich, anspruchslos in seinem ganzen Auftreten zeigte er keine Spur von Eitelkeit. Es hat ihm übrigens nicht an Ehren und Titeln gefehlt; nachdem er 1855 ordentliches Mitglied der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Petersburg geworden war, wurde er 1860 zum wirklichen Staatsrath, 1875 zum Geheimrath ernannt; dadurch kam ihm das adlige Prädikat «von» zu, doch er hat sich selbst auf dem Titel seiner Werke und in der Unterschrift seiner Briefe immer einfach «Otto Böhtlingk» genannt.

Noch in den letzten Jahren seines Lebens, bis Anfang 1904, war er unermüdlich thätig, und verschiedene kleinere Aufsätze, welche er in den «Berichten der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften» veröffentlichte, legen Zeugniß ab, dass die Schärfe seines Geistes ihm bis zum Ende beigeblieben ist.

Der grosse Gelehrte, der gute Mensch ist dahingegangen; was er geschaffen hat wird Früchte tragen auch für die ferne Zukunft, sein Name wird nicht untergehn.

Utrecht.

J. L. A. Brandes.

Levensberichten der afgestorven medeleden
van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Leiden 1906.

Noch in den letzten Jahren seines Lebens, bis Anfang 1904, war er unermüdlich thätig, und verschiedene kleinere Aufsätze, welche er in den «Berichten der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften» veröffentlichte, legen Zeugniß ab, dass die Schärfe seines Geistes ihm bis zum Ende beigeblieben ist.

Der grosse Gelehrte, der gute Mensch ist dahingegangen; was er geschaffen hat wird Früchte tragen auch für die ferne Zukunft, sein Name wird nicht untergehn.

Utrecht.

J. L. A. Brandes.

Levensberichten der afgestorven medeleden
van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Leiden 1906.

LEVENSBERICHT VAN J. L. A. BRANDES.

JAN LAURENS ANDRIES BRANDES werd 13 Januari 1857 geboren te Rotterdam, waar zijn vader Luthersch predikant was. Ruim een jaar later werd deze beroepen naar Amsterdam, tengevolge waarvan de jonge BRANDES zijne geheele opvoeding tot aan de laatste jaren van zijn studententijd in Nederlands hoofdstad ontving. Na 't Gymnasium aldaar bezocht en 't eindexamen afgelegd te hebben werd hij in 1874 ingeschreven als student in de Godgeleerdheid aan 't Athenaeum daar ter stede. In 1876 deed hij 't Mathesis-examen te Utrecht, in 1877 't Propaedeutisch in de Theologie te Leiden, en in 1878 't Candidaatsexamen in de Theologie te Amsterdam. Reeds had hij zich voorbereid voor het Doctoraal-examen in de Theologie, toen er een omkeer kwam in zijn levensplan, omdat hij ten gevolge der nieuwe wet op 't Hooger Onderwijs het uitzicht voor zich geopend zag op een werkkring, waarin hij zich geheel wijden kon aan linguïstiek en geschiedkunde, vakken die hem steeds hadden aangetrokken. Zooals men weet, werd bij de Nieuwe Wet een Doctoraat in de Taal- en Letterkunde van den Indischen Archipel ingesteld en 't vooruitzicht geopend dat Doctoren in dat vak in Nederlandsch Indië een in alle opzichten begeerlijken werkkring zouden kunnen vinden. Niettegenstaande met de studie der voor genoemd Doctoraat vereischte vakken eenige jaren gemoeid zouden wezen, aarzelde BRANDES niet zich voor een anderen werkkring dan dien hij aanvankelijk gekozen had te bekwamen en zich naar Leiden te begeven, waar al de vakken welke de Wet voor de studenten in de Taal- en Letterkunde van den Indischen Archipel voorschrijft, onderwezen werden.

Het spreekt wel van zelf, dat iemand, zoo weetgierig en ijverig als de jonge BRANDES, niet zonder vrucht de lessen zijner Professoren te Amsterdam had bijgewoond. Met groote dankbaarheid placht hij inzonderheid wijlen Prof. LOMAN te herdenken en te verklaren, dat hij aan dezen zijn methode van werken en kritiek te danken had. Ook prof. NABER nam in zijne dankbare herinnering een ruime plaats in.

Na te Leiden de vereischte examens achtereenvolgens te hebben afgelegd, verwierf BRANDES in 1884 den Doctorgraad na verdediging van zijn proefschrift, getiteld: « *Bijdrage tot de vergelijkende klankleer der Wester-*

sche Afdeeling van de Maleisch-Polynesische taalfamilie». Het hoofdonderwerp, of wil men 't middelpunt van die dissertatie, is de behandeling van een door VANDER TUUK ontdekte klankwet, die door BRANDES met overvloed van bewijzen uit schier alle talen van de Westersche Afdeeling der Maleisch-Polynesische taalfamilie werd gestaafd. Wat hij in zijn proefschrift geeft, is om zoo te zeggen de geschiedenis van één enkelen klank der grondtaal, een geschiedenis zonder welke het taalvergelijkend onderzoek op menig punt in 't duister zou rondtasten. Behalve hetgeen rechtstreeks betrekking heeft op de bedoelde klankwet, bevat het proefschrift de aanduiding van eene belangrijke ontdekking, nl. dat er een kenmerkend onderscheid is tusschen de Westelijke en de Oostelijke groep der talen van den Indischen Archipel ten opzichte van de Genitiefconstructie. Uit het geheele geschrift komt duidelijk aan den dag in welke richting zich de studiën van den jongen geleerde bewogen, en tevens kan men er uit zien hoe hij, in zijn loffelijk streven naar volledigheid, met zeldzamen speurzin allerlei in de bibliotheken begraven materiaal had weten op te sporen en te pas te brengen. Tot de vondsten die hij deed, behoort de vertaling van 't Evangelie van Mattheus in 't Singkansch Formosaansch, een *unicum*, dat meer dan twee eeuwen vergeten in de Boekerij der Leidsche Universiteit gesluimerd had. Toen de aandacht van den Weleerwaarden Heer W. CAMPBELL, van de Presbyteriaansche Missie te Taïwanfoe op Formosa, op die vertaling gevestigd werd, vond hij ze belangrijk genoeg om een herdruk te laten verschijnen van den in 1661 door GRAVIUS uitgegeven dubbelen tekst, Singkansch en Hollandsch, in facsimile nagedrukt, en met toevoeging van de Engelsche overzetting aan den voet der bladzijden ¹⁾.

De dissertatie van BRANDES was, wat den inhoud betreft, een meesterstuk, en heeft, wat men zeker van weinig proefschriften, al zijn ze alleszins verdienstelijk, zeggen kan, invloed geoefend op de onderzoekingen van oudere vakgenooten. Het ware te wenschen dat wij omtrent één ondergeschikt, maar toch belangrijk punt door BRANDES aangeduid, namelijk de grenslijn tusschen de Westelijke en Oostelijke groep der Indonesische talen, gegevens bezaten om hetgeen hij vastgesteld heeft, te kunnen aanvullen. Hij heeft nauwkeurig, behoudens enkele kleine wijzigingen die hij later zelf aangebracht heeft, kunnen bepalen waar de grens aan de eene zijde liep, maar hoever 't gebied zich uitstrekt van de afwijkende Genitiefconstructie, dat moest hij wegens gebrek aan gegevens onbeslist laten. Tegenwoordig zijn

¹⁾ De titel van dezen herdruk luidt: *The Gospel of St. MATTHEW in Formosan (Sinkang Dialect) with corresponding versions in Dutch and English edited from GRAVIUS's Edition of 1661, by Rev. WM. CAMPBELL, M. R. A. S., English Presbyterian Mission Taiwanfoo. London, Trübner & Co. MDCCCLXXXVIII.*

wij niet veel verder; alleen weten wij dat de meeste zgn. Melanesische, en alle Polynesische talen, alsook die der Gilberts- en Marshalleilanden, overeenstemmen met de Westelijke Indonesische groep, de talen van Formosa en Madagaskar. Het gebied der afwijkende Genitiefconstructie ligt dus in 't midden en moet als Oostelijke grens ergens een strek ten Westen der Salomonseilanden hebben.

Niet lang na zijn promotie werd BRANDES in den echt verbonden met Mej. HELENA NIEMAN, en vertrok hij met zijne jonge vrouw naar N. Indië om een betrekking te aanvaarden als ambtenaar ter beoefening der Indische talen. Dat hij voor deze taak ten volle berekend was, kon reeds blijken uit zijn proefschrift en is door hetgeen hij voor de vergelijkende taalstudie levenslang gedaan heeft, ook verder gebleken. Maar de kring zijner kundigheden had een nog ruimeren omvang. Reeds als student te Leiden had hij van de gelegenheid gebruik gemaakt om zich met de borst toe te leggen op de studie van 't Oud-Javaansch of zgn. Kawi en van de Indische epigrafie, twee vakken welk door de Wet niet worden voorgeschreven. De rijke verzameling van inscripties op koper en steen, alsook van Oud-Javaansche HSS. in 't Bataviaasch Museum, die bij gebreke van een deskundige ongebruikt bleef, wachtte slechts op een bekwaam onderzoeker, toegerust met de noodige kennis, om nut te stichten. Terecht begreep men te Batavia, dat BRANDES de man was om dat materiaal te onderzoeken, en zoo kreeg hij de opdracht daartoe. De uitkomsten van 't door hem ingestelde lastige, tijdroovend onderzoek verschenen in 1887 als «*Aanteekeningen omtrent de op verschillende voorwerpen voorkomende inscripties en een voorloopige inventaris der beschreven steenen*», als bijvoegsel tot den «*Catalogus der Archaeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*», door W. P. GROENEVELDT».

De Aanteekeningen over beschreven steenen leverden het bewijs, dat BRANDES met zijn gewone grondigheid oudheidkundige vraagstukken wist te behandelen. Nu kan men de Javaansche oudheidkunde niet in den vollen omvang beoefenen, tenzij men ook de geschiedkundige gegevens raadpleegt, welke gegevens men niet enkel uit volkomen betrouwbare, authentieke oorkonden moet putten, maar ook uit tal van Javaansche kronieken, waarvan met de uiterste behoedzaamheid en de noodige kritiek gebruik moet gemaakt worden. BRANDES deed nooit iets ten halve, en was daarbij een meester in 't opsporen, verzamelen en schiften van studiemateriaal. Door jaren lang voortgezette nasporingen verwierf hij zich zoo'n ruime en diepgaande kennis van de Javaansche, vooral oudere, geschiedenis en haar bronnen, als niemand vóór hem. Ten bewijze hiervan strekke zijn bewerking van de «*Pararaton*», waarop ik later gelegenheid zal hebben terug te komen.

Het is bekend, dat Java rijk is aan overblijfselen der oudheid: bouwwerken, beelden, inscripties op steen, oorkonden op koper, enz. Telkens worden uit den bodem voorwerpen opgedolven die betrekking hebben op 't godsdienstig of huiselijk leven der Hindoe-Javanen, en komen bij opruiming van voortwoekerend houtgewas overblijfselen van gebouwen en beeldwerken bloot. Het was de taak van BRANDES, elke nieuwe vondst te onderzoeken en de beteekenis er van vast te stellen. Toen bij de ontblooting der bouwvallen van Kalasan en Kali Bëning een Sanskrit inscriptie in Nāgarī-karakters ontdekt werd, was hij de aangewezen persoon om het stuk te ontcijferen en te vertalen. Dat in meer dan één opzicht gewichtig, bijkans geheel ongeschonden overblijfsel eener verdwenen beschaving, uit den jare 700 Çaka (778 na Chr.) bevat de vermelding van een heiligdom aan Tārā door een vorst des lands gewijd. Aangezien Tārā de welbekende naam is van een vrouwelijk wezen, dat evenals haar mannelijke tegenhanger, de Bodhisattva Avalokiteçvara, een bijzondere vereering geniet in de Mahāyānistische afdeeling der Buddhistische Kerk, zoo volgde uit de inscriptie met zekerheid dat reeds in de 8ste eeuw onzer jaartelling het Mahāyānisme op Java was doorgedrongen. Verder leverde de omstandigheid dat de inscriptie in Nāgarī, de in Noordelijk Indië gebruikelijke schriftsoort, geschreven is, het bewijs, dat Buddhisten uit Noordelijk Indië bij den bouw van 't heiligdom betrokken zijn geweest. Hoewel BRANDES bij zijn vertaling in enkele punten mistastte, gaf hij een in hoofdzaak juiste verklaring van 't Sanskrit gedicht, dat men als de stichtingsoorkonde van het aan Tārā gewijde heiligdom kan beschouwen.

Het gelukte BRANDES ook een in hoofdzaak juiste verklaring te geven van een moeielijk te lezen bijschrift van een op Sumatra ontdekt Lokeçvara-beeld, waardoor bewezen werd, dat ook op genoemd eiland het Mahāyānisme aanhangers telde. Lokeçvara toch is een der namen van Avalokiteçvara, den zooeven in verband met Tārā genoemden Bodhisattva. Het bijschrift op het beeld van Lokeçvara vermeldt geen jaartal, zoodat men in 't onzekere verkeert omtrent den tijd wanneer het Mahāyānisme op Sumatra bloeide. Wel is van elders bekend dat in 't midden der 13de eeuw zekere vorst Ādityavarman in de Padangsche bovenlanden heerschte en dat hij 't Mahāyānisme beleed, zooals blijkt uit het bijschrift op 't beeld van den Bodhisattva Mañjuçrī, hetwelk door hem geschonken werd aan een heiligdom op Java en thans in 't Museum van Volkenkunde te Berlijn te zien is.

Een vondst van anderen aard, waarvan de belangrijkheid door BRANDES in 't licht werd gesteld, was die van «*Een Jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849*». Zulke acten, zijnde officieele verklaringen

die aan de winners van een proces op hun verzoek werden uitgereikt, bestonden eertijds ook in Voor-Indië, zooals men wist uit Indische werken over rechtspleging, maar opmerkelijk genoeg is er in Voor-Indië zelve geen enkel voorbeeld van zulke stukken bewaard gebleven of ten minste aan 't licht gekomen. Van des te meer belang was daarom de ontdekking van zulk een document op Java.

Over 't algemeen wist BRANDES met doordringenden blik, en dank zijn langdurige oefening, de beteekenis van tot onherkenbaar wordens toe gewijzigde letterteekens en figuren te ontraadselen; o.a. de krulvormige teekens op gouden ringen van 't Hindoe-tijdperk, waarin hij 't Sanskritwoord *Crī* herkende; zoo ook de misvormde figuren op de van het Tënggërgebergte afkomstige zodiakbekers.

Alhoewel de taalkundige en zakelijke verklaring van Oud-, Middel- en Nieuw-Javaansche teksten hoe langer zoo meer den tijd van BRANDES in beslag nam, heeft hij nooit zijn vergelijkend-taalkundige studiën verwaarloosd. De «*Inleiding van de Maleisch-Kissersche Woordenlijst* door N. RINNOOY»; de «*Toelichting tot de schetstaalkaart van Celebes, samengesteld door den Heer K. F. HOLLE*», voorts «*Une forme particulière du Toumbulu*» en «*Het infix in niet een infix om passieve vormen te maken, maar een tijd-aanwijzer om aan een vorm de waarde te geven van een gedecideerd afge-loopen handeling*» — dit laatste stuk dagteekenende van 1903 — toonen dat zijne belangstelling in de minder algemeen beoefende talen van den Indischen Archipel nooit verflauwd is.

Ook aan litterair-historische onderwerpen heeft BRANDES zijn aandacht geschonken. Vooral de Dwerghert-verhalen uit den Archipel, zoowel de Javaansche als de Maleische en dezelfde verhalen buiten den Indischen Archipel, hebben hem aanleiding gegeven tot het schrijven van onderscheiden opstellen. Van groote belesenheid getuigt het artikel «*Iets over het Papegaai-boek, zooals het bij de Maleiers voorkomt*», alsook «*Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van de geschiedenis der Vizieren*»; een proeve van degelijke kritische behandeling levert het opstel over «*Het Damar Wulan verhaal in Lakonvorm*».

Als vrucht van langdurige studie verscheen in 1896 de uitgave met toelichting van de «*Pararaton (Ken Arok) of het Boek der Koningen van Tumapël en van Majapahit*», waarvan boven reeds ter loops gewag werd gemaakt. Dit werk is, zooals BRANDES terecht opmerkt, een der opmerkelijkste voortbrengselen der oude Javaansche litteratuur, omdat het als geschiedkundig geschrift op zich zelf staat of ten minste niets van hetzelfde gehalte naast zich heeft. Wel bevatten de Javaansche Babads of kronieken gegevens aangaande de Middeleeuwsche geschiedenis van Java, maar ze zijn zóó ver-

ward en vermengd met verdichtsel en dat ze in vergelijking met de Pararaton niet in aanmerking komen. Dat RAFFLES in zijn *History of Java* goedgeleevig de verhalen in de Babads alle voor zuiver historisch heeft gehouden, is niet te verwonderen; RAFFLES was een geniaal man, die een voor zijn tijd bewonderenswaardig rijk materiaal had weten te verzamelen, maar kritiek was niet zijn sterke zijde; daarenboven ontbraken hem de middelen om door vergelijking van hetgeen wij door de Sanskrit- en Oud-Javaansche inscripties weten, 't ware van 't valsche te onderscheiden.

Het geschiedverhaal van de Pararaton begint met de stichting van 't rijk van Tumapël door Ken Arok of Angrok, als heerscher genaamd Rajasa, in Çaka 1144 (1222 na Chr.). Zijn opvolgers regeerden te Tumapël (Singasari) tot dat Jaya-Katong, vorst van Daha, zich als heerscher opwierp en de laatste koning van Tumapël, Kërtanagara, stierf. Kort daarop landde de Mongoolsch-Tartaarsche krijgsmacht, die Kublai Chān, Keizer van China uitzond om een beleediging zijn gezanten aangedaan door Kërtanagara te wreken. De expeditie liep slecht af, hoewel Jaya-Katong die als vorst van Tumapël optrad, de nederlaag leed en gevangen genomen werd. Die nederlaag was te danken aan 't verraad, als men het zoo noemen mag, van Raden Wijaya, die met het vorstenhuis van Tumapël vermaagschapt was, maar zich bij Jaya-Katong in dienst had begeven. Na den val van Jaya-Katong zag Raden Wijaya de kans schoon om zich te richten tegen de troepen van den Keizer van China, met dit gevolg dat deze smadelijk het veld moesten ruimen en onverrichterzake naar China terugkeeren. Raden Wijaya was nu de aangewezen persoon om met de koninklijke waardigheid bekleed te worden; hij besteeg den troon onder den naam van Kërta-rajasa, in 1294 na Chr., en maakte tot hoofdstad des rijks het vermaarde Majapahit (Madjapahit). De geschiedenis van dit rijk tot zijn ondergang wordt ook in de Pararaton verhaald, en wel voor 't bloeitijdperk in de 14de eeuw vrij uitvoerig, maar van omstreeks 1420 na Chr. vindt men nagenoeg niets dan de namen van regeerende vorsten en vorstinnen en jaartallen.

Van de uitgave van de Pararaton zegt Dr. VAN RONKEL ¹⁾ zeer terecht, dat ze is «een meesterstuk van tekstuitlegging en commentatie; in de Aanteekeningen is een schat van geleerdheid nedergelegd, die elken beoefenaar van de Javaansche zoowel als van de Maleische literatuur van het grootste nut is». Behalve aan de uitgave van den Middel-Javaanschen tekst en de Nederlandsche vertaling ervan, ontleent het werk van BRANDES zijne waarde aan de talrijke Aanteekeningen, waarbij gebruik gemaakt is van alle gegevens voorkomende in oude oorkonden en opschriften van gedenkteekens. Eenige van die Aanteekeningen mogen verhandelingen op zich zelf heeten; o.a.

¹⁾ Tijdschrift Batav. Genootschap XLVIII, 2.

de bladzijden waar de berichten der Maleische kronieken over de door Madjapahit gemaakte veroveringen in den Indischen Archipel behandeld en kritisch toegelicht worden. Van veel omvattende studie getuigt ook het gedeelte waar de verschillende Javaansche kronieken in hun onderling verband beschouwd en met de verschillende redacties van den Damar-Wulan-roman vergeleken worden.

De algemeene betrouwbaarheid van de in de Pararaton geboekte feiten is op onverwachte wijze bevestigd geworden door een Oud-Javaansch geschrift van omstreeks 1360 na Chr., hetwelk door BRANDES ontdekt werd, toen hij op last der Regeering een onderzoek instelde naar den schat van Handschriften in de boekerij van den laatsten Balischen heerscher op Lombok, die ten gevolge van zijn moedig, maar onberaden verzet tegen 't Nederlandsch gezag, troon en vrijheid verloren had. Bedoeld geschrift, welks bestaan zelfs te Boeleleng op Bali volstrekt onbekend was, is een gedicht, getiteld Nāgara-krētāgama, vervaardigd door den Buddhistischen dichter Prapantja, en heeft hoofdzakelijk ten doel om den roem van Koning Hayam Wuruk en den luister van Madjapahit te bezingen, doch bevat tevens een overzicht der geschiedenis van Hayam Wuruk's voorzaten op den troon van Tumapël en Madjapahit. Wat men in den Nāgara-krētāgama vindt, strekt deels tot bevestiging, deels ook ter aanvulling van de berichten in de Pararaton, zoodat de ontdekking van 't eenig bekende handschrift een ware aanwinst was. Door de zorgen van BRANDES is het gedicht in 1902 in druk verschenen en zodoende voor de beoefenaars van 't Oud-Javaansch toegankelijk gemaakt. De hoop, door een schrijver in de *Indische Gids* in der tijd uitgesproken, dat BRANDES eenmaal den tijd zou vinden om door een vertaling of uitvoerige inhoudsopgave de waarde van 't geschrift in 't licht te stellen, is helaas! niet verwezenlijkt geworden.

In 1897 kwam BRANDES met verlof in Nederland, waar hij het geluk had zijne te Leiden wonende Moeder nog onder de levenden aan te treffen. Het verblijf hier te lande maakte hij zich ten nutte, o.a. door 't bestudeeren der nieuwe methode van katalogiseering in de Leidsche Universiteitsbibliotheek. Hij stelde zich voor die methode aan de Bibliotheek van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan hij gedurende eenige jaren bibliothecaris was, in te voeren, en aan dat voornemen heeft hij na zijne terugkomst in Indië gevolg gegeven. Aan zijne bemoeienissen is het te danken dat de boekenschat te Batavia in die mate is aangevuld, dat hij aan alle billijke eischen voldoet.

Bij zijne terugkomst op Java in 1898 vond hij allerlei werk te doen van min of meer dringenden aard; o.a. de voortzetting der uitgave van 't door VAN DER TUUK bewerkte *Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek*, waar-

van 't Eerste Deel door zijne zorg in 1897 verschenen was. Voor zooverre zijne overigewerkzaamheden het toelieten zorgde BRANDES voor 't persklaarmaken en drukken van de twee volgende deelen, achtereenvolgens in 1899 en 1901 verschenen, terwijl ten tijde van zijn overlijden van 't Vierde Deel zooveel was afgedrukt dat het geheele Woordenboek op twee letters na voltooid zou zijn. Veel werk besteedde hij ook aan 't maken van een kataloog met uitvoerige uittreksels uit de door VAN DER TUUK nagelaten Oud-Javaansche HSS., die thans volgens den uitersten wil van genoemden geleerde deel uitmaken van de Handschriftenverzameling der Leidsche Universiteitsbibliotheek. Het grootste deel van zijn tijd werd echter in beslag genomen door nasporingen op oudheidkundig gebied, zoodat in toenemende mate zijn hoofdoogmerk gericht was op de studie van de oude bouwkunst en 't decoratief. Bij menige gelegenheid gaf hij blijk van een verrassend juist inzicht in 't karakter, de leidende beginselen en de ontwikkeling der Hindoe-Javaansche bouw- en beeldhouwkunst. Ofschoon zijne zienswijze omtrent de methode van oudheidkundig onderzoek op Java niet onverdeelden bijval vond en hij daardoor meermalen genoopt werd tot twist-geschrift, o. a. tegen Dr. GRONEMAN, werd zijn meesterschap in gezaghebbende kringen ten volle erkend. Daarom sprak het als het ware van zelf, dat toen de Regeering besloten had tot de instelling van eene Commissie van Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera, BRANDES tot Voorzitter gekozen werd.

De verwachtingen door de instelling dezer Commissie opgewekt zijn niet beschaamd geworden. Binnen den betrekkelijk korten tijd van vier jaren heeft BRANDES, trouw geholpen door zijn medeleden KNEBEL en LEYDIE MELVILLE, tot stand gebracht, dat twee belangrijke bouwwerken zijn ontbloot, beschreven en in plaat gebracht, terwijl allerlei oudheidkundige voorwerpen aan 't licht werden getogen. Het zou ondankbaar wezen, de verdiensten van vroegere oudheidkundige onderzoekers niet te erkennen; het zou onbetamelijk zijn, te vergeten wat in de laatste helft der 19de eeuw met ondersteuning van de Regeering en geleerde genootschappen gedaan is voor de beschrijving en afbeeldingen der heiligdommen van Boro Boedoer, Kali Bëning, Prambanan, enz., doch het is niet te loochenen dat in dat zelfde tijdvak veel meer had kunnen verricht worden, indien men naar een vast plan, ontworpen en uitgevoerd door een van Regeeringswege aangewezen lichaam, ware te werk gegaan ¹⁾. Zulk een lichaam was de in 1901 ingestelde

¹⁾ In 't Voorbericht van de Commissie van Bijstand, opgesteld door den Heer ROUFFAER, op de „*Beschrijving van de ruïne bij de desa Toempang*” kan men in korte trekken vermeld vinden wat door het Opperbestuur of het Indisch Gouvernement gedaan is ten bate der kennis van Java's Oudheden.

Commissie van Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera, die, zooals de verkregen uitkomsten bewezen hebben, uit geschikte personen was samengesteld.

Als leider van 't Oudheidkundig onderzoek heeft BRANDES, van 1901 tot aan zijn dood toe, deels ter plaatse de oude bouwwerken in Oost- en Midden-Java opgenomen, deels te Batavia het verzamelde materiaal verwerkt en met soortgelijke overblijfselen in Voor- en Achter-Indië vergeleken. Hij heeft in de spanne tijds die hem beschoren is geweest de hem opgedragen taak te vervullen, gewoekerd met zijn tijd en zijne gaven, zoodat Dr. VAN RONKEL naar waarheid daaromtrent kon verklaren: «Even rusteloos arbeider te velde als ijverig geleerde in de studeerkamer heeft hij ons tallooze geheimen der oude bouwkunst, der ornamentiek, der iconographie ontsluit». Niet minder juist is wat Dr. HAZEU in zijn *In Memoriam*¹⁾ opmerkt: «En daar leerden wij Brandes van een geheel nieuwe zijde kennen; niet alleen kwam juist bij het bestudeeren van den bouw der monumenten zijn scherp opmerkingsvermogen hem uitstekend te stade, maar bovendien toonde hij een architectonisch talent, een inzicht in de constructie dier oude bouwwerken, welke men in hem, den «kamergeleerde» niet zou hebben vermoed». Men kan hieraan toevoegen, dat hij zelfs het schijnbaar onbeduidende zijne volle aandacht waardig keurde en dat het voor zijn vorschenden geest een behoefte was de beteekenis daarvan te doorgronden. Om zich hiervan te overtuigen behoeft men slechts kennis te maken met zijne vernuftige opmerkingen in 't opstel «*Notice sur une espèce de draperie ornementale des anciens monuments hindous de Java Central*», in den bundel aangeboden aan 't Orientalisten-Congres te Hanoi, dat hij als afgevaardigde van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bijwoonde. Van zijne gave van nauwkeurige waarneming getuigt ook het opstel: «*Een Buddhistisch monniksbeeld, en naar aanleiding daarvan het een en ander over eenige der voornaamste mudrà's*». Het behoeft niet verzwegen te worden, dat zijne verklaringen niet zonder uitzondering overtuigend zijn, zoodat men soms geneigd is te zeggen *ingeniosius quam verius*, doch meestal zijn zij juist, en altoos vernuftig.

Tot de werkzaamheden der Commissie voor Oudheidkundig Onderzoek behoorde 't opmaken van driemaandelijksche verslagen over de verkregen uitkomsten en van wat op de een of andere wijze daarmee in verband staat. Die verslagen zijn deels het werk van KNEBEL, deels van BRANDES. De taak om afzonderlijke monografieën samen te stellen was opgedragen aan den Voorzitter, wien daarvoor de door LEYDIE MELVILLE en KNEBEL verstrekte

¹⁾ Weekblad voor Indië, N°. 23 (1905).

gegevens ten dienste stonden. Het eerste nummer van de Reeks, welke men van den aanvang af voornemens was uit te geven, verscheen in 1904 onder den titel: «*Beschrijving van de ruïne bij de desa Toempang genoemd Tjandi Djago, in de Residentie Pasoeroean*», met 104 platen, 24 bouwkundige teekeningen en 1 kaart. Dat dit kostbare prachtwerk kon uitgegeven worden, is te danken aan de samenwerking tusschen het Departement van Koloniën, het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië; dat het aan alle wetenschappelijke eischen voldoet, daarvoor weten men dank aan al de drie leden der Commissie.

Een tweede monografie over de Tjandi Singasari en de Wolkentoonen van Tjandi Panataran was bij BRANDES in bewerking en reeds zoo goed als voltooid, toen de dood op 26 Juni 1905 een einde maakte aan zijn voor de wetenschap zoo vruchtbaar leven. Door een verraderlijke ziekte werd hij in de volle kracht van den mannelijken leeftijd ten grave gesleept, en ontruikt aan de wetenschap, welke zooveel aan hem verplicht was en nog zoo veel van zijn veelomvattende kennis, rusteloze werkzaamheid en fijnen speurzin te verwachten had. Voor de taal- en oudheidkunde van den Indischen Archipel in 't algemeen en van Java in 't bijzonder, was zijn dood een gevoelig verlies, en lange tijd zal er voorbijgaan eer jongere krachten waardig zijn werk zullen kunnen voortzetten.

Met weemoed herdenken hem allen die zijn gaven van geest en hart hebben leeren waardeeren en weten welke verwachtingen door zijn heengaan on vervuld zijn gebleven. Niet enkel in den kring zijner Nederlandsche vakgenooten, maar ook daarbuiten is zijn verlies diep gevoeld, getuige de hartelijke wijze waarop een Fransch geleerde, de Heer ED. HUBER zijner gedenkt ¹⁾:

«L'Ecole française d'Extrême Orient, dont il était le correspondant, n'oubliera pas le souvenir de ce savant laborieux et estimé qui plus d'une fois avait accueilli et guidé ses membres en mission à Java et qui représentait auprès d'elle, au congrès de Hanoï, la Société de Batavia: elle le pleure à l'égal d'un de ses membres».

¹⁾ In *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême Orient* V, 250.

G. Ascoli.

Comptes rendus des Séances de l'Académie
des
Inscriptions & Belles-Lettres.

Paris 1908,

NOTICE SUR LA VIE ET LES TRAVAUX DE M. GRAZIADIO ASCOLI.

Messieurs,

C'est avec un profond sentiment de l'insuffisance de mes forces que j'entreprends la tâche honorable de consacrer une notice à la vie et aux travaux de mon prédécesseur comme associé étranger de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, de l'homme de génie qui, d'après l'opinion unanime de tous les juges compétents, fut un des plus grands maîtres de la science des langues. Plein d'une admiration illimitée pour Ascoli, et étant plus ou moins versé dans les branches d'étude qu'il représentait si brillamment, je puis sans peine apprécier le profit que j'ai tiré de la lecture de ses œuvres magistrales ; mais cela ne suffit pas : la tâche qui s'impose est de donner un aperçu de la carrière scientifique d'un savant qui, tant par l'étendue que par la profondeur de son savoir, a occupé un rang à part parmi les linguistes du XIXe siècle.

Graziadio Isaia Ascoli, né à Goritz, dans le Frioul, le 16 juillet 1829, fut le fils unique de Leone Flaminio Ascoli et d'Elena Nersa. Son père mourut peu de temps après la naissance de son fils qui, à peu près sans maître, montra pour l'étude des langues indo-européennes et sémitiques une aptitude peu commune. A l'âge de seize ans à peine, il publia une esquisse historico-philologique : *Sur l'idiome frioulan et son affinité avec la langue valaque*.

Si le jeune Ascoli n'avait pas l'avantage d'une instruction scolaire régulière, il eut par contre le bonheur d'être doué de tous les talents qui, par leur ensemble, forment les grands savants. En outre, il fut favorisé par les circonstances ; il vivait dans un milieu où à côté du dialecte populaire on entend l'italien littéraire, la langue allemande et un idiome slave. Un autre avantage était la connaissance approfondie de l'hébreu, la langue de ses ancêtres israélites.

L'esquisse sur le frioulan ne resta pas inaperçue : elle obtint les éloges de Miklosich.

Au temps où parut ce premier écrit d'Ascoli, il appartenait encore à la

carrière commerciale: mais le désir de se vouer tout entier aux études linguistiques devint si fort que, résolument, il entra dans la voie scientifique. Pendant une dizaine d'années, il se plongea dans l'étude des langues anciennes et modernes de l'Orient et de l'Occident. Le fruit de ses études furent les *Studi Orientali e Linguistici*, dont le premier fascicule parut en 1854. Avant cette date, il avait publié, en 1851, un essai intitulé *Pasi-grafia*, dans lequel il proposait un nouveau système de langage universel à appliquer au télégraphe électrique, essai fondé sur la notion scientifique des langues.

Le contenu des *Studi Orientali e Linguistici*, dont le deuxième fascicule date de 1855, le troisième de 1861, est très varié. L'auteur montre sa connaissance du sanskrit par sa traduction d'une partie de l'épisode de Nala et par ses notes sur le Mahābhārata; il se fait connaître comme hébraïsant dans sa critique de l'ouvrage: *La cattedra alessandrina di S. Marco*, de G. B. Secchi. Les *Studi comparativi di lingue ario-europee* et les *Saggi di dialettologia italiana* contiennent en germe tout ce qu'il a élaboré plus tard de façon magistrale. Dans les «Essais de dialectologie italienne», il démontre l'influence des éléments ethniques dans le développement phonologique des langues et met en lumière la permutation des sons gutturaux et palataux avec les sons labiaux, visible dans le dialecte lugodorois de la Sardaigne, comme en grec et dans les dialectes osco-ombriens. L'article *Frammenti albanesi* (dans le fascicule III des *Studi Orientali*) et la *Grammatologia comparata della lingua albanese* (dans le *Politecnico*, 1867) donnent la preuve de sa compétence dans une étude alors encore si peu connue.

La renommée du jeune savant qui entraînait si hardiment en des voies nouvelles et n'avait rien sans s'en être assuré ne tarda pas à se répandre partout où les études de cet ordre étaient en honneur. L'Italie rajeunie ne voulait pas rester en arrière et, grâce au choix judicieux du comte Mamiani, Ascoli fut nommé, par décret du 3 janvier 1861, titulaire de la chaire de grammaire comparée et sanskrit à l'Académie royale des sciences et lettres de Milan. Il débuta par un discours intitulé: *Prolusione ai corsi di grammatica comparata e lingue orientali*, le 25 novembre 1861, et depuis lors il ne voulut plus quitter la ville qui l'avait adopté.

Ascoli savait à fond l'allemand. A partir de l'année 1863, il fournit plusieurs articles, principalement des étymologies, à la *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* et aux *Beiträge*. Les articles sont parfois hardis, toujours ingénieux; les plus remarquables, parce que leur portée est plus grande, sont ceux où le maître aborde des problèmes de phonologie; par exemple, l'article étendu: *Die Entstehung der skr. tenues Palatalaspirate* et *Zur Entstehung der indogermanischen Aspiraten* (*Z. f. vgl. Spr.*, XVI et

XVII). En général, on peut dire que la phonologie était le domaine où Ascoli se montrait supérieur à tous.

Nous verrons qu'avec la publication des *Lezioni di fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino* commence une nouvelle époque dans l'étude de la grammaire comparée indo-européenne.

Un des problèmes qui occupait l'esprit scrutateur d'Ascoli était le rapport primordial entre l'indo-européen et le sémitique.

En deux lettres aux professeurs Adalbert Kuhn et Franz Bopp, *Del nesso ario-semitico* (*Politecnico*, XXI et XXII, 1864) et dans ses *Studi ario-semitici* (*Memorie dell' Istituto Lombardo*, 1865), il s'efforce de prouver la possibilité théorique et la positive probabilité que la langue préhistorique d'où dérivent les langues indo-européennes et la langue préhistorique des peuples sémitiques ne formaient à une époque encore plus ancienne qu'une seule et même langue. Il soutint la même thèse en 1877 dans une préface au second volume des *Studi critici*. La thèse, défendue avec des arguments sinon irrésistibles, du moins très sérieux, ne trouva point l'accueil que l'auteur avait espéré. Ce fut pour lui une bien vive déception de lire en plus d'un livre que ses recherches avaient *keinen wissenschaftlichen Werth*. Peu de critiques furent aussi sensées et aussi dignes d'un savant que celle de Schweizer Sidler (*Z. f. vgl. Spr.*, XVI), quoiqu'il ne fût pas convaincu par les arguments d'Ascoli. Il nous semble que la phrase citée montre plus de parti pris que de critique sérieuse. Dans la discussion d'un problème scientifique, chacun a le droit et même le devoir de réfuter les arguments de son adversaire par des arguments plus probants : une simple phrase de condamnation ne prouve rien. Admettons pour un moment qu'Ascoli ait échoué dans son entreprise, qu'il ait été plus hardi que circonspect : on trouvera encore assez de remarques dignes d'attention, entre autres l'opinion que dans l'indo-européen préhistorique le nom est antérieur au verbe. Après tout, quoi qu'on dise, le problème est encore loin d'avoir trouvé sa solution finale.

Lorsqu'en 1862 parut le *Memoir on the language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire*, par A. G. Paspati (*Journal of the American Oriental Society*, 1862), Ascoli l'étudia avec le dessein d'en donner une recension. La matière étant trop abondante pour un article, la recension s'amplifia et devint une brochure, écrite en allemand, sous le titre de *Zigeunerisches* (1865). Dans ce livre que l'auteur présente comme un supplément à l'ouvrage bien connu de Pott : *Die Zigeuner in Europa und Asien*, on trouve une critique de tous les éléments linguistiques que renferme le *Memoir* de Paspati. Ce n'est pas tout. Aux matériaux fournis par Paspati, Ascoli ajoute deux suppléments, dont le premier, sur l'idiome des Tziganes

dans l'Italie du Sud, est le fruit des recherches personnelles de l'auteur pendant un voyage expressément entrepris en 1864 pour se mettre au courant des particularités du dialecte de ces Tziganes italiens. L'autre supplément, beaucoup plus court, contient des remarques sur le *Vocabulaire de la langue des Bohémiens habitant les pays basques français*, de Baudrimont.

Tout porte à croire que les Tziganes sont originaires du Nord-Ouest de l'Inde ou des contrées limitrophes de Gāndhāra et du Sindh. Autant que je sache, Ascoli fut le premier qui appela l'attention sur les rapports intimes de la langue des Tziganes avec le sindhī d'une part, et avec l'afghan de l'autre. Ce n'est pas le seul mérite de ce livre, si instructif à beaucoup d'égards, et où à chaque moment on a l'occasion de vérifier l'étendue du savoir de l'auteur en ce qui touche les dialectes anciens et modernes de l'Inde ârienne.

L'activité littéraire d'Ascoli pendant les dix premières années de son professorat était si variée que nous devons nous borner à rappeler les plus marquants, entre autres ses belles études sur l'iranien, dans les écrits intitulés : *Fonologia irana* (Comptes rendus de l'*Istituto Lombardo*, cl. 2, vol. III), et *Studi irani*, dans les Mémoires de l'*Ist. Lomb.*, cl. 2, vol. III).

Nous arrivons maintenant à l'année 1870, date surtout mémorable par la publication des *Lezioni di Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino* (*Corsi di glossologia*). Cet ouvrage monumental, que l'on a nommé, non sans raison, le plus grand de ses nombreux chefs-d'œuvre, inaugura une époque nouvelle dans l'étude de la phonologie indo-européenne. Le système qui avait prévalu jusque là était représenté le plus complètement dans le *Compendium* de Schleicher, qui partait du dogme que la langue primitive était très simple, possédant trois voyelles et peu de consonnes. Ce dogme fut ébranlé par Ascoli, qui prouva clairement la grande richesse de la langue originaire, du moins quant aux consonnes gutturales, dans lesquelles il faut distinguer les variétés vélaires, post-vélaires et palatales.

En somme, l'ouvrage d'Ascoli se réduit à une monographie sur les sons gutturaux indo-gréco-italiques et les sons qui les précédèrent dans l'indo-européen indivis; mais la méthode suivie par le maître dans le traitement de son sujet était si rigoureuse qu'elle a conduit ceux qui l'appliquaient dans leurs propres recherches à faire de nouvelles découvertes. C'est avec raison, il me semble, que M. Parodi, dans le *Marzocco* du 27 avril 1907, s'exprime ainsi : « Même les néogrammairiens qui parurent pour un moment être les révolutionnaires ou du moins les radicaux de la science, et au nom desquels Brugmann et Osthoff proclamèrent en 1878 un renouvellement général des méthodes, ne firent et ne pouvaient faire autre chose

que seconder avec une énergie croissante et une conscience toujours plus claire la nouvelle et puissante impulsion donnée par Ascoli.

La valeur de l'œuvre magistrale d'Ascoli fut bientôt reconnue par les juges compétents, et son travail eut l'honneur d'être récompensé par l'Académie des inscriptions et belles-lettres.

Dans toutes ses recherches Ascoli s'était rendu compte du fait que l'observation physiologique des organes glottiques et l'étude vivante des parlers provinciaux prêtent une assistance efficace à celui qui s'occupe de l'étude historique des langues. «Les dialectes vivants», comme Ascoli l'a dit lui-même dans un discours prononcé à l'*Istituto Lombardo* le 20 juillet 1896, «en offrant les preuves positives et facilement accessibles d'évolutions particulières et importantes, aiguïssent et dirigent d'une manière extraordinaire notre faculté d'observation et la rendent capable de suivre et de reconstruire les phases plus anciennes, avec une énergie et une sûreté qu'autrement on n'aurait pu atteindre».

Partant de cette conviction intime, Ascoli fonda l'*Archivio glottologico italiano*, dont le premier volume, dédié «à Frédéric Diez, le glorieux fondateur de la science des langues néolatines», vit la lumière en 1873. Sa magnifique préface est un des écrits les plus admirables sortis de la plume d'Ascoli, non seulement pour le fond, mais aussi pour la forme. Comme les louanges d'un étranger, sur ce point, ont moins de poids, je me permets de citer les paroles d'un savant, compatriote d'Ascoli, le professeur Guarnerio, dans un article de la *Rivista di Filologia e d'Istruzione classica* (XXXV, fasc. II). Après avoir dit que cette préface est un des plus beaux spécimens de la prose italienne moderne, M. Guarnerio continue ainsi : «Dans ces pages magnifiques tant par la chaleur du style et l'ampleur de la période que par la profondeur de la pensée et la vigueur de l'argumentation, l'auteur maintenait au sujet de la langue italienne les arguments de l'histoire, mal exposés par Manzoni; il condamnait rigoureusement les exagérations de ceux qui, bien à tort, se vantaient de suivre les pas du grand Lombard, et en assignant la part due tant à l'usage populaire qu'à la grande tradition littéraire, il donnait la solution vraie et définitive de cette question compliquée».

Ceux qui vivent hors de l'Italie et, en qualité d'étrangers, se tiennent éloignés des différends intimes entre Italiens, liront néanmoins avec un vif intérêt les pages où l'auteur discute les raisons pour lesquelles la France et l'Allemagne possèdent une unité de langue bien plus parfaite que l'Italie. Ce qui lui manque encore est pourtant une chose d'intérêt national. Écoutez ce qu'est ou ce que doit être une langue vraiment nationale : «Une langue nationale, dit Ascoli, n'est autre chose et ne doit être autre chose

que l'idiome vivant d'une certaine cité; elle doit donc complètement coïncider avec l'idiome spontanément parlé par les habitants contemporains de cette cité; de ce chef elle deviendra prédominante, et pour ainsi dire, l'instrument niveleur de la nation entière. Or, comme pour la France c'est Paris qui est la cité niveleuse, ainsi pour l'Italie ce doit être Florence; comme la France doit l'unité solide et efficace de sa langue au fait que tous les Français écrivent et parlent la même langue que l'on parle et écrit dans le même temps à Paris, ainsi l'Italie, laquelle doit uniquement à Florence le trésor de langage qui lui donne, bien ou mal, le caractère d'une nation, a besoin de retourner à Florence pour y rafraîchir ce qu'elle en prit déjà, et y prendre ce qui lui manque encore.»

L'unité de langue en Allemagne, aujourd'hui non moins solide qu'en France, abstraction faite de certaines différences de prononciation, a une tout autre histoire: «L'Allemagne n'a jamais eu un centre monarchique ou civil que l'on pourrait comparer même de loin avec Paris; elle a été divisée dans l'ordre politique, malgré les apparences d'unité, d'une manière non moins barbare que l'Italie». Il y avait encore d'autres éléments d'incohérence, et pourtant on peut dire que l'Allemagne, nonobstant la grande variété des dialectes, possède la plus solide et puissante unité de langage que l'on ait jamais vue sur la terre. Quoique l'unité intellectuelle et civile de l'Allemagne soit relativement moderne, l'unité de sa langue est solidement établie. «C'est parce que l'énergie de la civilisation avancée et du sentiment national éveillé fut accompagnée d'une activité infinie; c'est parce que chaque étude du vrai et du beau a pénétré dans la nation entière et déterminé un tel mouvement de toute activité civile, une telle liaison fraternelle dans chaque industrie intellectuelle et manuelle, une si grande unité d'intention et d'affection que nulle distance matérielle n'a plus divisé entre eux les Allemands, qui sont devenus citoyens d'une cité non existante».

L'idée fondamentale du mémoire d'Ascoli revient, si je ne me trompe, à ceci: que c'est la presse, l'échange des sentiments et des idées dans tous les rangs du peuple par la langue écrite, qui a produit en Allemagne l'unité de langue en général.

Après la préface, tout le volume est occupé par les *Saggi ladini*, œuvre monumentale qui reçut un prix de la fondation Bopp à Berlin, et un autre de la Société des langues romanes à Montpellier. Dans cet admirable chef-d'œuvre, qui comme modèle ne le cède en rien aux *Lezioni di fonologia comparata*, l'auteur expose les traits distinctifs d'un ensemble cohérent de dialectes romans, dont les limites sont d'une part les Grisons en Suisse, et le Frioul de l'autre. Dans cet ensemble de dialectes ladins, qui sont liés entre eux par une affinité particulière, Ascoli distingue trois sections: 1° la

section *occidentale*, qui se compose de tous les parlers romans des Grisons; 2° la section *centrale*, qui embrasse les variétés ladines *tridentino-occidentales* et le groupe latin *tridentino-oriental* et *haut-bellunais*; et 3° la section *frioulane*.

On ne peut pas dire qu'avant la publication des *Saggi ladini* l'étude de ces diverses sections fût tout à fait négligée; il y avait des monographies méritoires sur plusieurs groupes, mais Ascoli fut le premier qui démontra l'unité essentielle de tous les dialectes ladins et enrichit ainsi le nombre des langues romanes d'un membre de plus, membre non encore reconnu dans toute sa valeur, même par Diez. Quoique la continuité de la zone ladine ne subsiste plus, parce qu'elle est interrompue à plusieurs endroits par l'empiètement de l'allemand au Nord et d'autres dialectes romans au Sud, les interruptions sont plus rares que l'on ne le pense généralement. Il faut aussi reconnaître qu'à la frontière orientale le ladin a lâché pied devant le dialecte vénitien et le slavonien.

Les conditions géographiques, politiques et historiques du territoire occupé par une population ladine ont facilité les invasions des parlers romans contigus, tandis que le voisinage d'une langue étrangère n'a pas manqué d'influencer la syntaxe, le lexique, le timbre phonétique. C'est ce qui saute aux yeux le plus clairement dans le cas des dialectes grisons, mais dans tout le territoire ladin l'influence du dehors se fait sentir plus ou moins, sans que l'esprit latin soit obscurci, l'unité de langue méconnaissable.

Le problème, qui était d'élucider la genèse et de décrire l'histoire, les altérations, les attaches externes des parlers ladins, a trouvé une brillante solution dans les *Saggi* d'Ascoli, qui, de beaucoup supérieurs à leur titre modeste, sont un monument impérissable du génie du grand savant. Il a rempli une tâche à peu près neuve et ardue, «avec une largeur, avec une pénétration, avec une cohérence méthodique à peine atteinte avant lui dans l'école glorieuse de Diez. De plus, la dialectologie en sortait renouvelée, établie sur des bases neuves et plus solides.» J'emprunte ces mots à un article de M. Parodi qui, comme romaniste, a le droit de parler avec autorité.

L'*Archivio glottologico* devint le recueil de la dialectologie italienne. «Plus encore que dans ses leçons à l'Académie», nous apprend M. Guarnerio, «Ascoli exerça comme directeur sa sage maîtrise, et c'est ainsi que l'école italienne, rompue à la sévère discipline de sobriété, de clarté, d'exactitude qu'il imposait à ses collaborateurs, en soumettant leurs écrits à une révision scrupuleuse et minutieuse, se fit bientôt honneur, et que tous ceux qui maintenant en propagent les doctrines dans nos Athénées se peuvent dire sortis de sa maison». Si aujourd'hui la dialectologie italienne tient l'un des premiers rangs dans le domaine des langues romanes, le mérite en

revient à Ascoli, qui fut à juste titre célébré par le professeur Meyer-Lübke comme «le fondateur de la dialectologie romane».

Le deuxième volume de l'*Archivio* contient trois articles de la main du directeur. Le premier, intitulé : *Del posto che spetta al ligure nel sistema dei dialetti italiani*, a pour objet de fixer par une analyse phonétique la place qu'il faut attribuer au ligure dans le système des dialectes italiens et de combattre en même temps l'opinion que le génois forme la transition des dialectes de la basse Italie et spécialement de la Sardaigne avec ceux de l'Italie supérieure.

La détermination d'une circonscription dialectale est partout une opération délicate, et il n'est pas étonnant qu'il y ait des savants éminents qui nient qu'un groupe quelconque de dialectes constitue jamais une famille naturelle. C'est l'opinion émise par notre confrère, M. Paul Meyer, à l'égard des *Schizzi franco-provenzali*, qui se trouvent dans le troisième volume de l'*Archivio*. D'après lui, «cette opération aboutirait bien réellement à déterminer une espèce naturelle, s'il n'y avait forcément dans le choix des caractères une grande part d'arbitraire. C'est que les phénomènes linguistiques que nous observons dans un pays ne s'accordent point entre eux pour couvrir la même superficie géographique. Ils s'enchevêtrent et s'entrecourent à ce point qu'on n'arriverait jamais à déterminer une circonscription dialectale, si on ne prenait le parti de la fixer arbitrairement.» Après avoir allégué quelques faits pour corroborer sa thèse, M. Meyer arrive à la conclusion que le dialecte est une espèce bien plus artificielle que naturelle; que chaque définition des dialectes est une *definitio nominis*, non une *definitio rei*.

Ascoli ne pouvait admettre la validité de ce raisonnement qui saperait les bases de sa théorie sur une famille d'idiomes possédant un type commun et nommé par lui le *franco-provençal*. Il remarque d'abord que l'objection *a priori* de son critique serait fatale à tout essai de classification, non seulement de dialectes, mais d'individus ou de sujets réels ou imaginables. Ensuite il maintient qu'un type, quel qu'il soit, se dégage d'un ensemble déterminé de caractères communs qui le distingue d'autres types. Sans doute on retrouvera les caractères séparés d'un type donné répartis en dose diverse parmi les types congénères; «mais l'original du type déterminé consiste précisément dans la présence simultanée ou dans la combinaison de ces caractères».

Nous passerons sous silence l'énumération des faits sur lesquels Ascoli appuie son principe, si intéressante que soit la démonstration. Quant au contenu de l'article critiqué: les *Schizzi franco-provenzali*, il suffira d'en donner un aperçu sommaire.

Le premier des deux paragraphes nous en fait connaître le sujet, les

limites et les sources. Le nom de *franco-provençal* est choisi par l'auteur pour un type idiomatique qui réunit dans son ensemble, avec quelques caractères spécifiques, d'autres caractères partiellement communs au français, partiellement au provençal; un type qui ne provient pas d'une fusion postérieure d'éléments divers, mais atteste sa propre indépendance historique, différente de celle par laquelle se distinguent entre eux les autres types néo-latins principaux. L'auteur exprime sa conviction qu'une description de cette famille d'idiomes faisait complètement défaut, et ce qui est plus, que personne ne l'avait reconnue. Même l'illustre Diez avait fait fausse route. Autant de raisons pour justifier l'essai d'Ascoli.

Le paragraphe suivant contient une étude des reflets de l'*α*, dans laquelle on ne sait qu'admirer le plus, la richesse des faits ou la finesse d'observation. C'est bien plus qu'une esquisse, c'est un trésor; malheureusement l'œuvre est inachevée.

Le même volume de l'*Archivio* est enrichi d'autres contributions par le directeur, dont je ne signalerai ici que l'explication extrêmement ingénieuse de doublets qui, dans les langues néo-latines, représentent une forme latine.

Dès avant la publication de ce volume en 1878, avaient paru les *Studi critici*, vol. II (1877).

Les *Saggi indiani* en forment, à mon avis, la partie la plus importante. Ascoli y traite: 1° de la réduction prakrite de *m* à *v*, et de ses effets; 2° de la métathèse en prakrit de *h* suivi par une consonne.

L'année 1878 vit le premier fruit des études celtiques d'Ascoli, études si remarquables qu'elles suffiraient, à elles seules, à perpétuer son nom. Comme son œuvre dans cette branche d'études forme une série continue pendant une période d'à peu près un quart de siècle, j'en donnerai plus loin un aperçu d'ensemble.

L'étonnante variété de la science linguistique d'Ascoli, combinée avec celle du philologue et du déchiffreur d'inscriptions, se révèle dans son livre intitulé: *Iscrizioni inedite o mal note greche, latine, ebraiche, di antichi sepolcri giudaici del Napolitano, edite e illustrate da G. I. Ascoli* (1880). Le titre indique suffisamment la nature des monuments examinés, mais ne donne pas une idée de ce que l'archéologie a gagné par les nouvelles découvertes. Auparavant, on ne connaissait aucune inscription hébraïque datant avec certitude d'avant le XIe siècle; maintenant on pouvait montrer une série de ces inscriptions antérieures au milieu du IXe siècle, et cette série est précédée de deux exemplaires qui vont de pair avec les épigraphes beaucoup plus anciennes des catacombes de Venosa, qui nous font remonter jusqu'au VIe siècle, et probablement au delà.

Nous avons vu que les *Saggi ladini* sont, en somme, un traité sur la phonologie de tous les dialectes de la famille ladine. Dans le VIIe volume de l'*Archivio*, nous rencontrons l'auteur comme grammairien et philologue, se basant sur un texte écrit dans un dialecte grison. C'est le texte sursylvain du roman de *Barlaam e Giosafat*, édité par Decurtins. Ascoli en donne une traduction littérale et annotée, suivie d'un essai de morphologie et de lexicologie du dialecte. L'exposé lucide des formes grammaticales nous fait voir que la flexion nominale s'est conservée dans une mesure au moins aussi large qu'ailleurs dans le domaine des langues romanes, tandis que dans la conjugaison l'organisme antique a beaucoup souffert; d'où l'auteur tire cette conclusion que «la vitalité de la parole de Rome se montra, d'une part, plus forte dans cette région que dans aucune autre du monde latin, tandis que, d'autre part, dans aucune n'est plus grande l'influence destructive du langage d'une communauté non-romane et contrastant avec elle». L'influence du dehors est visible surtout dans la phraséologie et le lexique. Dans les annotations lexicologiques, Ascoli distingue quatre groupes: 1° ceux qui proviennent d'une réduction phonétique et formelle des bases romanes; 2° ceux dont la matière est romane et l'esprit allemand; 3° ceux dont la matière est allemande et l'esprit roman; 4° matière purement allemande. Il est clair que l'étude des éléments constitutifs d'une langue, conduite de telle manière, doit profiter à l'histoire du langage en général.

L'influence d'une langue sur une autre se manifeste surtout dans le lexique par les mots empruntés, pour la plupart aisément reconnaissables. Elle peut s'exercer aussi plus ou moins dans la grammaire et la phraséologie. Elle n'est, en dernier lieu, pas tout à fait sans effet dans la prononciation des sons. Cette idée devint pour Ascoli un principe qui le guidait dans son analyse des caractères, surtout phonologiques, de langues dont on sait ou présume qu'elles ont subi l'influence d'une langue étrangère. Il était convaincu que pour bien comprendre les causes historiques de l'altération des langues, il faut découvrir «les motifs ethniques». Plusieurs fois il revient à ce thème, entre autres dans la Préface à l'édition du manuscrit irlandais de la Bibliothèque ambrosienne, où il dit qu'un des principaux motifs qui le portèrent à s'appliquer aux anciens monuments de la langue des Celtes fut le désir de se faire une idée plus vivante de la langue avec laquelle le latin avait à lutter dans les Gaules, et qui succomba, mais non sans réagir sur le latin d'une manière très forte.

La même idée fut développée par lui plusieurs fois: dans une notice *Ueber die ethnologischen Gründe der Umgestaltung der Sprachen* (Actes du Ve Congrès des Orientalistes à Berlin, 1881); puis dans les *Osservazioni*

fonologiche concernenti il Celtico e il Neolatino (Actes du Xe Congrès des Orientalistes à Genève, 1894); plus amplement encore, dans un discours à l'occasion du Congrès des Orientalistes à Rome, en 1899. Dans ce discours, il compare l'organisme appauvri du latin à la richesse du grec et de l'indo-iranien et en cherche l'explication, que l'on ne saurait trouver dans le temps ni dans le climat, dans une cause ethnologique: «Un peuple dompté et conquis perd en certaines conditions sa propre langue, mais assujettit la langue du vainqueur aux habitudes de son propre organe vocal».

Nul ne contestera que dans ces vues il y ait un fond de vérité. Nous savons par l'expérience quotidienne qu'en apprenant une langue étrangère nous éprouvons beaucoup de difficulté à nous défaire de nos habitudes de prononciation, de phraséologie, etc. Il est extrêmement rare que l'étranger ne se trahisse pas par son accent.

Et ce qui est vrai dans le cas d'individus s'applique aussi à un peuple entier; des habitudes enracinées s'effacent rarement. On peut donc se figurer que la prononciation de la langue maternelle se communique à l'idiome adopté. Cependant il ne faut pas oublier que les sons d'une langue actuelle ne sont primitifs, ni même anciens, que partiellement: il y en a qui se sont développés dans des temps peu éloignés, sans qu'on puisse attribuer le changement à une espèce d'atavisme ou à l'influence d'une population étrangère. Tel son de la langue actuelle peut dater d'un temps reculé, il est vrai; mais pour en être sûr, on a besoin de preuves historiques. Sans doute la langue des Gaulois a laissé des traces dans l'idiome parlé des contrées peuplées ou subjuguées par des tribus celtes; la difficulté restera toujours d'éliminer les éléments d'incertitude. Manié avec prudence, le principe recommandé par Ascoli nous aidera à mieux comprendre l'histoire scientifique de la parole, qui, comme il s'exprime lui-même, «est l'histoire scientifique de la nature humaine, des nations et de la société».

Si Ascoli était un maître dans le traitement des problèmes les plus difficiles de la science des langues pour les savants de profession, il n'avait pas moins le talent d'exposer les résultats des recherches scientifiques pour un public plus large. Il en donna une preuve dans son article de l'*Encyclopaedia Britannica* sur les dialectes italiens, dont le texte italien, sous le titre de *L'Italia dialettale*, occupe une partie du vol. VIII de l'*Archivio*. C'est un véritable plaisir que de parcourir cet article bref et pourtant complet, qui, comme l'a très bien dit un savant italien, M. Ciardi-Dupré (*Rassegna Nazionale* du 17 février 1907), «peut être lu avec profit, même par ceux qui ne sont point des glottologues, et auquel doit avoir recours quiconque voudra se former une idée juste des rapports existant entre nos dialectes, ainsi que de leur distribution dans l'espace».

Quant à moi, qui avant la lecture de cet article n'avais que des notions assez vagues sur la distribution des dialectes italiens, j'en ai beaucoup profité. Tout le monde sait que la patrie de la langue littéraire est l'Italie du centre, et plus précisément la Toscane, la ville de Florence. On sait aussi que la variété des idiomes parlés est considérable, mais quiconque n'a pas fait une étude spéciale du sujet a tout à apprendre sur ce point, ou peu s'en faut.

L'auteur se laisse guider par le degré différent de parenté: il commence par un aperçu des «dialectes dépendant plus ou moins de systèmes néo-latins qui ne sont pas particuliers à l'Italie». Puis il passe en revue les «dialectes qui se détachent du système italien vrai et propre, sans faire partie d'aucun système néo-latin hors de l'Italie». En troisième lieu, il décrit les «dialectes qui se distinguent, plus ou moins, du type pleinement italien, mais peuvent néanmoins être censés former avec le toscan un système spécial de dialectes néo-latins». En dernier lieu vient le «toscan, ou l'italien par excellence».

La première catégorie comprend les dialectes *franco-provençaux*, dont la démarcation, comme nous avons vu, donna lieu à une discussion avec M. Paul Meyer sur le principe de classification, et ensuite les dialectes *ladins*. La deuxième catégorie embrasse deux sections, dont la première est formée par l'ample système de dialectes généralement désignés comme *gallo-italiques*, nom peu propre, parce qu'il ne conviendrait pas moins au franco-provençal et au ladin. Quoi qu'il en soit, le système se subdivise en quatre groupes: «ligure, piémontais, lombard, émilien», dont les limites sont définies assez nettement par les noms du territoire. La seconde section se compose des dialectes «sardes», parmi lesquels on distingue le dialecte «lodurais» ou central, le «campidanais» ou méridional, et le «gallurais» ou septentrional. Dans la troisième division rentrent le «vénitien», le «corse», les dialectes des Deux-Siciles, et enfin ceux de l'Ombrie, des Marches et de la province romaine.

Les dernières pages de l'article sont réservées au «toscan, le langage littéraire des Italiens», qui représente l'idiome le plus proche du latin, se distinguant par sa pureté du gallo-roman, qui est caractérisé comme une altération plus ou moins profonde, mais toujours grave, du latin vulgaire, à cause de «la réaction du parler, ou plutôt des dispositions vocales des Celtes se pliant à la civilisation romaine». Les causes historiques pour lesquelles le toscan est devenu «l'organe illustre de la civilisation nationale moderne» sont exposées par l'auteur d'une manière claire et attrayante.

L'éminent dialectologue, qui avait prouvé par son écrit sur les Inscriptions d'anciens sépulcres juifs du Napolitain qu'il était sérieusement versé

dans la science épigraphique, en donna d'autres preuves dans une note sur douze monnaies avec légendes pehlvi du Musée de Naples (*Actes du 1er Congrès des Orientalistes*), et dans les *Note di epigrafia semitica* (Comptes rendus de l'*Istituto Lombardo*, 1882).

Nous avons déjà en passant fait allusion au principal motif qui engagea Ascoli à s'initier à la connaissance des langues celtiques. Comme il ne faisait rien à demi, il se donna à ses nouvelles études avec une telle ardeur qu'il compta bientôt parmi les meilleurs représentants de la science si solidement fondée par Zeuss. L'œuvre monumentale qui est un de ses triomphes les plus glorieux dans un champ où des savants allemands, français, anglais de premier ordre étaient ses émules, fut publiée sous le titre général de : *Il codice irlandese dell' Ambrosiana*. Cette publication occupe les deux volumes V et VI de l'*Archivio glottologico* (1878—1888), dont le premier contient le texte latin et les gloses irlandaises, avec une table de restitutions et émendations de gloses. L'autre volume renferme les gloses du manuscrit de Saint-Gall avec les passages du texte de Priscien auxquels se rapportent les gloses; puis la traduction des gloses, et enfin le *Glossarium palaeohibernicum*.

Le manuscrit de Milan avait été examiné avant l'édition complète par plusieurs celtologues. Zeuss en avait fait usage pour sa *Grammatica Celtica*, dans laquelle il cite et traduit bon nombre de gloses pour appuyer par des exemples les règles grammaticales, mais en moindre quantité que les exemples tirés du manuscrit de Saint-Gall et de celui de Würtzbourg. Des spécimens importants des gloses avec une interprétation et des notes grammaticales avaient été publiés par M. Whitley Stokes dans son livre intitulé : *Goidelica*, et par le chevalier Nigra dans l'essai : *Gloses irlandaises du manuscrit de Milan*. Toutefois ces travaux, qui marquaient un progrès considérable dans l'étude du vieil irlandais, étaient loin de rendre superflue une édition intégrale du manuscrit. En éditeur qui comprend son devoir, Ascoli ne se contenta point d'une édition diplomatique; il fit de son mieux pour rectifier, dans un essai à part, les fausses leçons et pour combler les lacunes par des conjectures généralement heureuses, dont une grande partie a passé dans l'édition si soignée des gloses donnée par M. Whitley Stokes et par le professeur J. Strachan dans leur précieux *Thesaurus hibernicus*, vol. I, publié en 1901.

La raison qu'il y avait de publier une édition du manuscrit de Milan dans son ensemble ne valait pas pour le manuscrit de Saint-Gall, car il existait une bonne édition de la «Grammatica» de Priscien par Hertz. Ainsi il n'était besoin que de citer les passages du texte latin auxquels les gloses sont ajoutées ou se rapportent. Par contre, il était nécessaire de donner une

traduction de toutes les gloses, avec des notes pour discuter et expliquer toutes sortes de difficultés. Il va sans dire que tout cela fut fait avec l'exactitude habituelle de l'éditeur.

Le *Glossarium palaeo-hibernicum* était destiné à renfermer une collection complète de la matière lexicologique que nous offrent les gloses des trois manuscrits mentionnés, matière augmentée de quelques mots qu'on ne lit pas dans les monuments les plus anciens, mais qui, par leur forme, appartiennent à la même époque et sont intéressants au point de vue historique ou comparatif. Sous les mots qui s'y prêtent, on rencontre un choix d'exemples illustrant la flexion grammaticale.

À côté du mot vieil-irlandais, le lexicographe a placé, autant qu'il était nécessaire ou possible, le mot correspondant de l'irlandais de l'époque moyenne ou présente, et l'équivalent étymologique dans les autres idiomes celtiques. Car Ascoli avait pour but de faciliter, outre la connaissance philologique et historique de la langue ancienne des Irlandais, l'étude comparative des idiomes celtiques ou bien des autres langues de la famille indo-européenne.

Le système qu'Ascoli a suivi dans l'arrangement de la matière lexicologique est à peu près le même que celui du Dictionnaire sanscrit de Böthlingk et Roth, c'est-à-dire qu'il a préféré le principe étymologique à la règle purement alphabétique. Les raisons qu'il allègue en faveur de ce système me semblent parfaitement justifiées. Il est vrai qu'à première vue il pourrait paraître un peu hasarde de grouper les mots suivant le principe étymologique, vu que la matière lexicologique n'est pas si abondante qu'elle puisse permettre une complète reconstruction des séries. Mais les transformations que les mots irlandais subissent continuellement, à cause des préfixes ou autrement, sont si nombreuses et si profondes, qu'il est très malaisé de composer un vocabulaire qui d'un côté aspirerait à une description raisonnée des mots et de l'autre se tiendrait à un arrangement alphabétique pur et simple, car cela causerait une étrange dispersion des familles lexicologiques provenant d'un même noyau. Par contre, la configuration étymologique du vocabulaire simplifie et facilite la description de cette langue si singulière.

C'est à peu près en ces termes qu'Ascoli rend compte de son système. Une autre particularité dans l'arrangement des lettres de l'alphabet est d'une utilité moins évidente. L'ordre alphabétique dans lequel se présentent les lettres initiales des articles est le suivant : *a, e, i, o, u; l, r, s, f; n, m; g, [ch], c, d, [th], t, b, p.*

Ce glossaire, rédigé avec tant de soin, n'a malheureusement pas été achevé : il s'arrête à l'article *mrecht*. D'après une communication que

l'auteur fit au professeur Guarnerio (voy. *Rivista di Filologia e d'Istruzione classica*, XXXV), il avait déjà soumis à une minutieuse revision tout le glossaire jusqu'alors publié et préparé pour l'impression la série des gutturales, lorsque la mort l'enleva au milieu de ses occupations.

A part les travaux mentionnés, Ascoli a contribué au progrès de la celtologie surtout par la discussion de questions grammaticales et étymologiques; je signale les *Note Irlandesi concernenti in ispecie il Codice Ambrosiano* (Mémoires de l'Istituto Lombardo, XVII); *Sulle vocali attratte nell' irlandese* et *Sulla storia generale delle funzioni del suffisso-TERO, con ispeciale considerazione del riflesso irlandese* (Supplément à l'*Archivio glottologico* I); *Celtica* (Suppl. II); *Intorno ai pronomi infissi dell' antico irlandese* (Suppl. IV); *Intorno al part. perf. pass. di veid- vid- nell' irlandese* et *Noterelle irlandesi* (Suppl. VI); *Intorno agli aggettivi pronominali dell' antico irlandese, ecc.* (VII).

Un romaniste italien renommé, M. d'Ovidio, sincère admirateur d'Ascoli, a fait la remarque, dans le discours par lui prononcé à l'Académie des Lincei pour rendre hommage au défunt, que la nouvelle charge que le grand maître s'imposa par ses recherches celtiques nuisit quelque peu à ses études relatives aux langues romanes. Je n'ai le droit ni le désir de le contredire, mais il sera permis d'observer que la celtologie n'a pas empêché Ascoli de diriger d'une main ferme, du moins pendant une dizaine d'années, l'*Archivio*, tandis qu'il exerçait, pour nous servir du témoignage de M. Parodi, son office de maître et de guide avec une ardeur et une rigueur sans pareilles: «il conseillait, corrigeait, refaisait et obligeait à refaire. C'était parfois de la tyrannie; mais c'était un tyran merveilleusement éclairé, qui guidait son peuple au salut.»

Les preuves qu'il tenait à cœur les études romanes ne manquent pas. N'oublions pas les articles suivants qui se rapportent au français: *Retia, retiare, retiaculum* (*Archivio* IX); *Ancora del francese soif, ecc.*, et *Il tipo gallo-romano seue = SEBO e «il francese orteil e glaive»* (*Arch.*, X). Plusieurs notes sur divers mots néo-latins sont pleines d'intérêt; par ex. sur *niente, dejar, chène, chaque, craindre, temblar, quemar, indarno, endar, año* (*Arch.* XI). L'article: *Di un dialetto veneto importante e ignorato*, dans le vol. XIV du même *Archivio*, est de ceux dont tout romaniste saura reconnaître la valeur.

L'appréciation des mérites d'Ascoli en ce qui concerne — s'il est permis de s'exprimer ainsi — la résurrection scientifique de l'Italie, qu'il aimait si chaudement, n'appartient pas à un étranger. Ce serait en outre bien superflu, car ses compatriotes n'ont pas manqué de payer le tribut de reconnaissance dû au maître qui a tant fait pour introduire chez eux les méthodes

nouvelles de la science linguistique et pour assurer à l'Italie une place digne d'elle à côté des autres grandes nations où cette science est cultivée avec le plus d'éclat. Il était trop profond et trop sévère pour être populaire. A l'Académie il fit peu de disciples; à l'exception des mieux doués, il les tenait perplexes et intimidés, dans un sentiment mixte d'admiration et d'inquiétude. Par contre, le lustre de son nom se répandit de plus en plus au loin, tant en Italie qu'ailleurs.

Depuis 1896, Ascoli ne donna plus ses leçons, mais ce ne fut qu'en 1902 qu'il fut mis à la retraite, et eut pour successeur le professeur C. Salvioni. Les forces du vaillant vieillard allaient diminuant: après la clôture annuelle des cours de l'Istituto Lombardo en juillet 1906, il fut atteint d'une indisposition qui l'obligea de garder le lit presque tout l'été. Il se releva; mais au commencement de janvier 1907, il subit une attaque d'influenza à laquelle il succomba le 21 du même mois. Ce fut un jour de deuil pour l'Italie surtout, car il était, comme le dit si bien M. Guarnerio, «un innovateur profond et génial, que l'on peut nommer le Galilée de la glottologie italienne dont il créa la langue technique. Non seulement il transplanta en Italie cette science éclosée en Allemagne, mais il la rendit italienne en son essence intime.» L'Italie avait perdu un grand maître et un bon patriote; le monde scientifique en général, un savant de premier ordre.

Mon discours, Messieurs, touche à sa fin. Avant de conclure, j'implore votre indulgence, si vous jugez que ma notice sur la vie et les travaux d'Ascoli est loin d'être complète. Votre sentence serait juste, mais j'espère que vous trouverez pour moi quelque excuse dans le fait que pour être complet, il faudrait un gros volume au lieu d'une simple notice. Je me suis efforcé de mettre en lumière les traits principaux de la carrière scientifique de cet homme éminent; j'ai compris que mon devoir surtout était d'être juste envers ses œuvres, de louer sans exagération, ce qui, à vrai dire, n'est pas chose si difficile, parce que je suis persuadé que mon hommage est celui de tous les juges compétents et parce que j'ai la confiance que la voix de la postérité ratifiera le jugement des contemporains.

B. F. Matthes.

**Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
1910.**

Amsterdam 1911.

LEVENSBERICHT VAN BENJAMIN FREDERIK MATTHES.

M. H.

Wanneer wij ons in gedachten verplaatsen naar den tijd omstreeks het midden der vorige eeuw om ons een voorstelling te maken van hetgeen door onze geleerden voor de studie der talen van Nederlandsch Indië verricht was, moet ons de bekentenis van de lippen, dat hun geringe werkzaamheid ongunstig afstak bij den ijver der Spaansche geestelijken op de Filippijnen, die reeds te beginnen met de 17de eeuw bruikbare, gedeeltelijk zelfs zeer verdienstelijke spraakkunsten en woordenboeken van onderscheidene Filippijnsche talen, als Tagalog, Bisaya, Bikol, Pampanga, Pangasinan, Iloko, Ibanag in 't licht hadden doen verschijnen. Eerst na 1850 werd een beter toestand geboren en een tijdperk van grondige en veelzijdige beoefening der inlandsche talen ingewijd, een tijdperk waarin uitnemende geleerden als TACO ROORDA, VAN DER TUUK, MATTHES en de Duitscher HARDELAND als meesters en voorgangers op den voorgrond traden. Dank zij 't Nederlandsch Bijbelgenootschap is het aan de drie laatstgenoemden vergund geweest een vruchtbare werkzaamheid te ontplooien, waarvan wij de blijvende vruchten plukken.

BENJAMIN FREDERIK MATTHES, zoon van Ds. HENDRIK JUSTUS MATTHES en WILHELMINA MARIA ELISABETH HOYER, werd den 16^{den} Januari 1818 geboren te Amsterdam. Na de voorbereidende studiën werd hij 14 September 1835 ingeschreven als student in de letteren en godgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool, waar hij bleef tot 21 Juni 1838, om verder te studeeren aan 't Luthersche Seminarium te Amsterdam. Na volbrachte studie werd hij 6 October 1841 proponent bij het Evangelisch Luthersch kerkgenootschap. Hij voelde zich echter meer aangetrokken tot taalstudie dan tot het predikambt, zoodat hij, na korten tijd voor Ds. LAGERS in Rotterdam den dienst waargenomen te hebben, het besluit opvatte zijne studiën voort te zetten in Heidelberg. Reeds als student te Leiden had hij zich ijverig toegelegd op de studie der Semietische talen. Zijn bekwaamheid hierin werd erkend door de Hoogeschool te Leiden, welke hem wegens zijne Arabische studiën den titel van Doctor in de Letteren *honoris causa* verleende in 1848. Eerst in 1852 verscheen de uitgave van 't eerste deel van *‘Abūl*

Mahāsin ibn Tagri Bardii Annales», dat hij te zamen met Prof. JUYNBOLL bewerkt had.

Doch wij zijn den tijd vooruitgelopen. Na zijn verblijf te Heidelberg in 't vaderland teruggekeerd, werd hij in 1844 vanwege 't Nederlandsch Zending-Genootschap aangesteld als onderdirecteur van 't Zendeling-instituut te Rotterdam.

De aard van zijne betrekking bracht mede dat hij, belast met het toezicht op de studie der aanstaande zendelingen, zich toeleigde op de kennis van 't Maleisch, waarin hij het in betrekkelijk korten tijd zóó ver bracht, dat hij een Maleisch leesboekje vervaardigde, getiteld «*Babrapa perkara akan se-gala soerat perdjandjian bahroe*».

De verdienstelijke wijze waarop MATTHES zich te Rotterdam van zijn taak kweet en zijne erkende bekwaamheid waren voor 't bestuur van 't Nederlandsch Bijbelgenootschap aanleiding om het oog op hem te doen vallen en in 1848 te benoemen tot afgevaardigde ter beoefening van Makassaarsch en Boegineesch en het uitgeven van de middelen tot het aanleeren dier talen, om daarna den Bijbel in die beide talen over te zetten.¹⁾

Men kan niet zeggen dat Makassaarsch en Boegineesch nog nooit door Europeanen beoefend was geworden. Behalve één in 1833 te Singapoer uitgeven *Vocabulary of the English, Bugis and Malay languages, containing about 2000 words*, en eenige tractaatjes in 't Boegineesch van den zendeling THOMSEN te Singapoer, verdient een bijzondere vermelding «*A Code of Bugis maritime laws*», hetwelk ook het zeerecht van Malakka en Makassar bevattende, in 1832 te Singapoer de pers verliet. Te Makassar zelve had de predikant TOEWATER, met medewerking van den Heer VETTER, Adjunkt-Secretaris voor de Inlandsche Zaken bij het Gouvernement van Makassar, zich met ijver op de studie van Makassaarsch en Boegineesch toegelegd en in 1845 aan 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen toegezegd een Grammatica met Chrestomathieën daarbij behoorend Woordenboek. Door 't vroegtijdig afsterven van TOEWATER is van dat voornemen niets gekomen. Uit zijne nalatenschap trachtte het Bestuur van 't Nederlandsch Bijbelgenootschap te redden wat er te redden viel, en door den afstand der Weduwe kwam het in bezit van alles wat in TOEWATER'S boeken en papieren op de Makassaarsche en Boegineesche letterkunde betrekking had. Dit bestond uit 13 Boegineesche Handschriften, waaronder één met Maleische vertaling, en sommige andere met interlineaire overzetting in 't Maleisch; uit een menigte aantekeningen voor de grammatica, die echter slechts voor een deel behoorlijk geredigeerd waren; uit een exemplaar van

¹⁾ Nadere bijzonderheden hieromtrent vindt men in *Handelingen* van het Bijbelgenootschap, 1848, bl. 45.

't *Maleisch-Nederduitsch Woordenboek* van ROORDA VAN EYSINGA, waarbij de Boegineesche en Makassaarsche vertaling der woorden met potlood was geschreven, en uit een niet onaanzienlijke verzameling van Boegineesche en Makassaarsche woorden met Nederlandsche vertaling.

Zonder iets te kort te willen doen aan de waarde van hetgeen op 't gebied der taalstudie van Zuid-Celebes verricht was, begreep het bestuur van 't Nederlandsch Bijbelgenootschap met het volste recht, dat voor de wetenschappelijke beoefening van Makassaarsch en Boegineesch nog alles te doen viel. Vandaar dat het besloot een geleerde af te vaardigen, wiens erkende bekwaamheid de noodige waarborgen bood dat hij de hem opgedragen taak met goed gevolg zou volbrengen. De uitkomst heeft bewezen dat de goede verwachtingen die men koesterde schitterend vervuld zijn geworden.

MATTHES nam de hem aangeboden benoeming aan en na in 1849 gehuwd te zijn met Mej. C. E. ENGELBURG, verliet hij in hetzelfde jaar het vaderland om ter standplaats Makassar zijn werkkring te aanvaarden.

Wat het Makassaarsch betreft, had hij overvloedig gelegenheid om door den omgang met de inboorlingen zich volledig te bekwamen en de noodige letterkundige bouwstoffen te verzamelen. Ook voor 't Boegineesch bestond te Makassar wel eenige gelegenheid om zich kennis van deze taal eigen te maken, dewijl in de Kampong Baroe Boegineesch wordt gesproken. Doch dit was op lange na niet voldoende. Daarom begreep MATTHES dat het noodzakelijk was de binnenlanden te bereizen.

Een beknopt Verslag van zijn verblijf in de binnenlanden van Celebes, waar Boegineesch gesproken wordt, vindt men in de *Berichten* van 't Bijbelgenootschap van 1856; eenige jaren later bevatten die *Berichten* nog een *Beknopt Verslag* van een paar tochten in de binnenlanden van Celebes in 1857 en 1861.

De eerste vrucht van MATTHES' studie was de *Makassaarsche spraakkunst*, gedrukt bij de firma C. A. SPIN EN ZOON, die in 't bezit was van de onder het toezicht des Schrijvers vervaardigde schoone druktypen (Amsterdam 1858).

Nagenoeg gelijktijdig verscheen te Makassar de uitgave van 't *Boegineesche heldendicht op Daeng Kalëbboe*, waarin onder anderen de dood van den ambtenaar T. baron COLLOT D'ESCURY en de zegepraal der Hollandsche wapenen bezongen worden. Met vertaling en aantekeningen.

In 1857 had MATTHES het verlies te betreuren van zijne echtgenoot, die te Maros overleed. Dit smartelijk verlies en de zorg voor de opvoeding zijner kinderen bewoog hem van 't bestuur des Bijbelgenootschaps verlof te vragen om naar 't vaderland terug te keeren, welk verzoek natuurlijk onmiddellijk werd toegestaan.

Het was gedurende zijn verloftijd, die in 1861 eindigde, dat hij de uitgave bezorgde van zijn *Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek*, met een Hollandsch-Makassaarsche woordenlijst, opgave van Makassaarsche plantennamen en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden ethnographischen atlas (Amsterdam 1859). Met een atlas van 15 platen. In 1860 verscheen zijn *Makassaarsche Chrestomathie*, bevattende: oorspronkelijke Makassaarsche geschriften in proza en poëzie, van aanteekeningen voorzien en ten deele vertaald (Amsterdam 1860).

Na afloop van zijn tweejarig verlof keerde MATTHES naar Celebes terug om 't aangevangen werk voort te zetten. Reeds kort na zijne terugkomst zag een reeks van grootere en kleinere geschriften 't licht, alle voortreffelijk in hun soort, waarvan de opsomming alleen voldoende is om een denkbeeld te geven van 's mans ijver en veelzijdige werkzaamheid. In 1862 kwam uit *Boegineesch heldendicht op den eersten Bonischen veldtocht van 1859*, met vertaling en aanteekeningen (Makassar 1862). Voorts *Proeve eener Makassaarsche vertaling des Koran's* (in de «Bijdragen van 't Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië», (1862). In het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde van 't Bataviaasch Genootschap verscheen de *Korte beschrijving van het Celebisch kaartspel genaamd Omi*, (1862).

Onder de vele voortreffelijke werken van MATTHES neemt zijne *Boegineesche Chrestomathie* een eerste plaats in. Ze bevat oorspronkelijke geschriften in proza en poëzie, is voorzien van aanteekeningen en gedeeltelijke vertaling. Van de drie deelen die 't geheele werk omvat, werd het eerste uitgegeven te Makassar in 1862; het tweede en derde deel te Amsterdam in 1872, toen de schrijver weder hier te lande was. De *Chrestomathie* werd gevolgd door het *Boegineesch-Hollandsch Woordenboek*, met een Hollandsch-Boegineesche woordenlijst en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden ethnographischen atlas, uitgegeven voor rekening van 't Nederlandsch Gouvernement (Amsterdam 1874), en door de *Boegineesche spraakkunst*, eveneens voor rekening van 't Nederlandsch Gouvernement (Amsterdam 1875).

MATTHES was geen eenzijdig taalgeleerde: hij stelde levendig belang in alles wat land en volk, zeden, gewoonten, overleveringen betrof. Vandaar dat hij zulke voortreffelijke bijdragen tot de volkenkunde van Zuid-Celebes geleverd heeft. Die bijdragen kenmerken zich alle door eenvoud, onopgesmuktheid en degelijkheid; ze geven een zakelijke beschrijving van met onbevooroordeelden blik waargenomen feiten, zonder dat de Schrijver zich te zeer verdiept in theorieën ter verklaring der verschijnselen. Ofschoon hij van sommige gebruiken een minder juiste verklaring gaf, was hij toch niet

de man om ten behoeve eener theorie de feiten te verwringen. Hij gaf zuiver weer wat hij opgemerkt had, en hij was een goed opmerker; hij deelde mee wat hij wist, en hij wist veel.

Een menigte ethnographische bijzonderheden treft men aan in 't Makassaarsch en Boegineesch Woordenboek. Tot de afzonderlijke opstellen welke op de volkenkunde betrekking hebben, behooren de volgende geschriften: *Eenige Makassaarsche en Boegineesche legenden* (in 't Jaarboekje Celebes, 1864); *De Makassaarsche en Boegineesche Koetikas (gunstige en ongunstige tijden)* met 16 platen (in bovengenoemd Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap, 1869); *Eenige opmerkingen omtrent en naar aanleiding van dat gedeelte van Dr. J. J. DE HOLLANDER's Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië, hetwelk handelt over het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden* (in «Bijdragen van 't Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 1872); *Over de Bissoes of heidensche priesters en priesteressen der Boegineezen*, met 4 platen; welke verhandeling door den Schrijver werd voorgedragen in een zitting der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, in 1872, toen hij van zijn tweede verblijf in Oost-Indië weder den vaderlandschen grond betrad. De verhandeling maakt, zooals men weet, een deel uit van de Werken onzer Letterkundige Afdeeling, waarvan MATTHES sedert 1861 corresponderend lid was. Reeds vóórdat zijn tweede verblijf op Celebes ten einde was, namelijk in 1869, had hij te Makassar een werk uitgegeven dat een belangrijke historische en ethnografische inleiding bevat, namelijk het geschrift *Over de Wadjoreezen met hun handel en Scheepvaartwetten*. Die inleiding is vooral van belang omdat, zooals ons medelid JONKER getuigt, de Schrijver zich zeer veel moeite (heeft) gegeven voor de verklaring van den door korthed en het voorkomen van vele technische benamingen zeer duisteren tekst ¹⁾.

Zooals reeds aangeduid, duurde het tweede verblijf van MATTHES te Makassar tot 1869. In de jaren die er verlieden sedert zijn terugkeer in 1870 totdat hij op nieuw zou geroeperf worden om in Makassar werkzaam te zijn, bezorgde hij de uitgave van eenige reeds genoemde werken, alsook van 't zoo hoog verdienstelijke *Kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche Handschriften*, uitgegeven voor rekening van 't Nederlandsch Bijbelgenootschap (Amsterdam 1875). Verreweg de meeste van die HSS. waren door hem zelven voor 't Bijbelgenootschap bijeengebracht, maar hij beschreef ook de HSS. die in een of andere verzameling hier te lande, te Londen en Berlijn aanwezig waren ²⁾.

¹⁾ In *Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 1909, blz. 262.

²⁾ Eenige jaren later, in 1881, kwam uit een *Vervolg op het Kort Verslag* (Amsterdam).

Het was in 1875, dat bij de Indische regeering het plan ter oprichting van een Kweekschool voor de beoefening der Hollandsche, Maleische, Makassaarsche en Boegineesche talen tot uitvoering kwam. «Het doel dier school», zooals JONKER het omschrijft ¹⁾, «zou aanvankelijk driedig zijn: de eigenlijke opleiding tot inlandsche onderwijzers; dan wilde men een aantal inlandsche jongens, bij voorkeur zoons van vorsten of hoofden bekwamen om als ambtenaar geplaatst te kunnen worden; deze leerlingen zouden dan alleen in het vierde of laatste studiejaar een van de overige leerlingen verschillenden leergang medemaken; en ten derde wilde men de school ook dienstbaar maken aan de opleiding van eenige Indo-Europeanen tot tolken voor de Mak. en Boeg. talen».

De Regeering begreep te recht dat MATTHES de aangewezen man was om aan 't hoofd der Kweekschool te staan niet alleen als grondig kenner van taal en volk, maar ook omdat hij bij alle standen der inlandsche maatschappij hoogelijk geëerd was en hun volle vertrouwen genoot. Toen nu de Regeering tot MATTHES het verzoek richtte om als hoofd der nieuwe inrichting op te treden, gaf hij, met toestemming van 't Bijbelgenootschap daaraan gehoor, en verbond zich om gedurende vier jaren de aangeboden betrekking te bekleeden, zich tevens het recht voorbehoudende iemand als opvolger in 't Directeurschap te kiezen. Als zoodanig bestemde hij den Heer L. W. TH. SCHMIDT, als tweeden onderwijzer den Heer H. W. BOSMAN.

Na zijne aankomst in Indië bezocht MATTHES in gezelschap van den Heer SCHMIDT de drie op Java bestaande Kweekscholen, zoodat hij eerst in 't begin van 1876 te Makassar zijn nieuwe taak aanvaardde.

De taak bestond hoofdzakelijk in 't administratieve werk; voorts gaf hij les in 't Makassaarsch en Boegineesch aan de toekomstige tolken; het onderwijs aan de kweekelingen was overgelaten aan de twee genoemde Heeren. Wel vervaardigde hij ten behoeve van 't onderwijs een paar leerboeken, nl. een *Makassaarsche aardrijkskunde van Celebes* (Mak. 1876); *Makassaarsche aardrijkskunde van Nederlandsch Indië* (Mak. 1877); en *Boegineesche aardrijkskunde van Nederlandsch Indië* (Mak. 1880).

Toen de tijd naderde dat MATTHES als Directeur der Kweekschool, volgens beding, zou aftreden, ontving hij van 't Gemeentebestuur van Delft de uitnoodiging om na zijn te verwachten terugkeer in Nederland, aan de Instelling voor onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië daar ter stede de betrekking te vervullen van leeraar in de Geschiedenis van Nederlandsch Indië. Op het schrijven uit Delft van 2 Mei 1879 verzond MATTHES in dato 14 Juni het antwoord dat hij «vooralsnog» geen

¹⁾ In bovenvermeld *Levensbericht*, blz. 268.

beslissing kon nemen. De reden hiervan was dat, toen hij in Mei door tusschenkomst van den Gouverneur van Celebes, den heer TROMP, een rekest aan den Gouverneur-Generaal richtte om eervol ontslag tegen 1 November uit de betrekking van Directeur der Kweekschool van inlandsche onderwijzers, genoemde Gouverneur te kennen gaf het wenschelijk te achten dat MATTHES nog eenigen tijd op Celebes zou blijven om vooral bij de vervaardiging van Makassaarsche en Boegineesche leermiddelen de behulpzame hand te bieden. Daarom besloot Z.H.E.G., met goedvinden van MATTHES, om aan de Regeering het voorstel te doen dat men MATTHES tot ambtenaar voor de Oostersche talen benoemen mocht, of op eenige andere wijze vooreerst nog aan den dienst van 't Gouvernement van Celebes verbinden.

Er bestond alle reden om te verwachten dat men te Batavia gretig de gelegenheid zou aangrijpen om een beproefde kracht verder aan 's lands dienst te verbinden. Doch in de hoofdplaats van Nederlandsch Indië dacht men er anders over, zooals bleek uit een schrijven, gedagteekend 12 Juli 1879, van den Directeur van Onderwijs STORTENBEKER in antwoord op de missive van den Gouverneur van Celebes. De hoofdinhoud van dat officieele stuk luidde als volgt:

«De Regeering zou, indien daartoe mogelijkheid bestaat, Dr. MATTHES gaarne aan den dienst verbinden als ambtenaar voor de beoefening der Indische talen.

«Zij heeft daarbij begrepen dat Dr. MATTHES niet genegen zou zijn het voor die betrekking voorgeschreven examen af te leggen en daarom onderzocht of hem dispensatie van dat examen zou kunnen worden verleend.

«Zij is echter tot de conclusie gekomen, dat dit niet kan geschieden en dus, aannemende dat Dr. MATTHES bedoeld examen niet wenscht af te leggen, moet zij afzien van het denkbeeld zijner benoeming.»

Het schijnt mij toe, dat de in Batavia genomen beslissing berust op een bekrompen opvatting van het Koninklijk besluit van 13 Februari 1878, waarbij de graad van Dr. in de talen en letterkunde van Nederlandsch Indië bevoegdheid gaf om als ambtenaar voor de studie dier talen aangesteld te worden. Daaruit volgt toch niet dat geleerden die reeds lang vóór de invoering der Nieuwe Wet als meester in 't vak werkzaam waren geweest, de bevoegdheid misten om door de Regeering aangesteld te worden. Naar MATTHES eenigen tijd later, ten tijde van zijn tijdelijk verblijf te Batavia in 1880 vernam, was er over zijne belangen door den Gouverneur Generaal naar Holland getelegrafeerd, en was het enkel en alleen aan 't antwoord op dat telegram te wijten dat men aan 't verlangen van TROMP niet voldaan had. De schuld van 't afwijzend besluit treft dus den toenmaligen Minister van Koloniën.

Hoe grievend de ondervonden teleurstelling ook was, zag MATTHES zich toch om verschillende redenen genoopt om voor de hem aangeboden betrekking aan de Instelling te Delft te bedanken.

Zoo was dan onherroepelijk besloten dat de zoo verdienstelijke man naar Europa zou terugkeeren. Op het laatste examen der Kweekschool dat hij bijwoonde, den 9^{den} Augustus 1879, bleek hoe voortreffelijk hij zich van zijne taak gekweten had ¹⁾. De vorderingen der inlandsche kweekelingen overtroffen de stoutste verwachtingen. Het afscheid dat hij van zijn geliefde school nam, was een aandoenlijke plechtigheid, waarbij de onderwijzer SCHMIDT, die bestemd was hem als Directeur op te volgen en de kweekeling-onderwijzer LA MANGEWA, in woorden van diepe vereering den geliefden leermeester toespraken en hem geschenken aanboden. De Gouverneur van Celebes, TROMP, hield in zijne kwaliteit van Voorzitter der schoolcommissie een toespraak waarin hij getuigde van de onschatbare verdiensten die MATTHES aan de bevolking van Zuid-Celebes en 't geheele vaderland had bewezen. Met een toespeling op de beslissing te Batavia liet hij niet na te zeggen: «Het is nu eenmaal voor groote mannen niet weggelegd, dat hunne verdiensten bij hun leven naar waarde geschat worden».

Na met 31 October 1879 als Directeur der Kweekschool afgetreden te zijn, verliet hij voor goed het land, welks volk hij lief had gekregen, en keerde na eenigen tijd op Java vertoefd te hebben naar Nederland terug, waar hij zich in den Haag met der woon vestigde.

De buitengewone verdiensten van MATTHES waren in alle geleerde kringen overvloedig bekend, en ter openlijke erkenning daarvan benoemde de Senaat der Leidsche Universiteit op 28 Januari 1881 hem tot «Litterarum Indicarum Doctor, *honoris causa*».

Een gevolg van deze eervolle onderscheiding was, dat de toenmalige Minister van Koloniën, VAN GOLTSTEIN, in een schrijven van 8 April 1881 tot MATTHES de vraag richtte of hij nog bereid zou wezen zich als ambtenaar voor de beoefening der Indische talen ter beschikking der Indische regeering te stellen, «op den voet in het Indische Staatsblad 1878, N°. 154 aangegeven». Deze slotclausule maakte het aanbod van Zijne Excellentie, hoe goed ook bedoeld, onaannemelijk, want de bezoldiging, voor een jong ambtenaar niet al te gering, stond buiten alle verhouding tot hetgeen iemand die lange dienstjaren achter den rug had, toekwam. Het sprak dus van zelf dat MATTHES het aanbod niet vermocht aan te nemen.

Omstreeks te zelfder tijd verscheen een vlugschrift, getiteld: *Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten* door Jhr. Mr. QUARLES VAN UFFORD, waarin

¹⁾ Een verslag van de plechtigheid vindt men in de *Mededeelingen van het Ned. Zendinggenootschap*, (1879), blz. 313.

de Schrijver betoogde dat de Regeering zedelijk verplicht was de positie van Dr. MATTHES afdoende te regelen en zijne groote kundigheden en nog onverzwakte arbeidskracht dienstbaar te maken aan 's lands belangen. Hij betreurde het dat er geen termen waren gevonden om in te gaan op het voorstel van Gouverneur TROMP om Dr. MATTHES te benoemen tot ambtenaar voor de beoefening van de inlandsche talen van Celebes, in het bijzonder van die der To-Radja's van 't centrale gebied.

In den loop van hetzelfde jaar werd nog van een andere zijde, geheel buiten medeweten van MATTHES een poging aangewend om hem een passende werkkring te verzekeren. Het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, richtte 10 November 1881 een verzoekschrift aan de Tweede Kamer der Staten Generaal, hetwelk in zijn geheel hier verdient medegedeeld te worden, omdat daaruit blijkt hoe men in kringen die met de wetenschappelijke eischen voor de studie der inlandsche talen ten volle vertrouwd zijn, de verdiensten van den geleerde wist te waardeeren. Het stuk, onderteekend door Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, Voorzitter, en Dr. TH. Ch. L. WIJNMALEN, Secretaris, luidt als volgt:

«Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch Indië meent te mogen veronderstellen, dat het bij Uwe Kamer niet onopgemerkt zal zijn gebleven hoe in den loop van dit jaar van vele zijden, door genootschappen en particulieren, pogingen zijn in het werk gesteld om recht te doen wedervaren aan de groote wetenschappelijke verdiensten van den na een veeljarig verblijf op Celebes in het vaderland teruggekeerden Indoloog Dr. B. F. MATTHES.

Er werd op gewezen, dat Dr. MATTHES met recht mag worden genoemd de schepper der wetenschappelijke beoefening van de talen van Zuid-Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch, en bovendien tallooze belangrijke bijdragen tot de kennis van land en volk van Zuid-Celebes heeft publiek gemaakt.

Er werd aan herinnerd, dat, al ontbreekt het, dank aan de door hem publiek gemaakte werken, niet aan materiële hulpmiddelen voor de studie van het Makassaarsch en Boegineesch en van het land en volk van Zuid-Celebes, de zoo noodige leiding en het mondeling onderricht daarin aan de Rijks-Universiteiten ten eenenmale wordt gemist.

De wensch werd geuit, dat, nu Dr. MATTHES in het vaderland was teruggekeerd en dus van zijn bekwaamheden en talenten partij kan worden getrokken, in die bestaande leemte in het Indologisch onderwijs mocht worden voorzien.

Men meende dat dien geleerde daardoor tevens de gelegenheid zou worden geboden de rijke materialen voor de taal-, land- en volkenkunde,

door hem van daar medegebracht, ten meeste nutte van den lande te verwerken.

Pogingen in dien geest van onderscheidene zijden, onder anderen door het Instituut, het Aardrijkskundig Genootschap, Nederlandsch Zendeling-genootschap, bij de Regeering aangewend en met warmte gesteund door de pers, inzonderheid door onze beide Indische tijdschriften (waarheen voor de kennismeming der onderscheiden stukken daarover mag worden verwezen), bleven zonder gevolg.

Wel verleende de Senaat der Leidsche Universiteit, welke den Heer MATTHES reeds voor meer dan dertig jaren tot doctor honoris causa in de letteren had benoemd, hem, door hem in Januari j.l. tot doctor honoris causa in de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel te benoemen, openlijk het vernieuwd bewijs hem de hoogste onderscheiding waardig te keuren, welke dat lichaam kan verleenen; maar de Regeering schijnt ook daarin, evenmin als in de adressen der bovenvermelde genootschappen, een wenk en steun te hebben gevonden, dat zij, aan de wetgevende macht het voorstel doende om Dr. MATTHES op de eene of andere wijze aan de Universiteit te Leiden te verbinden, daarbij op de instemming van vele bevoegde beoordeelaren zou kunnen rekenen. Althans bij inzage der staatsbegrooting voor 1882 heeft het Instituut niet mogen bespeuren, dat de Regeering het voornemen zou hebben in het volgend jaar te dezer zake te doen, hetgeen in dit jaar niet werd gedaan.

Nu is het aan het Instituut wel bekend, dat door de groote welwillendheid van het jegens de Indische taalstudie zoo hoogst verdienstelijk Bijbelgenootschap Dr. MATTHES in de gelegenheid is gesteld zijne Indologische studiën, althans gedeeltelijk voort te zetten. Maar het Instituut is ook overtuigd, dat voor de Indologische wetenschap in het algemeen veel meer partij te trekken waren van de talenten van Dr. MATTHES, zoo hij, in plaats van alleen werkzaam te zijn voor het Bijbelgenootschap, tevens — want het meent dat dit zeer goed zou kunnen samengaan — in de gelegenheid werd gesteld universitair onderwijs te geven in de taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes, of wel op eene andere wijze aan de Universiteit werd verbonden.

Het Instituut meent dat, nu de gelegenheid zich aanbiedt door terugkeer van Dr. MATTHES hier te lande, het op den weg ligt der Regeering van die gelegenheid gebruik te maken, omdat daardoor eene veel grooter waarschijnlijkheid geboren wordt, dat zijne studiën blijvende vruchten zullen dragen en mannen zullen worden gevormd in staat en geneigd om eenmaal voort te zetten, wat door hem zoo goed werd aangevangen.

Werd de uit een algemeen Indologisch oogpunt gewichtige studie der

talen van Zuid-Celebes aangevangen voor rekening van het op dat gebied zoo verdienstelijke Bijbelgenootschap en met het oog op de Bijbelvertaling, het ligt, meent men, vooral nu buiten schuld van Bijbel- of Zendelinggenootschap van de gedeeltelijk voltooide en voort te zetten Bijbelvertaling niet dat directe nut te trekken is wat aanvankelijk daarvan werd verwacht, op den weg der Regeering de gelegenheid tot voortzetting en voltooiing dier studie open te stellen, omdat het een regeeringsbelang mag heeten nauwkeurig bekend te worden met de talen der verschillende volkeren van den Indischen Archipel.

Ten slotte meent het Instituut er ook op te mogen wijzen, dat de belangen der onder de leiding van Dr. MATTHES te Makassar van gouvernementewege opgerichte Kweekschool voor inlandsche onderwijzers ongetwijfeld zouden worden bevorderd, zoo hij, door op de eene of andere wijze aan het universitair onderwijs te zijn verbonden, daardoor ook in de gelegenheid kwam voor de opleiding van leeraren voor die school werkzaam te zijn.

Om alle deze redenen heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, de eer zich tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal te wenden met verzoek: dat de Kamer haren veelvermogens invloed bij de Regeering gelieve aan te wenden ten einde te trachten te verkrijgen, dat van de talenten van B. F. MATTHES, hetzij door hem aan het universitair onderwijs te verbinden, hetzij op andere wijze, ten bate der Indologische wetenschap en der kennis der talen en volken van Zuid-Celebes in het bijzonder meer partij worde getrokken dan thans het geval is.»

Tot zoover het verzoekschrift van 't Kon. Instituut, dat in de Tweede Kamer krachtig ondersteund werd door Baron VAN DEDEM, den lateren Minister van Koloniën, die aandrang op de benoeming van MATTHES tot hoogleeraar te Leiden. De Regeering meende het verzoek niet te moeten inwilligen uit overweging dat Makassaarschen Boegineesch geene of slechts weinige beoefenaars aan de Universiteit zouden tellen, terwijl er gelegenheid bestond die talen te bestudeeren aan de gemeentelijke Indische instelling te Delft, waar Prof. NIEMANN, dank zij de werken van MATTHES, met vrucht Makassaarsch en Boegineesch onderwees.

Inderdaad was het standpunt der Regeering begrijpelijk. In Delft hadden verscheiden jongelieden, die zich voor 't Groot-ambtenaarsexamen bekwamen, opgewekt door NIEMANN, die met zekere voorliefde Makassaarsch en Boegineesch onderwees, en ook in de hoop om bij 't vergelijkend examen meer punten te behalen, zich op de studie dier talen toegelegd, en meer dan één hunner heeft later als ambtenaar op Celebes blijk gegeven dat hij van de lessen te Delft vrucht had genoten, maar uit den aard der

zaak kon die studie aldaar niet zoo diep gaan als noodig ware voor aanstaande ambtenaren voor de beoefening der Indische talen. Voor deze categorie van studenten was een Akademische opleiding gewenscht, zodat een Hoogleeraar voor 't Makassaarsch en Boegineesch aan de Universiteit geenszins misplaatst zou wezen.

De houding der Regeering was niet het gevolg van miskenning der verdiensten van den grooten geleerde, want van hare waardeering gaf zij blijk door zijne benoeming tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Daarmee was hij echter niet geholpen. Gelukkig kwam het Bijbelgenootschap, dat er hoogen prijs op stelde zijn trouwen dienaar te behouden, nu ter hulp: het belastte hem met de voortzetting der vertaling van den Bijbel in beide talen en verzekerde hem een vast jaargeld.

Onderwijl werkte MATTHES onvermoeid voort. In 1883 woonde hij 't Orientalisten-Congres te Leiden bij en hield hij daar een voordracht getiteld «*Einige Eigenthümlichkeiten der Makassaren und Buginesen*». Bij dezelfde gelegenheid gaf het Koninklijke Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van N.-Indië een feestbundel uit, waarin MATTHES een belangrijke bijdrage leverde, zijnde «*Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie*». Deze bijdrage, die ook de belangstelling van den gewonen lezer verdient, bevat in de eerste plaats Boegineesche gedichten in een soort cijferschrift, waarbij de letters van 't alfabet door Arabische cijfer-teekens met de noodige wijzigingen uitgedrukt worden, een schriftsoort waarmede MATTHES kennis gemaakt had met de hulp van de koningin van Tanette, een door en door geletterde vorstin. Niet minder eigenaardig dan 'tschrift is de inhoud der gedichten, of liever de taal in beeldspraak, de zgn. *bâsa to-Bakkě*. De *man van Bakkě* in Soppeng, waarnaar deze gekunstelde taal genoemd wordt, was een zekere *Dâtoe-Bakkě*, d. i. *Prins van Bakkě*, die zich in overoude tijden, heet het, door schranderheid een grooten naam verwierf. Eigenlijk is die beeldspraak niets anders dan een vergezocht woorden- en gebarenspeel. Zoo zal bijvoorbeeld iemand zijne eene hand op de borst (Boeg. *âro*) leggen, en daarmede de vraag «wat is dat?» (Boeg. *âga-ro?*) te kennen geven. Wil men iemand uitnoodigen om te blijven overnachten, dan bezigt men de uitdrukking *mânre-mânoé-no*, letterlijk *ee kippenvoeder*, omdat men dikwijls als kippenvoer gebruikt de *běnni* of gebroken rijst, en dit *běnni* doet denken aan *mâběnni*, overnachten.

Na de Boegineesche verzen komen Makassaarsche stukken van de kunstsoorten *Sínrili* en *Kêlong*.

De eerste *Sínrili* is de lijkzang eener vrouw op haren echtgenoot; de tweede, ontleend aan 't heldendicht op Mâdi Dâeng ri Makka, is van denzelfden aard; daarin worden de moeder en echtgenoot van Mâdi voorge-

steld als weenende bij 't lijk van den ontslapene, met loshangende haren en onder 't uiten van jammerklachten. In beide stukken komen echt dichterlijke regelen voor, getuigende van diep gevoel.

Wie met de medegedeelde proeven kennis maakt, al is het in de vertaling, zal zeker beamen wat MATTHES ter inleiding zegt:

«Meestal maakt men zich in Europa een' zeer verkeerde voorstelling van de verstandelijke ontwikkeling der Makassaren en Boegineezen. Doch niet alleen in het moederland, maar ook in Nederlandsch Oost-Indië, ja zelfs op Celebes is dit onder Europeanen maar al te dikwerf het geval. Dit laatste is vooral hieraan toe te schrijven, dat de meeste ambtenaren en officieren slechts zelden, of althans niet anders dan terloops, de inlandsche hoven buiten 's Gouvernements grondbezit bezoeken. En hier is het dat men de meeste beschaving moet zoeken, niet bij de mannen, want die zijn doorgaans te groote liefhebbers van jagen, en te zeer aan opium-schuiven, het laten vechten van hanen en dobbelspel verslaafd, om naar vermeerdering van kennis te streven, maar bij de vrouwen, waaronder men soms aantreft, die inderdaad zeer bedreven, niet enkel in het vervaardigen van handwerken, maar ook in het lezen en schrijven der inlandsche geschriften zijn.»

«Dat dit buiten de hoven en dus ook in de Gouvernementslanden geenszins het geval is, ja dat zelfs de meeste regenten tot dusverre nog ternauwernood gebrekkig lezen of schrijven kunnen, is enkel hieraan te wijten, dat zij nooit de gelegenheid hadden om zulks te leeren. Thans echter, nadat ik in 1876, op verzoek van het Nederlandsche Gouvernement, te Makassar een' kweekschool voor Inlandsche onderwijzers mocht oprichten, en er reeds verscheidene volksscholen uit die kweekschool zijn voortgevloeid; twijfel ik niet, of het zal weldra blijken, dat de Makassaren en Boegineezen in aanleg volstrekt niet behoeven onder te doen voor Javanen en Maleiers.»

Deze lange aanhaling heb ik mij veroorloofd onder de aandacht te brengen van degenen die de genoemde bijdrage niet kennen, en wel om meer dan ééne reden. Vooreerst omdat ze kenschetsend is voor de denkwijze van den man die meer dan eenig ander vertrouwd was met het karakter der bevolking van Zuid-Celebes en omdat zijn woorden de uiting zijn van zijne hooggestemde verwachtingen voor de toekomst. Al mogen die verwachtingen door de opheffing der Kweekschool, die men in 1883 nog niet voorzien kon, — waarover straks meer — niet geheel vervuld zijn, wij mogen thans nu er een andere geest in onze regeeringskringen heerscht, ons met de hoop vleien dat onze natie tegenover de inlanders een minder bekrompen standpunt zal blijven innemen. Daartoe kan en moet ieder

medewerken, wien de eer van ons land ter harte gaat. Onder de verlichte mannen die door den aard van hun werkzaamheid een beteren toestand hebben voorbereid, neemt MATTHES een eerste plaats in.

In de jaren toen hij nog in den Haag woonde placht hij vrij getrouw de zittingen onzer Akademie, waarvan hij sedert 1882 gewoon lid was, bij te wonen. Een verhandeling «*Over de âdd's of gewoonten der Makassaren en Boegineezen*», is opgenomen in de *Verslagen en Mededeelingen* der Afd. Letterkunde, 1885. In ditzelfde jaar verscheen de zeer vermeerderde Tweede uitgave van 't Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek, voor rekening van 't Nederlandsch Gouvernement. Van dien tijd af wijdde hij zijn volle kracht aan de vertaling der Heilige Schrift. In 1890 verscheen de Makassaarsche vertaling van de Bijbelsche geschiedverhalen in 2 X 52 lessen, en de Boegineesche vertaling van de Bijbelsche geschiedverhalen. Met zeldzame volharding werkte hij voort aan de taak, hem door 't Bijbelgenootschap opgedragen, om den ganschen Bijbel in 't Makassaarsch en Boegineesch te vertalen, en bij den hoogen leeftijd die het hem gegeven was te bereiken, heeft hij de voldoening gesmaakt, het geheele werk te kunnen voltooien. Menigeen der hier aanwezigen zal zich herinneren hoe hij telkens in de zittingen die hij in deze zaal bijwoonde een nieuw deel van zijne vertaling aanbood en daarmee bij monde des voorzitters hartelijk werd geluk gewenscht.

Het was voor den beproefden vriend der inlanders een bittere teleurstelling, toen hij in 1894 vernemen moest dat de Kweekschool voor inlandsch onderwijs volgens regeeringsbesluit was opgeheven. De eigenlijke redenen welke de Indische Regeering genoopt hebben een instelling die nuttig gewerkt had in hare ontwikkeling te knotten, zijn mij verborgen. Daarom zal ik mij onthouden van een oordeel over de handelwijze der met hoog gezag bekleede personen uit te spreken, al wil ik niet nalaten uiting te geven aan de hoopvolle verwachting dat het Opperbestuur termen moge vinden vroeger of later weêr goed te maken wat in der tijd bedorven is geworden, vooral nu het er op aankomt te toonen dat de invoering van 't rechtsstreeksch bestuur in geheel Zuid- en Midden-Celebes een weldaad is voor de bevolking.

Tot 1901 bleef MATTHES in den Haag gevestigd. Toen begreep de drieën-tachtigjarige grijsaard, dat het voor hem raadzaam was zijn laatste levensdagen te slijten bij zijn zoon, den gepensioneerd Majoor H. J. MATTHES te Nijmegen.

Daar werkte hij nog voort tot zijne krachten hem begaven, gelukkig eerst nadat hij zijne laatste levenstaak, de vertaling van den Bijbel voltooid had. Eindelijk, op meer dan negentigjarigen leeftijd overleed hij te Nij-

megen den 9^{den} October van het jaar 1908. Bij de begrafenis, die plaats had op Oud Eik en Duinen bij den Haag, brachten afgevaardigden van de verschillende genootschappen, jegens welke hij zich zoo hoog verdienstelijk gemaakt had, een oprechte, welverdiende hulde aan de nagedachtenis van den grooten geleerde, den goeden mensch.

Van hetgeen MATTHES gewrocht heeft, is van meer dan ééne zijde gezegd dat hij een reuzentaak verricht heeft. Dat is geen overdrijving. Met volle instemming neem ik de woorden over van iemand die meer dan eenig ander in de gelegenheid is geweest te Makassar zich bijzonder op de studie van Makassaarsch en Boegineesch toe te leggen: ons medelid JONKER, die zijn algemeen oordeel aldus samenvat ¹⁾):

«Het eerste gedeelte der hem gegeven opdracht, de beoefening van het Makassaarsch en Boegineesch, behoort meer bepaaldelijk tot het Domein der wetenschap. En hoe heeft hij die opdracht vervuld! Vóór hem waren beide talen, alsmede de daarin bestaande litteratuur-voortbrengselen nooit wetenschappelijk beoefend geworden, zonder overdrijving kan men zeggen, dat zij zoo goed als geheel onbekend waren, terwijl men thans gerust kan beweren, dat beide talen in vele opzichten tot de best bekende der talen van den Archipel behooren, en ook de gelegenheid om met de daarin gestelde letterkunde kennis te maken, zoo gemakkelijk mogelijk is geworden.

Dit alles hebben wij alleen aan MATTHES te danken, zeer zeker geen geringe verdienste. Om tot dit resultaat te komen, heeft hij tegen geen moeite opgezien, geen ontberingen, soms zelfs gevaren, hielden hem terug om binnen te dringen in het toen nog geheel onafhankelijke rijk van Boni, als het gold handschriften machtig te worden of de taal in hare verschillende schakeeringen te leeren kennen.»

Oprechte waardeering sluit nog geen kritiek uit. In elk wetenschappelijk werk zijn zwakke punten te ontdekken, die de beoordeelaar kan en moet aanwijzen, maar vooral rust op hem de verplichting om alles wat hij goed en voortreffelijk vindt, in 't licht te stellen.

Beschouwen wij MATTHES in de eerste plaats als taalkenner, als den door allen erkenden schepper der Makassaarsche en Boegineesche taalstudie.

De meeste aanmerkingen heeft men, van meer dan ééne zijde, gemaakt op zijn *Makassaarsche Spraakkunst*, trouwens zijn eersteling op 't gebied der taalstudie van Zuid-Celebes. In eene beoordeeling door NIEMANN ²⁾), keurt deze het af dat de schrijver het werk te veel had ingericht op de wijze der Indogermaansche talen en klaagt hij over onduidelijkheid. Tot opzekere

¹⁾ Levensberichten der afgestorven medeleden v. d. Maatsch. der Nederl. Letterkunde, Leiden, 1909, blz. 256.

²⁾ Bijdr. Kon. Instituut 2, VI, blz. 58—65.

hoogte lijkt mij NIEMANN's kritiek gerechtvaardigd. Inderdaad verschilt de taalbouw der Indonesische talen zoo aanmerkelijk van dien der Indogermaansche, dat een eenigszins andere inrichting wenschelijk is, maar aan den anderen kant heeft de overdrijving van 't stelsel om de inrichting der grammatica van sommige Indonesische talen geheel te doen afwijken van de in Europa algemeen gangbare, ook hare schaduwzijde en heeft ze de studie niet vergemakkelijkt. Van ernstiger aard is het gebrek dat de voorstelling die van de taal gegeven wordt niet geheel juist is, terwijl hij als praktisch kenner der taal toont toch beter te weten. Ook in de verklaring der taalverschijnselen tast hij meermalen mis, gedeeltelijk tengevolge van de onhoudbare meening dat Makassaarsch en Boegineesch kinderlijke talen zijn.

Aanmerkelijk beter dan de *Makassaarsche Spraakkunst* is de zooveel later verschenen *Boegineesche*, die veel vollediger is, vooral in het hoofdstuk over de woordvorming.

Wanneer in beide spraakkunsten nog andere punten wijziging behoeven, moeten wij niet vergeten dat in den tijd toen die werken geschreven werden, veel van hetgeen wij thans algemeen weten, nog weinig bekend was.

Zoo ontging het MATTHES dat het Makassaarsch-Boegineesche schrift van Indischen oorsprong was, omdat hij tusschen de karakters er van en die van het hedendaagsche Nāgarī-schrift geen gelijkenis vermocht te ontdekken. Dat is begrijpelijk. De wijzigingen welke 't Indische schrift in den loop der eeuwen en in de verschillende landen, waar het ingevoerd is ondergaan heeft, zijn zóó talrijk en zóó groot, dat men alleen door de steeds toenemende kennis der Indische palaeographie in staat is geweest de op 't eerste gezicht zoo verschillende karakters tot den grondvorm te herleiden en wel met volkomen zekerheid.

In een geschrift van Dr. N. ADRIANI, getiteld *Dr. B. F. Matthes als taalbeoefenaar* ¹⁾, wordt de opmerking gemaakt dat «in de spraakkunsten weinig of niets over de verschillende dialecten van het Makassaarsch en het Boegineesch is te vinden en men den indruk krijgt, dat er maar één tongval onder de Makassaren bestaat en dat ook alle Boegineezen het zelfde dialect spreken».

Ik voor mij geloof niet, dat men zulks als een leemte moet aanmerken. De kennis der tongvallen is voor den taalvorscher van onloochenbaar belang, doch juist daarom verdienen ze een afzonderlijke behandeling; anders komen ze niet tot hun recht. In de bestaande Maleische en Javaansche grammatica's wordt weinig of in 't geheel niet van gewestelijke afwijkingen

¹⁾ Tijds. Bat. Gen. LI, 328.

gerept; evenmin als bijv. in een Hollandsche of Fransche spraakkunst. Terecht heeft men een Maleisch dialekt, als het Mëngkabausch, afzonderlijk behandeld, al is het dan telkens met vergelijking van wat men kan noemen: klassiek Maleisch.

Misschien zal iemand mij willen herinneren aan hetgeen NEUBRONNER VAN DER TUUK gedaan heeft voor 't Bataksch. Hij heeft zooals men weet, in zijne *Tobasche Spraakkunst* ook, zoo volledig als noodig, het Dairisch en Mandailingsch behandeld. Deze drie dialekten worden gesproken en geschreven door drie verschillende Batakstammen, en al zijn ze dus, in wetenschappelijken zin, Bataksche dialekten, praktisch zijn het onderscheiden talen die meer van elkaar verschillen dan bijv. Deensch en Zweedsch, ieder met een eigen litteratuur en gedeeltelijk zelfs met eigene letters. De *Tobasche Spraakkunst* is derhalve feitelijk een leerboek voor drie talen. Alleen wanneer men te doen heeft met een gebied waar verschillende tongvallen naast elkaar bestaan, zonder dat een enkele den rang van een standaardtaal heeft verworven, bijv. op Rotti, is de grammaticus genoodzaakt zijn voortdurende aandacht aan de tongvallen te wijden.

In een woordenboek levert het opnemen van gewestelijke uitdrukkingen minder bezwaar op, mits die vormelijk niet te zeer van de heerschende uitspraak afwijken. In zijne woordenboeken heeft MATTHES dan ook niet verzuimd zich dat als regel te stellen, zoodat men in 't *Makassaarsche Woordenboek* tal van Saleiersche woorden vindt opgeteekend.

In alle opzichten komt aan de lexicografische werken van MATTHES hooge lof toe. Hun voortreffelijkheid komt vooral uit, wanneer men ze vergelijkt met de bestaande woordenboeken van 't Javaansch, Maleisch, Soendaneesch. Terwijl deze zich meestal bepalen tot een eenvoudige vertolking of wel omschrijving der inlandsche woorden, vindt men in 't Makassaarsche en 't Boegineesche woordenboek een overvloed van uitgekozen zegswijzen en volzinnen uit de gesproken taal en de litteratuur, zeer ten gerieve niet enkel van beginners, maar ook van hen die met de taal reeds min of meer vertrouwd zijn. Zeer te waardeeren is ook de aan elk der twee woordenboeken toegevoegde Hollandsche woordenlijst met vertolking, hetgeen in schier alle Indonesische woordenboeken ontbreekt en de studie onnoodigerwijze bemoeilijkt. Alles te zamen genomen nemen de door MATTHES met grondige kennis der spreek- en litteratuurtaal vervaardigde woordenboeken onder alle mij bekende van de Archipel talen de eerste plaats in.

Over de hooge voortreffelijkheid zijner Chrestomathieën is maar ééne stem. Men vindt daarin de noodige verscheidenheid van met zorg gekozen leesstukken, voorzien van de noodige verklarende aantekeningen en gedeeltelijk van vertalingen, alles daarop berekend dat de lezer een denk-

beeld krijg van 't karakter en de waarde der litterarische voortbrengselen.

Onder alle geleerden die zich ten opzichte der studie van de inlandsche talen van Nederlandsch-Indië verdienstelijk hebben gemaakt, is wat den omvang van hun werken betreft, slechts één vakgenoot te vergelijken, namelijk de geniale VAN DER TUUK. Als vergelijkend taalkundige en scherpzinnig ontdekker van taalwetten, was VAN DER TUUK de meerdere van MATTHES, maar als lexicograaf was hij, wat volledigheid aangaat, de mindere, terwijl zijne keuze van leesstukken in de drie Bataksche talen gelijkwaardig is. Doch beiden hebben uitmuntend werk geleverd, en inplaats van verder te trachten beider verdiensten tegen elkaar af te wegen, laten wij liever ons verheugen dat twee zulke meesters ons onovertroffen werken hebben nagelaten, werken die groot nut gesticht hebben en in toenemende mate het zullen doen.

Over de verdiensten van MATTHES als ethnograaf heb ik reeds gelegenheid gehad 't een en ander op te merken. Wat hij geleverd heeft, zijn bijdragen tot de volkenkunde van Zuid-Celebes, welke niet op volledigheid aanspraak maken, doch voor zoover als ze gaan als komende van een onbeneveld waarnemer, die de taal van 't volk kende, volkomen betrouwbaar zijn en al waagt hij zich soms aan onjuiste verklaringen, toch gunstig afsteken bij de wilde theorieën van naturalisten, die het geloovig publiek en misschien ook zich zelven wijsmaken dat zij na een verblijf van eenige weken onder een volk, welks taal zij niet eens kennen, de denkwijzen, zeden en gewoonten doorgrond hebben. Een woord van lof verdient ook de nauwkeurige beschrijving der voorwerpen afgebeeld in zijne Ethnografische Atlassen.

Wij weten dat MATTHES het laatste gedeelte van de hem door 't Bijbelgenootschap opgedragen taak, de vertaling van den Bijbel, ten einde gebracht heeft, een bewijs van zeldzame werkkracht en toewijding. Over die vertaling, op zich zelve reeds een reuzenwerk, vermeet ik mij niet een oordeel te vellen en veroorloof mij daarom het oordeel van in deze materie meer bevoegden aan te halen.

De eerste vraag die zich bij de beoordeeling van elke overzetting van de Bijbelboeken in een inlandsche taal voordoet, is, of zulk een werk, waarbij men met allerlei moeilijkheden te kampen heeft, door een Europeesch geleerde, al is hij nog zoo bedreven in de taal, naar den eisch kan verricht worden.

Hooren wij vooreerst wat Dr. ADRIANI, die uit den aard zijner werkzaamheid als afgevaardigde van 't Bijbelgenootschap de zooeven gestelde vraag tot een voorwerp van gezette overweging gemaakt heeft, als zijne meening te kennen geeft: ¹⁾

¹⁾ Tijdsch. Bat. Gen. t. a. p., blz. 331.

«De vraag is nl. niet of een Europeesch taalbeoefenaar deze vertaling kan verstaan en het met de gevolgde methode van vertalen eens kan zijn, en of hij in de Makassaarsche en de Boegineesche vertaling terugvindt wat hij in het Nederlandsche of in het Hebreeuwsche en het Grieksche origineel vindt, maar wat de Inlanders er aan hebben, wat die vertaling te beteekenen heeft als propaganda-middel voor het Christendom onder de Mohammedaansche Makassaren en Boegineezen, wat zij is voor de afzonderlijke Christenen die uit de Mohammedanen zijn gewonnen, en later voor de Christelijke Gemeente, die zich uit die aanvankelijke enkelingen vormt. Op dit gebied nu heeft men nog nagenoeg geen ondervinding opgedaan, want de Zending op Zuid-Celebes, die daar gedurende twee perioden heeft gearbeid, is opgeheven voordat zich nog eene Christelijke gemeente van Makassaren of Boegineezen had kunnen vormen.»

«De Bijbelvertaling van Dr. MATTHES is dus buiten de Zending, om tot stand gekomen, voor het grootste gedeelte zelfs in Nederland bewerkt, nl. na 1879, toen Dr. MATTHES op bijna 62-jarigen leeftijd zich voor goed in Den Haag¹⁾ ging vestigen. Dat Dr. MATTHES, die nog opgewekt van geest en vol ijver was, roeping gevoelde om de taak, die hij nu eenmaal had op zich genomen, nog in de laatste jaren zijns levens af te maken, is een schoon getuigenis voor zijne toewijding, maar het geeft blijk van onjuist inzicht in de wijze waarop eene Bijbelvertaling moet tot stand komen. — De Bijbelvertaling moet uit de Zending, sterker nog: uit de Christelijke Gemeente voortkomen, en waar de Zending nog niet zoover is dat er zich eene gemeente vormt die hoop geeft voor de toekomst, daar kan hoogstens sprake zijn van eene proeve tot Bijbelvertaling. Zulk een proef kan groot nut hebben voor de toekomst en moet bewaard blijven als legger, totdat de tijd komt waarop men te zamen met ontwikkelde gemeenteleden de definitieve vertaling van den Bijbel kan gaan ondernemen. Maar zij moet niet worden beschouwd als een werk dat voor de praktijk gereed is; immers zij is buiten de praktijk ontstaan en heeft daarom weinig kans van in de praktijk te zullen voldoen.»

Vrij wel in denzelfden geest laat zich JONKER uit.²⁾ Sprekende over de Bijbelvertaling, zegt hij: «Over het werk-zelf zou ik niet gaarne een oordeel vellen. Gelijk bekend is, noemde de groote kenner der Indonesische talen, Dr. H. NEUBRONNER v. d. TUUK, de vertalingen van bijbelsche geschriften een arbeid, welke den geest ter neder drukt, omdat men, zoo men geen dilettant-zending is, de overtuiging heeft nagenoeg morswerk te zullen

¹⁾ Juister 1880, en verder na 't verblijf in den Haag, in Nijmegen.

²⁾ In voormeld Levensbericht, blz. 271.

Jaarboek 1910.

leveren. De uitdrukking moge misschien wat sterk zijn, maar ook ik heb de overtuiging, dat geen Europeaan een dergelijk werk naar eisch kan verrichten; daarvoor verschilt de wijze van uitdrukking in de Indonesische talen te veel van de onze, zoodat de door een Europeaan gemaakte vertaling steeds gevaar loopt of onverstaanbaar te zijn, of een geheel verwarde paraphrase van het oorspronkelijke te worden. Men vergelijke bijv. de door FANGGIDAEJ, een geboren Rotinees, vervaardigde Rotineesche vertaling van het Lucas-evangelie met alle door Europeanen gemaakte vertalingen.

«Maar hoe dit ook zij, het is zeker dat MATTHES met de Bijbelvertaling het waarachtig belang der bevolking van Zuid-Celebes meende te bevorderen, en in elk geval kan men niet anders dan bewondering hebben voor de groote werkkraft van den man, die een dergelijk werk kon volbrengen.»

Met deze woorden kan ik mij volkomen vereenigen, en zal er daarom niets aan toevoegen.

Na een overzicht gegeven te hebben van de werkzaamheid van den geleerde, blijft mij over nog iets te zeggen van den mensch. Hierbij verkeer ik in 't ongunstige geval dat ik, in een andere plaats wonende dan MATTHES, nooit met hem in geregeld verkeer gestaan heb. Mijne persoonlijke aanrakingen met hem bestonden in korte ontmoetingen hier in de Akademie en bij gelegenheid van de Grootambtenaars-examens in den Haag, in de jaren dat wij beiden leden der examen-commissie waren. Dáár heb ik kunnen opmerken dat hij een uiterst humaan examinerator was, misschien zelfs een weinig te goedmoedig. Het was moeielijk voor een examinandus zoo'n gebrekkig of zelfs averechtsch antwoord te geven of MATTHES trachtte het eenigszins te vergoelijken of den dwalende op den rechten weg te brengen. In den omgang was hij een beminnelijk man, eenigszins teruggetrokken, uiterst eenvoudig, zonder vertoon van geleerdheid, maar ook zonder valsche bescheidenheid. Hij was waardig in alles wat hij deed; een man met een warm hart onder een kalm uiterlijk. Vandaar dat hij zoo geëerd en geliefd was bij de inlanders, die over 'talgemeen goede menschenkenners zijn.

Geëerd en geliefd is hij geweest bij allen die met hem in aanraking kwamen en hem wisten te waardeeren. Zijn naam wordt in dezen kring met hooge waardeering herdacht en zal ook daarbuiten blijven leven als die van een der allerverdienstelijkste taalgeleerden van 't Nederland der 19de eeuw.

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.
